

**O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar
vazirligi**

Qo‘qon davlat universiteti

“Turkiy xalqlarda surgun adabiyoti”

xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi

24-25-aprel 2025-yil

Qo‘qon shahri

Mazkur “Turkiy xalqlarda surgun adabiyoti” mavzusidagi to‘plam O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi, Qo‘qon davlat universiteti, O‘zbek tili va adabiyoti, Ingliz tili va adabiyoti kafedralari tomonidan 2025-yil 25-aprelda o‘tkazilgan xalqaro anjuman materiallaridan tashkil topgan.

Tahrir hay’ati:

Pulatov Sh. - QDU rektori v.v.b, bosh muharrir

Jamoliddinova D.M. - Filologiya fakulteti dekani, filologiya fanlari doktori, professor

Abdurahmonova B. - O‘zbek tili va adabiyoti kafedrası dotsenti, pedagogika fanlari nomzodi

Karimova V.V. - Ingliz tili va adabiyoti kafedrası mudiri, dotsent

Asqarova M.X. - O‘zbek tili va adabiyoti kafedrası dotsenti

Hojiyeva M.A. - O‘zbek tili va adabiyoti kafedrası o‘qituvchisi (PhD)

Nashrga tayyorlovchi:

Asqarova M.X. - O‘zbek tili va adabiyoti kafedrası dotsenti

Turg‘unboyev R.M. - Informatika kafedrası dotsenti

Taqrizchilar:

To‘xtasinova O. - filologiya fanlari nomzodi, dotsent

Jamoliddinov M.G‘. - filologiya fanlari nomzodi, dotsent

To‘plam Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirining 2024-yil 27-dekabrdagi “2025-yilda Xalqaro va Respublika miqyosida o‘tkaziladigan ilmiy va ilmiy-texnik tadbirlar rejalarini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 490-sonli buyrug‘i ijrosini ta’minlash maqsadida tayyorlandi.

Eslatma: To‘plamga kiritilgan maqolalar shakli va mazmuniga mualliflarning shaxsan o‘zlari javobgardirlar.

MUNDARIJA

1.	Sh.Po‘latov PREZIDENT QARORLARI IJROSI AMALDA	5
2.	Ruslan ABDULLAYEV TÜRK DİLLERİ BAĞLAMINDA DİLDEKİ FARKLILAŞMA OLGUSU	6
3.	Габидуллина Ф.И. ТАТАР МӨҒАЖИРИЯТ ЭДӘБИЯТЫНДА ТУГАН ИЛНЕ САГЫНУ МОТИВЫ	15
4.	Гуландом Юлдашева МАРИА САБТЕЛНИ АЛИШЕР НАВОИЙ ҲАЁТИ ВА ИЖОДИ ҲАҚИДА	21
5.	D.Jamoliddinova JADIDCHILIK VA QO‘QON MUXTORIYATI	31
6.	Қўчқорова Марҳабо Худойбергановна СЎФИЗОДА ВА УНИНГ ЖАДИД АДАБИЁТИДАГИ ЎРНИ	36
7.	M.Jamoliddinov TURKISTON MUXTORIYATI VA JADIDCHILIK	41
8.	Ataxojayev Toxirjon Maxmudjonovich THE JADID MOVEMENT IN UZBEK LITERATURE AND ITS IMPACT TO THE SOCIETY	46
9.	B.M.Abdurahmonova O‘ZBEK SHE’RIYATIDA SURGUN MAVZUSI (MUHAMMAD YUSUF SHE’RLARI MISOLIDA)	50
10.	V.Karimova LITERATURE IN EXILE: PSYCHOLOGICAL AND SOCIOLOGICAL REFLECTIONS IN THE WORKS OF TURKIC WRITERS	55
11.	Barno Xasanova ASQAD MUXTOR IJODIDA SURGUNLARNING SHAXS FOJIASIDAGI TALQINI	62
12.	O.Bozorov TURKIY XALQLAR DEPORTATSIYASI TARIXINING DOLZARB MASALALARI (XX ASRNING 40-80 YILLARI, MESXETI TURK XALQI MISOLIDA)	67
13.	M.Asqarova TURKIY XALQLAR ORASIDA SURGUN ADABIYOTINING O‘RNI VA TARIXI	71
14.	Hojiyeva Munavvarxon Akramovna MUHAMMAD YUSUF SHE’RIYATIDA SURGUN MAVZUSINING IFODALANISHI (“QORA QUYOSH” DOSTONI MISOLIDA)	76
15.	Maloxat Yulchiyevna Badalbayeva SURGUNNING PSIXOLOGIK VA SOTSIOLOGIK JIHATLARINING TURKIY XALQLAR ADABIYOTIGA TA’SIRI (CHO‘LPON VA AVAZ O‘TAR SHE’RIYATI MISOLIDA)	81
16.	Alaydarova Dilnoza ABDULLA AVLONIYNING JADIDCHILIK HARAKATIDAGI ROLI	86
17.	Abdurasulova Charos DUNYO TILSHUNOSLARINING ALISHER NAVOIYGA TILSHUNOS SIFATIDA QARASHLARI	90
18.	Saxibova Mubinaxon Ilyosjon qizi ADABIY TA’LIMDA: KOMPETENTLIK VA KREATIVLIK	93
19.	Maxmudjonova Xilola Avazbek qizi JADID WRITER ABDULLA AVLONIY’S VIEW POINTS ON EDUCATION AND UPBRINGING	97

20.	Ahmedova O'g'iloy Muhiddinovna BOQIJON TO'XLIYEVNING PEDAGOGIK QARASHLARI	102
21.	Rustamova Asaxon Shavkatjon qizi ERNEST HEMMENGUEYNING "CHOL VA DENGIZ" ASARINING FILM VA BADIY ASAR O'RTASIDAGI O'ZIGA XOSLIKLER	106
22.	Imomov Elyorjon Abdulkrimovich EXILED LITERARY FIGURES AMONG TURKIC PEOPLES IN THE 19th-20th CENTURIES	111
23.	Nishonova Shaxnoza Muxammadjonovna EXILE LITERATURE AND ITS TYPES	114
24.	Muhammadjonova Gulsanam FOLKLORSHUNOSLIKNING NAZARIY MASALALARI	119
25.	Satimova Hayotxon Karimovna LITERARY ANALYSIS OF WILLIAM SHAKESPEARE'S "HAMLET"	124
26.	Erkaboyeva Mohidil Madaminjon qizi HISSIIY ANTITEZANING POETIK TALQINI (ZEBO MIRZO IJODI MISOLIDA)	127
27.	Sevinch Teshaboyeva Akramjon qizi METHODS OF TEACHING ERKIN VOHIDOV'S POEMS	132
28.	Saxibova Mubinaxon Ilyosjon qizi ISAJON SULTONNING HIKOYACHILIKDAGI MAHORATI	135
29.	G'aniyeva O'g'iloy Olimjon qizi NAZAR ESHONQUL ASARLARINI O'RGANISHDA KEYS (MUAMMOLI) TA'LIM TEXNOLOGIYASIDAN UNUMLI FOYDALANISH	139
30.	Tursunova Odinaxon O'ktamjon qizi ADABIY TA'LIMDA XORIJIY TAJRIBA	142
31.	Oripova Kamolaxon Erkinjon qizi INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA MAKON KATEGORIYASIDA FRAZELOGIK BIRLIKLER TAHLILI	146
32.	Urinova Zumradxon Ilyosjon qizi TA'LIM TIZIMIDAGI BOSQICHLARDA BOLALARNING OG'ZAKI VA YOZMA NUTQINI O'STIRISHDAGI MUAMMO VA YECHIMLAR	149
33.	Satimova Hayotxon Karimovna COMPARATIVE ANALYSIS OF "HAMLET" AND "MACBETH"	156
34.	Soliyeva Dilshoda BOLALARNING OG'ZAKI NUTQINI ERTAKLER ORQALI RIVOJLANTIRISHNING SAMARALI YO'LLARI	159
35.	Usmonxo'jayeva Zulfiya Alisher qizi ADABIY TA'LIMDA OCHIQ DARSLARGA QO'YILADIGAN TALABLAR	164
36.	G'aniyeva O'g'iloy Olimjon qizi GI DE MOPASSAN VA NAZAR ESHONQUL HIKOYALARINING MAVZU VA MUAMMOLAR KO'LAMI	168
37.	Nizomiddinova Ma'sudaxon Abdumo'min qizi ALISHER NAVOIYNING "XAMSAT UL-MUTAHAYYIRIN" ASARIDA USTOZ VA SHOGIRD MUNOSABATI	173
38.	Oripova Kamolaxon Erkinjon qizi INGLIZ TILIDAGI SO'ZLARINING FUNKSIONAL-SEMANTIK TAHLILI	180
39.	Sotiboldiyev Dilhayot Qobuljon o'g'li O'TLI YURAKLER UCHUN IKKI YO'L: SURGUN YOKI O'LIM	182
40.	Satimova Hayotxon Karimovna THE MULTIFACETED ROLE OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN NOVEL "JANE EYRE" BY CHARLOTTE BRONTE	187

41.	Шерзод Хўжамбердиев ЖАДИД ШЕЪРИЯТИНИНГ ЎЗИГА ХОСЛИГИ	191
42.	Мўминжон Сиддиқов АЛИХОНТЎРА СОҒУНИЙНИНГ ТУРКИСТОН ҚАЙҒУСИ	195
43.	Шодиёр Эргашев ШЕЪРИЯТДА “САБО” ТИМСОЛИ	197
44.	Haydarova Dilnoza Baxromjonovna TILSHUNOSLIKDA ZOONIM LEKSEMASINING O‘RGANILISHI	201
45.	Haydarova Dilnoza Baxromjonovna ZOONIMLARDA MA‘DANIY KOD AKS ETILISHI	206
46.	Мухаммадризо Джўраев МИРТЕМИРНИНГ ЭҲТИРОСЛИ ШЕЪРЛАРИ	212
47.	Nazarova Ra‘no Rahimovna THE ROLE AND HISTORY OF EMIGRANT LITERATURE AMONG THE TURKIC PEOPLES	218
48.	A‘zamova Navro‘zxon Zoyirjon qizi TIBBIY TERMINOLOGIYANING TILSHUNOSLIKDA O‘RGANILISHI	223
49.	A.U.Muydinova TURKIY XALQLARDA SURGUN ADABIYOTINING O‘RNI VA TARIXI	230
50.	Usmonov Yorqinbek Muxtorjon o‘g‘li MORPHOLOGICAL NEUTRALIZATION IN THE FIELD OF LINGUISTICS	234
51.	Xikmatillayeva Sevinch Sanjar qizi MUHRLARNING YARATILISH TARIXI VA RIVOJLANISHI	239
52.	Yigitova Marjona ADABIYOT DARSLARIDA INTERFAOL METODLARNING O‘RNI	243
53.	Yo‘ldasheva Buvixon Qahhorjon qizi VEBINAR TEXNOLOGIYALAR VA ULARNI ADABIY TA‘LIM JARAYONIDA QO‘LLASH	245
54.	Xolmatova Tabassum ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBURNING TARJIMAYI HOL MAVZUSIDAGI MASNAVIYLARI	249
55.	Obidova Yulduz Yusuf qizi ZOKIRJON XOLMUHAMMAD O‘G‘LI FURQAT HAYOTI VA IJODI	255
56.	Jumanazarova Shaxnozaxon Xoshimbek qizi BAHODIR QOBUL ASARLARIDA MILLIY QADRIYATLAR TALQINI	261
57.	Qurbonova F.A. YANGI AVLOD DARSLIKLARI AMALIYOTDA	268
58.	Qurbonova Feruza ALAMLI VA AYANCHLI TAQDIRLAR TALQINI (REMARKNING “G‘ARBIY FRONTDA O‘ZGARISH YO‘Q” ASARI MISOLIDA)	277
59.	Laylo Nuriddinova GRAFIK TAFAKKUR - ADABIYOT DARSLARIGA YANGI NIGOH	282
60.	Saxibova Mubinaxon Ilyosjon qizi ISAJON SULTONNING HIKOYACHILIKDAGI MAHORATI	287
61.	Saidakbarova Muqaddas Muhammadrahimovna SHUKRULLONING “KAFANSIZ KO‘MILGANLAR” ROMANIDA SURGUN MASALASI	291
62.	Ahmedova Shahzodaxon Muxsinjon qizi MAKTUB VA NOMA JANRI HAQIDA	302

PREZIDENT QARORLARI IJROSI AMALDA

Sh.Po‘latov

Qo‘qon davlat universiteti rektori v.v.b.

XX asrning o‘rtalarida Sovet Ittifoqi hududida amalga oshirilgan ommaviy deportatsiyalar, ya’ni milliy asosdagi majburiy ko‘chirishlar, ayniqsa turkiy xalqlar uchun katta sinov va tarixiy fojiaga aylandi. Ular qatorida turkiy xalqlarining barcha qavmlari ham o‘z yurtidan begona joylarga surg‘un qilinib, asrlar davomida shakllangan madaniy muhiti va turmush tarzidan ajraldilar. Surgun siyosatining oqibatlarini o‘rganish, xususan, turkiy xalqlarning milliy o‘zligini saqlab qolish va tarixiy adolatni tiklash masalalari bugungi kunda ham dolzarb hisoblanadi.

I.V.Stalin rejimi davrida deportatsiya siyosatining jabrini tortgan, zo‘ravonlikka duchor etilgan xalqlarning taqdirini ko‘rgan, ular bilan bir muhitda yashagan o‘zbek xalqimiz, keyinchalik adabiyotimiz tarixida munosib iz qoldirgan xalqimizning asl farzandlari edi, desak hech shubha yo‘q. Akademik Naim Karimov aytganidek: “O‘zbek xalqi - dunyodagi baxtli xalqlardan biri. Agar bir xalq orasidan yarim asr mobaynida Behbudiy, Fitrat, Abdulla Qodiriy, Cho‘lpon, Oybek, G‘afur G‘ulom, Hamid Olimjon, Usmon Nosirdek ulug‘ shoir va yozuvchilar yetishib chiqqan bo‘lsa, bu xalqni baxtli xalq desak, shu xalqning farzandlari sifatida shu buyuk siymolarimiz bilan har qancha faxrlansak o‘rinli bo‘ladi. Afsuski, bu adiblarimiz sho‘ro davlatining mustamlakachilik siyosati avjga chiqqan davrida yashaganlari uchun yo bevaqt halok etildilar, yoki sho‘ro davlatiga qulluq qilib yashashga va shu davr siyosati belgilab bergan mavzularda ijod qilishga majbur bo‘ldilar. Shunga qaramay, ular o‘zbek adabiyoti taraqqiyotiga katta hissa bo‘lib qo‘shiluvchi ko‘plab barkamol asarlarni yaratdilar, biz buning uchun ulardan benihoya minnatdormiz”.

Ular qoldirgan boy adabiy merosimizda Stalin davrining siyosiy tuzumi ham o‘z ifodasini topgan. Bugungi xalqaro miqyosda o‘tkazilayotgan “Turkiy xalqlar adabiyotida surgun mavzusi” deb nomlanishi ham bejiz emas. Men bugungi xalqaro anjuman yangi-yangi tadqiqotlarni amalga oshirish uchun mavzu bo‘la olishiga ishonaman hamda anjuman ishiga muvaffaqiyatlar tilayman.

TÜRK DİLLERİ BAĞLAMINDA DİLDEKİ FARKLILAŞMA OLGUSU

Doç. Dr. Ruslan ABDULLAYEV

Azərbaycan Devlet Petrol ve Sanayi Üniversitesi, Beşeri Bilimler Bölümü,
(Bakü, Azərbaycan)

<https://orcid.org/0000-0003-0287-3932>

ruslan_abd2003@yahoo.com

tel: +994708683791

Xülasə

Dildə diferensiasiya, bir dilin içindəki fərqli elementlər, formalar, səs və mənalarda olan fərqliliklər deməkdir. Bu fərqliliklər, dildə var olan çeşidlilik və zənginlikləri ifadə edir. Diferensiasiya, dilin fonetik, fonematik, morfoloji, sintaktik və leksik formalarında müşahidə edilir. Fonetik diferensiasiya səs və fonemlərin əmələ gətirdiyi sözlərin eyni dil ailəsinə mənsub dil qrupları arasındakı səslərdə, aksentlərdə, tonlarda və tələffüzdə baş verən dəyişiklikləri əks etdirir. Məsələn, bir dilin fərqli dialektləri arasında sözlərin müxtəlif səslənməsi buna misal ola bilər. Fonemik diferensiasiya isə dilin mənalı olan ən kiçik səslərində yəni fonemlər arasındakı fərqliliyi ifadə edir. Bu, bir dilin səs sisteminə və səslərin bir biri ilə əvəz olunmasına bağlı olaraq ortaya çıxır. Məsələn, bir dilin fərqli leksik vahidləri arasında bəzi sözlərə aid olan fonemlər bir-birindən fərqlənə bilər. Morfoloji və sintaktik diferensiasiya dildəki sözlərinin formasına, sırasına, mənalı elementlərin təşkilinə və cümlə strukturuna bağlı olaraq ortaya çıxan fərqlilikləri ifadə edir. Bu, bir dilin qrammatikasında və cümlə strukturunda müşahidə edilən dəyişikliklərə yol açır. Məsələn, bir dilin fərqli leksik vahidləri arasında fərqli qrammatik və cümlə strukturu qaydaları ola bilər. Leksik diferensiasiya dilin sözləri və ifadələri arasındakı fərqliliyi ifadə edir. Bu, eyni dil ailəsinə mənsub müxtəlif dil qruplarının lüğət fondunda, lüğət tərkibində, deyimlərində və lüğətində görülən fərqlənmələri əks etdirir. Məsələn, bir dilin özünəməxsus fərqli leksik vahidləri, ifadələri və deyimləri mövcud ola bilər. Bu məqalədə türk dillərində olan leksik-semantik diferensiasiya incələyərək təhlil edilmişdir. Tədqiqat zamanı təsviri, müqayisəli metodlar tətbiq edilmişdir.

Açar sözlər: integrasiya, diferensiasiya, dil, dialekt, türk dili, şivə, ləhcə

ФЕНОМЕН ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ ЯЗЫКА В КОНТЕКСТЕ ТУРЕЦКИХ ЯЗЫКОВ

Резюме. Дифференциация языка относится к различиям в различных элементах, формах, звуках и значениях внутри языка. Эти различия выражают разнообразие и богатство языка. Дифференциация наблюдается в фонетической, фонематической, морфологической, синтаксической и лексической формах

языка. Фонетическая дифференциация отражает изменения звуков, акцентов, тонов и произношения слов, образованных звуками и фонемами, между языковыми группами, принадлежащими к одной языковой семье. Например, примером этого может быть различное произношение слов на разных диалектах языка. Фонематическая дифференциация - это различие между фонемами в наименьших значимых звуках языка. Это связано со звуковой системой языка и заменой звуков друг на друга. Например, фонемы, принадлежащие некоторым словам, могут различаться в разных лексических единицах языка. Под морфологической и синтаксической дифференциацией понимаются различия, возникающие из-за формы и порядка слов в языке, организации смысловых элементов, структуры предложения. Это приводит к заметным изменениям в грамматике и структуре предложений языка. Например, разные лексические единицы языка могут иметь разные грамматические правила и правила построения предложений. Лексическая дифференциация относится к разнице между словами и фразами языка. Это отражает различия, наблюдаемые в словарном составе, словарном составе, идиомах и лексике разных языковых групп, принадлежащих к одной языковой семье. Например, язык может иметь свои уникальные лексические единицы, выражения и идиомы. В данной статье тщательно проанализирована лексико-семантическая дифференциация в турецких языках. В ходе исследования применялись описательный и сравнительный методы.

Ключевые слова: интеграция, дифференциация, язык, диалект, тюркский язык, акцент, диалект

THE PHENOMENON OF DIFFERENTIATION IN LANGUAGE IN THE CONTEXT OF TURKISH LANGUAGES

Summary. Differentiation in language refers to differences in different elements, forms, sounds, and meanings within a language. These differences express the variation and richness of the language. Differentiation is observed in phonetic, phonemic, morphological, syntactic, and lexical forms of the language. Phonetic differentiation reflects the changes in sounds, accents, tones, and pronunciation of words formed by sounds and phonemes between language groups belonging to the same language family. For example, the different pronunciations of words between different dialects of a language can be an example of this. Phonemic differentiation refers to the difference between phonemes in the smallest meaningful sounds of the language. This is due to the sound system of a language and the substitution of sounds for each other. For example, phonemes belonging to some words may differ among different lexical units of a language. Morphological and syntactic differentiation refers to the differences that arise due to the form and order of words in the language, the

organization of meaningful elements, and the sentence structure. This gives rise to observable changes in the grammar and sentence structure of a language. For example, different lexical units of a language may have different grammatical and sentence structure rules. Lexical differentiation refers to the difference between the words and phrases of a language. This reflects the differences seen in the vocabulary, vocabulary content, idioms, and vocabulary of different language groups belonging to the same language family. For example, a language may have its unique lexical units, expressions, and idioms. In this article, the lexical-semantic differentiation in Turkish languages has been carefully analyzed. Descriptive and comparative methods were applied during the research.

Keywords: integration, differentiation, language, dialect, Turkic language, accent, dialect

Diferensiasyon kelimesi, Yunan kökenli olup bir bütünün, birliğin düşünsel olarak parçalara ayrılmasını ifade ederken, entegrasyon ise bunun tersine, parçalar arasındaki karşılıklı ilişki aracılığıyla birliğe dönüşüm sürecini anlatır. Bu terimler, matematik, pedagojik bilimler, ekonomi gibi alanlarda kullanıldığı gibi, dilbilim alanında da yer edinmiş önemli kavramlardır. Dilbilimde bu bağlamda yazılmış çeşitli teorik metinlerde farklı tanımlar ve açıklamalar bulunmaktadır. O. S. Axmanova'nın linqvistik terimler sözlüğünde ise:

1. Omonimlerin ayırt edilmesi amacıyla yakın (komşu) seslerin ayrılması (benzerliklerin ayrıştırılması); karşılaştırmalı olarak (karşılaştırma) dissimilasyon.

2. Leksik ve bireysel kelimelerin anlamlarının semantik ve stilistik katmanlara ayrılması. Değerlerin diferansiyasyonu. Semantik diferansiyasyon. Stilistik diferansiyasyon.

3. Ağızların diğer ağızlardan farklılaşması ve bağımsız dillere dönüşmesi sürecinde dil evriminin özelliklerinden biri; karşıt anlam: entegrasyon (1. anlamda). Gramatikal diferansiyasyon. [9, s.135]

Dilbilimde farklılaşma teriminin ikinci uygulama alanı, sözlükteki sözcüklerin anlamlarının anlamsal ve üslupsal katmanlaşmasında ortaya çıkar. Buna "Anlamsal farklılaşma" veya "Stil farklılaşması" da denir [9, s.135]. Aynı düşüncüyü M. Adilov da doğruluyor. Ayrıca dilde farklılaşmanın üçüncü bir yönüne daha işaret eder: Farklılaşma, lehçelerden birinin diğerinden farklılaşmaya, uzmanlaşmaya ve bağımsız bir dil olarak oluşmaya başlamasının etkisi altında dil evriminin bir işaretidir. Aslında akraba diller de farklılaşmanın bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Dilbilgisel farklılaşma, dilin gelişmesini sağlayan temel iç etkenlerden biri olarak biçimlerin ayrılması ve farklılaşmasıdır. Örneğin, bir zamanlar aynı anlamı taşıyan -ır, -ir, -ur, -ür ve -ar, -er ekleri günümüzde farklılaştırılmıştır" [1, s.100].

Veysalli, fərkliləşməyi, Azericede "fark" veya "ayrım" anlamına gelen en az bir fonem çiftini birbirinden ayıran bir işaret olarak açıklamaktadır [7, s.394].

Türkçe Dil Bilimi Sözlüğü'nde bu terimin dil değişimi olarak ele alındığı ve tarihî dil biliminin konusu olduğu, bir dilde belli bir zaman diliminde görülen değişimi ifade ettiği belirtilmektedir. Bu konunun ilk kez 19. yüzyılda karşılaştırmalı dilbilim uzmanları tarafından ele alındığı, günümüzde ise sosyodilbilimcilerin ve tarihsel dilbilim araştırmacılarının dil değişimiyle ilgilendiği belirtilmektedir. Dilin her alanında farklılaşma olmasına rağmen, araştırmalarda en çok kelimeler ve seslerdeki farklılaşmanın yer aldığı gösterilmiştir .

Türk dilleri, geniş bir coğrafyada iletişim aracı olarak konuşulan bir dil ailesidir. Bu diller arasında fonetik, morfolojik, sözdizimsel ve sözcüksel farklılıklar vardır. Bu yazımızda Türk dillerinde sözcüksel farklılaşmaya ilişkin yönleri incelemeye ve sözcükler arasındaki farklılığın hangi boyutta olduğunu saptamaya çalışacağız.

Türk dilleri arasındaki en büyük sözcüksel farklılıklardan biri de lehçe ve şive farklılıklarıyla ilgilidir. Her Türk dilinin metinlerinde ve sözlüklerinde kendine özgü sözcükler ve ifadeler yer almaktadır. Örneğin Türkçe'de "yemek", "aş", "kahvaltı" gibi kelimeler kullanılmaktadır. Bu kelimeler Azerbaycan Türkçesinde, Türkmencede, Kazakçada ve diğer Türk dillerinde farklılık gösterebilir.

Türk dillerindeki sözcüksel farklılıkların nedenleri arasında etnik, bölgesel ve tarihî hususlar gösterilmektedir. Bunda tarihi ve kültürel geleneklerin, dinsel ve kültürel farklılıkların, yöreye özgü bitki ve hayvanların, günlük yaşamın, toplumsal kültürün etkisi büyüktür. Bu farklılıklar her Türk dilinin kültür, tarih ve toplum yapısının farklı özelliklerini yansıtmaktadır.

Ancak Türk dilleri arasında ortak olan pek çok sözcüksel unsur da bulunmaktadır. Bu durum, esas olarak ortak tarih ve dil köklerinin birliğinden kaynaklanmaktadır. Örneğin, "ana", "baba", "su", "göz" gibi temel sözcükler birçok Türk dilinde aynı şekilde kullanılmaktadır.

Ancak sözcüksel farklılıklar yalnızca sözcüklerle sınırlı olmayıp, kalıplar, deyimler, deyişler, deyimler gibi kavramlara da uzanmaktadır. Bu farklılıkları her Türk dilinin metinlerinde ve sözlüklerinde görmek mümkündür. A. Gurbanov'un diller arası farklılaşma sorununa yaklaşımı biraz farklıdır. Ona göre diller tek bir ana dilden evrilmiş ve daha sonra farklılaşmaya uğramıştır. Bu teoriye göre, Arapça büyük Sami dilinden, büyük Sami dili büyük Hint-Avrupa dilinden, büyük Hint-Avrupa dili büyük dillerden türemiştir. Bu düşünceye göre diğer dillerin ortaya çıkış biçimleri de benzerdir. Bu tür düşünceler dilbilimde monogenizm kuramının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Monogenizm, Yunanca mono (monos - tek, birim) ve geno (genos - köken, oluşum) kelimelerinden türemiştir. Bu teoriye göre bütün diller tek bir ana dilin çeşitlenmesiyle ortaya çıkmıştır. Başka bir deyişle, varsayıldığına göre, tüm insanlar oluştukları sırada tek bir dil konuşuyorlardı." [4, s.14]

Türk dilleri arasındaki sözcüksel farklılıklar her dilin kendine özgü kültürel, toplumsal ve tarihsel yaşantısıyla ilgilidir. Türk dillerinin leksikal farklılıkları şu alanlarda kendini göstermektedir:

Aile ve ev içi sözcük dağarcığındaki farklılıklar: Her Türk dilinde aile, akrabalar, aile bireyleri, ev ve ev eşyaları için kendine özgü sözcükler vardır. Aile ve ev eşyaları, aile bireyleri, akrabalar ve her dilin kendine özgü kültürel değerleri ile ilgili terimler bu ayrımı şekillendirir. Her Türk dilinde *baba*, *anne*, *çocuk*, *kardeş* gibi aile üyeleri için farklı kelimeler ve ifadeler bulunmaktadır. Örneğin Türkçe'de "anne" (ana), "baba" (ata), "oğul" (oğul), "kız" (qız) gibi kelimeler kullanılmaktadır.

Kazakçada "ana" sözü "әйел" (äyel), "ata" sözü "ата" (ata), "oğul" sözü "өсек" (ösek), "qız" sözü "қыз" (qız) şeklinde ifade edilir. Kazak dilinde "amca" sözcüğünün karşılığı "амыр" (amır) və ya "еніс" (enis) kullanılmaktadır. "Dayı" kelimesi Kazakçada "әкес" (äkes) və ya "онам" (onam), "Xala" sözcüğü için ise Kazakçada "хала" (hala) sözü karşılık gelmektedir. Bu terimler Kazak dilinde aile ilişkilerini ifade etmek için kullanılan yaygın kelimelerdir. Ancak dildeki bölgesel veya ailevi farklılıklar nedeniyle bazı farklı terimler kullanılabilmektedir. Dolayısıyla belirli bir bölgede veya ailede farklı ifadelerin kullanıldığını görmek mümkündür. Özbek dilinde "ана" (ana), "ata" sözü "ата" (ata), "oğul" sözü "уй" (uy), "qız" sözü "қыз" (qız) olarak telaffuz edilir. M. İsmayilova, Türk dillerindeki çeşitli sözcük birimlerinin ayırt edici özellikler taşıdığını belirtmektedir. Bu farklılık vücudun bazı bölgelerinde bile görülüyor. Çok az Türk dilinde vücut parçaları aynı şekilde telaffuz edilir. Hatta "göz" kelimesinin Türk dillerindeki telaffuzu bile karşılaştırıldığında farklı telaffuz edildiği görülür. [3, s.90]

Mirzaliyeva M., toplumsal bir olgu olan dilin, tarihsel bir kategori olduğunu belirtmektedir. Bu açıdan bakıldığında dilin, ait olduğu toplumun tarihinin taşıyıcısı olduğunu, toplumun biliminin, kültürünün ve maneviyatının gelişme yolunu yansıttığını iddia etmek mantıksız değildir. Toplumsal yaşamın çeşitli alanlarının bütün renklerini, tonlarını, bütün spektrumunu bünyesinde barındıran dil, toplumun yaşamını, tarihini, sosyo-ekonomik, siyasal, bilimsel ve kültürel ilişkilerini canlı tutan ebedî bir varlık haline gelir. Her kelimesi tarihi gerçeklerin ve önemli olayların tanığı, zamanın "kapislerine" cesaretle direnen ve zaman zaman bazı değişimlere uğrayan paha biçilmez bir tarihi anıttır. [6, s.291]

Maharramli B., dünya dillerinde günlük dildeki sözcüklerin kullanım sıklığının diğer sözcüklere göre daha yüksek olduğunu belirtmektedir. Bunun sebebini ise bu tür sözlerin insanların yaşam tarzıyla ilgili olmasında görüyor. Bu kelimeler bütün Türk dillerinde mevcut olup, halkın örf, adet, psikoloji ve dünya görüşüyle ilgilidir. Bu sözlerin yaşı, o kavimlerin yaşıyla örtüşüyor. Bu sözcükleri Türk dillerinde karşılaştırdığımızda anlamsal değişime uğradıklarını görmek mümkündür.

Araştırmacı, "aş" sözcüğünü örnek göstererek, bu sözcüğün hemen hemen bütün Türk dillerinde farklı fonetik biçimlerde kullanıldığına dikkat çekiliyor.

Ancak anlamına baktığımızda bu kelimenin Azericede bir yiyecek türü olarak, Özbekcede hem sıcak çorba hem de pilav olarak, Hakasçada buğday, arpa, ekmek olarak, Karakalpakçada yemek, yiyecek olarak, Kazakça, Nogayca, Başkurtça, Karaimcede çorba, yiyecek olarak, Kırgızcada meyve, ürün, sadece etten yapılan yemek vb. anlamlarda kullanıldığını görüyoruz. Bunların semantik anlamları olduğunu göstermektedir. [5, s.55]

Kültür ve Toplum: Kültür ve toplum, gelenek ve görenekler, törenler, müzik, dans ve diğer kültürel faaliyetlerle ilgili sözcükler Türk dilleri arasında sözcüksel farklılıklar göstermektedir. Örneğin, "çayxana" (çay evi), "qopuz" (kopuz), "halay" (halay) gibi kelimeler her dilde kendine özgü bir kültürü ve topluluğu ifade eder.

Türk dilleri, Türk halklarının konuştuğu dillerin genel adı olup geniş bir dil ailesini kapsamaktadır. Türk dilleri coğrafi, tarihî ve kültürel nedenlerle zaman içerisinde farklılaşmış, çeşitli lehçe ve ağızları bünyesinde barındırmıştır. Bu nedenle Türk dilleri arasında etnolinguistik farklılıklar vardır. Etnolinguistik farklılıklar, aynı dili konuşan etnik gruplar arasındaki dil farklılıklarını ifade eder. Türk dilleri arasındaki etnolinguistik farklılıklara şunlar bağlanabilir:

Sözcük Dağarcığı: Farklı coğrafi bölgelerde ve farklı etnik gruplar arasında farklı Türk dilleri konuşulduğu için söz dağarcığında da farklılıklar olabilmektedir. Örneğin Türkçe ile Kazakça arasında bazı kelimelerde farklılıklar olabilir.

Dilbilgisi yapıları: Türk dilleri arasında dilbilgisi yapıları da farklılık gösterebilir. Örneğin fiil çekimleri, mastar halleri, zamirler veya bağlaçlar gibi dilbilgisi öğeleri farklı olabilir. **Sesler ve Telaffuz:** Türk dilleri arasında da fonolojik farklılıklar bulunmaktadır. Seslerin telaffuzunda ve vurgusunda bölgesel farklılıklar görülebilmektedir. **Lehçeler ve Şiveler:** Türk dillerinin farklı lehçeleri ve şiveleri olabilir. Bu lehçe ve şiveler genellikle belli coğrafi bölgelerde veya etnik gruplar arasında kullanılan ve mahalli dil özellikleri taşıyan lehçe ve şivelerdir. **Yazı Sistemi:** Türk dilleri tarih boyunca çeşitli yazı sistemleri kullanmışlardır. Örneğin Osmanlı Türkçesi Arap alfabesiyle yazılırken, günümüz Türkçesi Latin alfabesiyle yazılmaktadır. Ayrıca bazı Türk dilleri Kiril alfabesini kullanmaktadır. Bütün bu farklılıklar Türk dillerinin zenginliğini ve çeşitliliğini göstermektedir. Her Türk dilinin kendine özgü özellikleri vardır ve belirli bir coğrafi bölge veya etnik grup tarafından konuşulan dili temsil eder.

Yemek ve mutfak kültürü: Türk mutfağı zengin ve çeşitlidir, bu nedenle her Türk dilinde farklı yemek adları ve mutfak terimleri vardır. Örneğin, "pilaf", "kebab", "mantı" gibi sözcükler mutfağı ve yemek kültürünü ifade eder.

Çağdaş Türk dillerinin leksikal ve semantik yapısı fonetik yapısından daha büyük bir farklılaşma göstermektedir. Bu da dillerin sözcüksel yapısının genel olarak

farklılaşmaya daha yatkın olduğunu göstermektedir. Ancak Türk dillerinin tarihsel gelişim yolculuğuna baktığımızda her Türk dilinin çok karmaşık bir süreçten geçtiğini görürüz. Bu gelişim sürecinde Türk dilleri ya çeşitli dil gruplarından etkilenmiş ya da kendine özgü bir gelişme yolu izleyerek sözcüksel yapılarını zenginleştirmişlerdir. Bu bağlamda Zeynalov F., Türk dillerinin söz varlığının incelenmesinde iki boyutun dikkate alınması gerektiğini ileri sürmektedir. Bunlardan birincisi Orhun Yenisey ve Talas anıtları temelinde oluşturulan Türk dili sözlüğü, ikincisi ise modern küreselleşme çağında oluşturulan Türk dili sözlüğüdür. [8, s.39]

Birçok araştırmacı Türk dillerinin sözcüksel bileşiminin farklılaşmasının nedenini, Batı ve Doğu Hun dilleri olarak ikiye ayrılmasından sonra ortaya çıkan farklılıklarla açıklamaktadır. Bu dönemde Doğu Hun grubu dillerinde Çince, Sanskritçe, Moğolca ve Tunguz-Mançu sözcükler daha fazla ön plana çıkarken, Batı Hun grubu dillerinde ise Arapça, Farsça ve Slav-Rusça sözcükler daha fazla ön plana çıkmaktadır. F. Zeynalov'un yaklaşımına göre, Türk dilleri bu şekilde incelendiğinde pek çok konu araştırma kapsamı dışında kalmakta ve bireysel dil gruplarının sözcüksel bileşimindeki alıntı sözcükler katmanı ele alınmamaktadır. Başka bir deyişle, Türk dillerine biraz daha farklı yaklaşmak ve farklı zamanlarda başka dillerden bu dillere geçen sözcükleri nitelenmek gerekmektedir. [8, s.40]

Ceferov N. şunu belirtiyor: "Türkler, Altaylıların farklılaşması sonucu oluştuğu gibi, Türk halkları da eski Türklerin coğrafi, siyasi, kültürel vb. koşullar altında bölünmesinin ürünüdür. Ve MÖ 1. binyılın ortalarında başlayan bu süreç, M.S. 2. binyılın ortalarında sona erdi." [2, s.108]

Araştırmacının yaklaşımına göre Türk halklarının dillerinde meydana gelen farklılaşmanın nedenleri çeşitlidir. Bu nedenler şunlardır:

- 1) Yerleşim veya yurt
- 2) Siyasal-toplumsal örgütlenme veya devlet olma
- 3) Dil veya iletişim
- 4) Bir din veya dünya görüşüdür.

Aslında bu nedenler sadece Türk dillerinden değil, Germen, Romen ve Slav halkları arasındaki farklılaşmadan da kaynaklanmaktadır. Sonuç olarak, farklılaşma sürecinin çağdaş Türk dillerinin bağımsız gelişiminde önemli rol oynadığını belirtmek gerekir. Bu farklılaşma sadece leksikal-semantik açıdan değil, aynı zamanda fonetik, sentaksiyel ve morfolojik açıdan da gerçekleşmiştir. Sözcük-anlam farklılaşmasının ortaya çıkmasıyla Türk dillerinin bağımsız söz varlığı yapıları ortaya çıkmıştır. Çağdaş Türk dillerinin sözcük bileşimini incelediğimizde, bu sözcüklerin bir kısmının ortak Türk sözcükleri ve bunlar temelinde oluşmuş sözcükler olduğunu, bir kısmının da dil teması sonucu komşu dillerden veya bazı tarihî ve siyasî sebeplerle diğer dillerden geçmiş sözcüklerden oluştuğunu görürüz. Bu farklılaşmaya bazı Türk dilleri içinde lehçelerin gelişmesi de neden olmuştur. Bu kelimeler belirli sözcük gruplarını

oluşturur; bunların arasında hayvan adları, ağaclar, evler ve günlük hayatta kullanılan kelimeler yer alır. "Alam" sözcüğü hemen hemen bütün Türk dillerinde aynı şekilde varlığını korumuştur. Sadece bazı Türk dillerinde belirli fonetik farklılaşmalara uğramıştır. Elma (Türkmen), ulma (Çuvaş), olma (Özbek). Türk dilleri arasında yapılan karşılaştırmalar, leksik-semantik farklılaşmanın fonetik, sentaksiyel ve morfolojik farklılaşmadan daha fazla olduğunu göstermektedir.

Türk dilleri, Türk halklarının konuştuğu dil ailesini oluşturmaktadır. Bu diller Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan gibi pek çok ülkede iletişim ve edebiyat dili olarak kullanılmaktadır. Türk dilleri arasında çeşitli farklılıkların varlığının başlıca sebeplerinden bazıları şunlardır:

Coğrafi ve tarihi etkiler: Türk dilleri geniş bir coğrafi alana yayılmış olup, bu dillerin konuşulduğu bölgelerdeki coğrafi ve tarihi etkiler diller arasında farklılıklara yol açmıştır. Farklı Türk halklarının farklı coğrafi bölgelerde yaşaması, farklı kültürel bağların ve dil çeşitliliğinin oluşmasına yol açmıştır.

Dil çeşitliliği: Türk dilleri zaman içinde birbirinden uzaklaşarak farklı lehçelere ve nihayetinde farklı dillere dönüşmüştür. Bu ayrışma süreci, farklı bölgelerde yaşayan Türk halkları arasındaki iletişimin yetersizliği veya sınırlılığı sonucu ortaya çıkmıştır.

Fonetik ve dilbilgisi farklılıkları: Türk dilleri arasında fonetik (ses bilgisi) ve dilbilgisi (morfolojik ve sözdizimsel) düzeylerde farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Fonolojik farklılıklar bazı seslerin veya ses değişimlerinin farklı olmasından kaynaklanabilir. Dilbilgisi farklılıkları, kelime yapısı, cümle yapısı, cümle öğelerinin sıralaması, zaman gibi dilin yapısıyla ilgili farklılıklardır.

Yabancı etkiler: Türk dilleri tarih boyunca çeşitli yabancı etkilere maruz kalmıştır. Örneğin Arapça, Farsça, Rusça gibi diller, kelime hazinesi ve dil bilgisi bakımından Türk dillerini etkilemiştir. Bu yabancı etkiler farklı Türk dilleri arasında farklılıklar yaratabilmektedir.

Bütün bu etkenler zamanla Türk dilleri arasında farklılıkların ortaya çıkmasına ve bu dillerin ayrı ayrı gelişmesine yol açmıştır. Oysa Türk dilleri aynı kökenden gelip ortak bir dil ailesini oluşturdukları için aralarında pek çok benzerlik olduğu gibi farklılıklar da bulunmaktadır.

Kaynakça

1. Adilov M.İ., Verdiyei Z.N., Ağayeva F.M. İzahlı dilçilik terminləri lüğəti, Bakı, "Elm və təhsil", 2020, 656 s.
2. Cəfərov N. Türkologiyaya giriş, Bakı, "Elm və təhsil", 2016, 247 s.
3. İsmayılova M. Türk dilləri dialektlərində inteqrasiya və diferensiasiya məsələləri. - 2022, 209 s.
4. Qurbanov A. Ümumi dilçilik. II cild (3 cildə). Bakı, 2019, 512 s.

5. Məhərrəmli B. Türk dillərində isim köklərində leksik-semantik inkişaf. Bakı , “Elm və təhsil”, 2012, 400 s.
6. Mirzəliyeva M. Türk dillərinin tarixi-müqayisəli leksikologiyası məsələləri, I cild, BSU kitab aləmi, Bakı 2004, 332 s.
7. Veysəlli F. "Dilçilik ensiklopediyası" I cild, Bakı mütərcim 2006, 516 s.
8. Zeynalov F. Türkologiyanın əsasları, Maarif nəşriyyatı, 1981, 347 s.
9. Ахманова О. С. Словарь Лингвистических Термино Издательство «Советская Энциклопедия» Москва, 1966, 608 с.

ТАТАР МӨҖАЖИРИЯТ ЭДӘБИЯТЫНДА ТУГАН ИЛНЕ САГЫНУ МОТИВЫ

Габидуллина Ф.И.
филология фәннәре кандидаты,
КФУның Алабуга институты
татар филологиясе кафедрасы доценты

Ерак тарихка күз салсак, татар әдәбиятының үз Ватанында гына түгел, бәлки, чит илләрдә дә яшәвен, үсүен күзәтә алабыз. Бу әдәбиятны «мөһажир», «мөһажирият», «эмиграция» әдәбияты дип йөртәләр.

Туган жирдән аерылу хәсрәте - кешегә язмыш тарафыннан куелган иң авыр сынауларның берсе. Әлбәттә, хәзерге вакытта иленнән вакытлыча аерылган, иленә кайту-китү мөмкинлегә булган эмигрантлар да күп, әмма элеккерәк чорларда, мөһажирлек юлына басу иленнән мәңгегә аерылу белән бер дип кабул ителгәндә, сагыну, жирсү хисенә тирәнлегә, әрнеткеч газабын күз алдына китерү дә кыен. Әдәбият галиме Д. Ш. Гыйльманов искәртүенчә: “Борынгы Римда жәза бирүнең бер төре итеп, кешене туган иленнән мәңгелеккә кууны кулланганнар. Сөргенгә сөрелгән, шунда үлгән Овидий язмышы - моңа мисал була ала. Англиядә, төрмәгә утыртудан тыш, жинаятьчеләрне яңа ачылган Америка, Австралия кебек материкларга жибәргәннәр” [Гыйльманов 2006: 5]. Галимнәр фикеренчә, сагыш, сагыну концептлары татар халкының психоэмоциональ сферасының нигез өлешен тәшкил итәләр һәм аларның иң еш кулланыла торган мәгънәләрен туган жирне, Ватанны сагыну тәшкил итә [Василова 2006: 9]. Мондый мотив Алтын Урда чорында яшәп ижат иткән Сәиф Сарайда да ачык сизелә:

*Камышлы йорт бәнем туган илем иде,
Белең, горбәткә килтергән - белем иде.
Килеб улдым Сарайда шийр фидәе,
Сарайның шагыйре - ил гидәе* [Миңнегулов 1999: 6].

Биредәге горбәтлек, илдән аерылу белән бәйлә кичерешләр тасвиры - шагыйрь уйдырмасы түгел, ә аның тәржемәи хәле белән тыгыз бәйләнгән күңел халәте. Билгеле булганча, шагыйрь Идел буендагы Камышлы шәһәрәндә дөньяга килсә дә, әдәби тәхәллүсеннән күренгәнчә, гомеренә күп өлешен Сарай шәһәрәндә үткәрә. Сәиф Сарайне туган ягын ташлап китәргә мәжбүр иткән хәл - гыйлем, рухи үсеш ихтыяжын тою. Бәркә Сарай шәһәрә исә урта гасырларда мәдәни, сәяси, гыйльми үзәк булып санала. Монда Сәиф Сарай белемен арттыра, шагыйрь буларак житешә, өлгәрә. Әмма XIV йөзнен 60 елларыннан башлап Алтын Урдада яшәү, бигрәк тә ижат итү шартлары авырая башлай. “Ил, бөек

дәүләт талану мәйданына әверелә. Егерме елга (1360 - 1380) сузылган әлеге таркаулык чоры рус елъязмаларында һәм тарихларында "Великая замятня" ("Бөөк чуалышлар", "Олуг болганыш") вакыты дип атала", - дип яза М. Гайнетдин [Гайнетдин 2006: 101]. Әнә шундый шартларда Алтын Урдада эшчәнлек күрсәткән галимнәр, каләм әһелләренең күп өлеше башка жирләргә, нигездә Мисыр-Сүриягә, Кече Азия якларына күченеп китәргә мәжбүр булганнар. Алар арасында мәшһүр исемнәре бүгенге көнгә кадәр килеп житкән атаклы шәхесләр - Мәхмүд Сараи Гөлестаний, Мәхмүд ибне Фәттаһ Сараи, Бәркә Фәкыйхлар да була. Соңгырак чор татар эмигрант әдипләр ижатында да туган илдән аерылу мотивы көчле яңгырый. Еш кына мондый шигырьләрдә биографик мотивлар шактый сизелә. Мәсәлән, Минһаж Исмәгыйль иленнән аерылу сәбәпләрен болай аңлата:

Тау башына менеп карасам да
Күрә алмыйм туган жиремне.
Импералист фриц аркасында
Ташлап киттем Туган илемне.
Дучар итте сугыш әсирлеккә,
Газапларны хәтсез татырга.
Көтә дигәч, Сталин лагере,
Юллар ябык иде кайтырга [Миңнегулов 2007: 271].

Туган якны сагыну мотивы мөһажирлектәге ачы язмыш мотивы белән дә кушылып китеп, сагынулы-әрнүле шигырьләр языла. Шул ук шагыйрьнең "Нигә мин чит илдә?", "Явыз тәкъдир" шигырьләрендә чит илдәге тормыш хәсрәт буларак аңлатыла, жәһәннәм, язмышның мыскыллы уйнавы икәнә аңлатыла:

Әй син, явыз тәкъдир, кара тәкъдир,
Нигә мине читкә ташладың?
Тычкан белән мәче уйнагандай,
Мыскыл итеп көлә башладың? [Миңнегулов 2007: 271].

Шагыйрь, чит жирләрдәге тормышны хәсрәт буларак кына тасвирласа да, Ватандагы тормышның да бу чорда катлаулы булуын ассызыкларга кирәк. Аның хатынын юк гаеп белән төрмәгә утырталар, дистә еллар төрмәдә утырып чыккач, аның гомере фажигале рәвештә өзелә, балалары ачтан үлә. Шулай да шагыйрь тормышында да якты йолдыз кабына: үзгәртеп кору еллары башлангач, ул да туган ягына кайта, монда мәчет торгыза.

Х.Хәмидулла шигырьләрендә әрнү-зарлану кичерешләре тасвирланмый, әмма ул да әсәрләрендә илнең хәлен белергә омтыла, үзенең сагынычлы сәламен традицион образ - жил образы аша житкерә:

Ни бәхет, жил кайтса илгә, сөйләсә миннән сәлам,
Әйтсә анда - мин аларны нинди күб сагынып калам [Миңнегулов 2007: 357].

Проза әсәрләрендә геройларның Ватанны сагыну кичерешләре тирән психологизм белән тасвирлана. Бу яктан И. С. Мансуров Х. Габдүш прозасын үзенчәлекле дип саный: "Хөсәен Габдүш әсәрләренә үзенчәлекле бер сыйфат хас: аларның һәркайсында диярлек Ватанны сагыну, жирсү аһәңе яңгырый. "Үзебез өчен" хикәясендә Габдулла "Сәлам әйтче туган илләргә..." дип жырлап жибәрә. "Яр читендә" әсәрендә Камилә абыйсына бүләккә "Тукай мәжмугасы"н Америкага алып китә. Х.Миңнегулов хаклы рәвештә, "Хөсәен Габдүш хикәяләрен илне, туган жирне сагыну симфониясе" дип атарга мөмкин булып иде, ди" [Мансуров 2013: 66]. "Алданумы?" хикәясендәге герой - Нияз - мөһажирлектәге типик татар кешесе буларак аңлашыла, образга күпмедер дәрәжәдә жыелмалык та хас. Автор аның татар ризыкларына, милли көйләргә мөкиббән китүен кат-кат тасвирлый. Мәсәлән:

- Их! - дип жибәрде Нияз. Гармун биргән хисләрнең барын да берьюлы сөйләп бирмәкче булды. Белсәләр иде, аның күңеле нинди бай хәзер! "Баламишкин", "Ижбулдин", "Салкын чишмә", "Бибкәй Әсма" - татарның шул көйләрендә Нияз аерым бер моң, татар күңеленә якин бәйләнүче аерым бер аһәң таба иде" [Миңнегулов 2004: 188].

Туган илдәге гадәтләр, йолалар да егет хәтерендә яңартылалар: "Егет, караватка утырып, аркасын стенага терәде. Аның күз алдына Мәфтүхалар, Гөлийөземнәр, Сәхибжамаллар, Фәхернисалар, Ганиләр, Вәлиләр, Гайнединнәр, Сәйфетдиннәр, Әхмәтләр, Нурилар, Садрилар, Кәримнәр белән кайнап торучы жыеннар, туйлар, Сабан туйлары, өмәләр, бәйрәмнәр, аларның жырлый-жырлай печән чабулары, урак урулары, уеннары, жырлары килеп тезелде" [Миңнегулов 2004: 191].

Күңелдәге моң, әрнү, сагыну хисләре, ил, милләт турындагы уйлар көндөз генә түгел, төнлә дә тынычлыкта калдырмыйлар, Ниязның төннәре дә саташулы төшләр белән уза. Әле аның янында Тукай басып тора, Иван Грозный күренә, ниндидер йортның капка төбөндә Шиһабетдин Мәржани утыра, ә аннары төш куркыныч утлар йоткылыгына ташлый: "Әнә ут. Тагын ут. Әнә эшчеләр. Хатын-кыз! Солдатлар. Шәкертләр. Төркем-төркем муллалар. Тагын солдалар. Әнән Вахитов... Татар солдатлары... Аклар, кызыллар. Тагы төтен. Тагы ут. Тагы манара. Тагы кулаклар. Ай-йолдыз. Урак-чүкеч. Ут урамнарда. Ут тәрәзәләрдә. Ялкын кешеләр өстендә. Яшелле-кызыллы. Ак-кызыл. Кызыл-ак. Тагы ут. Ут түгел, кан!" [Миңнегулов 2004: 192]. Язучы Нияз кебекләренң тормышын бәхетле дип атый алмый. Беренчедән, моны матди кытлык белән аңлатып була, геройның икмәклек тә акчасы булмаган көннәре бар. Икенчедән, туган ягында милләткә хезмәт итәрдәй нечкә, шагыйрәнә күңелле егет чит илдә, сюжеттан күренгәнчә, аракыга ияләнә башлый. Әсәр дусларының берсенең:

- Нияз, баш төзәтмәйсәңме? - дигән тәкъдим белән керүе белән тәмамлана [Миңнегулов 2004: 192].

Эмиграциядәге татар әдипләре ижатында Ватанны сагыну белән бергә милли тема, проблема да күтәрелә. Югарыда искә алынган Нияз образын гына карасак та, ул үзен болай позицияли: "Мин бер яшь егет. Мине аңлы бер татар егете, зыялы диләр. Мин - милләт, халыкка хезмәт итәргә ашкынучы. Мин шигырьләр язам" [Миңнегулов 2004: 192]. Әмма чит илдә, чит җирдә ул милләтенә хезмәт итә алмый, шигырьләр язам дисә дә, алар укучыга тәкъдим ителми, шигырьләренәң актуаль, сәнгатьчә камиллеге турында, аларның басмаларда, наширлекләрдә басылуы турында да хәбәр бирелми. Ә менә рус кызы Людмилага өйләнү мөмкинлеген ул инкарь итми. Авторның кыска күләмле икенче хикәясендә - "Милли төс"тә хикәяләүче бер милләттәше белән дөньяның барышы турында сөйләшкән хәбәр итә һәм әңгәмәнең кайбер якларын укучыга тасвир итеп бирә. Милләттәше аннан көз көненәң хикәяләү моментындагы кебек матур, жылы көннәрен ничек дип аталуын сорый. Хикәяләүче бары рус телендә "бабье лето" дип йөртелүен әйтеп китә. Мондый җавап әңгәмәдәшкә бер дә ошамый: "Безнеңчә ничек була? Белмисез шул. "Әбиләр чуагы" диләр бездә! Милли дә милли дисез, үзегез чынлап татарча белмисез дә, телебез ярлы дип зарланырга тотынасыз", - дип ачулана [Миңнегулов 2004: 206]. Татар туй йолаларының да үзгәреш кичерүен, татарча куе чәй ясау серләре кебек темаларны да кузгата татар кешесе. Аның һәр жөмләсендә яшәү рәвешсездәге миллилекне арттыру идеясе сизелеп тора. Ә инде сыек чәйдән "Мәскәү күренү" турындагы фикерен символик мәгънәдә аңлап була, чөнки автор чәйгә милли төс бирсәк (туры мәгънәдә бу куе, утта яңа пешкән чәй агызу буларак әйтелә), "чәй дә төрек-татар төсен алып, Мәскәү дә бөтенләй күренмәс булып" дип әйтә милләттәш [Миңнегулов 2004: 207]. Уйлавыбызча, әлегә сүзләргә тормышыбызда милли гадәтләребезне яңартсак, сакласак, рус йогынтысын сизмәбез, дип тә аңларга була.

Шагыйрь Х. Хәмидулланың "Милләт маршы" әсәре исә тулаем татар милләтенә, аның тарихына мәхәббәт, соклану белән сугарылган. Һәр строфадан соң кабатланып килгән юллар милли яңгырашны тагын да көчәйтә:

Милләтем, кодрәтем, син бит минем бөтен дәртем,

Син яшәсәң мин дә яшим, син бит минем милләтем [Миңнегулов 2004: 356].

Милли тема, милли мотивлар турында сөйләгәндә, шуңа да игътибар итү кирәк: күп кенә фәлсәфи, мәдәни, тарихи һ.б. хезмәтләрдә миллилек төшенчәсенә тулы һәм төгәл аңлатма табу мөмкин түгел. Мәсәлән, Л. Е. Балашов хезмәтендә ватанпәрвәрлек, миллилек һәм шовинизм төшенчәләре бер бүлек, бер рәттә каралып, бары беренчәсе генә уңай коннотациядә тәкъдим ителә. Игътибар итик: "Ватанпәрвәрлек - Ватанга мәхәббәт, шәхеснең Туган

ягына, үз-үзенә шикелле үк, нормаль, табигый мөнәсәбәте. Миллилек - ватанпәрвәрлекнең гипертрофланган, ксенофобия белән кушылган дәрәжәсе, башка милләт һәм этносларны кабул итмәү һәм хәтта аларга карата нәфрәт хисе кичерүне үз эченә ала. Шовинизм - үз милләтнең башкалардан өстен дип уйлауда чагылыш тапкан миллилекнең соң чиге" [Балашов 2012: 392]. Әмма без миллилек турында биредә китерелгән юллар белән һич кенә дә килешә алмыйбыз. Безнең тарафтан укылган, анализланган бер генә шигырьдә дә башка милләтләргә карата нәфрәт яки аларга кимсетүле караш күзәтелмәде. Ә менә үткәндәге шанлы вакытларны сагыну, горейф-гадәтләренә онытмаска чакыру кебек мотивлар шактый еш очрады. Мәсәлән, Шаһвәли Келәүленең "Милләт сүзе" шигыреннән өземтә китерик:

Бар иде бит дөньяда минем шанлы чагым,
Тетрәтеп тордым жиһаның ярын һәм һәр ягын.
Эштә, телдә һәм фикердә юкка берлек кодрәтем
Сынды, жимерелде, егылды куәтем, бар дәүләтем [Мансуров 2005: 71].

Шагыйрь милләтенең бүгенгесә өчен борчыла, аны кара болыт каплаган, ди. Яшәеш һәм алгарыш өчен, лирик герой фикеренчә, белемле, азат, хөр булырга кирәк; тарих һәм горейф-гадәтләренә онытмаска кирәк. Шигырь публицистик рух белән, өндәү пафосы белән язылган.

И.С.Мансуров Хәсән Хәмидулланың "Яңапар тарихы" хезмәтенә югары бәя бирә. Ул аны "Актук халкы яисә Финляндия татарлары өчен генә түгел, ә гомумән татар тарихы өчен дә игътибарга лаек хезмәт, - дип атый. - Анда кызыклы факт-мәгълүмат, риваятьләр, гыйбрәтле фикерләр шактый. Бу китап халкыбызның тарихи хәтерен яңартуда, аның үзаңын үстерүдә, туган якка мәхәббәт тәрбияләүдә, үзенә охшаш хезмәтләр тудыруда мөһим фактор, чыганаك була ала", - дип билгели ул [Мансуров 2013: 81]. Шагыйрь әйткән кыйммәтле фикерләрдә халыкның, милләтнең яшәеше, киләчәге өчен кыйммәтле булып торганнары күп, мәсәлән, ул милләтне, динне, асылыңны яшерү, алардан оялуны начар сыйфат, гамәл дип бәяли; горейф-гадәтләреннән кимсенгән, башкалар алдында туган телендә сөйләшәргә оялган кешеләрнең иманнары зәгыйфь, каннары керле дип атый һ.б. Шиксез, бу фикерләр һәр татар баласына бүген дә житкерелергә, аңына, күңеленә сәңдерелергә тиеш.

Татар шигъриятендә XX йөз башыннан саклана торган күркәм традиция бар: милләт язмышы белән Тукай язмышын тәңгәлләштереп бирү, Тукайны милли язмыш символы буларак тасвирлау традициясе турында сүз бара. Бу күркәм шигъри гадәт бүгенгәчә дәвам итә. Тукай образын төрле яклап ачу омтылышы эмиграциядәге татар әдипләре ижатында да чагылыш таба. Шаһвәли Келәүленең "Тукай эзеннән" шигырендә шагыйрь яшә Тукайның ямьле Казанга моңланып килүендә зур мәгънә күрә, әйтерсәң лә Тукай киләчәктә Казанда да ямь

калмаячагын күңеле белән тоеп бара. Лирик герой, ачыргаланып, Тукайга мөрәжәгать итә:

Әй бөек халык шагыйре,
Кайда ул ямьле Казан?
Кайда ул мәчетләрендә
Ишетелә моңлы азан?
Кайда пар ат? Кайда калфак?
Кайда алтын балдагың?
Барысы бетте, милли шагыйрь, -
Жанланырмы бер тагын? [Миңнегулов 2007: 163].

Димәк, эмиграциядәге татар әдипләрененң иҗат темасы күп төрле. Ләкин аларда туган илне сагыну һәм милли тема - иң үзәк темаларны тәшкил итә.

Әдәбият

1. Балашов Л. Е. Философия. Учебник. - М.: "Дашков и Ко", 2012. - 612 с.
2. Гильманов Д.Ш. Тюремные мотивы в татарской литературе : средневековые - начало XX века : диссертация ... кандидата филологических наук : 10.01.02. - Казань, 2006. - 188 с.
3. Василова А. Ш. Лингвокультурный концепт "сагыш" (тоска) в татарской языковой картине мира: автореферат дис. ... канд. филол. наук: 10. 02. 02. - Казань, 2006. - С.9.
4. Гайнетдинов М. Г. Мәңге тоныкланмас көзгебез. - Казан: Татар. кит. нәшр., 2006. - 350 б.
5. Мансуров И.С. Милли юлда: Мөһажирлектә татар әдәби хәрәкәте 1917-1954 еллар : Монография - Стәрлетамак : БДУ-ның Стәрлетамак фил., 2013. - 221б.
6. Миңнегулов Х. Й. "Бу "Гөлестан" даимә (н) күңел ачар... Кереш сүз // Сәйф Сарай. Гөлестан. Лирика. Дастан. - Казан: Татар. кит. нәшр., 1999. - Б. 5 - 9.
7. Миңнегулов Х. Гаяз Исхакыйның мөһажирлектәге иҗаты. - Казан: Татар. кит. нәшр., 2004. - 367 б.
8. Миңнегулов Х. Г. Исхакыйның мөселман көнчыгышына сәяхәте // Казан утлары. - 2004. - №4. - Б. 140-145.
9. Миңнегулов Х. Г. Еракта да якын Тукай // Казан утлары. - 2006. - №4. - Б.105-117.
10. Миңнегулов Х. Й. Чит илләрдәге татар әдәбияты. - Казан: Мәгариф, 2007. - 399 б.

МАРИА САБТЕЛНИ АЛИШЕР НАВОИЙ ҲАЁТИ ВА ИЖОДИ ҲАҚИДА

Гуландом Юлдашева

АҚШ хорижий тиллар институти докторанти

Алишер Навоий жаҳон адабиёти зарварақларидан жой олган, умуминсоният қадриятларини дostonларида куйлаган, асрлар оша Ғарб ва Шарқ ижодкорларини илҳомлантирган, қизиқарли шахсияти ва ғазаллари афсона ва халқ куйларига сингиб кетган, миллат қайғусига бутун ҳаётини бағишлаган, мол-мулкани халқ ободончилиги йўлида хайр-эҳсон қилган, илоҳийликни ўзига икки дунё саодатига йўл деб билган унутилмас сиймодир. Канаданинг Торонто университетининг Яқин Шарқ ва Цивилизацияси кафедраси Ислom маданияти ва Эрон адабиёти фанлари катта профессори Мариа Эва Сабтелни¹ 1970 йиллардан бери Алишер Навоий ҳаёти ва ижоди билан қизиқиб, Ислom илм-фанини ёритишда узоқ йиллардан буён фаолият олиб бормокда. Мариа Сабтелни туркиялик марҳум олим Фаҳир Изни ўзига устоз деб билиб, унинг Навоийга бўлган ҳурмат-эҳтироми айнан шу устоз туфайли пайдо бўлганини эътироф этган.²

Мариа Сабтелни Эрон маданияти тарихи, Эрон мумтоз адабиёти, Ислomда тасаввуф, Ўрта асрлар Эрон ва Ўрта Осиё тарихи, Ислomий Эронда сиёсий фалсафа йуналишида тадқиқотлар олиб борган.

Мариа Сабтелни араб, форс, турк, ўзбек, немис, француз, инглиз ва рус тилларидаги манбаларни бемалол таҳлил қилгани боис тадқиқотларида чуқур изланувчанлик сезилиб туради. Олима ўзининг танқидий нигоҳи ва нуктадонлиги билан Алишер Навоий даври сиёсий, маданий, ижтимоий, тарихий, молиявий, маънавий ва маърифий жиҳатларини тўлиқ очиб беришда хизмат қилади. Мариа Сабтелни тадқиқотларида нозик олимларга хос мавзунинг ҳар томонлама таҳлил этиб беришда етакчи навоийшунослардан ҳисобланади. Олима бу соҳада қилган хизматлари учун, хусусан, "Темурийларнинг ўтиш даври: ўрта асрлардаги Эронда туркий-форсий сиёсат ва маданийлашиш

¹ Maria Subtelny, a professor of Persian and Islamic Studies in the Department of Near Eastern Languages and Civilizations at the University of Toronto

² Фаҳир Из (1911-2004) Туркиялик олим бўлиб, турк ва форс адабиётининг билимдони бўлган. У Истанбул университетида, Оксфорд университетида, Колумбия университетида, Макгил университетида, Торонто университетида, Чикаго университетларида турк адабиёти ва Ислom тарихидан узоқ йиллар давамида дарс берган.

жараёни"³ китоби учун 2008 йили Houshang Pourshariati Iranian Studies Book Award⁴ мукофотида сазовор бўлди.

Мариа Сабтелни Алишер Навоийнинг ҳаёти ва ижоди ҳақидаги мақоласи Ислом энциклопедиясига "Мир Алишер Навоий" номи билан киритилган.⁵ Темурийлар даврининг сўнгги палласида Ҳирот маданий ва сиёсий муҳитида Навоийнинг тутган ўрни, ободончилик ишлари, Ислом Шарқи китобат санъатининг гўзал намунасига айланган шоир "Девон"и ва қилган хизматлари, асрлар оша Марказий Осиё, Туркия, Озарбайжон ва Эрон адабий муҳитида Навоий шеърятининг таъсири ва миллатлараро маданий мероснинг бевосита шоирнинг фалсафаси билан йўғрилгани мақолада акс эттирилган. Алишер Навоий ва Султон Ҳусайн Бойқаро ўртасидаги узвий дўстона ва кўкалдошлик ришталаридан тортиб давлат ишларидаги муҳим ролигача синчковлик билан ўрганган Мариа Сабтелни китобхонлар эътиборига қизиқарли фактларни етказди. Мақоланинг умумий мазмуни таржима қилинди ва бир оз қисқартирилди.

МАРИА САБТЕЛНИ МИР АЛИШЕР НАВОИЙ⁶

Низомиддин Шер, кейинчалик Мир Алишер ёки Алишербек номини олган, "Алишер" тахаллуси остида (844-906/1441-1501) машҳур бўлган, IX/XV аср буюк туркий шоири ва Марказий Осиёнинг темурийлар даври ҳукмдори Султон Ҳусайн Бойқаро (873-911/1469-1506) салтанатининг маданий ва сиёсий ҳаётида ўчмас из қолдирган шахсдир. Алишер Навоий ҳижрий 844 17-рамазонда, мелодий 1441 9-февралда Ҳарат(Ҳирот)да аждодлари қадимдан темурийлар салтанатида сарой девонида канцелярия хаттотлари лавозимини эгаллаган уйғур бахшиларининг вориси ўлароқ зиёлилар сулоласида дунёга келди. Алишер Навоийнинг отаси Ғиёсиддин Кичкина, шунингдек Кичкина Бахши деб ҳам аталиб, Мироншоҳнинг набираси Абу Саид, сўнгра Шохруҳ Мирзонинг набираси Абулқосим Бобурнинг хизматида бўлган ва бир вақтнинг ўзида Сабзаворнинг ҳокими лавозимида ҳам хизмат қилган. Алишер Навоийнинг она томонидан бобоси Бу Саид Чанг Умаршайхнинг ўғли, Ҳусайн Бойқаронинг бобоси Мирзо Бойқаронинг амири бўлган. Ундан ташқари, Алишер Навоийнинг ота-боболари Умаршайх Мирзога кўкалдошлик ришталари билан бевосита боғлиқ бўлган. Алишер Навоийнинг ўзи ҳам Ҳусайн Бойқаро билан эмиқдош

³ Maria E. Subtelny, *Timurids in Transition: Turko-Persian Politics and Acculturation in Medieval Iran*, Brill, Leiden-Boston, 2007

⁴ Ушбу мукофот эроншуносликдаги мақтовга сазовор нашрларни тан олиш мақсадида 2005 йили таъсис этилган. У эронлик Хўшанг Пуршариатининг узоқ йиллик журнализм ва ёзувчилик соҳасидаги ютуқлари учун ташкил этилган. Мукофот икки йилда бир жуфт йилларда тақдирланади.

⁵ Maria Subtelny, Mir Ali Shir Navai, *Encyclopaedia of Islam*, Second Edition, Brill Online, 16 October 2015, pp. 90-93.

⁶ Мариа Сабтелни АЛИШЕР Алишер ҳақида бир неча мақолаларида ёритиб ўтган.

бўлган. Алишер Навоийнинг ўзи ҳеч қачон "қўқалдош" унвонини олмаган бўлсада, унинг укаси Дарвеш Алига нисбатан бу унвон қўлланилган.

Алишер Навоий ва Ҳусайн Бойқаронинг оилалари жуда яқин бўлганлари сабабли ҳамда икковларининг ёши бир-биридан унча катта фарқланмагани боис (Ҳусайн Бойқаро атиги икки ёшга каттароқ эди), улар биргаликда вояга етиб таълим-тарбия олдилар. Тазкиранавис Давлатшоҳ Самарқандийнинг таъкидлашича, Алишер Навоий яхши билим олган, бунинг сабаби эса Ўрта Осиё маърифатпарвар бахшилари анъаналарига кўра илм-маърифатга талаб қаттиқ бўлган. Шохрух Мирзонинг 850/1447 йили вафоти туфайли мамлакатдаги алғов-далғовлар туфайли ёш Алишернинг оиласи Ҳиротни тарк этишга мажбур бўлди. 1450 йилнинг бошларида Хуросонда тартиб тикланганлиги сабабли Навоий оиласи билан яна Ҳаратга қайтиб келди.

Алишер Навоийнинг Ҳусайн Бойқаронинг 873/1469 йили тахт тепасига чиқишидан олдинги ҳаёти ҳақида маълумотлар етарли эмас. 860/1456 йилдан аввал Ҳиротда Алишер Навоий ва Ҳусайн Бойқаро биргаликда Абулқосим Бобур саройига хизматга кирдилар. Бироқ авваллари Абу Саид хизматида бўлган Ҳусайн Бойқаро, (кейинчалик ораси бузилиб, улар ўртасида адоват пайдо бўлгани сабабли) Алишер Навоий, ёки унинг отаси, дўсти Ҳусайн Бойқаро билан 858/1454 йили темурий шаҳзода Абулқосим Бобурнинг хизматида кирди. 860/1456 йили Алишер Навоий ва Ҳусайн Бойқаро биргаликда Абулқосим Бобур хизматида Машҳадга кетдилар, аммо 861/1457 йили ҳукмдорнинг вафотидан сўнг, икки дўст 12 йил оралиғида бир-биридан ажралди.

Ҳусайн Бойқаро қозоқлик даврида ҳукумат тепасига чиқиш йўллариини излаган бир пайтда Алишер Навоий Машҳад, Ҳирот ва Самарқандда таълим олишда давом этти. Гарчи манбалар Алишер Навоийнинг шаҳарлараро таълим кезиб юргани ҳақида аниқ саналарни кўрсатмасада, у Самарқандда фикҳ ва араб тили олими Хўжа Фазлуллоҳ Абуллайсдан икки йил давомида дарс олди. Навоий ўз хоҳиши билан Самарқандга таълим излаб келганми ёки Абу Саиднинг хизматида кирган шоирни Ҳиротдан қувиб юборгани ҳақидаги воқеа, В.В.Бартольдга кўра, 868/1464 йилдан кейин юз берди. Бартольд ва Е.Э.Бертельснинг таъкидлашича, ўша пайтларда пойтахт Ҳиротни ташлаб чекка Самарқандга келиб таълим олувчи кишилар умуман бўлмаган, шу сабабли Навоий Ҳиротдан четлатилган бўлиши керак, дейдилар.⁷

Алишер Навоий Самарқандга икки сабабга кўра ташриф буюрган бўлиши мумкин: 1) 862-863/1458-59 йиллари илм олиш орзусида, 2) 871/1467 йили Ҳиротда Абу Саид саройида сиёсий тўполонларга тўкнашганида. Алишер Навоий ушбу йиллар ичида Машҳадда ҳам икки мартаба бўлганлиги қайд

⁷ В.В.Бартольд, Мир Алишер и политическая жизнь, Сочинения, II/2, Москва, 1964, стр 197-260; Е.Е.Бертельс, Избранные труды, IV: Навои и Джами, Москва, 1965, 13-20

этилган. Самарқандда Алишер Навоий икки устози-Абу Саиднинг қайнағаси Дарвеш Муҳаммад Тархон ҳамда Вафой тахаллуси билан шеърлар битган қудратли шаҳар ҳокими Аҳмад Хожибек раҳнамолигида илм олишга муваффақ бўлди.

873/1468 йили Абу Саиднинг вафотидан сўнг, 10 рамазон 873/24 март 1469 йили Ҳирот тахтида темурийзода Ҳусайн Бойқаро ўз ҳукмдорлигини эълон қилди. Аҳмад Хожибекнинг айёнларидан бўлган Алишер Навоий Самарқандни тарк этиб, Султон Ҳусайн Бойқаро хизматига Ҳиротга етиб келди ва байрам 873/14 апрел 1469 йили ўзининг машур "Ҳилолия" қасидасини подшоҳга тақдим этди. Алишер Навоий Хуросонни 40 йилга яқин узлуксиз муддатда (Шоҳрух Мирзонинг чевараси Муҳаммад Ёдгорнинг 875/1470 йили қисқа муддатлик тахтга чиқиши бундан мустасно) Ҳиротдан бошқарган Ҳусайн Бойқаронинг хизматида умрининг охиригача 12 жумада 906 / 3 январнинг 1501 йили бўлди. Алишер Навоийнинг қабри Ҳиротда қад кўтарган.

Алишер Навоий турли давлат лавозимларини эгаллади, айниқса, 873/1469 йили Ҳусайн Бойқаро томонидан муҳрдор вазифасига тайинланган Навоий яқин орада бу лавозимидан истеъфога чиқди, умуман олганда, у сиёсий лавозимлардан қочишга ҳаракат қилди. Алишер Навоий темурийлар саройи туркий қавмининг ҳарбий элитасининг аъзоси эмаслиги,⁸ бундан ташқари, унинг бек ёки амир авлодига мансуб эмаслиги сарой лавозимини эгаллашига ўзига хатарли деб ҳисобларди. Сабаби, Ҳусайн Бойқаронинг куч-қудрати унинг зодагон беклар ва мансабдор амирлар қўллаб-қувватлашига боғлиқ эди.

Шунга қарамасдан, 876/1472 йили Алишер Навоий Ҳусайн Бойқаро буйруғи билан девон амири ёки Турк девони (темурийлар саройи туркий қавмига мансуб масалалар ва ҳарбий муаммолари билан шуғулланадиган кенгаш) амири этиб тайинланди. Бу лавозимни эгаллаган Алишер Навоий ўз муҳрини барча сарой амирлари муҳри юқорисига қўйишга ҳақли эди. Бундан фақат Ҳусайн Бойқаро билан аскарлик йилларини бирга ўтказган Музаффар Барлос мустасно эди.

894/1488 йилининг охирида Алишер Навоий Астробод ҳокимлиги лавозимидан бир йил аввал тайинланганига қарамасдан, бўшатилиши ҳақидаги илтимосномаси билан Султон Ҳусайнга мурожаат қилди. Шунингдек, Навоий амирлик ("амири иморат") лавозимидан ҳам бўшаб кетишга аҳд қилди. Бобур Мирзонинг "Бобурнома"да қайд этишича, Навоий бу билан ўз "ҳарбий вазифа"ларини бекор қилди, давлат ишидаги барча юмушлардан воз кечганлигини билдирди. Аммо, у лавозимининг ўзинигина сақлаб қолди. Алишер Навоийнинг Ҳусайн Бойқарога қилган барча хизматлари унинг султонга кўкалдош ришталари туфайлигина бўлиб, ҳеч қандай лавозим шоирга манфаат

⁸ Ғарб адабиётида туркий атамасини чиғатой деб кўрсатиш анъана бўлиб қолган Биз буни туркий дея қолдирдик

келтирмаслигини билдирарди. Алишер Навоий Султон Ҳусайннинг ички беклари қаторидан жой олгани ва, ўзи таъкидлаганидек, у барча улуг амирлардан кўра Султон тахтига яқин турганини ҳаммага маълум. Ҳусайн Бойқаро томонидан Алишер Навоийга "султон айёни" ("муқарраби ҳазрати султони") деган юқори мартабали унвон берилганини тарихчилар қайд этган. Саройдаги бу ғайриоддий лавозим туфайли Навоий давлатда содир бўлган барча нозик масалалар, масалан, Ҳусайн Бойқаро ва шахзодалар ўртасида тез-тез учраб турувчи можароларни ҳал этувчи воситачи ҳамда султон шаҳардан ташқаридаги юмушлари вақтида унинг ўрнига ўтирган Алишер Навоий садоқатли елкадош сифатида кадрланди.

Аслида, Алишер Навоий Ҳусайн Бойқаронинг вазири бўлмаган деган қараш ҳақиқатдир (бу хато иккиламчи манбаларда абадийлаштирилган), у бундай лавозимга эга бўлиши ҳам мумкин эмас эди. Икки маъмурий тизимдан иборат бўлган темурийлар давлат сиёсатида "Сарт девонида" туркийларга тегишли бўлмаган, форс-тожик элатига мансуб шахслар масалалари билан боғлиқ молиявий ишлар юрғизилган ва уларни сўзсиз эроний қавмлар вакиллари бошқарган.

Алишер Навоийнинг тарихда қолдирган аҳамияти унинг адабиёт ва шеърятга қўшган ўчмас ҳиссасидан иборатдир. Алишер Навоий туркий адабиётнинг энг йирик намоёниси сифатида дунё бўйича тан олинган шоир ҳисобланиб, IX/XV асрнинг 2-ярмида Ҳиротда Ҳусайн Бойқаро саройида Навоий туфайли туркий адабиёт юксак чўққига кўтарилди. Шоир ҳаётлигидаёқ замондошлари тарафидан бутун Ислом тарихида туркий адабиётнинг буюк вакили сифатида эътироф этилган. Сўзсиз, Алишер Навоийнинг ёшлигиданоқ бой адабий муҳитда, тоғалари Қобулий ва Ғарибий тахаллуслари билан ижод қилган, тоғаваччаси Амир Ҳайдар ҳам Сабуҳий тахаллуси билан қалам тебратганлиги ёш адибнинг санъат ва шеърятни севиб улғайишига пойдевор ясади.

IV/X асрдан бошлаб форс тили Ўрта Осиё бўйлаб адабий тил мақомида кенг тарқалган, Алишер Навоий эса "чиғатой" ёки "шарқий туркий тил"нинг (замондошлари тарафидан "туркий тил" дея аталган) ҳимоячисига айланиб, Қорахонийлар давлати "Ўрта туркий тили" (V-VII/XI-XIII асрлар) ва "Хоразм тилининг" (VIII/XIV аср) давомчиси сифатида ривож топишида мардонавор қадамлар ташлади. Шоир туркий тил форсчадан кам қоладиган жиҳатлари йўқ, балки ундан устунроқ дея фикр юритди. Алишер Навоий салафлари Лутфий, Саккокий, Гадоий каби туркий назмда гўзал байтлар битган шоирлар сафидан жой олиб, туркий тил шеърят оламининг гўзал намунасига айланишида кўп меҳнат қилди.

“Навоий” тахаллуси билан ижод қилган шоир замонаси адабиётининг ҳамма жанрларида салкам ўттизга яқин асар ёзишга умрини бағишлади. Форс адабиётининг йирик намоёндаларидан Амир Хусрав Деҳлавий хижрий IX/мелодий XV асрнинг охирида энг севимли ва кўп тақлид қилинадиган устоз бўлиб, кетидан Низомий Ганжавий, Ҳофиз, Жомийлар ҳам, Навоий ўзи қайд этганидек, буюк устозлар қаторидан жой олди. Алишер Навоий асосан мумтоз адабиётда яратган шеърӣ асарлари туфайли шуҳрат топди. Туркий тилда яратилган энг аҳамиятли асарлари қуйидагилардир:

1) шоир ўз вафотидан бир оз аввал тузган “Ҳазойин ул-маонӣ” девонига “Ғаройиб ус-сияр”, “Наводир уш-шабоб”, “Бадоеъ ул-васат” ва “Фавойид ул-кибар” шеърӣ асарлари киритилган. Девондаги тўрт фасл Алишер Навоий ҳаётининг босқичма-босқич кўринишидир; аслида бу девонлар инсон умрининг тўрт фаслига уйғун эканлигини таъкидлайди. Девон асосан ғазаллардан ташкил топган, аммо унда туркий халқлар шеъриятидаги тўрт мисрали туюқлар ҳам учраб туради.

2) ”Ҳамса” - Низомий Ганжавий, Хусрав Деҳлавий ва Абдурахмон Жомий ҳамсанавислик анъаналарига мувофиқ адолатни мадҳ этувчи, идеал дунёни акс эттириш истагида ёзилди. У қуйидагилардан иборатдир: а) “Ҳайрат ул-аброр” (888/1483 йил) Низомийнинг “Махзан ул-асрор”, Деҳлавийнинг “Матлаъ ул-анвар” ва Жомийнинг “Тухфат ул-аҳрор” дostonларига асосланган дидактик маснавий; б) “Фарҳод ва Ширин” (889/1484 йил) Низомийнинг “Хусрав ва Ширин” ва Деҳлавийнинг “Ширин ва Хусрав” дostonларига асосланган ишқӣ маснавий; в) “Лайли ва Мажнун” (889/1484 йил) Низомий ва Деҳлавийнинг айнан шу номли дostonига асосланган ишқӣ маснавий; г) “Сабъаи сайёр” (889/1483 йил) Низомийнинг “Ҳафт пайкар” ва Деҳлавийнинг “Ҳашт беҳишт” дostonларига асосланган ишқӣ маснавий; д) “Садди Искандарӣ” (890/1485 йил) Низомийнинг “Искандарнома” ва Деҳлавийнинг “Ойинаи Искандар” дostonларига асосланган дидактик маснавийдир.

3) “Лисон ут-тайр” (904/1498-99) Фаридиддин Атторнинг “Мантиқ ут-тайр” асарига асосланган тасаввуф мавзусидаги “Фонӣ” тахаллуси билан битилган маснавий.

Навоийнинг туркий тилда битилган насрий асарлари қуйидагилардир:

4) “Мажолис ун-нафоис” (897/1491-1492, аммо баъзи манбалар асар 904/1498-1499 йилларда битилганлигини кўрсатади) туркий тилда битилган илк тазкираси бўлиб, замондош шоирлар фаолиятини баён этувчи қимматбаҳо асардир;

5) ”Муҳокамат ул-луғатайн” (905/1499) туркий ва форсий тиллар қиёсланган асардир;

6) "Мезон ул-авзон" (898/1492) араб ва форс тиллардаги аруз назарияси қонун қоидаларига ҳамда туркий тилнинг баҳрлари ҳақидаги рисола;

7) "Маҳбуб ул-қулуб" (906/1500-1501 йили тамомланган) Саъдийнинг "Тулистон" ва Жомийнинг "Баҳористон" асарларига асосланган Навоийнинг шеърӣ вазндаги сўнгги дидактик асаридир;

8) "Хамсат ул-мутаҳаййирин" (898/1492 йилдан кейин ёзилган) асари манокӣб ҳолот жанрида яратилган, устози Жомийга бағишланган асардир;

9) "Насойим ул-муҳаббат" (901/1495-1496 йили тамомланган) Жомийнинг мутасаввуф шайхларнинг таржимаи ҳолига бағишланган "Нафоҳат ул-унс"нинг бадий таржимаси ва кенгайтирилган вариантдир.

Шунингдек, Навоий форс тилида ҳам ижод қилган. Унинг Фоний таҳаллуси билан Ҳофиз ижодидан илҳомланиб "Девон" (902/1496 йили тамомланган) битгани маълум. "Ришдаи муаммо" (тахминан 898/1492 йилгача битилган) хатлар тўплами ҳақидаги рисоладир. Иккиламчи аҳамиятга эга бўлган туркийда яратилган бошқа асарлари Навоийнинг икки якин дўстига бағишлаган "Ҳолоти Паҳлавон Муҳаммад"дир; икки қисқа тарихий мавзудаги асари "Тарихи мулуки Ажам" ва "Тарихи анбиё ва ҳукамо"; Ҳазрати Алига бағишланган "Наҳр ал-лаъли"нинг таржимаси "Назм ул-жавоҳир" асари; Жомийнинг "Чихил ҳадис" асарининг таржимаси; мактублар тўплами ва "Вақфия" (886/1481-1482 йили тамомланган) асаридир.

Навоийнинг бутун туркий миллатлар ва уларнинг тилларига ўтказган таъсирини таърифлашга тил ожиздир. XX асрнинг 1-ярмигача Ўрта Осиёдаги туркий тилда ижод қилган ижодкорлар билан бир қаторда Озарбайжон (айниқса, Бағдодлик Фадал шеърӣятига таъсири кучлидир, вафот йили 963/1556), Туркман (XVIII аср шоири Маҳтумқули), Уйғур, Татар ва Усмонли Турклари адабиётда ўчмас из қолдирди. XIX асрга қадар Усмонли Турк шоирлари Навоийнинг туркийда битган шеърларига таклид сифатида асарлар битдилар.⁹

Собиқ Совет Иттифоқи адабиётшунослари чигатой тилини "Эски Ўзбек тили" сифатида қўллаб келдилар, Алишер Навоийни эса ўзбек адабий тилининг асосчиси деб таърифлади.

Навоий ижодига туркий миллатлар билан бирга форсийзабон миллатлар ҳам катта қизиқиш билдиргани сабабли шоир асарларига асосланган кўплаб маҳсус луғатлар яратилди. Шу жумладан, Ҳусайн Бойқаро даврида яратилган Толеъ Имонийнинг туркийча-форсча "Бадоеъ ул-луғат"и (Боровковга қаранг, "Бадоеъ ул-луғат": Словарь Талик Имона гератского к сочинениям Алишера Навои, Москва 1961); XVI асрнинг ўрталарида тузилган муаллифи номаълум туркийча-

⁹ E.Birnbaum, *The Ottomans and Chagatay literature: An Early 16th Century Manuscript of Navai's Divan in Ottoman Orthography*, Central Asiatic Journal, Vol.20, #.3 (1976), 157-190

усмонлича "Абушқа" луғати; XVIII асрнинг ўрталарида тузилган Мирза Махдихоннинг туркий-форсий "Санглоҳ" луғатларини санаб ўтиш жоиздир.

Алишер Навоийнинг тилшунослик ва адабиётнинг ривожланишига қўшган ҳиссасидан ташқари ободончилик ва хайр-эҳсон ишларига раҳнамолик қилиши тарихий аҳамият касб этади. XV асрнинг 2-ярми Ислон Шарқида адабий муҳит, санъатнинг барча турлари ва маданиятнинг гуллаб-яшнаши Навоийнинг санъаткорона табиати ва илҳоми, чексиз саъй-ҳаракатлари туфайли руёбга чикди. Муҳаммад Хайдарнинг қайд этишича, Алишер Навоийнинг илм-фан ва ижодга меҳр-муҳаббати туфайли Ислон Шарқи бўйлаб Ҳиротнинг шеърят маркази, мусиқа, хаттотлик, мусаввирлик, иншоот ва ободончилик ишлари билан ном қозонишига сабаб бўлди. Алишер Навоийнинг ҳомийлигида тарихчилар Мирхонд ва Хондамир, тазкирашунос олим Давлатшоҳ Самарқандий, шоирлар Жомий, Осафий, Сайфи Бухорий, Ҳатиф ва Ҳилолий, Алишернинг энг севган муаммо жанри усталари Ҳусайн Муаммо ва Муҳаммад Бадахший, мусиқачилардан Шайхӣ Наът ва Ҳусайн Удийлар етишиб чикди. Сарой китобхонасининг иқтидорли мусаввирлари Камолиддин Бекзод, Шоҳ Музаффар, Қосим Али ва Ҳадидиф Муҳаммад (Э.Эсин томонидан Сиёҳ Қалам деб эътироф этилган) ва машҳур хаттотлари Султон Али Машҳадий ва Султон Муҳаммад Хандон IX/XV асрнинг 2-ярмида Марказий Осиё миниатюра рассомчилиги ва китобат санъатининг юқори даражада ривожланишида ўчмас из қолдирди. Бу жараён Ғарб шарқшунослигида "Темурийлар Ренессанси" деб эътифдор этилгани бежиз эмас. Даврнинг энг ҳашаматли қўлёзма намуналари айнан Навоийнинг асарларига, айниқса "Ҳамса" ва "Девон"ларига ишланган. Навоий асарларига бежирим қўлёзмалар яратиш анъанаси Ўрта Осиёда XIX асргача давом этиб келди.¹⁰

Алишер Навоийнинг халқ фаровонлиги ва ободончилиги қайғуси унинг Хуросон, пойтахти Ҳирот ва унинг ён-атрофида 370 га яқин бино ва иншоотларнинг барпо этилишига, архитектура ансамбльларининг қад қўтаришига ва оммавий устахоналарнинг ривожланишига замин ясади. Ҳиротнинг шимолий қисмига барпо этилган ҳашаматли Ихлосия мажмуаси масжид, мадраса, хонақоҳ, шифохона, ҳаммом ва Алишер Навоий ўзи истиқомат қиладиган жойни ўз ичига оларди. Хондамирнинг ёзишича, Алишер Навоий ўз маблағидан Хуросон бўйлаб 50 работ, Ҳиротда 20 ҳовуз, 15 кўприк, 9 оммабоп ҳаммом ва 14 мажсиднинг Ҳирот, Исфизар, Сараҳс ва Астробод бўйлаб барпо этилишига ҳомийлик қилди.

Кўп ҳолларда Алишер Навоий хусусий бойлигидан ажратилган маблағларни олиму-фузалолар, толибу илмлар ва камбағал-фақирлар эҳтиёжини

¹⁰ Алишер Алишер асарларига ишланган расмлар, XV-XIX асрлар, Ҳамид Сулаймон ва Фозила Сулаймонова, Тошкент, 1982

қондириш мақсадида сарфалади. Шунингдек, Навоий XIII аср бошида қурилган Ҳиротнинг Жума намози ўқиладиган Гуридлар даври йирик масжидининг, бошқа иншоотлар каби, қайта таъмирланишига ўзи бош-қошлик қилиб маблаг сарфлади.¹¹ Алишер Навоийнинг халқ фаровонлиги йўлида кўрсатган саховати унинг шахсий хазинасидан олинган бўлиб, Хуросон (айниқса, Ҳиротнинг шимолида жойлашган) бўйлаб ястаниб ётган хусусий мулкидан тушган даромадлар ҳисобига барпо этиларди. Ёки унинг амир этиб тайинланиши билан боғлиқ қироллик зарбхонаси ва қироллик устахоналаридан даромадлар келиб тушар эди. Алишернинг кунлик даромадини ҳисоб-китоб қилинганида унинг даврнинг энг бадавлат кишилари қаторидан жой олганлиги манбаларда қайд этилган.

Алишер Навоий замондошлари (Хондамирнинг "Макорим ул-ахлоқ" ва Давлатшоҳ Самарқандийнинг "Тазкират уш-шуаро"сида) асарларида, Ғарб шарқшунослари адабиётида¹² асосан шоирнинг идеаллаштирилиши кузатилади, уларда шоир тўғри, ҳалол, нозиктаъб, илм-фан ва маърифат ҳомийси каби ижобий фазилатлар эгаси сифатида таърифланади. Аммо баъзи манбаларда Алишер Навоийнинг ягона салбий фазилати ҳақида ҳам тўхталиб ўтишган. Масалан, Муҳаммад Ҳайдар ва Заҳириддин Бобурнинг қайд этишича, Навоий ўта инжиқ шахс бўлган. Бунинг сабаби, Навоийнинг ижодкорона ва олийжаноб табиати шоирнинг ўзига ва бошқаларга нисбатан ўта талабчанлик билан муомила қилганида намоён бўлган. Мисол тариқасида, Восифий шоир мажлисларида унинг сабрсизлик, ҳатто истехзо қилиш фазилатларини тасвирлайди.

Алишер Навоий шахсий ҳаётида оила қурмаганлиги, ёри ёки фарзанди бўлмаганлигини ҳам кузатамиз. Гарчи у пири ва устози, узоқ йиллик дўсти, форс-тожик шоири ва файласуфи Абдурахмон Жомий насиҳати билан 881 1476-1477 йилларда нақшбандия тариқатига киритилган бўлса ҳам, тасаввуфнинг дунёвий амалларига риоя қилишга қаратилган эди. Баъзилар Навоийнинг шиъа мазҳабига жиддий киришганлигини таъкидласалар, бунга етарли далиллар деярли топилмади.

Алишер Навоийнинг мураккаб шахсияти кўплаб туркий халқларнинг ижодида ўз аксини топди. Булар қаторидан туркман афсоналари Алишерни ақлли вазир Мирали образида акс эттириб, у халқни ғафлатга чўмган султон зулмидан ҳимоя қилиб яшайди. Ўзбек халқ оғзаки ижодида эса Алишер Навоийнинг ёлғиз ўтиш сабабларини сирли ва афсонавий тўқималар билан бойитишга хизмат қилган. Шоирнинг кўплаб ғазаллари ўзбек мумтоз куйларига басталаниб, халқ орасида жуда машҳур бўлишга хизмат қилган. Замонавий ўзбек

¹¹ L.Golombek, "The resilience of the Friday mosque: the Case of Herat", Muqarnas: An Annual on Islamic Art and Architecture I (1983): 95-102.

¹² Францияда Алишерни биринчилардан бўлиб шарқшунос Ф.А.Белин ўрганган, қаранг F.A.Belin's Notice biographique et litteraire sur Mir Ali-Chir Nevaii, Journal of Asiatique, XVII [1861], 175-256

драмаларида ҳам Алишер Навоийнинг баъзи асарлари сахналаштирилганлиги унинг ўзбек халқи олдидаги хизматлари буюк эканлигидан далолат беради.
(инглиз тилидан Г.Юлдашева таржимаси)

JADIDCHILIK VA QO‘QON MUXTORIYATI

D.Jamoliddinova

QDU professori, filologiya fanlari doktori, filologiya fakulteti dekani

Annotatsiya: Maqolada Turkiston Muhtoriyatining tashkil topishi, Qo‘qon jadidchilari va ularni nashr etgan gazetalari, Behbudiy g‘oyalari asosida ochilgan maktab va darsliklar haqida ma’lumot berilgan.

Kalit so‘zlar: Jadidchilik, ma’rifatparvarlik, usuli jadid, erk, ozodlik, Botir gapchilar, birinchi qahramonlar

STUDYING THE PERIOD OF JADIDISM AND KOKAND AUTONOMY

Abstract: In the article, the establishment of the Turkestan Autonomous Region, Kokand Jadidists and their published newspapers, schools and textbooks opened based on Behbudi's ideas.

Keywords: the Method of Enlightenment is Jadid, Freedom Movement, Brave Speakers

ПЕРИОДА ДЖАДИДИЗМА И КОКАНДСКОГО АВТОНОМИИ

Аннотация: В статье рассказывается о создании Туркестанской автономии, кокандских джадидов и издаваемых ими газетах, школах и учебниках, открытых на основе идей Махмуд Ходжа Бехбуди.

Ключевые слова: Метод просветления - Джадид, Свободная свобода, Отважные ораторы, Первые герои

O‘zbek xalqi og‘zaki ijodida “Yo‘v qochsa botir kopayadi”, “Do‘ppining tagida odam bor”, “Devorning ham qulogi bor” kabi maqol naqlar bor. Ota-bobolarimiz tomonidan yaratilgan bunday bitiklar, tariximizning qonli kunlari va qatag‘on davrlarining ijodi ekanligini bugun anglayapmiz.

Ayniqsa, o‘tmishimizning eng yaqin kunlari bo‘lgan jadidchilik davri tarixi, adabiyotini o‘rganish, ilmiy tadqiq etish bugun yozuvchi, ijodkor, tadqiqotchi olimlar uchun Prezidentimizning 2023-yil 22-dekabrdagi “Ma’naviyat va ma’rifat kengashi yig‘ilishidan keyin katta imkoniyatlar eshigini ochdi. Jumladan, Ma’rifatparvar ajdodlarimizning merosi bugun biz qurayotgan huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyati uchun poydevor bo‘lib xizmat qilishi tabiiydir.

Chunki ularning g‘oya va dasturlari Yangi O‘zbekistonni barpo etish strategiyasi bilan har tomonlama uyg‘un va hamohangdir... Agar biz bu yorug‘ dunyoda “O‘zbek”, “O‘zbekiston” degan nomlar bilan yashab qolishni istaydigan bo‘lsak, bu

savollarga bugun javob topishimiz va ularni hal etish bo'yicha amaliy harakatlarni aynan bugun boshlashimiz shart ertaga kech bo'ladi''- dedi.¹

Shunday ekan, yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda jadidchilik davri merosini o'rganishimiz, ularni hayotini ibrat qilib ko'rsatishimiz asosiy vazifadir.

Ma'lumki, 1917-yilning 26-28-noyabr kunlari Qo'qon shahrida Turkiston o'lkasi musulmonlarining favqulodda IV-qurultoyi bo'lib o'tdi. Qurultoyning 28-noyabrdagi yig'ilishida yangi shakllanayotgan davlatni Turkiston Muhtoriyati deb nomlashga qaror qilindi. Muhtoriyatni milliy majlisi tarkibi 54 nafardan iborat bo'lib saylov yo'li bilan shakllantirildi. A'zolarining 18 nafari qardosh xalqlarning vakillari edi. Qurultoyda o'lkaning turli shaharlaridan 203 ta vakil ishtirok etdi. Fitrat Turkiston Muhtoriyatini quvonch bilan qarshi oldi. Muhtoriyat e'lon qilingan tunini "Milliy laylatulqadrimiz" deb atadi. "Ellik yildan beri ezildik, taxqir etildik. Qo'limiz bog'landi, tilimiz kesildi. Og'zimiz qoplandi. Yerimiz bosildi. Molimiz talandi. Sharafimiz yemirildi. Nomusimiz g'asb qilindi. Insonligimiz oyog'lar ostig'a olindi. To'zimli turdi, sabr etdik. Kuchga tayangan har buyruqqa bo'yun sunduk. Butun borlig'imizni qo'ldan berdik. Yolg'iz bir fikrni bermaduk, yoshunturduk, imonlarimizga o'rab saqladuk. Bu- Turkiston Muhtoriyati! "

Bosh vazir va ichki ishlar noziri lavozimiga Muhammadjon Tinishboyev saylandi. Keyinchalik tashkiliy o'zgarishlardan keyin Mustafó Cho'qae'v Bosh Vazir lavozimida faoliyat yuritdi. 1918-yili Turkiston Muhtoriyati askarlarining (500 nafar bo'lib, 200 nafar otliq askarlar edi) birinchi harbiy namoyishi o'tkazildi.

Mazkur namoyishda harbiy ishlar noziri Ubaydullo Xo'jayev Hukumat nomidan tabriklab shunday dedi: "Sizlar Turkiston Muhtoriyatining birinchi qahramonlari bo'ldingiz, bu bilan faxrlansangiz arziydi, chunki Sizlar Vatanga birinchi marta o'z ixtiyoringiz bilan askar bo'ldingiz. Men sizlarni muhtoriyat, hukumat a'zolari nomidan tabriklayman!".²

Muhtoriyatda ish boshlagan Milliy Majlis a'zolari qisqa vaqt ichida bir necha qonunlarni matbuotda e'lon qildi, davlat konstitutsiyasini tayyorlashga kirishdi, Cho'lpon Muhtoriyatni madhiyasini yaratdi.

Afsuski, Qo'qon Muhtoriyatining obro'si ortib borayotganidan Sho'rolar qattiq tashvishga tushib qoldilar. 1918- yilning 19-26- yanvar kunlari Toshkentda ishchi, soldat va dehqon deputatlarining favqulodda sezdi bo'lib, unda Muhtoriyat hukumatini noqonuniy organ deb hisoblanib, a'zolarini qamoqqa olish haqida qaror qabul qilindi.

Natijada, Sho'rolar hukumati Turkiston Muhtoriyatini qonga botirish uchun harbiy komissar E.Perfilyev boshchiligida 11 ta eshelonga ortilgan harbiylarni Qo'qonga jo'natdi. 18-fevraldan 19-fevralga o'tar kechasi shahar vahshiylarcha bombardimon qilinib, shahar 3 kun mash'ala bo'lib yondi 10 mingdan ortiq odamlar halok bo'ldi. Turkiston Muhtoriyati hukumati 72 kun faoliyat ko'rsatdi.

Mustafo Cho‘qayev o‘z Vatanidan quvg‘in qilinib, xorijga qochishga majbur bo‘ladi. Fransiyaning Parij shahrida yashaydi, 1941- yilda II- Jahon urushi yillarida 100 minglab sovet kishilari fashistlar tomonidan asir olinadi, Mustafo Cho‘qayni nemislar Berlinga olib kelib asir tushgan Turkistonliklardan xarbiy qism tuzishni va o‘z Vataniga qarshi kurashishni talab qiladi. Ammo u yurtiga qarshi kurashni va sotqinlik qilishni qat‘iyan rad etadi. Noiloj bo‘lgan nemislar undan tarjimonlik qilishda foydalanadi. Mazkur jarayonlarda asirlikdagi yurtdoshlarini ayrimlarini qochishga va ularning qismatini yengillashtirishga yordam beradi. Shu uchrashuvlarda sil kasaligini yuqtirib qoladi va 1941- yil 27- dekabrda vafot etadi. Uning qabri bugun Germaniyaning Turk Islom qabristonida joylashgan.

Biroq, jadidchilikning bu qisqa davr ichida adabiyot,matbuot, san‘at millatni uyg‘otishda to‘xtamadi.

Gazeta targ‘iboti minbar vazifasini bajardi. Xususan Muhtoriyatning “Ulug‘ Turkiston”, “El bayrog‘i”, “Sadoiy Farg‘ona” (1915), “Farg‘ona”, “Birlik-tug‘i”, “Xalq gazetasi”(1918-1919), “Mehnat bayrog‘i”(1921), “Yurt” jurnali, va boshqalar nashr etildi.

Qo‘qon adabiy muhitida ma‘rifatparvar kishilar xalqni jaholat va nodonlik, erksizlik, qashshoqlik botqog‘idan qutqarishning birdan-bir yo‘li Ma‘rifat ekanligini tushundi. Jadidchilik harakatini qo‘llab-quvvatladi.Amaliy harakatlar qildi. Millat yo‘lida kurashganligi sababli qamoqqa olindi, qatag‘on qilindi. Jadidshunos olim B.Irzayev o‘zining Ashurali Zohiriyning taqdiri haqidagi ilmiy maqolasidagi so‘roq bayonnomasida shunday yozadi. “Milliy ittixod” tashkilotiga 1921-yilda kirgani, tashkilotda Abbosxo‘ja Kalonxo‘jayev (1934-yil vafot etgan), Obid chatoq, Miyon Qudrat, Abdullajon Karimovlarning tan oladi.” Shuningdek, 1929-yil A.Qahhorning rahbarligida “Botir gapchilar” aksilinqilobiy tashkiloti tuzilgani va u ham “Milliy ittixot” tipidagi tashkilot bo‘lganini yozadi.

Unda Maxsumov (Qo‘qon okrujkomi), A.Karimov, Sulton Saydalini, L.Olimiy va boshqalar a‘zo bo‘lib, ulardan o‘zi A.Zohiriy, Mansur Erkin, Yaqub Omon, Umar Hamidov, Karim Ortiqboyev, Nuriddin Ermatov, Muhiddin Husayinov, Abdulla Xolmatov, To‘lqin Parpiyev, Mirza Abdulla Soliyev, Muhtor Muhammedov, Abdulla Rahmatzoda, Lutfulla Olimiylar 1930-yil qamoqqa olindi.³

Qo‘qon adabiy muhitida yuqoridagi ma‘rifatparvar jadidchilar Mustaqillik uchun kurashdi. Jadid matbuoti va jadid maktablari xalqni uyg‘onishida muhim rol o‘ynadi.

Farg‘ona vodiysida jadidchilik harakatining targ‘ib etishda Hamza Hakimzoda Niyoziy(1889-1929) ning o‘rni va roli katta, Hamza ijodiy va ijtimoiy faoliyatida marifatparvarlik g‘oyalarini targ‘ib etish katta o‘rin tutadi U xalqni ilm marifatga da‘vat etuvchi asarlar yozibgina qolmay, 1913-1915-yillar davomida Toshkent, Qo‘qon, Marg‘ilon shaharlarida “Usuli savftiya” maktablarini ochdi. Bu maktablarda oddiy xalq farzandlarini savodxon qilish va ilm fanga qiziqish uyg‘otish maqsadida

o‘zbek tilida darsliklar yaratdi, dars berdi. Hususan, birinchi sinf o‘quvchilariga mo‘ljallangan “Yengil adabiyot” kitobini 1914- yilda yozdi, darslik 45 darsni o‘z ichiga oladi. Darslikning uch soati Allohni tanitishga, 4-5- dars Muhammad (s.a.v.) Payg‘ambarni va Islom dinini targ‘ib qiluvchi darslar bilan boshlanadi. Oltinchi darsdan boshlab dunyoviy maktab va uning o‘quvchi tarbiyasidagi roli haqida so‘z yuritiladi:

Maktab- dinning chirog‘i,
 Millatni zo‘r yarog‘i,
 Maktabsiz har millatni
 Qarar bir cho‘p tarog‘i.
 Maktab- millat atosi,
 Ham suyuklu anosi,
 Ato, anosiz qolsa
 Qandoq yashar bolosi”⁴

1914-yilda 9 darsdan iborat “O‘qish kitobi”ni yozdi, ikkinchi sinflarga mo‘ljallangan “Qiroat kitob”larini 1915- yilda yozdi.

Hamza mazkur darsliklarida o‘zining marifatparvarlik qarashlaridan kelib chiqqan holda hamma go‘zal xulq va fazilatlarni kishining ilm va ma‘rifatdan bahramandlik darajasi belgilaydi, barcha yomon odat va xislatlarni savodsizlik, ilm-fandan yiroqlik bilan bog‘laydi.

Ma‘rifatparvar jadidchilar Ibrohim Davron (1874-1922), Obidjon Mahmudov, Mirzo Ho‘qandiy (1890-1938) kabilar usuli savtiya maktablari ochib bolalarni savodli qildi. Jumladan, Ibrohim Davron 1912-1916-yillarda “Turkcha fig‘onlar”, “Oltin so‘zlar”, “Ta’limiy geografiya” darsligini yozdi. Mirzo Ho‘qandiy yangi usuldagi maktablar uchun “Bolalar sovg‘asi” “Turkcha boshlang‘ich ilm”, “Dars rahbari”, “Rahbari alifbo” kabi ko‘plab darsliklarni tarjima qilib nashr ettirdi. “Gulshan Mirzo”, “Gulshaniy hayol” nomli darsliklar tuzib bosmadan chiqardi. Hamda “Ma‘rifat” nomli kutubxona tashkil etdi.

Muhammadjon Xoliqiy 1910-yilda o‘z uyida “Yangi usul” maktabini ochdi. Shahardagi “Ta’limiy maorif” jadidlar tashkilotiga sarkotib bo‘lib ishladi. Ammo, bularning barchasi davr siyosatining qiynoqlari, azoblarini boshidan kechirdi. Ayrimlari qatag‘on qurbonlari bo‘ldi.

Bugun bu ma‘rifatparvarlarning asarlarini o‘rganish, nashr etish, “tiriltirish” vaqti keldi.

O‘zbek adabiyotida “So‘nggi jadid” nomini olgan adabiyotshunos olim Begali Qosimov: ”Jadid” atamasi Turkiyada XX asr boshidagi adabiyotga, uning ham birgina yo‘nalishiga nisbatan ishlatiladi. Shuningdek, “Rusiya jadidchiligi”, o‘zimizda esa “Buxoro jadidchiligi” “Turkiston jadidchiligi” degan atamalarni uchratamiz.

Bizningcha, harakat umumiy, ko‘rinishlar konkret bo‘lgani uchun farqli, “mohiyat bitta - yangilanish”⁵

Demak, maqsad erk, ozodlik, Mustaqillik uchun kurash bo‘lib, Turkiston Muhtoriyati bu yo‘ldagi amaliy harakatning natijasidir.

Shuning uchun Turkiston jadidchilik harakatining rahnamosi Behbudiy (1878-1919.25.03) bo‘lib, millat uchun shahid bo‘ldi.

Adibning “O‘zbek Sovet Ensiklopediyasi” da keltirilgan qatl oldidagi quyidagi Vasiyatnomasi, bugun Alloh tomonidan berilgan jadid marifatparvarlarining orzularini amalga oshgani bo‘ldi:

“Biz o‘z qismatimizni bilamiz, ammo bechora xalqimizga o‘z hayotimizdan nima qilishimiz mumkin bo‘lsa shuni qilganimizni his etish bilan faxrlanganimizdan o‘limni xotirjam kutmoqdamiz... agar bizning hayotimiz xurriyat va xalqning baxt-saodati uchun qurbonlik sifatida kerak bo‘lsa, biz o‘limni ham xursandchilik bilan kutib olamiz, mumkin qadar ko‘proq yaxshi maktablar ochish, shuningdek maorif va xalq saodatini ta’minlash sohasida tinmay ishlash bizga eng yaxshi haykal bo‘ladi”.⁶

Xullas, milliy uyg‘onish davrini taqiqlangan, hadiksirab o‘rganilmagan sahifalarini ochish kelgusida ilmiy tadqiqotimizning maqsadidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jadid gazetasi. 2024- yil 1- yanvar soni 2 bet.
2. B.Ibragimov Ho‘qandiy La‘tif va Qo‘qonliklar Toshkent. “Asr matbuot”. 2011. 25-bet.
3. Ashurali Zohiriy-yurt va millat fidoiysi Farg‘ona “Farg‘ona” nashr. 2021. 34-bet
4. Hamza Hakimzoda Niyoziy To‘la asarlar to‘plami. 2-tom. Toshkent. “Fan” nashr. 1988. 317-bet.
5. Begali Qosimov Istiqlol fidoiylari Toshkent “Sharq” nashr.1994. 7-bet
6. Begali Qosimov Milliy uyg‘onish.Toshkent.
7. Begali Qosimov ”So‘nggi jadid” qissasi Toshkent. “Turon Iqbol” nashr. 2012

СУФИЗОДА ВА УНИНГ ЖАДИД АДАБИЁТИДАГИ ЎРНИ

Қўчқорова Марҳабо Худойбергановна
филология фанлари доктори, профессор
ЎзР ФА Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти
етакчи илмий ходими

Аннотация: Мазкур мақолада жадид адабиётининг намоёндаларидан бири Муҳаммадшариф Сўфизода ижодининг тадқиқи ҳамда шоирдан ягона адабий мерос бўлиб қолган “Тароналар” шеърӣ тўпламига жамланган лирикасида ифодаланган ижтимоӣ жадидона ғоялар талқини ўрганилди.

Калит сўзлар: жадид адабиёти, Сўфизода, “Тароналар” шеърӣ тўлам, ижтимоӣ ғоялар, маърифат, аёллар мавзуси, қатағон.

Аннотация: В данной статье исследуется творчество одного из представителей джадидской литературы Мухаммадшарифа Суфизоды, а также анализируется интерпретация социальных джадидских идей, выраженных в его лирике, собранной в единственном оставшемся литературном наследии поэта - поэтическом сборнике «Тароналар».

Ключевые слова: джадидская литература, Суфизода, поэтический сборник «Тароналар», социальные идеи, просвещение, тема женщин, репрессия.

Annotation: This article explores the creative work of one of the prominent representatives of Jadid literature, Muhammadsharif Sufizoda, and analyzes the interpretation of social Jadid ideas expressed in his lyrical poetry, which is compiled in his only remaining literary legacy - the poetry collection “*Taronalar*”.

Keywords: Jadid literature, Sufizoda, poetry collection “*Taronalar*”, social ideas, enlightenment, women’s issues, repression

Жадидчилик ҳаракатининг наманганлик намоёндаларидан бири Муҳаммадшариф Сўфизода (1880-1937)дир. Маълумки, тарихий манбалар ва олимларимизнинг тадқиқ этишига кўра “Ўзбекистон Республикаси Марказий Ижроия Комитети ҳайъатининг 1926 йил 27 февралда бўлиб ўтган йиғилишида Ҳамзага “халқ ёзувчиси”, Сўфизодага “халқ шоири” унвонини бериш ҳамда уларга шахсий нафақа бериш тайинлаш масаласи кўриб чиқилади ва бу масала ижобий ҳал этилади” [Каримов Н. 1:5.]. Аммо машъум қатағон сиёсати Ҳамза ва Сўфизодага олдинига яхшилик қилгандай бўлди. Сўнгра, миллатнинг ҳар икки истеъдодли вакилини қатл этди. Ҳамза шўро сиёсатининг уюштирилган сиёсий ўйинлари билан тошбўрон қилинган бўлса, Сўфизода “ЎзССР НКВД қошидаги тузилган машҳур “Учлик” айбномаси билан отув жазосига буюрилди. Бироқ,

шоирнинг жасур қалами билан ёзилган ҳажвий лирикаси совет даврида ҳам, истиқлол йилларида ҳам ўрганилишдан асло тўхтаб қолмади.

Муҳаммадшариф Сўфизода ҳаёти ва ижоди юзасидан Аҳмад Муҳаммад Убайд, Лутфулла Олимий, М.Солиҳов, М.Шайхзода, Т.Расулов, Й.Шамшаров, Ж.Абдуллахонов, Б.Қосимов, И.Абдуллаев, Ш.Ғаффоров, А.Раҳимов, А.Халилбеков, Н.Каримов, Б.Назаров, Ҳ.Орифий, М.Инъом каби олим ва шоирларнинг мақола ва монографиялари чоп этилган. Мустақиллик йилларида айниқса, Муҳаммадшариф Сўфизода ҳаёти ва ижоди жадал суръатда ўрганилди. Бир қанча рисола, адабий портретлар яратилди.

Сўфизода лирикасини нашрга тўплаб тайёрлаш ҳамда илк адабий портрет яратган олим Тўлқин Расулов ҳисобланади. У шоирнинг "Тароналар" шеърий тўпламини нашрга тўплаб, тайёрлаган. Мазкур тўплам академик Иззат Султон таҳрири остида 1968 йилда чоп этилган. Китоб Т.Расуловнинг "Шоир Сўфизода ҳақида" деб номланган кириш мақоласи билан бошланган. Олим бу кириш мақолада Сўфизоданинг ҳаёти ва ижодини батафсил ёритиб, шоир лирикасининг бадиий-ғоявий хусусиятларини очиб берган. Аммо Т.Расулов бор кучи билан Сўфизодани "жадид"чи эмаслигига урғу беради. Албатта, бу давр сиёсати туфайли, шоирни совет даврида қайта тирилтириш учун уриниш бўлган. Сўфизода ижодини илк тадқиқотчилардан бўлган Миёнбузрук Солиҳов эса уни жадид намоёндаси сифатида талқин этади. Умуман олганда, шоир ҳаёти ва ижодини тадқиқ этган совет даври адабиётшуносларининг баъзилари уни "жадид" адабиётининг вакили деса, иккинчи гуруҳ олимлар "йўқсуллар шоири" сифатида талқин этишди. Албатта, Сўфизода ҳаёти ва ижодини бир-бирига қарама-қарши тарзда ўрганиш мураккаб давр сиёсати билан боғлиқ жараён ҳисобланади. Қолаверса, Сўфизоданинг ижодидаги жадидчиларга қарши ёзилган икки шеъри уни "жадидчи эмас" деган талқинларга асос бўлган. Бу шеърларнинг бири "Маданий макиёнларга тухфамиз. Миллатчиларга" деб номланган шеърида жадид маърифатларини "зиёнли макиёнлар" деб таърифлайди:

Ҳой зиёнли макиёнлар, хурпайиб қолмиш паринг,
Йиртилиб бошингдаги дурранг, эзилмиш қаншаринг,
Курк бўлдунгмики, чиқмас банги ваҳшат оваринг,
Эндидан сўнг бемаҳал қичқирма айғоқ бўл баринг,
Зарбидан дунёни титратган ҳукуматдир наринг [Сўфизода. 3: 41.].

Бизнингча, Сўфизода янги совет ҳукуматининг жадидларга нисбатан муносабатини, ҳамда ўзининг ҳаётини ҳимоя қилиш мақсадида ҳам унда иккиланишлар бўлган. Аслида, шоирнинг ўзи бутун лирикасида халқнинг онгини очишга, илмли-маърифатли бўлишга чақиргани ҳолида, жадидчиларга қарши иккита шеър бағишлаганини шундай изоҳлаш мумкин. Аммо барибир Сўфизоданинг жони омон қолмади, у қатағонга учради. Юқоридаги шеърида

Сўфизода “миллатчилар”ни “калтадум дарранда”, “боқим шарманда”, “диний хурофотчи”, “қалби хиёнатпарвар”, “бобов ўғли”, “эски зиёли, ўғри, мохов”, “шилқим шақил”, “мунофиқ фитнача” деб таърифлайди. Даврнинг ўта мураккаблигини ҳисобга олган ҳолда Сўфизоданинг жадидларга муносабати ва ижтимоий-сиёсий воқеликка шахсий позициясининг тебранувчанлигини тўғри тушуниб, баҳолаш керак, назаримизда. Масалан, юқоридаги шеър Т.Расулов учун Сўфизоданинг жадидчи эмаслиги учун катта дастак бўлиб хизмат қилган. Олим шундай ёзади: “Баъзи тадқиқотчилар шоир ижодига баҳо беришда уни жадид идеологларининг йирик вакили сифатида тасвирлашга уринадилар. Лекин биз бу фикрга мутлақо қўшилаолмаймиз. Зеро, олим ўзи таъкидлаганидек, “...мураккаб бир шароитда Сўфизода янги ўзбек адабиётини яратаётган, уни энг илғор ғоялар анъаналар билан безатиб, революцион ғоялар билан қуроллантираётган Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий, Садриддин Айний ва Абдулла Қодирийлар сафида бўлди” [Сўфизода. 3: 17.]

Олим яна Сўфизода ижодини тадқиқ этишда шундай давом этади: “Тўғри, Сўфизоданинг Улуғ Олтябрь революциясига қадар ёзган айрим асарларида ўша даврнинг кучли оқими бўлган жадидизмнинг маълум даражада сезиларлидир. Масалан, унинг айрим мақолаларида ва форсча шеърларида рус чоризми истибдоди ҳақида фикр юритилади. Лекин прогрессив Россияни аниқ тасаввур қила олмагани англашилиб туради. Ўзбекча, туркча, ва озарбайжон тилидаги асарларида эса Европа маданиятидан баҳраманд бўлишга чақиради. Айрим ҳолларда “ислом”ни ревизия қилиш ниятидаги фикрлари ҳам учрайдики, буларнинг ҳаммаси ижтимоий муҳитнинг муқаррар таъсирidir.

Лекин бу таъсирлар шоирни жадид адабиётининг “йирик” вакили қилиб кўрсатиш имкониятини бермайди.” [Сўфизода. 3: 13-14.]. Совет даври адабиётшунослари Сўфизодани жадид идеологиясининг ташувчи эмаслигини бўрттириб кўрсатиш орқали унинг адабий меросини халққа қайтарди, деб хулоса чиқариш мумкин.

Сўфизода устози Муқимий берган “Ваҳший” таҳаллуси остида ўта тигдор, ҳажвий лирика намуналарини яратди. Унинг илм-маърифатни тарғиб этувчи шеърларида хотин-қизлар мавзуси, камбағалларнинг оғир аҳволи, шайх ва диндорларнинг қаллоблиги ўткир ҳажв тиғи билан қаламга олинади. Жумладан, шоирнинг “Ўқинг, оналар” шеърида миллат хотин-қизларини илм-маърифатли бўлишга даъваткоркорлик ғояси устунлик қилади. Масалан:

Миллати исломиянинг бонуси,
Ўзбек элининг кўракўз охуси,
Кар қилур бир кун жаҳл оғуси,
Илму амал ушбу касал доруси.
Қумри билан булбулу бедоналар,

Яхши ўқур, сиз ҳам ўқинг, оналар [Сўфизода. 3: 26.].

Миллатнинг, хусусан, хотин-қизларнинг илмли-маърифатли бўлишга, жамиятда эркаклар билан тенг ҳуқуқли бўлишга даъват, эрк-озодлик сингари ижтимоий эстетик идеалларни Сўфизода бошқа жаид намоёндалари сингари кам ҳажмли лирикасида тараннум этди. Шоир асарларининг қўлёмалари бир неча маротаба куйдириб юборилган. Шунинг учун Сўфизода лирикаси бизгача тўлиқ етиб келмаган. Шоир "Чуст боёрларининг бир гапхонада бир-бирларига мақтанишганлари" сарлавҳали ҳажвий шеърида замона жоҳилларини танқид тифига остига олади. Шоир бу ерда Чуст ва чустиликларнинг жоҳиллигини фош этади. Усули жаид мактабларини ёптирган, пора бериб, приставларни топган, шаҳарга поезд йўлининг қурилишига йўл қўймаган янгиликни қабул қила олмаган жоҳил мусулмонлар, ҳовли-жойини сотиб, Ҳажга кетган чустиликлар, илм истамай, фақат савдогарлик, қорин ғами билан андармон чустилар, қирққа кирса ҳам, бўйдоқ юрган камбағаллар, нодон чустилар дея сатирик йўсинда шеър битади:

Ўқуб, илму адабни ўрганиб авлодимиз нетсун,
Фалонсиз, илмсиз, савдога чаққон чустилар бизлар.

Дуо қилсин дедик, қизларни сотдик оқсоқолларга,

Валекин қилғучи оламни вайрон чустилар бизлар. [Сўфизода. 3: 32.].

Беҳбудий, Чўлпон, Ҳамза ва бошқа жаид маърифатпарварлари сингари Сўфизода ҳам замона жоҳилликларини, разолатга ботган миллат аҳволини ҳеч аямасдан танқид этади. Хусусан, унинг фош этувчи сатирик шеъриятида аччиқ ҳақиқатлар дадил очиб ташланади. Сўфизоданинг "Жон бериб, эркинчиликни ишчилар олди аранг" мисраси билан бошланувчи мусаддасида Қўқон адабий муҳитининг етакчи шоирлари Муқимий, Завқий, Фурқатларнинг ўзига хос сатирик услуби бўй кўрсатади.

"Қалайсизлар!" деб номланган "Биз" ва "Улар" ўртасидаги мунозарага асосланган ҳажвий лирика намунасида Сўфизода ишчи-деҳқон синфи билан бойлар синфи ўртасида мулоқот услубини қўллайди. Биз - бу ишчи-деҳқонлар, камбағал халқ тилидан ёзилган бўлса, Улар - бойлар, эксплуататорлар тилидан ёзилган.

Шоирнинг машҳур "Бургалар" шеъри Сўфизода Қўқонга таълим олишга келиб, хароб ва абгор мадраса ҳужраларидаги аҳвол туфайли юзага келган бургалаб кетган толибларнинг хобхоналари ҳақида ёзилган.

Бераҳм, бағритош, жафокор бургалар,
Бердинг манга кўп мунча ҳам озор, бургалар,
Ҳарёнга уриб оҳ ила ўзни ситамингдан,
Ағнаб чиқаман кечаси бедор, бургалар,
Бир менми десам, шоҳу гадо ҳасрат этарлар,

Фарёд қўлингдан сани хунхор, бургалар... [Сўфизода. 3: 54.].

Шоир бу шеърида "Ваҳший" тахаллусини қўлаган:

Ваҳший била кўп ўйнама, қил тавба тазарруъ,

Англатгил ахир сенга на даркор, бургалар [Сўфизода. 3: 54.].

Сўфизода "Газета тўғрисида" шеърида тошкентлик замондоши, жадид маърифатпарвари замондоши Тавалло сингари Туркистонда матбуотнинг шаклланиши, илк газета нусхаларининг чоп этилишини катта мамнуният билан қаршилайди:

Яшнатиб дил ғунчасин, фасли баҳор айлар газет,

Сув бериб кўнгул боғини сабзавор айлар газет.

Шарқдан Мағрибгача бўлгон ҳаводисин ёзиб,

Не гўзал мағруб хобарлар ошкор айлар гезат [Сўфизода. 3: 58].

Демак, Сўфизоданинг бу типдаги шеърлари замона янгиликларини, тараққиётни кўриб ўзини бахтиёр ҳис этаётан жадид бобоқолонларимизнинг руҳи билан туташлигини ҳис этиш мумкин.

Жадид маърифатпарвари Сўфизоданинг "Сайловга", "Ватан", "Хонимлар исминда" каби қатор ўнлаб шеърларида ижтимоий ғоялар ҳамда жадидона бадиий талқинлар бўртиб туради.

Хулоса шуки, Муҳаммадшариф Сўфизода ижодини жадид адабиётидан айро ҳолда ўрганиш мумкин эмас. Гарчанд, унинг адабий мероси ичида жадидларга қарши бир нечта шеър бўлишига қарамасдан, Сўфизода ижоди том маънода жадид ғояларини ташиган ёрқин намоёндалардан биридир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Каримов Н. Муҳаммадшариф Сўфизода. - Тошкент: Мухаррир, 2012. - 132 б.
2. Солиҳов М. Сўфизода ва унинг ижоди. - Тошкент: Ўздавнашр, 1934. - 42 б.
3. Сўфизода. Тароналар. (Нашрга тўплаб, тайёрловчи: Расулов Т.) - Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1968. - 68 б.
4. Қайюмов Пўлотжон Домулла. Тазкираи Қайюмий. III. (нашрга тайёрловчи: Азиз Қаюмов) - Тошкент: ЎзР ФА Қўлёзмалар институти таҳририй нашриёт бўлими, 1999. - 720 б.
5. Қосимов Б. Миллий уйғониш. - Тошкент: Маънавият, 2002. - 400 б.
6. Шайхзода М. Сўфизода ва унинг ижоди ҳақида / Машғала. - Тошкент, 1935. - №1. - Б. 29.
7. Ҳусайнхон О. Буюклик неъмат. - Наманган: "Наманган" нашриёти, 2020. - 104 б.

TURKISTON MUXTORIYATI VA JADIDCHILIK

M.Jamoliddinov

Qo‘qon DU

H.G‘iyosiddinov FarDu

Annotatsiya: Maqolada Turkiston Muhtoriyatining tashkil topishi, Qo‘qon jadidchilari va ularni nashr etgan gazetalari, Behbudiy g‘oyalari asosida ochilgan maktab va darsliklar haqida ma‘lumot berilgan.

Kalit so‘zlar: Jadidchilik, ma‘rifatparvarlik, usuli jadid, erk, ozodlik, Botir gapchilar, birinchi qahramonlar.

Annotation: In the article, the establishment of the Turkestan Autonomous Region, Kokan Jadidists and their published newspapers, schools and textbooks opened based on Behbudi's ideas.

Keywords: The Method of Enlightenment is Jadid, Free Freedom, Brave Speakers, First Heroes.

Аннотация: В статье рассказывается о создании Туркестанской автономной области, кокандских джадидистах и издаваемых ими газетах, школах и учебниках, открытых на основе идей Бехбуди.

Ключевые слова: Метод просветления – Джадид, Свободная свобода, Отважные ораторы, Первые герои.

O‘zbek xalqi og‘zaki ijodida “Yo‘v qochsa botir kopayadi”, “Do‘ppining tagida odam bor”, “Devorning ham qulogi bor” kabi maqol naqlar bor. Ota-bobolarimiz tomonidan yaratilgan bunday bitiklar, tariximizning qonli kunlari va qatag‘on davrlarining ijodi ekanligini bugun anglayapmiz.

Ayniqsa, o‘tmishimizning eng yaqin kunlari bo‘lgan jadidchilik davri tarixi, adabiyotini o‘rganish, ilmiy tadqiq etish bugun yozuvchi, ijodkor, tadqiqotchi olimlar uchun Prezidentimizning 2023-yil 22-dekabrdagi “Ma‘naviyat va ma‘rifat kengashi yig‘ilishidan keyin katta imkoniyatlar eshigini ochdi. Jumladan, Ma‘rifatparvar ajdodlarimizning merosi bugun biz qurayotgan huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyati uchun poydevor bo‘lib xizmat qilishi tabiiydir.

Chunki ularning g‘oya va dasturlari Yangi O‘zbekistonni barpo etish strategiyasi bilan har tomonlama uyg‘un va hamohangdir... Agar biz bu yorug‘ dunyoda “O‘zbek”, “O‘zbekiston” degan nomlar bilan yashab qolishni istaydigan bo‘lsak, bu savollarga bugun javob topishimiz va ularni hal etish bo‘yicha amaliy harakatlarni aynan bugun boshlashimiz shart ertaga kech bo‘ladi”- dedi.¹

Shunday ekan, yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda jadidchilik davri merosini o‘rganishimiz, ularni hayotini ibrat qilib ko‘rsatishimiz asosiy vazifadir.

Ma'lumki, 1917-yilning 26-28-noyabr kunlari Qo'qon shahrida Turkiston o'lkasi musulmonlarining favqulodda IV-qurultoyi bo'lib o'tdi. Qurultoyning 28-noyabrdagi yig'ilishida yangi shakllanayotgan davlatni Turkiston Muhtoriyati deb nomlashga qaror qilindi. Muhtoriyatni milliy majlisi tarkibi 54 nafardan iborat bo'lib saylov yo'li bilan shakllantirildi. A'zolarining 18 nafari qardosh xalqlarning vakillari edi. Qurultoyda o'lkaning turli shaharlaridan 203 ta vakil ishtirok etdi. Fitrat Turkiston Muhtoriyatini quvonch bilan qarshi oldi. Muhtoriyat e'lon qilingan tunini “Milliy laylatulqadrimiz” deb atadi. “Ellik yildan beri ezildik, taxqir etildik. Qo'limiz bog'landi, tilimiz kesildi. Og'zimiz qoplandi. Yerimiz bosildi. Molimiz talandi. Sharafimiz yemirildi. Nomusimiz g'asb qilindi. Insonligimiz oyog'lar ostig'a olindi. To'zimli turdi, sabr etdik. Kuchga tayangan har buyruqqa bo'yun sunduk. Butun borlig'imizni qo'ldan berdik. Yolg'iz bir fikrni bermaduk, yoshunturduk, imonlarimizga o'rab saqladuk. Bu- Turkiston Muhtoriyati! ”

Bosh vazir va ichki ishlar noziri lavozimiga Muhammadjon Tinishboyev saylandi. Keyinchalik tashkiliy o'zgarishlardan keyin Mustafo Cho'qayev Bosh Vazir lavozimida faoliyat yuritdi. 1918-yili Turkiston Muhtoriyati askarlarining (500 nafar bo'lib, 200 nafar otliq askarlar edi) birinchi harbiy namoyishi o'tkazildi.

Mazkur namoyishda harbiy ishlar noziri Ubaydullo Xo'jayev Hukumat nomidan tabriklab shunday dedi: “Sizlar Turkiston Muhtoriyatining birinchi qahramonlari bo'ldingiz, bu bilan faxrlansangiz arziydi, chunki Sizlar Vatanga birinchi marta o'z ixtiyoringiz bilan askar bo'ldingiz. Men sizlarni muhtoriyat, hukumat a'zolari nomidan tabriklayman!”.²

Muhtoriyatda ish boshlagan Milliy Majlis a'zolari qisqa vaqt ichida bir necha qonunlarni matbuotda e'lon qildi, davlat konstitutsiyasini tayyorlashga kirishdi, Cho'lpon Muhtoriyatni madhiyasini yaratdi.

Afsuski, Qo'qon Muhtoriyatining obro'si ortib borayotganidan Sho'rolar qattiq tashvishga tushib qoldilar. 1918- yilning 19-26- yanvar kunlari Toshkentda ishchi, soldat va dehqon deputatlarining favqulodda sezdi bo'lib, unda Muhtoriyat hukumatini noqonuniy organ deb hisoblanib, a'zolarini qamoqqa olish haqida qaror qabul qilindi.

Natijada, Sho'rolar hukumati Turkiston Muhtoriyatini qonga botirish uchun harbiy komissar E.Perfilyev boshchiligidagi 11 ta eshelonga ortilgan harbiylarni Qo'qonga jo'natdi. 18-fevraldan 19-fevralga o'tar kechasi shahar vahshiylarcha bombardimon qilinib, shahar 3 kun mash'ala bo'lib yondi 10 mingdan ortiq odamlar halok bo'ldi. Turkiston Muhtoriyati hukumati 72 kun faoliyat ko'rsatdi.

Mustafo Cho'qayev o'z Vatanidan quvg'in qilinib, xorijga qochishga majbur bo'ladi. Fransiyaning Parij shahrida yashaydi, 1941- yilda II- Jahon urushi yillarida 100 minglab sovet kishilari fashistlar tomonidan asir olinadi, Mustafo Cho'qayni nemislar Berlinga olib kelib asir tushgan Turkistonliklardan xarbiy qism tuzishni va o'z Vataniga qarshi kurashishni talab qiladi. Ammo u yurtiga qarshi kurashni va

sotqinlik qilishni qat’iyan rad etadi. Noiloj bo’lgan nemislar undan tarjimonlik qilishda foydalanadi. Mazkur jarayonlarda asirlikdagi yurtdoshlarini ayrimlarini qochishga va ularning qismatini yengillashtirishga yordam beradi. Shu uchrashuvlarda sil kasaligini yuqtirib qoladi va 1941- yil 27- dekabrda vafot etadi. Uning qabri bugun Germaniyaning Turk Islom qabristonida joylashgan.

Biroq, jadidchilikning bu qisqa davr ichida adabiyot, matbuot, san’at millatni uyg’otishda to’xtamadi.

Gazeta targ’iboti minbar vazifasini bajardi. Xususan Muhtoriyatning “Ulug’ Turkiston”, “El bayrog’i”, “Sadoiy Farg’ona” (1915), “Farg’ona”, “Birlik-tug’i”, “Xalq gazetasi”(1918-1919), “Mehnat bayrog’i”(1921), “Yurt” jurnali, va boshqalar nashr etildi. Qo‘qon adabiy muhitida ma’rifatparvar kishilar xalqni jaholat va nodonlik, erksizlik, qashshoqlik botqog’idan qutqarishning birdan-bir yo‘li Ma’rifat ekanligini tushundi. Jadidchilik harakatini qo‘llab-quvvatladi. Amaliy harakatlar qildi. Millat yo‘lida kurashganligi sababli qamoqqa olindi, qatag‘on qilindi. Jadidshunos olim B.Irzayev o‘zining Ashurali Zohiriyning taqdiri haqidagi ilmiy maqolasidagi so‘roq bayonnomasida shunday yozadi. “Milliy ittixod” tashkilotiga 1921-yilda kirgani, tashkilotda Abbosxo‘ja Kalonxo‘jayev (1934-yil vafot etgan), Obid chatoq, Miyon Qudrat, Abdullajon Karimovlarning tan oladi.” Shuningdek, 1929-yil A.Qahhorning rahbarligida “Botir gapchilar” aksilinqilobiy tashkiloti tuzilgani va u ham “Milliy ittixot” tipidagi tashkilot bo‘lganini yozadi.

Unda Maxsumov (Qo‘qon okrujkomi), A.Karimov, Sulton Saydalini, L.Olimiy va boshqalar a‘zo bo‘lib, ulardan o‘zi A.Zohiriy, Mansur Erkin, Yaqub Omon, Umar Hamidov, Karim Ortiqboyev, Nuriddin Ermatov, Muhiddin Husayinov, Abdulla Xolmatov, To‘lqin Parpiyev, Mirza Abdulla Soliyev, Muhtor Muhammedov, Abdulla Rahmatzoda, Lutfulla Olimiylar 1930-yil qamoqqa olindi.³

Qo‘qon adabiy muhitida yuqoridagi ma’rifatparvar jadidchilar Mustaqillik uchun kurashdi. Jadid matbuoti va jadid maktablari xalqni uyg‘onishida muhim rol o‘ynadi.

Farg‘ona vodiysida jadidchilik harakatining targ‘ib etishda Hamza Hakimzoda Niyoziy (1889-1929) ning o‘rni va roli katta, Hamza ijodiy va ijtimoiy faoliyatida marifatparvarlik g‘oyalarini targ‘ib etish katta o‘rin tutadi U xalqni ilm marifatga da’vat etuvchi asarlar yozibgina qolmay, 1913-1915-yillar davomida Toshkent, Qo‘qon, Marg‘ilon shaharlarida “Usuli savftiya” maktablarini ochdi. Bu maktablarda oddiy xalq farzandlarini savodxon qilish va ilm fanga qiziqish uyg‘otish maqsadida o‘zbek tilida darsliklar yaratdi, dars berdi. Hususan, birinchi sinf o‘quvchilariga mo‘ljallangan “Yengil adabiyot” kitobini 1914- yilda yozdi, darslik 45 darsni o‘z ichiga oladi. Darslikning uch soati Allohni tanitishga, 4-5- dars Muhammad (s.a.v.) Payg‘ambari va Islom dinini targ‘ib qiluvchi darslar bilan boshlanadi. Oltinchi darsdan boshlab dunyoviy maktab va uning o‘quvchi tarbiyasidagi roli haqida so‘z yuritiladi:

Maktab- dinning chirog'i, Millatni zo'r yarog'i, Maktabsiz har millatni Qarar bir cho'p tarog'i.

Maktab- millat atosi, Ham suyuklu anosi, Ato, anosiz qolsa Qandoq yashar bolosi"⁴

1914-yilda 9 darsdan iborat "O'qish kitobi"ni yozdi, ikkinchi sinflarga mo'ljallangan "Qiroat kitob"larini 1915- yilda yozdi.

Hamza mazkur darsliklarida o'zining marifatparvarlik qarashlaridan kelib chiqqan holda hamma go'zal xulq va fazilatlarni kishining ilm va ma'rifatdan bahramandlik darajasi belgilaydi, barcha yomon odat va xislatlarni savodsizlik, ilm-fandan yiroqlik bilan bog'laydi.

Ma'rifatparvar jadidchilar Ibrohim Davron (1874-1922), Obidjon Mahmudov, Mirzo Ho'qandiy (1890-1938) kabilar usuli savtiya maktablari ochib bolalarni savodli qildi. Jumladan, Ibrohim Davron 1912-1916-yillarda "Turkcha fig'onlar", "Oltin so'zlar", "Ta'limiy geografiya" darsligini yozdi. Mirzo Ho'qandiy yangi usuldagi maktablar uchun "Bolalar sovg'asi" "Turkcha boshlang'ich ilm", "Dars rahbari", "Rahbari alifbo" kabi ko'plab darsliklarni tarjima qilib nashr ettirdi. "Gulshan Mirzo", "Gulshaniy hayol" nomli darsliklar tuzib bosmadan chiqardi. Hamda "Ma'rifat" nomli kutubxona tashkil etdi.

Muhammadjon Xoliqiy 1910-yilda o'z uyida "Yangi usul" maktabini ochdi. Shahardagi "Ta'limiy maorif" jadidlar tashkilotiga sarkotib bo'lib ishladi. Ammo, bularning barchasi davr siyosatining qiynoqlari, azoblarini boshidan kechirdi. Ayrimlari qatag'on qurbonlari bo'ldi.

Bugun bu ma'rifatparvarlarning asarlarini o'rganish, nashr etish, "tiriltirish" vaqti keldi.

O'zbek adabiyotida "So'nggi jadid" nomini olgan adabiyotshunos olim Begali Qosimov: "Jadid" atamasi Turkiyada XX asr boshidagi adabiyotga, uning ham birgina yo'nalishiga nisbatan ishlatiladi. Shuningdek, "Rusiya jadidchiligi", o'zimizda esa "Buxoro jadidchiligi" "Turkiston jadidchiligi" degan atamalarni uchratamiz. Bizningcha, harakat umumiy, ko'rinishlar konkret bo'lgani uchun farqli, "mohiyat bitta - yangilanish"

Demak, maqsad erk, ozodlik, Mustaqillik uchun kurash bo'lib, Turkiston Muhtoriyati bu yo'ldagi amaliy harakatning natijasidir.

Shuning uchun Turkiston jadidchilik harakatining rahnamosi Behbudiy (1878-1919.25.03) bo'lib, millat uchun shahid bo'ldi.

Adibning "O'zbek Sovet Ensiklopediyasi" da keltirilgan qatl oldidagi quyidagi Vasiyatnomasi, bugun Alloh tomonidan berilgan jadid ma'rifatparvarlarining orzularini amalga oshgani bo'ldi:

"Biz o'z qismatimizni bilamiz, ammo bechora xalqimizga o'z hayotimizdan nima qilishimiz mumkin bo'lsa shuni qilganimizni his etish bilan faxrlanganimizdan o'limni

xotirjam kutmoqdamiz... agar bizning hayotimiz xurriyat va xalqning baxt-saodati uchun qurbonlik sifatida kerak bo'lsa, biz o'limni ham xursandchilik bilan kutib olamiz, mumkin qadar ko'proq yaxshi maktablar ochish, shuningdek maorif va xalq saodatini ta'minlash sohasida tinmay ishlash bizga eng yaxshi haykal bo'ladi".⁶

Xullas, milliy uyg'onish davrini taqiqlangan, hadiksirab o'rganilmagan sahifalarini ochish kelgusida ilmiy tadqiqotimizning maqsadidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Jadid gazetasi. 2024- yil 1- yanvar soni 2 bet.
- 2 Ibragimov B.Ho'qandiy La'tif va Qo'qonliklar Toshkent. "Asr matbuot". 2011.` 25-bet.
3. Ashurali Zohiriy-yurt va millat fidoiysi Farg'ona "Farg'ona" nashr. 2021. 34-bet
4. Hamza Hakimzoda Niyoziy To'la asarlar to'plami. 2-tom. Toshkent. "Fan" nashr. 1988. 317-bet.
5. Qosimov B. Istiqlol fidoiylari Toshkent "Sharq" nashr. 1994. 7-bet
6. Qosimov B. Milliy uyg'onish.Toshkent.
7. Qosimov B. "So'nggi jadid" qissasi Toshkent. "Turon Iqbol" nashr. 2012

THE JADID MOVEMENT IN UZBEK LITERATURE AND ITS IMPACT TO THE SOCIETY

Ataxojayev Toxirjon Maxmudjonovich
docent of the chair of the English
language and literature of KSU
tohirjonataxojayev@ gmail.com.

Annotation: This article deals with the role of Jadid literary movement in the Uzbek literature, its significance in the formation of the national heritage, national cultural awareness. It gives a short glimpse to Jadid literary movement, its representatives, and their contribution to the Uzbek literature.

Keywords: Jadid movement, progressive thinking, modernize the society, modern trend in literature, oppression, exile, a literary and cultural renaissance, enlightenment

The Jadid movement, which took shape in the late 19th and early 20th centuries, marked a turning point in Central Asian intellectual and literary history. Focused on reforming society through education and literature, the movement aimed to revitalize cultural and national consciousness. The name "Jadid" is derived from the Arabic *usul-i jadid*, meaning "new method", underscoring the movement's commitment to modern education and progressive thinking.

During the late 1800s, Central Asia's major khanates-Bukhara, Khiva, and Kokand-suffered from deep socio-political stagnation. In reaction to these conditions, a group of forward-thinking reformers known as the Jadids emerged. Inspired by reformist movements in the Ottoman Empire and among the Crimean Tatars, particularly the work of Ismail Gaspirali, the Jadids advocated for a shift away from outdated systems of religious and feudal control.[1.64]

Russian colonization of the region accelerated the need for cultural and educational reform. For the Jadids, literature became a vital means of awakening national consciousness and pushing for societal change. Jadid literature blended traditional forms with new genres and themes. Writers moved away from elaborate classical styles in favor of direct, purposeful language that could reach broader audiences. Uzbek literature stands as a deeply emotional and politically resonant chronicle of exile-both literal and metaphorical. The trauma of colonial subjugation, the brutality of Soviet repression, and the spiritual dislocation that followed were all captured with poignant precision by generations of Uzbek writers. For many of them, exile was not simply a journey away from homeland; it was a severance from cultural

roots, language, and memory. It was a transformation of literature into a site of mourning, resistance, and national revival. [2. 42]

The necessity of modern schools and knowledge and gender equality and women's rights as well as other social problems and injustice found their reflection in the literary works of Jadid writers and poets.

Leading Figures of the Movement was Abdulla Qodiriy (1894-1938), who was one of the pioneers of Uzbek prose, Qodiriy's historical novels, including "O'tkan Kunlar" (1925), captured the tensions of a society in transition. His writings explored power struggles, personal conflicts, and moral dilemmas rooted in the past but relevant to contemporary life. In this novel Qodiriy tried to depict Uzbek traditions and inner and outer world of Uzbek society at the end of the 20th century, the work was the mirror of the Uzbek society. The events described in the novel would evoke the national patriotism and self esteem of Uzbek people, The Soviet government whose main aim was to deprive other nationalities from their culture, history and traditions took immediate measures to imprison Qodiriy for his literary beliefs. During the years of Independence his literary works are being investigated by many scientists.[3.91].

Munavvar Qori Abdurashidkhanov (1878-1931) also was one of the leading figures of Jadid literature. A trailblazer in education and a key figure among the Jadids, Munavvar Qori pushed for widespread adoption of new teaching methods and was active in writing essays and treatises that promoted reform in all areas of life.[5. 86].

Abdurauf Fitrat (1886-1938)

A versatile writer, Fitrat contributed poetry, plays, and scholarly works. His plays, such as "Abulfayzxon", dramatized historical and moral themes, urging people to embrace progress and enlightenment.

Cho'lpon (1897-1938) is one of the prominent figures of the Jadid literature.

Known for both poetry and fiction, Cho'lpon captured the emotional struggles of individuals caught between old values and modern realities. His novel "Kecha va Kunduz" ("Night and Day") remains a significant work in Uzbek literary history.

Hamza Hakimzoda Niyoziy (1889-1929)

As both a poet and playwright, Hamza addressed social reform, particularly concerning women's rights. His accessible language and progressive themes made his work influential among the masses.

Significance and Enduring Influence of Jadid movement is very tremendous. The Jadid movement initiated a literary and cultural renaissance that helped lay the foundation for modern Uzbek literature. It introduced genres like the novel, drama, and realistic short story, and promoted the use of everyday Uzbek rather than

classical literary languages. By doing so, the Jadids fostered a stronger national identity and a wider readership.

However, the Soviet regime, particularly under Stalin, viewed many Jadid intellectuals as threats. Most were arrested or executed during the 1930s purges, and their work was suppressed for decades. It was only during the late Soviet era and after independence that their contributions were publicly recognized and celebrated.

Today, the Jadid writers are regarded as pioneers who courageously advocated for modernization, education, and national self-awareness, often at great personal cost.

Exile is more than a physical dislocation-it is a rupture of the self, a severing of memory from place, and a crisis of voice. In the literary traditions of exile literature functions as both a wound and a source of creative energy. These writers-whether silenced, censored, or cast out-responded not by retreating into despair, but by turning their alienation into language, their silence into song, and their longing into literary legacy.

In Uzbek literary history, the Jadid movement stands as a symbol of cultural awakening and progressive thought. Through their literary efforts, the Jadids sought to educate, inspire, and reform society. Although many were silenced by political repression, their legacy lives on, influencing contemporary literature and cultural identity in Uzbekistan. In Uzbek literature, exile is not only a political condition but a metaphysical experience-a persistent feeling of being disconnected from one's essence, history, and future. Through the voices of Cho'lpon, Fitrat, Qodiriy, and Vohidov, we witness how exile became both a tragedy and a catalyst for literary innovation and national consciousness.

Across the cultural landscapes, we see the transformation of exile into aesthetic innovation. Uzbek writers like Cho'lpon and Fitrat internalized exile as a condition of modern identity, expressing the trauma of colonial imposition and spiritual loss.

In today's world, where new forms of exile continue-through war, displacement, and cultural erasure-the legacy of Turkic exile literature offers vital lessons: that memory can resist forgetting, that voice can endure suppression, and that even in banishment, the human spirit can find home in expression. At the same time, their texts became sacred texts of national consciousness, kept alive in whispers, manuscripts, and posthumous revivals.

References

1. Khalid, Adeeb. *The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia*. University of California Press, 1998.
2. Dudoignon, Stéphane A. *Islam in Politics in Russia and Central Asia*. Routledge, 2001.

3. Allworth, Edward. The Modern Uzbeks: From the Fourteenth Century to the Present. Hoover Institution Press, 1990.
4. Kamp, Marianne. The New Woman in Uzbekistan: Islam, Modernity, and Unveiling under Communism. University of Washington Press, 2006.
5. Mirvaliev, M. Jadidchilik Harakati Tarixi. Tashkent: Akademnashr, 2012.
6. Qodiriy, Abdulla. O'tkan Kunlar. Tashkent: Gafur Ghulom Publishing, various editions

O'ZBEK SHE'RIYATIDA SURGUN MAVZUSI (MUHAMMAD YUSUF SHE'RLARI MISOLIDA)

B.M.Abdurahmonova

Qo'qon davlat universiteti dotsenti

Annotatsiya: Mazkur maqolada tarix solnomalarida yozib qoldirilgan Stalin fojiasi nafaqat o'zbeklar hayotida balki boshqa xalqlar hayotida ham iztirobli iz qoldirgani o'zbek shoirlari ijodida o'z ifoasini topgani borasida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: Muhammad Yusuf, surgun, shaxsga sig'ininish, qrimtatar surguni

“Vatan haqida juda ko'p yozilgan. Yozilgani yaxshi, albatta. Ammo yozmoq bilan yozmoqning farqi bor. Muhammadjon ukamiz bir she'rida “Yurtim, seni iddaolar qilmay sevaman” deb aytganda qanchalar haq edi. Darhaqiqat, u o'z elini, xalqini, Vatanini chin farzandday, beg'araz, sidqidildan yaxshi ko'rar edi. Shu mehrning natijasi o'laroq, uning she'riyati ham xuddi shundoq beminnat va beg'araz she'riyat sifatida maydonga keldi va bu oqko'ngil, osmonqalb ukamizdan xuddi shunday she'riyat yodgor qoldi”deb yozgan edi Abdulla Oripov¹. Darhaqiqat Muhammad Yusuf she'rlarining bosh mavzusi Vatan, ona yurt, uning har bir giyohini qadrlash, tuprog'ini ko'zga to'tiyo qilish mavzusiga bag'ishlangani bilan boshqa shoirlardan ajralib turadi. Shoir Vatan haqida yozar ekan uni shunchaki yozmaydi, kuyinib yozadi, dard bilan yozadi. Gohida quvonib, gohida qayg'u bilan yozadi. Vatanning bugungi shonu shuhrati haqida yozgan shoir o'tmishini ham unutmaydi. Atrofdagi kishilarga ham befarq bo'lmaydi. U bilan birga O'zbekistondagi jannatmakon yurtda yashayotgan boshqa millat vakilining hayot tarzida emas, balki ko'zidagi mungni ko'rgan shoir uni ochiqlashga harakat qiladi. Ha, Muhammad Yusuf Stalin, Gitler kabi yovuzlar fojiasi nafaqat o'zbeklar hayotida balki boshqa xalqlar taqdirida ham iztirobli iz qoldirgani haqida “Nega yig'lar qrimtatar dunyoda?” she'rida yozadi. She'rda Vatanidan haydab chiqarilgan oddiy qrimtatar xalqining ona yurtini sog'inishi, uning sog'inchidan to'kilgan ko'z yoshlari, vatansiz xalqqa aylangani turli obrazlar orqali qalamga olinadi.

Tarix solnomalarida 1944-yilning 1-mayida yovuz Stalin qrimtatarlarini deportasiya qilish farmoniga qo'l qo'ygani va 18-may kuni qrimtatarlarni Qrimdan surgun qilish boshlangani yozib qoldirilgan. Xalq ko'p azoblar chekkan, surgun vaqtida minglab odamlari halok bo'lgan qrimtatarlar bu kunni motam kuni sifatida nishonlaydilar. “Quvg'unga uchragan qrimlilar mavzusi o'zbek adabiyotida Rauf Parfi ijodidan boshlanadi. Buning o'z sabablari bor. Birinchidan, shoirning yoshligi yurtidan haydalgan qirimlilar bilan birga o'tgan edi. R. Parfi bir suhbatida ulardan

¹ <https://kh-davron.uz/yangiliklar/tarixiy-sana/ozbek-sherida-qrim-dardi.html>

biri haqida shunday xotirlaydi: “Dadamning do‘stlari ko‘p edi. Bari eski jadidlar. O‘lmay qolgan... Hammasi bilimdon, savodli odamlar. Dunyo miqyosida fikrlaydi. Adabiyot bilan shug‘ullanadi. Ammo barchasining boshiga kulfat tushgan: zamon ularning qo‘lini kesib tashlagan... Abdal aka degani bo‘lardi. 1944 y-il Qrimdan ko‘chirilgan. U to‘rt yoshimda menga o‘ris harfini o‘rgatgan. Bularning bari ongimga kuchli ta’sir qilgan. Endi bilsam, ko‘nglimda vatan tuyg‘usini shakllantirgan narsa shularning qismlari va hikoyalari ekan”.

Rauf Parfining yurtidan haydalgan qrimlilar mavzusidagi so‘nggi she‘ri 1973 yilda yozilgan. Shundan keyin shoir bu mavzuga boshqa qaytmadi. Lekin o‘zbek adabiyotida uning tomonidan boshlab berilgan ushbu mavzu davom ettirildi, an‘ana paydo bo‘ldi. Abdulla Sherning “Boqchasaroy balladasi”, “Qaysi asr, qay yilu oydan...”, “Dostondan so‘ng”, “Qizil shalonlar”, “Qirimdagi ijod uyida”, “Ikki o‘q” she‘rlari, Xurshid Davronning “Qoratog‘ daftari” turkumi va Usmon Qo‘chqorning “Quvg‘in” dostoni she‘riyatimizning mana shu yo‘nalishdagi yorqin namunalar hisoblanadi².

Muhammad Yusuf ham zamondosh shoirlaridan ortda qolmadi. Ustozi Rayf Parfi boshlab bergan an‘anani davom ettirib qrimtatarlarning surgun qilinishi bilan bog‘liq mavzuga qo‘l urdi. Muhammad Yusuf she‘riga diqqat qarataylik. Shoir she‘rning dastlabki bandida dunyoni badiiy obraz darajasiga olib chiqadi. Shoir dunyoni dastlab beozor dunyo, keng dunyo, o‘tkinchi dunyo deb ta’riflaydida, birdan fikridan qaytadi va endi dunyoni tor dunyo, beshafqat dunyo deb ataydi. Nima uchun dunyo beshafqat? U beshafqat dunyoni tilga olar ekan xatto qo‘ng‘izning ham Vatani bor, nega qrimtatarning Vatani yo‘q deya zorlanadi:

Bu beshafqat,
Bu beozor dunyoda,
Bu shunday keng,
Bu shunday tor dunyoda,
Kimlar kelib,
Kimlar ketar dunyoda,
Qo‘ng‘izning ham Vatani bor dunyoda,
Nega yig‘lar qrimtatar dunyoda?..

She‘rning keyingi bandida boychechak timsolini qo‘llaydi. Bilamizki, boychechakning umri juda qisqa, u bahorda tug‘iladiyu, uch kun o‘tib o‘ladi, biroq tabiatning ana shu mo‘jisasini ham Vatani bor, nega qrimtatar Vatan kuyigida yig‘laydi deydi, shoir.

Har yil bahor uch kun yashar boychechak,
Ariqlarning bo‘yidagi moychechak,

²Olim Oltinbekning «Rauf Parfining «Qirim xayollari» turkumi» maqolasidan. <https://kh-davron.uz/yangiliklar/tarixiy-sana/ozbek-sherida-grim-dardi.html>

Yalpizning ham Vatani bor dunyoda,
Nega yig'lar qrimtatar dunyoda?..

Galdagi bandda shoir butun alamlarini to'kib soladi. Sahroda o'ynab yurgan jayronni ovchilardan yantoq-Vatan bo'lib asraydi, qamishzorda yurgan to'ng'izni ham Vatani bor. Nega qrimtatar Vatan deb yig'laydi, deya tarixga murojaat qiladi. Javob yo'q.

Tolkosaday makoni bor ayronni,
Yantoq asrar sayyodlardan jayronni,
Qamishzorda yayrab yurgan qobonni-
To'ng'izni ham Vatani bor dunyoda,
Nega yig'lar qrimtatar dunyoda?..

Sharq adabiyoti o'rta asrlar (Uyg'onish davri) G'arb adabiyotida, klassitsizm ruhidagi san'atda allegoriya vositasida yaratilgan obrazlar ko'plab uchraydi (masalan, adliya sohasida „adolat“ tarozu ko'tarib turgan ayol shaklida ifodalanadi). Adabiyotda tulki obrazi ayyor kishilarga nisbatan qo'llaniladi. „tulki“ so'zlaridan „yomonlik“, „ayyorlik“, „yovuzlik“ni ifodalovchi salbiy ma'nolarda foydalaniladi. U o'zgacha va juda ayyor, ko'pincha aql bovar qilmaydigan ixtiroga tayyor. Tulki faqat o'z manfaatini o'ylaydi. Tulki qasoskor va yolg'onchi. U qasos olishdan zavqlanadi, unda zukkolik va qasoskorlik hissi bor. Misol: tulki-ayyor va aldamchi kishi, bo'ri-ochko'z, chumoli-zahmatkash kishi va hokazo³. She'rning mana bu bandlarida qrimtatar xalqini aldagan, xalq otasi- Stalin qiyofasi tulki obrazida gavdalanitirilgan desak, mubolag'a bo'lmaydi.

Tulkidayin tutqich bermas tullakni,
Tulki quvib tutolmagan o'rdakni,
O'rdak qo'ngan sahrodagi ko'lmakni-
Hovuzni ham Vatani bor dunyoda,
Nega yig'lar qrimtatar dunyoda?..

Urush mavzusi qalamga olingan ko'plab she'rlarda bosqinchilar ajdar, yalmog'iz metaforalari orqali ifodalanganini ko'rish mumkin. Yalmog'iz obrazi zamonaviy o'zbek she'riyatida yamlamay yutish, yeb-to'ymaslik, ochko'zlik va ochofatlik kabi xususiyatlari asosida urush, g'am, talofat, nafs kabi tushunchalarni ramziy ifodalashda qo'llanishi kuzatiladi. Ushbu obraz ko'pincha to'g'ridan-to'g'ri stilizatsiya qilinmay, ko'chma ma'noda qo'llaniladi, ya'ni metaforizatsiya qilinadi va bu nutqiy ekspressivlikni ta'minlaydi. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodida yalmog'iz o'ta xunuk qari kampir sifatida tasvirlanadigan, duch kelgan hamma narsani yeb-yutib yuboradigan afsonaviy maxluq, jodugar obrazi- yalmog'iz Jamol Kamol ijodida

³ INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE "ACTUAL ISSUES OF PRIMARY EDUCATION: PROBLEMS, SOLUTIONS AND DEVELOPMENT PROSPECTS" April 26, 2024 110 ALLEGORIK OBRAZLARNING TAVSIFIY T

yovuzlik va ochko'zlikning timsoli sifatida keltirilgan⁴. Muallifning bu fikrlarini Muhammad Yusuf qalamiga mansub ijod namunalariga ham taalluqli deyish mumkin. Shoir ham she'rning mazkur bandida qrimtatarlarni surgun qilishga sabab bo'lgan Stalinni, II jahon urushini boshlab berib, xalqlarni vatangado qilgan Gitlerni yovuz-yalmog'izga o'xshatgan. Bunda ijodkor to'g'ri ko'chim-istiora (yalmog'iz)ni qo'llaganini kuzatish mumkin:

Kim yolg'izdir?

Maskani yo'q el yolg'iz.

O'zga yurtida o'sgani yo'q el yolg'iz.

Ertakdagi o'ttiz boshli

Yalmog'iz -Yovuzni ham vatani bor dunyoda,

Nega yig'lar qrimtatar dunyoda?..

Bu shunday keng,

Bu shunday tor dunyoda,

Bu beshafqat,

Bu beozor dunyoda,

Darvozasi yo'k bir bozor dunyoda,

Kimlar kelib, kimlar ketar dunyoda,

Nega yig'lar qrimtatar dunyoda?!

Muhammad Yusuf she'rlarida emas yirik hajmli asarlarida, jumladan, dostonlarida ham Vatan mavzusini alohida tilga oladi. Shoirning 1988-yilda yaratilgan "Qora quyosh" nomli dostoni bunga misol bo'ladi. Doston XX asrning qora kunlari, ya'ni Stalin repressiyasi davri qurbonlari, bu fojiani boshdan kechirgan kishilar qismatiga bag'ishlanadi. "Qora quyosh" sifatida Stalin shaxsi nazarda tutiladi. O'z davrida xalqlar otasi sanalgan, xalq unga quyoshga intilgandek intilgan edi. Ammo uning qilmishlari, manfur kirdikorlari ma'lum bo'lgach, yuzi qora ekanligi ko'rinib qoldi. Shoir uni kinoya bilan "qora quyosh" deb ataydi.

Menga juda aziz

Uning siymosi,

Bir qarasam,

Yo'qdek sira qiyosi.

U bir bag'ri daryo,

Bir bag'ritoshdir,

U bir quyosh

Ammo-

Qora quyoshdir!⁵

⁴ Жуманиёзов Б.М. Ўзбек халқ эпосида ялмоғиз образи: Филол. фан. номз... дисс. автореф. – Т., 1996. – Б.3

⁵ Muhammad Yusuf. Saylanma. – Toshkent: Sharq, 2007. – B.224.

Dostondan o‘rin olgan “Fayzulla Xo‘javev marsiyasi”, “37-yil yig‘isi” sherlari, ayniqsa, juda ta’sirlidir. “Soqovni qamashdi” deb boshlanuvchi she’rda esa Stalin siyosatining umuman begunoh odamlarni qurbon aylagani, bu siyosatning mudhish mohiyati ochib berilgan. Asarda yozilishicha, siyosiy savodsiz, anqov odam bo‘lgan duduq odamni Stalin so‘zini to‘g‘ri aytolmagani uchun qamaydilar. Uni otishga mahkum etadilar, u esa o‘layotib ham: “Yashashshin Ishtalin!” deb yiqiladi. Mana shu obraz orqali shoir o‘zligini anglamagan, manqurt qilingan xalq obrazini, yaratadi, uning fojiasini ko‘rsatib beradi. Darhaqiqat, xalqimiz Stalin davrlarida o‘zligini unutgan, odamlarni esa Stalinni anqovlarcha sevgan odamlarga aylantirilgan edi. O‘layotib Stalinni alqagan soqov urushlarda jonini qurbon berayotib “Vatan uchun, Stalin uchun!” deb jon berganlarning timsoli emasmi! Nega u soqov? Sababki, o‘zligida, haq-huquqidan gapirish mumkin bo‘lmagan jamiyatda hamma ham soqovdir. Shoir bu yerda atay soqov obrazidan foydalanadi. She’r oxirida berilgan g‘oya ham buni takror eslatadi:

Soqov duduq edi
Munday olganda.
Tillashsa bo‘lardi
O‘lmay qolganda⁶.

Tillalish, ya’ni til topishish ham mumkin edi. O‘lmay qolish uchun u davrlarda til topish mumkin bo‘lgan, buning uchun kimnidir chaqib, boshiga yetish, xoinlik qilish, tuhmat qilish kerak edi. Soqov esa undaylar turidan emas edi. U qora quyoshni ko‘r-ko‘rona sevuvchilar toifasidan, o‘z fojiasini-da anglamaydiganlar toifasidan edi. Bu, aslida, butun xalqimizning fojiasidir.

Xulosa sifatida aytishimiz mumkinki, tariximizni o‘rganishda, milliy o‘zligimizni anglashimizda Muhammad Yusufning she’rlari, “Qora quyosh” dostoni alohida ahamiyatga ega hisoblanadi.

⁶ Muhammad Yusuf. Saylanma. – Toshkent: Sharq, 2007. – B.210.

LITERATURE IN EXILE: PSYCHOLOGICAL AND SOCIOLOGICAL REFLECTIONS IN THE WORKS OF TURKIC WRITERS

V.Karimova

Kokand state university

Head of the department of English

language and literature

PhD, Associate professor

Abstract: This article analyzes the psychological and sociological impacts of exile on Uzbek, Kazakh, and Azerbaijani literature. Drawing upon historical and cultural contexts, the study explores how the condition of exile is reflected in the works of prominent poets and writers, and how exile has influenced literary form and content. Through the literary legacies of figures such as Abdulla Qodiriy, Cho'lpon, Magjan Jumabayev, Mukhtar Auezov, and Bakhtiyar Vahabzadeh, the article reveals the inner psychological turmoil, social instability, and the struggle to preserve cultural heritage and collective memory. The research focuses on psychological rupture, cultural alienation, and literary resistance as core analytical themes. The findings suggest that exile in the literature of Turkic peoples is not merely a tragedy, but a creative and symbolic space for artistic renewal and the redefinition of national identity.

Keywords: exile literature, psychological trauma, sociological alienation, Uzbek, Kazakh, Azerbaijani writers, literary resistance, national memory, censorship and symbolic expression, cultural rupture, Jadid literature, Soviet repression

Annotatsiya: Ushbu maqolada surgun (muhajirat)ning o'zbek, qozoq va ozarbayjon adabiyotlariga ko'rsatgan psixologik va sotsiologik ta'sirlarini tahlil qilish maqsad qilingan. Maqola tarixiy-madaniy voqealarga tayanib, surgun holatining yozuvchi va shoirlar ijodida qanday tarzda aks etganini, adabiy shakl va mazmun qanday o'zgarganini ko'rsatadi. Abdulla Qodiriy, Cho'lpon, Mag'jan Jumaboyev, Muxtor Avezov, Baxtiyor Vahobzoda kabi yozuvchilar va shoirlar ijodi orqali surgunning ruhiy iztiroblari, ijtimoiy beqarorlik, madaniy yodgorlik va xalq xotirasini saqlab qolish yo'lidagi kurash ochib beriladi. Maqolada psixologik uzilish, madaniy yotlashuv va adabiyot orqali qarshilik ko'rsatish asosiy tahlil obyektlari sifatida ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, surgun Turk xalqlari adabiyotida shunchaki fojea emas, balki badiiy tiklanish va milliy o'zlikni anglash maydoniga aylangan.

Kalit so'zlar: surgun adabiyoti, psixologik iztirob, sotsiologik yotlashuv, o'zbek, qozoq, ozarbayjon yozuvchilari, adabiy qarshilik, milliy xotira, tsenzura va ramziy ifoda, madaniy uzilish, jadid adabiyoti, sovet repressiyasi

Introduction

Exile, both as a personal and collective experience, has left a deep imprint on the literature of Turkic peoples. From historical displacements during the Tsarist and Soviet eras to modern-day political repression, exile has shaped the emotional and intellectual landscape of Turkic writers. These experiences have influenced not only the content but also the form and purpose of poetry, prose, and drama in the Turkic literary tradition.

Exile, whether as a form of political punishment, forced migration, or inner alienation, has left an enduring impact on the literature of Turkic peoples. Particularly in Uzbek, Kazakh, and Azerbaijani literary traditions, the experience of exile has served as a fertile ground for poetic expression, narrative depth, and dramatic tension. These literatures reflect both the **psychological trauma** and the **sociological consequences** of exile, manifesting in themes of identity, resistance, memory, and cultural continuity.

Methodology

This study uses a **qualitative, interdisciplinary approach**, combining literary analysis with sociological and psychological frameworks. Primary texts-poems, novels, and plays-by key authors from the Uzbek, Kazakh, and Azerbaijani canons were selected based on their biographical experiences with exile or thematic engagement with displacement.

Texts were analyzed using the following criteria:

- Representation of **psychological exile** (trauma, identity, inner conflict)
- Depiction of **sociological exile** (cultural dislocation, political oppression, ideological censorship)
- Use of **symbolic and formal strategies** (allegory, traditional motifs, linguistic resistance)

The study is comparative in scope, aiming to identify both **common themes** and **culturally specific articulations** of exile across these three literatures.

Results and Discussion

Psychological Dimensions of Exile in Literature

Psychologically, exile is often associated with trauma, loss, longing, and identity crisis. Turkic poets have reflected the pain of separation from the homeland and cultural dislocation. Their poetry becomes a medium for healing and resistance-a form of emotional survival and preservation of identity.

On a psychological level, exile represents a rupture from one's roots-a severing from homeland, community, and language. This trauma is often articulated in **Uzbek poetry** through the work of **Abdulla Qodiriy**, whose verses is saturated with themes of longing (*sog'inch*), spiritual exile, and national awakening. Abdulla Qodiriy's imprisonment and eventual execution under Stalin's regime transformed his prose into

a symbol of literary martyrdom. His novel *O'tgan Kunlar* ("Bygone Days") carries a nostalgic tone, subtly invoking the social disruption caused by foreign domination and internal exile.

In the period when "Bygone Days" was created, the issue of the nation's freedom, independence, and place in the world was of life-and-death importance for the Uzbek people. Abdulla Qodiriy, standing among the progressive intellectuals of our region, earnestly worried about the fate of the motherland and the nation, and in his own way sought a way to salvation. At first, he believed in the false promises of the Bolsheviks, but the writer saw with his own eyes that these promises remained on paper, that the evil colonial policy remained unchanged in essence, that it was taking on a hypocritical tone, that corruption, intrigue, class and ideological hostility were escalating among the people, that a fratricidal war had begun, and that the Soviet people were becoming victims of this bloody policy. In particular, the crushing of the Kokand autonomy shook the heart of Abdulla Qodiri, along with many free-thinking intellectuals. Through the novel "Days Past," the writer sought to awaken the national consciousness of the people, to teach the people a lesson from this sad truth by telling about the terrible historical processes between the „tariximizning eng kir, qora kunlari“ "dirtiest, darkest days of our history" - the later "khan times" that plunged the country into the scourge of colonialism - the 19th century.

In **Kazakh literature**, **Magjan Jumabayev** stands as a powerful example of psychological exile. Though physically exiled by the Soviet regime, his poetry reflects a profound internal conflict between fear and hope. In his poem *Men zherdemdi süyemin* ("I Love My Land"), he channels both pain and pride, revealing the complex identity of a Kazakh intellectual alienated from his people yet deeply connected to his land and culture.

Exiled during the Soviet purges, Jumabayev's poetry is charged with love for his homeland and the anguish of separation:

Original (Kazakh):

«Мен жастарға сенемін!»

Translation:

"I believe in the youth!"

Though short, this line from his revolutionary poem captures both his hope and despair-the belief that future generations might rebuild what exile and repression destroyed.

In his poem *"Мен қазақпын"* ("I am Kazakh"), the voice of the poet becomes an anthem of lost dignity and cultural survival:

Original:

«Мен - ер қазақ, ер түріктің ұланымын!»

Translation:

"I am the brave Kazakh, a son of the noble Turk!"

This assertion of identity serves as psychological resistance to the erasure of national consciousness.

Similarly, **Azerbaijani poet Baxtiyar Vahabzade**, particularly in his poem *Gurbetlik* ("Exile"), explores the emotional toll of being cut off from one's native language and land. His psychological portrayal of exile transcends political exile-it becomes a metaphor for the cultural alienation experienced under Soviet homogenization.

In his renowned poem *"Gurbetlik"* ("Exile"), Vahabzade expresses the psychological torment of exile:

Original:

«Gurbet eldə dost olmur,
El də, yurd da yad olur...»

Translation:

*"In a foreign land, there are no friends,
The country, the homeland become strangers..."*

This quote powerfully encapsulates the inner emotional exile-one of loneliness, identity loss, and alienation.

Sociological Contexts of Exile

Exile in the Turkic world is not merely a personal experience; it is also a **social phenomenon**. During the Stalinist purges, thousands of intellectuals, including Uzbek, Kazakh, and Azerbaijani writers, were exiled or executed, disrupting the cultural and intellectual life of their societies.

In **Uzbek prose**, **Cho'lpon's** works serve as a sociological chronicle of colonial and ideological exile. His novel *Kecha va Kunduz* ("Night and Day") not only depicts the internal conflict of Uzbek society under colonial rule but also foreshadows the sociopolitical exile of traditional identity in the face of Soviet modernity. Cho'lpon himself was arrested and executed in 1938, turning him into a symbol of silenced national voice.

One of the most tragic literary figures of Soviet-era repression, Cho'lpon used symbolic and allegorical prose to portray social disintegration. In *"Kecha va Kunduz"* ("Night and Day"), he writes:

Original:

«Erkinliksiz yashash - qamoqda yashashdir!»

Translation:

"To live without freedom is to live in prison."

This line functions as both a sociopolitical statement and a personal reality, foreshadowing his eventual execution in 1938.

In **Kazakh drama**, **Mukhtar Auezov's** epic play *Abai* captures the struggles of maintaining Kazakh identity and social justice during turbulent times. Though not directly about exile, the drama's philosophical undertones and portrayal of resistance reflect the broader theme of social displacement and the fight for cultural survival in a colonized society.

In his play "*Abai*", which reflects on tradition and modernization, the sociological tension of cultural exile is embedded in dialogue:

Original:

«Elim degan er engez,
Elsiz erdi kim degil?»

Translation:

*"He who lives for his people is a man,
Without his people, who is he?"*

Auezov's *Abai* stands not just as a poet but as a philosopher struggling to reconcile modernity with cultural roots.

Azerbaijani literature during the 20th century also responded to exile through works that critique censorship and loss of national consciousness. In the diaspora, **Mirzə Ələkbər Sabir's** satirical poetry became a weapon against social injustice, ignorance, and political repression. Later Azerbaijani writers in exile continued this tradition, addressing the struggles of Azerbaijani communities abroad-especially after the Nagorno-Karabakh conflict.

Known for his satirical style, Sabir used exile themes to critique societal ignorance:

Original:

«Millət oyaq olsa, nə qürbət var, nə zillət!»

Translation:

"If the nation wakes up, there will be neither exile nor humiliation!"

His works anticipated the political awakening that many Azerbaijani intellectuals faced in exile.

Exile also serves as a mirror to societal upheaval-political purges, ideological conflicts, and cultural suppression.

Literary Strategies and Legacy

Despite oppression, exile has prompted creative literary strategies. In Uzbek, Kazakh, and Azerbaijani literature, **oral traditions**-such as *doston* (epics) and *maqom*-were often woven into modern forms to assert identity. Symbolism and allegory became tools for resistance. For instance, many poems avoided direct political commentary but used metaphors of migration, falcons, mountains, and deserts to signify lost freedom.

In exile, these literatures have also turned to **autobiographical forms**-memoirs, letters, and diary-style novels-as a way to preserve both individual and collective memory. Uzbek dissident writers like **Muhammad Salih** and **Shukrullo** used their exile to critique the socio-political system while preserving linguistic and spiritual heritage.

In all three traditions, literature employs allegory, historical symbols, and traditional poetic forms to resist cultural loss.

- Uzbek poets often used **symbolic language** to veil their critiques (e.g., falcons, deserts, and rivers representing freedom or homeland).

- Kazakh writers revived **oral epic forms** like the *zher* and *batir* legends to reinforce national identity in exile.

Azerbaijani literature embraced **satire and allegory** to survive censorship and pass on subversive messages.

Conclusion

The literature of the Turkic peoples bears the scars and strengths of exile. Psychological trauma and sociological upheaval have not silenced these voices but rather amplified them-turning sorrow into song, alienation into art, and dislocation into defiance. Whether in poetry, prose, or drama, the exile experience continues to be a profound source of inspiration and reflection in Turkic literary heritage.

The literature of the Turkic peoples-especially among the Uzbek, Kazakh, and Azerbaijani communities-reveals how exile is not merely a physical state but a profound psychological and sociological rupture. Through poetry, prose, and drama, these writers have turned personal grief into cultural resistance, ensuring that the voice of their people is not lost in displacement. Their works continue to resonate, reminding us that exile, while painful, can also be a crucible for profound literary expression and national awakening.

Exile, both internal and external, has been a powerful force shaping Uzbek, Kazakh, and Azerbaijani literature. Through psychological introspection and sociological reflection, the literature of exile transcends grief to preserve memory, identity, and hope. The voices of Cho'lpon, Jumabayev, Vahabzade, and others continue to resonate-not only as testimonies of suffering but as monuments of resilience and creativity.

References

1. Ahmad Javad. *She'rlar to'plami*. Baku: Nurlan, 2001.
2. Allworth, Edward. *The Modern Uzbeks: From the Fourteenth Century to the Present*. Stanford: Hoover Institution Press, 1990.
3. Altstadt, Audrey L. *The Azerbaijani Turks: Power and Identity under Russian Rule*. Stanford: Hoover Institution Press, 1992.

4. Auezov, Mukhtar. Abai Zholy (The Path of Abai). Alma-Ata: KazGosLitIzdat, 1957.
5. Bakhtin, Mikhail. The Dialogic Imagination. Austin: University of Texas Press, 1981.
6. Bhabha, Homi K. The Location of Culture. London: Routledge, 1994.
7. Cho'lpon, Abdulhamid. Kecha va kunduz. Toshkent: Akademnashr, 2012.
8. Cho'lpon, Abdulhamid. Kecha va kunduz. Toshkent: Akademnashr, 2012.
9. Fierman, William. Language Planning and National Development: The Uzbek Experience. Berlin: Mouton de Gruyter, 1991.
10. Fitrat, Abdurauf. Munozara va Sayha. Toshkent: Sharq, 1998.
11. Jumabayev, Mag'jan. Tanlangan asarlar. Olmaota: Zhazushy, 1992.
12. Mammadguluzadeh, Jalil. Molla Nasreddin tanlangan asarlar. Baku: Elm, 1979.
13. Olcott, Martha Brill. The Kazakhs. Stanford: Hoover Institution Press, 1995.
14. Qodiriy, Abdulla. O'tkan kunlar. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1990.
15. Sabir, Mirza Alakbar. Hophopname. Baku: Azeri Publishing, 1980.
16. Said, Edward. Reflections on Exile and Other Essays. Cambridge: Harvard University Press, 2000.
17. Swietochowski, Tadeusz. Russia and Azerbaijan: A Borderland in Transition. New York: Columbia University Press, 1995.
18. Vahabzadeh, Bakhtiyar. Gurbetlik. Baku: Yazichi, 1981.

**ASQAD MUXTOR IJODIDA SURGUNLARNING SHAXS
FOJIASIDAGI TALQINI
ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ИЗГНАННИКОВ В ЛИЧНОЙ ТРАГЕДИИ В
ТВОРЧЕСТВЕ АСКАДА МУХТАРА
INTERPRETATION OF EXILES IN THE PERSONAL TRAGEDY OF
ASQAD MUKHTAR'S WORK**

Barno Xasanova
Qo‘qonDU dotsenti

Аннотация: В советское время ссылка была одним из специфических методов нарушения прав человека. В годы репрессий многие невинные люди, политики, ученые и деятели культуры были сосланы в холодные страны под ярлыком «врагов народа». В статье рассматривается влияние политики изгнания на судьбу людей в творчестве писателя Аскада Мухтара. Тема раскрывается на примере рассказов писателя “Такдир кимнинг кўлида” и “Омон қолган одам”.

Ключевые слова: тюркские народы, эмигрантская литература, репрессии, политика, Аскад Мухтар, писатель, эпоха, личность, трагедия.

Abstract: During the former Soviet era, exile was one of the specific methods of violating human rights. During the repressions, many innocent people, politicians, scientists, and cultural figures were exiled to cold countries under the label of "enemy of the people." This article examines the impact of the exile policy on the fate of people in the work of the writer Asqad Mukhtar. The topic is revealed on the example of the writer's stories "Taqdir kimning qo‘lida" and "Omon qolgan odam".

Keywords: turkic peoples, exile literature, repression, politics, Asqad Mukhtar, writer, era, person, tragedy.

Turkiy xalqlar tarixida alohida iztirob bilan yoziladigan shunday mavzular borki, o‘quvchi ko‘z o‘ngida qayg‘uli manzara kasb ettiradi. Inson umrining uvolligini ko‘rsatib beradi. Qatag‘on, qirg‘in, qamoq, surgun mavzulari shular jumlasidandir. Sobiq sho‘rolar davrida surgun qilish inson huquqlarini poymol etishning o‘ziga xos usullaridan biri bo‘ldi. Qatag‘onlar davrida qanchadan-qancha begunoh odamlar, siyosat, fan, madaniyat arboblari sovuq yurtlarga “xalq dushmani” tamg‘asi bilan surgun qilindi. Qatag‘onning har ikki davrini (XX asrning 30-yillar oxiri, 50-yillar birinchi yarmi) ko‘rgan, shu siyosatning qurboniga aylanganlarning ko‘pi ijod ahli bo‘lganligi tarixdan ma’lum.

Mohir yozuvchi, lirik shoir, iste’dodli tarjimon, sinchkov publisist, hamda dramaturg - Asqad Muxtor ham bu davr fojialarini boshdan kechirmagan, surgunu

qamoqlarni ko'rmagan bo'lsada, teran tafakkur egasi sifatida dildan o'tkazgan. Asarlarida millatdoshlarining erki, orzusi, hayot mohiyati, davrning fojiasi, taloto'plari, tahqirlari haqida goh epik, goh lirik, ba'zan sokin, ba'zan to'lib-toshib, ayrim o'rinlarda ochiq, ayrimlarida ramz bilan yozdi. Zero, shoirning o'zi:

...Qachon meni loqayd qoldirgan
Daxlsiz quvonchlar, begona dardlar?
Sochlarimga oq tushirmadimi,
Qalbga solmadimi jarohat
Zaminda tikilgan har bir qora bayroq,
Mahallaga kelgan har bir qora xat?... [2]

deya yozg'iradi. Munaqqid Ozod Sharafiddinov esa Asqad Muxtor yashagan davrga baho berar ekan: "Asqad Muxtor ham, uning tengdosh do'stlari ham hayotda ham, ijodda ham haqiqat izlashgan, albatta. Ammo haqiqatni topish g'oyat mushkul, zo'ravonlik hokim bo'lgan jamiyatda haqiqat deb soxtalik, yolg'on-yashiq, riyokorlik taqdim etiladi, to uning tagiga yetib, mohiyatini aniqlagunicha, umr o'tib ketadi. Bularning bari Asqad Muxtor avlodini o'z iste'dodini to'la ro'yobga chiqarish imkonidan maxrum qildi, ularning fikrini chekladi, ularning yuragiga qo'rquv soldi", kabi haqiqatlarni aytib o'tadi.[3] Lekin shunday bo'lsada Asqad Muxtor ijodida ijtimoiy voqelikning fojeiy talqini yetakchilik qilgan psixologik asarlar ("Buxoroning jin ko'chalari", "Omon qolgan odam", "Taqdir kimning qo'lida",) ham borligi yozuvchi ijodining hayotiyeligini belgilab beradi.

Yozuvchining yaqin o'tmish tarixidan so'zlovchi "Taqdir kimning qo'lida" hikoyasi qahramoni Qulahmatning achchiq taqdiri kitobxonni larzaga soladi. Asqad Muxtor bu hikoyasida ham ma'naviy-axloqiy, ijtimoiy-psixologik tahlillarga keng o'rin beradi. Xususan, badiiy-falsafiy g'oyalar talqini "Taqdir kimning qo'lida" hikoyasida bo'rtib ko'rinadi. Hikoya ellikdan oshgan, na oilada, na jamiyatda baxt topmagan, omadi chopmagan Qulahmatning ayanchli hayoti va taqdiridan so'zlaydi. Qulahmat - santexnik, topgan puliga ichadi, ulfatlari bilan ichishib, keyin mushtlashib, urishib, ko'zini ochganida doimo hushyorxonada yotgan bo'ladi. Hikoya qahramoni yosh leytenant uni "Taqdir odamning o'z qo'lida" ekaniga ishontirib, Qulahmatni o'ylashga, boshqacharoq yashashga, fikrlashga majbur qiladi. Bu qahramonning ichki monologida shunday aks etadi: "Hozir yotdi-yu, yosh leytenantni o'ylab ketdi: yaxshi bola. Milisaga sira ham o'xshamaydi. Taqdir odamning o'z qo'lida emish... Jo'n gapini qara. Hay, to'xta, bordi-yu chindan ham shunaqa bo'lsa-chi? Eh-he... Aytishga oson. Sodda-da, nimani ham ko'ribdi. Nima bo'lsa ham, bolani qiynamasligi kerak. Yo'q! Endi boshqacha yashaydi, gap bitta!"[1].

Qulahmat o'zining chirkin hayotini tark etib, Chirchiqqa yo'l oladi. Chunki, u yosh leytenant dashnom berganidek, taqdirini yaxshilashga harakat qiladi. U

Chirchiqda “Fayz” kooperativiga ishga joylashadi. Qulahmatning hayoti ancha o‘zgara boshlaydi. Muallif bayonida berilganidek: “Shunday qilib ajoyib odamlar orasiga tushib qoldi Qulahmat. Bunaqangi omad tushiga ham chalingan emasdi. Uy-xo‘jalik ishlarining o‘nlab xillarini bajarib turgan “Fayz” kooperativini butun shahar bilardi. “Fayz”danman, chaqirganmidingiz?” desa qo‘li gul bolalarga hamma eshiklar lang ochiq. Qulahmat ikki oy deganda umrida kiymagan kostyum oldi, hushyorxonalarda qirilaverib unutilib ketgan sochlari ham qorayib chiqdi. Chakkalarigina jinday kumushrang edi. Yuzidagi, bo‘ynidagi yaralar chandiqsiz bitib ketdi. Ammo yuzaki o‘zgarishlar, yuzadagi yaralar ekan. Ularning bitmaydiganlari borligini oddiy bir telefon qo‘ng‘irog‘i eslatib qo‘ydi”[1].

Telefon qo‘ng‘irog‘i hikoyaning badiiy tuguni sifatida voqealarning yangi o‘zanga burilishiga ishora etadi go‘yo. Qulahmat telefonda Komil Mirtojiyevich ismi-familiyasini eshitgani hamon tarashadek qotib qoladi. Bir telefon sabab u o‘zining sokin hayotiga nuqta qo‘yib, yaxshi ishxonasi va ajoyib do‘stlarini tashlab, to‘rvaxaltasini ko‘tarib, boshi oqqan tomonga ketib qoladi. Mirkomil Mirtojiyevich uning sobiq kursdoshi edi. O‘tmish... To‘g‘rirog‘i, Qulahmatning qora o‘tmishi qahramon xayolida qayta tiklanadi. Yozuvchi hikoyaning bu o‘rnida retrospektiv syujetdan foydalanadi. Ya‘ni orqaga qaytib, qahramonning talabalik yillarini, o‘tmishdagi qora nuqtalarni, og‘riqli xotiralarni tasvirlaydi.

Mirkomil Murshida ismli qiz tufayli Qulahmatni butun institut oldida “**xalq dushmanining o‘g‘li, yot unsur**” degan aybnoma bilan nafsoniyatiga tegib, siyosiy ayb qo‘yadi. Qulahmat Mirkomildan o‘ch olish uchun Akmal Ikromovning byustidan foydalanib, ximiya domlasi (u Mirkomilning otasi)ning ustidan ig‘vo xat yozadi. Qulahmat mana shu xatti-harakati bilan eng dahshatli g‘ayriinsoniy ishga qo‘l uradi. Mirkomilning otasi **otilib ketadi**. Qulahmatning otasi esa **surgundan** qaytib keladi. Bu voqealar beixtiyor sho‘ro davrining ikki dahshatli qatag‘on yillariga (1937, 1950-yillar) ramziy ishora beradi. Asqad Muxtor “Taqqdir kimning qo‘lida” hikoyasida qasos o‘tida yongan Qulahmatning jirkanch ishi va baxtsiz, omadsiz hayotini tasvirlash orqali zamondoshlarimizning sho‘ro davridagi qora kunlaridan hikoya etadi. Odamlar bir-biriga choh qazimoq bilan band. Yozuvchi hikoyada har kim o‘zini o‘ylashi, omon qolish uchun, qasos olish uchun bir-birining ustidan yumaloq xatlar yozgan, qanchadan-qancha kishilarning yostig‘ini quritgan mash‘um kunlardan bir lavhani ta’sirchan hikoya qiladi. Qulahmatni butun umr qora o‘tmish ta’qib etadi. Zero, u begunoh bir domlaning o‘limiga sababchi bo‘lib qoladi. Taqqdir hukmimikan, Qulahmat sevgan qizi Murshida bilan yana ko‘rishadi. Tasodif ularni yana uchrashtiradi. Santexnik Qulahmat Murshidaning chaqiruvi bilan uning uyiga borib qoladi. Murshida ham yolg‘iz, Qulahmat ham yolg‘iz. Ularning kichkinagina to‘y marosimida ichib, aljirab qolgan Qulahmat o‘zini o‘zi fosh etadi. Mana qahramon nima deydi:

“ - ... Ko‘rganmiz-da, mana Murshida guvoh. Deylik, mana sizning o‘nta dushmaningiz bor-a? Qani, oldin bittadan ichaylik... oling. Ha, deylik, mana o‘nta, hay o‘n beshta dushmaningiz bor. Kechasi yotoqqa kirib qalamni asta qo‘lingizga olasiz-u bitta-bitta... nishonga olib, “chiq!”, “chiq!” A labbay? Ha, bamisoli qalam emas, men sizga aytsam, ovozsiz o‘qday gap bu. Faqat tepkisini boshqa joyda boshqalar bosadi. Men o‘zim ham bittasini ... Mana Murshida guvoh, gumdon bo‘lib ketgan”[1].

Hikoyaning yechimi dahshatli monolog bilan yakunlanadi. Bu monolog qotil va kushandaga aylangan Qulahmatga tegishli: “-Turmayman. Menga qara, Murshida, men turolmayman, ichimda ... tosh bor. O‘shanda shum xabarni eshitgandan keyin, peshonamga bir shapati urib, - u peshonasiga tars etib urib ham qo‘ydi, - peshonamga shunday bir urib, “men qo-til-man!” dedimu, yiqildim. O‘shandan keyin turolganim yo‘q. Ichimda tosh emas, dard bor, Murshida, o‘sha yuzaga chiqadi. Qanday alfozda chiqqanini men bilmayman, eslolmayman...

Bilasanmi, bitta armonim bor: mening ham kimningdir yuziga tuflagim keladi. Lekin kimning yuziga, Murshida? Bilmayman. Bir tuflasam, mast bo‘lganda yoriladigan ichimdagi o‘sha pasod balki tufugim bilan birga chiqib ketardi...”[1].

Qulahmat o‘ziga o‘zi bu ichki monologni o‘qib bo‘lib, u yoq-bu yog‘iga qaraganida, yonida hech qolmagan edi. U o‘zini “yangi samoderjaviye davrida yashab, tarixdan tushib qolgan odam” deb ta’riflaydi. Qulahmat o‘zining juda mudhish jinoyat, kechirilmas gunoh qilib qo‘yganini biladi. Shuning uchun ham butun umr behalovat, bevatan yashaydi. Qulahmat endi baxtini topdim deganida, ichidagi gunohlari portlab chiqib, yana eski darbadar, baxtsiz hayoti bilan qoladi.

Kuzatib turganimizdek, “Taqrdir kimning qo‘lida” hikoyasida Asqad Muxtor ham ijtimoiy, ham psixologik tahlilga chuqur kirishadi, nozik sarkazm vositasi bilan yaqin o‘tmish tarixida kechgan mudhish voqealardan, bu voqealar ichida vijdoniga qarshi ish tutgan imonsiz kishilarning taqdiridan bahs etadi. Qulahmat ham davr va zamon sinovlaridan muvaffaqiyatli o‘ta olmaydi, insoniylik chegaralarini buzib, yovuzlikka xizmat qiladi.

“Taqrdir kimning qo‘lida” hikoyasida yozuvchi kinoya va sarkazm vositasidan unumli foydalanadi, ya’ni yaqin o‘tmish voqeligiga Qulahmat hayoti va kechmishi misolida nozik ishora bera turib, “samoderjaviye davrida yashab, tarixdan tushib qolgan odam” obrazini tanqidiy, tahliliy ruh bilan yoritadi.

Zikr etilgan holat adibning “Omon qolgan odam” nomli kichik voqeiy hikoyasida ham ko‘zga tashlanadi. Adib hikoyani aniq sana - 1956 yilni ko‘rsatish bilan boshlaydi. Hikoyada ikki qahramon ishtirok etadi. Biri hikoyachi, ikkinchisi uning yetimxonada birga o‘sgan do‘sti. Hikoyachi-qahramon shunday deydi: “O‘zim umrimda ko‘p qiyinchilik, mushkul vaziyatlarni boshimdan kechirganman. Lekin mening ko‘rgan kunim buning ko‘rganlari oldida jannat desa bo‘lardi”[1].

Ana shu do'st 1941 yilda urushga ketadi. Lekin ko'p o'tmay bedarak yo'qoladi. Keyin ma'lum bo'lishicha, asir tushib, to'rt yil davomida o'lim lagerining dahshatlarini boshidan kechiradi. Urush tugagach, oilasiga undan darak keladi. Ochlik va boshqa azoblardan chalajon bo'lgan bu mahbusni gospitalga joylaydilar. Ammo bir yil o'tar-o'tmas uni tiriklayin asirga tushmay, so'nggi o'q bilan o'zini otmagani sababli yana turmaga tiqadilar. Xullas, hikoyaning bosh qahramoni 15 yil jahannam azobini chekib, omon qoladi. Ammo bu tiriklik qahramonga juda qimmatga tushgani hikoya oxiridagina ma'lum bo'ladi.

Hikoya juda ixcham, bor-yo'g'i bir sahifadan iborat. Hikoyada voqealar batafsil tasvirlanmay, hikoyachi-qahramon xotirasi sifatida tilga olib o'tiladi, xolos. Ikki do'st ko'rishganlarida, bunisi hayratdan yoqa ushlaydi, chunki uning do'sti 15 yil jahannam azobini tortgan odamga mutlaqo o'xshamas edi: "...u tog'ni ursa talqon qiladiganday sog'lom, baquvvat, oq yuzidan kulgi charaqlab turibdi..."[1]. Bunday bardamlikni ko'rib g'ururlanib qo'yadi: "...mushkul yillar qaddimizni bukolmay o'tdi-ketdi, biz esa o'sha-o'sha tetik!.."[1]. Ammo ikki og'iz suhbatdan keyin bu g'urur o'rnini afsusu nadomat, alamu iztirob band etadi. Hikoyachi 20 yil o'tib endigina ko'rishgan do'stini uyiga taklif etganida, undan almoyi-aljoyi javob eshitadi: "Yo'q, Qo'qon xonining elchisi qabulxonamda kutib o'tiribdi...Siz ham boring. Xurosonda vaziyat og'ir... - dedi u"[1]. Bu orqali adib voqea yo'nalishini tushuntirib o'tirmaydi, balki manzarani ko'z oldimizda yaratadi. Hayot mushkulotlarining butun ko'rinishi bosh personajning ana shu g'alat va sog'lom kishiga xos bo'lmagan gaplari orqali namoyon bo'ladi-qo'yadi. Adib hikoyada insoniyat tarixi va taqdirida qatag'on davri, surgunlar va urush qoldirgan iztiroblarga ayrim shaxslar hayoti misolida ishora qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Asqad Muxtor. Insonga qulluq qiladurman (hikoyalar to'plami). - T.: 1994-yil
2. Asqad Muxtor. Sizga aytar so'zlarim. She'rlar to'plami - T.: 1978-yil
3. Sharafiddinov O. Adib hamisha yo'lda. - T. //Guliston jurnali, 1990 yil, 12-son.

TURKIY XALQLAR DEPORTATSIYASI TARIXINING DOLZARB MASALALARI (XX ASRNING 40-80 YILLARI, MESXETI TURK XALQI MISOLIDA)

O.Bozorov
Qo‘qon DU dotsenti, PhD

XX asrning o‘rtalarida Sovet Ittifoqi hududida amalga oshirilgan ommaviy deportatsiyalar, ya’ni milliy asosdagi majburiy ko‘chirishlar, ayniqsa turkiy xalqlar uchun katta sinov va tarixiy fojiga aylandi. Ular qatorida mesxeti turklari ham o‘z yurtidan begona joylarga surg‘un qilinib, asrlar davomida shakllangan madaniy muhiti va turmush tarzidan ajraldilar. Surgun siyosatining oqibatlarini o‘rganish, xususan, turkiy xalqlarning milliy o‘zligini saqlab qolish va tarixiy adolatni tiklash masalalari bugungi kunda ham dolzarb hisoblanadi.

I.V.Stalin rejimi davrida deportatsiya siyosatining jabrini tortgan, zo‘ravonlikka duchor etilgan xalqlardan biri mesxeti turk xalqi edi. Ular asrlar davomida Gruziyaning tarixiy Mesxet-Javaxeti viloyatida, hozirgi Gruziyaning janubi-g‘arbiy hududida yashab kelgan.

1944 yil 14 noyabrda SSSR mudofaa qo‘mitasining 5279-sonli maxsus farmoni [1] asosida mesxeti turk millatiga mansub bo‘lgan fuqarolarning o‘z turar joylaridan O‘rta Osiyoga deportatsiya qilish haqida farmon chiqarildi. Farmonda sababi izohlanmagan bo‘lsa-da [2], boshqa majburan ko‘chirilgan xalqlar singari sovet hokimiyatiga nisbatan tahmin qilingan sadoqatsizlik, ya’ni chegaradosh nodo‘st davlat - Turkiya tomoniga o‘tib ketish va fashistlarga ko‘mak berish ehtimoli ko‘chirish uchun «asos» bo‘lgan edi [3]. Vaholanki, Ikkinchi jahon urushi davrida ushbu “aybdor” xalqning 46 ming nafar erkaklari urushda sobiq sovet davlati tomonidan qatnashib, ulardan 26 ming nafari halok bo‘lgan edilar[4]. Ularga nisbatan ehtimollarga asoslanib qilingan deportatsiya, aslida, Ikkinchi jahon urushi yillarida fashistlar tomonidan amalga oshirilgan jinoyatlardan kam bo‘lmagan.

Mesxeti turklarni deportatsiya qilish rejasi aniq ishlab chiqilgan bo‘lib, ular yashaydigan bir-biriga qo‘shni besh rayon - Adigyen, Aspindza, Axalsix, Axalkalaki va Bogdanov [5]ning “ishonchsiz” qishloqlari qo‘shin bilan o‘rab olinib, kishilar eshelonlarga joylashtirildi va O‘zbekiston, Qirg‘iziston va Qozog‘istonga jo‘natildi [6]. Mesxeti turklarga ketishga tayyorgarlik ko‘rish uchun atiga ikki soat vaqt berildi. Natijada bu xalq yo‘lga eng kerakli narsalarinigina ola oldi va yupun xolda: yetarli oziq-ovqatsiz, medisina yordamidan bebahra holda tayinlangan joyga ikki oydan ko‘p vaqt davomida yetib bordi. Yo‘lda ochlikdan, sovuqdan, har xil kasalliklardan o‘n minglab kishilar (ba’zi ma’lumotlarga ko‘ra, «maxsus ko‘chirilgan» mesxeti turklarning yarmi [7]) vafot etdi.

Moskvada faoliyat yurituvchi «Vatan» mesxeti turklari xalqaro jamiyati prezidenti Suleymon Barbakadzening «Nezavisimaya gazetasiga» aytishicha, bir kecha-kunduz davomida Gruziyaning 224 ta qishlogʻidan 92 mingdan ziyod kishini koʻchirganlar [8]. Mesxeti turklarni deportatsiya qilish 1945 yil yanvar oyida yakunlandi [9]. Koʻchirishning dastlabki oylardayoq yoʻl qiyinchiliklari oqibatida 15432 kishi halok boʻldi [10]. Koʻp vaqt davomida mesxeti turk xalqining miqdori noaniqligicha qoldi, chunki koʻpchilik mesxeti turk millatiga mansub kishilar davlat statistika hujjatlarida ozarbayjon va gruzin millatiga mansub deb rasmiylashtirilgan edi.

1956 yilda turklarning Oʻrta Osiyo va Qozogʻistonga majburiy koʻchirilishi bekor qilinganligi ularga maʼlum qilindi. Biroq oʻsha vaqtda ularning tarixiy yashab turgan joyi chegara zona deb atalgan zonaga - SSSR chegarasi boʻyidagi alohida territoriyaga kiritilgan edi. Bu joyga kelish va unda yashash qatʼiy cheklab qoʻyilgan edi. Bu, aslida, turklarning oʻz yurtlariga qaytishi taʼqiqlanganligini bildirib [11], ularga nisbatan qilingan yana bir adolatsizlik edi.

Shunday qilib, 1944 yilda Oʻrta Osiyoga deportatsiya qilingan mesxeti turklarning eng koʻp qismi Oʻzbekistonda maskan topdi. Mesxeti turklarning katta guruhlaridan biri Fargʻona viloyatiga joylashtirilgan. Ularning katta qismi viloyatning Quvasoy shahrida, shuningdek, Fargʻona, Margʻilon, Qoʻqon shaharlarida, Toshloq, Komsomol shaharchasida, Qirguli, Oxunboboyev mavzeining bir qancha qishloqlarida (sobiq Margʻilon), Quva, Rishton, Fargʻona rayonlarida yashar edilar. Bir qancha turk oilalari Qoʻqondan gʻarbda joylashgan Kirov rayonidagi Gorkiy shaharchasi aholisining orasida ham boʻlgan [12].

Mesxeti turklarning Oʻzbekistonga, xususan, Fargʻona viloyatining Quvasoy shahriga koʻchirib keltirilishini Quvasoy shahrida yashovchi Mirzajonov Toʻraxoʻja (2008 yilda Quvasoy shahar oqsoqollar kengashining raisi) shunday eslaydi: «Mesxeti turklar bizning shahrimizga 1945 yilda kelgan edilar. Biz, shahar aholisi, oʻzimizning urush davridagi ogʻir sharoitimizga qaramasdan, bu qardosh xalqni samimiy kutib oldik. Shahrimizdagi xonadonlarga mesxeti turklarni 4-5 oilagacha qilib joylashtirishdi. Bizning uyga ham mesxeti turklarning 3-4 xoʻjaligi joylashtirildi. Mening bilishimcha, Stalin mesxeti turklarni badargʻa qilganda, oʻsha paytdagi Oʻzbekiston rahbari boʻlgan Usmon Yusupov bu xalq musulmon ekanligi uchun Oʻzbekistonga joʻnatilishini soʻragan ekan. Oʻzlarining aytishicha, yoʻl azobida ularning koʻpchiligi vafot etgan» [13].

Respublikamizga joylashtirilganidan soʻng Toshkent va Sirdaryo viloyatida yashovchi koʻpchilik turklar, asosan, qishloq xoʻjaligi ishlab chiqarishida band boʻlgan boʻlsalar, Samarqand viloyati va Fargʻona vodiysida yashovchi ushbu xalq vakillari sanoat va qurilish ishlarida faoliyat olib borganlar [14]. Mesxeti turk xalqi orasidan Oʻzbekiston iqtisodiyoti va maorifi sohasiga katta hissa qoʻshgan Saodat

Gulahmedova, Hamroli Hasanov kabi Myehnat Qahramonlari, respublikada xizmat ko'rsatgan o'qituvchi Xolis Ahmedov kabi fidoiy kishilar yetishib chiqdi [15].

Mesxeti turk xalqi O'zbekistonda uzoq vaqt davomida tinch va osoyishta yashagan bo'lsa-da, bir avloddan keyingi avlodlarga o'tib kelgan o'z vataniga qaytish g'oyasi so'nmadi. Shu maqsadda ular sobiq sovet davrida bir necha marta s'yezdlar o'tkazdilar. Jumladan, 1962 yildan 1989 yilgacha ularning 10 ta s'yezdi bo'lib o'tdi. Ushbu s'yezdlarda ularning asosiy maqsadi, ya'ni vatanlariga qaytish masalasi muhokama qilindi. Mesxeti turk xalqining vatanga qaytish faoliyati, ayniqsa, Farg'ona viloyatida, xususan, ular ko'p yashaydigan Quvasoy shahrida faollashdi. Ushbu xalq faollari Markaz (Moskva) oldiga o'z milliy masalalarini hal qilib, vatanlari Gruziya SSRning janubiy hududlariga ko'chirishni talab qilishdi. Shu maqsadda tashabbuskor guruh tuzib, Markazga bir necha marta o'z vakillarini yuborishdi, aholi o'rtasida yig'ilishlar o'tkazib, o'z milliy masalalarini hal qilish yo'llarini muhokama qilishdi.

Joylarda o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatganki, deyarli hamma turklar o'z vatanlariga qaytishni istashar edi. Bu muammoni hal etishni ular Mesxet-Javaxeti rayonlariga ko'chib kelishdagi cheklashlarni olib tashlashda deb biladilar [16]. Shu maqsadda ular 45 yil davomida SSSR oliy organlariga Mesxetiyaga qaytarishni so'rab, 154 marta murojaat qildilar [17]. Lekin mesxeti turklar deportatsiya qilingan 1944 yildan to XX asrning 80-yillari oxirigacha bu cheklash olib tashlanmagan.

XX asr 80-yillarining ikkinchi yarmida SSSR rahbariyati mesxeti turklarning o'z vataniga qaytish bilan bog'liq bo'lgan milliy masalani hal etish imkoniyatiga ega emasdi, shuningdek, undan manfaatdor ham bo'lmagan. Bunga Gruziya SSR tomonidan to'sqinlik qilingani ham ma'lum darajada ta'sir qildi [18]. Chunki mesxeti turk xalqi deportatsiya qilingan hududlarda endilikda gruzinlar istiqomat qilar, tarixiy adolatni tiklash Gruziyada yangi muammolarni keltirib chiqarishi mumkin edi.

Xullas, mesxeti turk xalqining sovet davridagi taqdiri - umuminsoniy qadriyatlarga zid ravishda amalga oshirilgan majburiy ko'chirish siyosatining yorqin misolidir. Ushbu tarixiy voqelik nafaqat bir xalqning yurtidan ajralishi, balki uning madaniy merosi, milliy o'zligi va inson sifatidagi qadrining ham inkor etilishi bilan tavsiflanadi. Maqolada keltirilgan dalil va tahlillar shuni ko'rsatadiki, mesxeti turklari boshlariga tushgan barcha sinovlarga qaramay, o'z milliy o'zligini saqlab qolishga, tarixiy yurtiga qaytish va adolatni tiklashga intilganlar. Bu holat ularning irodasi, sabr-bardoshi va birlikka intilishi namunasidir. Ushbu masalani o'rganish faqat o'tmishga nazar tashlash emas, balki bugun va ertaning yanada adolatli jamiyatini barpo etishda muhim tarixiy dars sifatida xizmat qilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Aliyev B. Mesxetiya i mesxe (turki-mesxetinsy): etnopoliticheskaya istoriya naroda // Syentralnaya Aziya i Kavkaz.- Shvesiya, 2002. - №1 (19). - S. 185.

2. Sovet O'zbekistoni. 1988 yil, 15 sentyabr. № 212 (20.180).
3. Moskovskiy novosti. 18 iyun 1989 yil.
4. Nazarov R. Etnopoliticheskiye processy i mejetnicheskiye otnosheniya v Respublike Uzbekistan (kone XX - nachalo XXI vv.) - Tashkent: Adabiyotlar uchqunlari, 2015. - S. 95.
5. Abdullayev Sh. Etnosotsialnyye i etnopoliticheskiye processy v Ferganskoy doline (osnovnyye problemy, tendentsii i protivorechiya 70-80-ye gody XX v). Diss. ...dokt. istor. nauk. - Tashkent, 1994. - S. 233.
6. Jiroxov M. Semena raspada: voyny i konflikty na territorii byvshego SSSR. - Sankt Peterburg: BXV-Peterburg, 2012. - S. 202.
7. Moskovskiy novosti. 18 iyun 1989 yil.
8. Mesxeti turklariga o'zlari unutayotgan vatanlariga - Gurjistonga qaytishni taklif qiladilar. uzbek.fergananews.com/article.
9. Yunusov A. Axyskinskiye (mesxetinskiye) turki: dvajdy deportirovanny narod // Syentralnaya Aziya i Kavkaz. - Shvesiya, 1999. - №1 (2). - S. 170.
10. Nazarov R.R. Etnopoliticheskiye processy i mejetnicheskiye otnosheniya v Respublike Uzbekistan (kone XX - nachalo XXI vv.) - Tashkent: Adabiyot uchqunlari, 2015. - S. 96.
11. Moskovskiy novosti. 18 iyun 1989 yil.
12. Osipov A.G. Ferganskiye sobytiya 1989 goda (konstruirovaniye etnicheskogo konflikta) // Ferganskaya dolina: etnichnost, etnicheskiye processy, etnicheskiye konflikty. - Moskva: Nauka, 2004. - S. 168.
13. Osipov A.G. Ferganskiye sobytiya 1989 goda (konstruirovaniye etnicheskogo konflikta) // Ferganskaya dolina: etnichnost, etnicheskiye processy, etnicheskiye konflikty. - Moskva: Nauka, 2004. - S. 168.
14. Mirzajonov To'raxo'ja bilan shaxsiy suhbatdan. Suhbat 2008 yil 26 avgustda bo'lib o'tgan.
15. Osipov A.G. Ferganskiye sobytiya 1989 goda (konstruirovaniye etnicheskogo konflikta) // Ferganskaya dolina: etnichnost, etnicheskiye processy, etnicheskiye konflikty. - Moskva: Nauka, 2004. - S. 167.
16. Sovet O'zbekistoni. 1988 yil, 16 iyun; Toshloq tongi, 1989 yil 15 iyul.
17. Panesh E.E, Yermolayev L.B. Mesxetinskiye turki: dinamika etnokulturnykh i sotsialno-politicheskix izmeneniy. 19 noyabr 2002 yil. www.kavkaz-uzel.eu/articles.
18. Moskovskiy novosti. 18 iyun 1989 yil.

TURKIY XALQLAR ORASIDA SURGUN ADABIYOTINING O'RNI VA TARIXI

M.Asqarova
Qo'qon davlat universiteti

Annotatsiya: Turkiy xalqlar o'rtasidagi surgun adabiyoti ko'chish, madaniy bostirish va o'zlikni saqlab qolishning tarixiy tajribasini aks ettiruvchi chuqur va mustahkam an'anadir. Ushbu maqola surgun adabiyotining tarixiy evolyutsiyasini dastlabki og'zaki an'analardan zamonaviy raqamli iboralargacha o'rganib, uning madaniy davomiylik va qarshilik vositasi sifatidagi rolini ta'kidlaydi. Siyosiy qo'zg'olon, mustamlaka hukmronligi, sovet qatag'onlari va zamonaviy diasporik harakatlar davrlarini o'rganib chiqqan holda, maqola surgun rivoyatlari qanday qilib jamoaviy xotirani saqlab qolgani, siyosiy intilishlarni ifodalagan va avlodlar o'rtasida mustahkamlikni rivojlantirganini ko'rsatadi. Tadqiqot turkiy surgun adabiyotining uslubiy boyligi, mavzu xilma-xilligi va hissiy teranligiga urg'u berib, uning milliy kontekstlarda ham, migratsiya, o'zlik va madaniy omon qolish haqidagi kengroq global munozaralarda ham ahamiyatini ta'kidlaydi. Ko'chirilish azobiga qaramay, turkiy muhojirlik adabiyoti musibatlar qarshisida badiiy ifodaning mustahkam kuchidan dalolat beradi.

Kalit so'zlar: surgun adabiyoti, turkiy xalqlar, madaniy o'ziga xoslik, tarixiy xotira, ko'chish, diaspora yozuvi, adabiyot orqali chidamlilik, adabiyotda siyosiy ifoda

THE ROLE AND HISTORY OF EXILE LITERATURE AMONG TURKIC PEOPLES

M.Asqarova
Kokand State University

Abstract: Exile literature among Turkic peoples represents a profound and enduring tradition that reflects historical experiences of displacement, cultural suppression, and identity preservation. This article explores the historical evolution of exile literature from early oral traditions to contemporary digital expressions, highlighting its role as a medium of cultural continuity and resistance. By examining periods of political upheaval, colonial domination, Soviet repression, and modern diasporic movements, the article illustrates how exile narratives have maintained collective memory, articulated political aspirations, and fostered resilience across generations. The study emphasizes the stylistic richness, thematic diversity, and emotional depth of Turkic exile literature, underlining its significance both within

national contexts and in broader global discourses on migration, identity, and cultural survival. Despite the pain of displacement, Turkic exile literature stands as a testament to the enduring strength of artistic expression in the face of adversity.

Keywords: exile literature, Turkic peoples, cultural identity, historical memory, displacement, diaspora writing, resilience through literature, political expression in literature

Turkiy xalqlar o'rtasidagi surgun adabiyoti jahon adabiyotining keng kontekstida o'ziga xos va kuchli o'rin tutadi. Bu o'z vatanlaridan tashqarida yashashga majbur bo'lgan shaxslar va jamoalarning tarixiy kechinmalarini aks ettiruvchi ko'chish, yo'qotish va sog'inish natijasida tug'ilgan asardir. Turkiy xalqlar orasida surgun adabiyotining taraqqiyoti asrlarni o'z ichiga oladi va turli madaniy, siyosiy va shaxsiy mavzularni qamrab oladi. Ushbu adabiyot nafaqat azob-uqubat va qarshiliklarning umumiy xotirasini saqlab qoladi, balki avlodlar va geografiyalar o'rtasida milliy o'ziga xoslik va madaniy davomiylikni shakllantirishda dinamik kuch bo'lib xizmat qiladi.

Turkiy xalqlar o'rtasidagi surgun adabiyotining ildizlarini ularning ko'chish va siyosiy to'ntarishlarning dastlabki davrlariga borib taqash mumkin. O'rta Osiyoning qadimgi ko'chmanchi jamiyatlaridan tortib xonlik va imperiyalar barpo bo'lguniga qadar turkiy tarix kengayish, bosqinchilik va surgun davrlari bilan ajralib turadi. Ilk og'zaki ijodda, jumladan, epik she'riyat va tarixiy yilnomalarda ko'pincha majburiy ko'chish, qo'ldan ketgan vatanlar, begona yurtlarda qahramonlarcha omon qolish mavzulari mavjud edi. Bu rivoyatlar ham o'yin-kulgi, ham madaniyatni saqlash vositasi bo'lib xizmat qilgan, jamiyatning jismoniy birlashuviga tahdid soladigan paytlarda umumiy qadriyatlar va jamoaviy xotirani mustahkamlagan.

Islom davri turkiy xalqlar orasida surgun adabiyoti taraqqiyotida yana bir muhim bosqich bo'ldi. Turkiy guruhlar islomni qabul qilib, keng islom olamiga integratsiyalashgani sari adabiy ifodaning yangi modellariga ham duch keldilar. Siyosiy qatag'on, diniy ta'qib yoki harbiy mag'lubiyatga uchragan shoir va olimlar ko'pincha o'z tajribalarini fors va arab adabiy shakllari orqali ifodalaganlar. Ahmad Yassaviy va boshqa so'fiy shoirlar ruhiy surgunni yerdagi azob-uqubatlarga tashbeh sifatida ishlatib, ham diniy, ham siyosiy ma'nolarga ega bo'lgan qatlamli asarlar yaratdilar. Ushbu adabiy an'analarda shaxsiy norozilikni kengroq jamoaviy o'ziga xoslik bilan bog'lab, surgun adabiyotining keyingi rivojlanishi uchun namuna bo'ldi.

Mustamlakachilik davri, xususan, Rossiya imperiyasining O'rta Osiyo va Kavkazga kengayishi turkiy xalqlar orasida surgun adabiyotining yangi to'lqinini yuzaga keltirdi. Chet el hukmronligining o'rnatilishi, madaniy tazyiq va iqtisodiy ekspluatatsiya ko'plab ziyolilar, yozuvchilar va siyosiy faollarni imperiya chegaralari ichida yoki undan tashqarida surgun qilishga majbur qildi. O'n to'qqizinchi asrda mustamlakachilik jarohati va milliy muxtoriyat uchun kurashlar haqida hikoya qiluvchi

yangi savodxon avlodi yetishib chiqdi. Ularning ko'pincha yashirincha yoki xorijdan nashr etilayotgan asarlarida an'anaviy she'riy shakllar zamonaviy siyosiy mavzular bilan uyg'unlashib, xalqining ko'ngli va orzu-intilishlariga ovoz berardi. Surgun tajribasi butun xalqlarni bo'ysundirish uchun ham shaxsiy sinov, ham jamoaviy metafora bo'ldi.

Yigirmanchi asrning boshlari inqilobiy qo'zg'olon va Sovet Ittifoqining barpo etilishi fonida surgun adabiyotining gullab-yashnaganiga guvoh bo'ldi. Turkiyzabon aholi, jumladan, qozoqlar, o'zbeklar, ozarbayjonlar, tatarlar va boshqalar chuqur ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlarni boshdan kechirdilar, ular ko'pincha ommaviy ko'chirilish, majburiy kollektivlashtirish va milliy madaniyatlarning bostirilishi bilan bog'liq. Ko'pgina yozuvchilar qamoqqa tashlangan, qatl qilingan yoki chekka hududlarga surgun qilingan va u erda o'zlarining sinovlari guvohi bo'lgan she'rlar, badiiy adabiyotlar va insholar yozishda davom etishgan. Ularning asarlari mafkuraviy uyg'unlik va mahalliy millatlarning o'ziga xosligini yo'q qilishning insoniy xarajatlarini hujjatlashtirib, kelajak avlodlarga zulm ostida inson ruhining mustahkamligini kuchli isbotini taqdim etdi.

Bu davrda turkiy xalqlar orasida intellektual diasporaning vujudga kelishi alohida e'tiborga molik hodisa bo'ldi. Yevropa, Yaqin Sharq yoki Osiyoning boshqa qismlariga qochib ketishga muvaffaq bo'lgan quvg'indagi yozuvchilar madaniy ishlab chiqarish gullab-yashnagan jo'shqin muhojirlar jamoalarini tashkil etishdi. Istanbul, Berlin, Qohira va Tehron kabi shaharlarda turkiy surgunlar gazetalar chiqardi, adabiy jamiyatlar tuzdi va sog'inch, begonalashish va milliy tiklanish umidi mavzulari bilan kurashgan boy adabiyotlar jamlanmasini yaratdi. Bu surgun qilingan ziyolilar madaniy davomiylikni saqlash, yo'qolib borayotgan tillarni saqlash, xalqaro maydonda o'z vatanlarining siyosiy huquqlarini himoya qilishda hal qiluvchi rol o'ynadi.

Tematik jihatdan turkiy xalqlar o'rtasidagi surgun adabiyoti chuqur yo'qotish va intilish hissi bilan ajralib turadi. Yo'qotilgan vatan motivi tez-tez takrorlanadi, ko'pincha quvg'in qilingan mavzuni yo'qotgan jannat yoki erishib bo'lmaydigan orzu sifatida tasvirlanadi. Bu nostalji nafaqat sentimental, balki tarix va o'zlikni yo'q qilishga qarshilik ko'rsatuvchi siyosiy xotira akti bo'lib xizmat qiladi. Surgun adabiyoti, shuningdek, ko'chishning psixologik ta'sirini, shu jumladan begonalik, yolg'izlik va begona muhitda izchil o'zini tutish uchun kurashni o'rganadi. Ushbu hissiy manzaralar ajoyib ta'sirchanlik bilan tasvirlangan bo'lib, o'quvchilarga chuqur buzilishlarga dosh beradigan odamlarning ichki hayotiga yaqinroq qarashni taklif qiladi.

Shu bilan birga, surgun adabiyoti faqat umidsizlik adabiyoti emas. Ko'pgina asarlar chidamlilik, moslashuvchanlik va madaniy an'analarning mustahkam kuchi mavzulariga urg'u beradi. Muhojirlikda yaratilgan qo'shiqlar, she'rlar, qissalar ko'pincha turkiy tillar, urf-odatlar va xalq og'zaki ijodining boyligini tarannum etadi,

tashqi tahdidlarga qarshi g'urur va davomiylilikni ta'kidlaydi. Yozish harakatining o'zi qarshilik ko'rsatish shakliga, hatto eng noqulay sharoitlarda ham mavjudlik va vakolatni tasdiqlash usuliga aylanadi. Shu ma'noda surgun adabiyoti ham esdalik, ham qayta tiklash funksiyasini bajaradi, madaniy xotirani saqlab qoladi, shu bilan birga badiiy va siyosiy aloqalarning yangi shakllarini ilhomlantiradi.

Turkiy surgun adabiyotining stilistik xususiyatlari bir xil darajada rang-barang va dinamikdir. Yozuvchilar klassik she'riyat va epik hikoyalardan tortib modernistik eksperimentlar va postmodern parchalanishgacha bo'lgan keng ko'lamli janr va uslublardan foydalanadilar. An'ana va innovatsiya o'rtasidagi o'zaro ta'sir bu adabiyotning o'ziga xos belgisi bo'lib, surgun qilingan mualliflarning gibril o'ziga xosliklari va murakkab tajribalarini aks ettiradi. Tilning o'zi muzokaralar joyiga aylanadi, chunki yozuvchilar ko'pincha o'z ona tillari, mustamlaka tillari va xalqaro lingva frankalari o'rtasida turli xil auditoriyalarni qamrab olish va ko'p qirrali o'ziga xosliklarni ifoda etish uchun tebranadilar. Bu lingvistik oqim surgun asarlarining adabiy teksturasini boyitadi va turkiy madaniyat ifodasining turli tarixiy va geografik kontekstlarga moslashishini ta'kidlaydi.

Sobiq sovet davrida surgun adabiyoti merosi turkiy xalqlar o'rtasidagi zamonaviy madaniy va siyosiy nutqlarni shakllantirishda davom etmoqda. Sovet Ittifoqining parchalanishi Qozog'iston, O'zbekiston, Ozarbayjon, Qirg'iziston, Turkmaniston kabi mustaqil turkiy davlatlarning paydo bo'lishiga olib keldi. Siyosiy mustaqillik madaniy uyg'onish uchun yangi imkoniyatlarni taqdim etgan bo'lsa-da, u o'tmishdagi ko'chish va bostirishlarning abadiy izlarini ham ochib berdi. Yozuvchilar va ziyolilar globallashuv, migratsiya va o'zlikni anglashning yangi muammolari bilan kurashgan holda, ularning chidamliligidan ilhom olib, avvalgi avlodlarning surgun hikoyalarini qayta ko'rib chiqdilar. Shunday qilib, surgun adabiyoti tez o'zgarib borayotgan dunyoda harakatchanlik va mansublik haqidagi kengroq fikrga aylandi.

Bundan tashqari, hozirgi davrda siyosiy beqarorlik, iqtisodiy qiyinchiliklar va madaniy marginallashuv tufayli surgunning yangi shakllari paydo bo'ldi. Shinjon, Qrim va Yaqin Sharqning bir qismi kabi mintaqalardagi turkiy jamoalar ko'chish va qatag'onlarni boshdan kechirishda davom etib, yangi istiqbollarni joriy qilish bilan birga tarixiy naqshlarni aks ettiruvchi surgun adabiyotining yangi to'lqinlarini yaratmoqda. Raqamli texnologiyalar va ijtimoiy media ushbu adabiy iboralarning ta'sir doirasini kengaytirib, surgun qilingan ovozlarga global auditoriya bilan bog'lanish va inson huquqlari, madaniyatni saqlash va diaspora o'ziga xosligi bo'yicha transmilliy muloqotlarga hissa qo'shish imkonini berdi.

Turkiy xalqlar o'rtasidagi surgun adabiyotini o'rganish nafaqat bu jamoalarning o'ziga xos tarixiy traektoriyalari, balki insoniyatning ko'chish, chidamlilik va madaniy ijodkorlik tajribasi haqida ham qimmatli fikrlarni taqdim etadi. Unda adabiyotning ham ko'zgu, ham kompas bo'lib xizmat qilishi, omon qolish, hamjihatlik va yangilanish

yo'llarini belgilab, surgun haqiqatlarini aks ettirish yo'llari yoritilgan. Harakatchanlik va chegaralar bahsli bo'lgan davrda turkiy surgun adabiyotining mavzulari va saboqlari umuminsoniy ahamiyatga ega bo'lib, insoniyatning uy-joy, qadr-qimmat va o'z-o'zini ifoda etish uchun doimiy izlanishlarini eslatib turadi.

Xulosa qilib aytganda, turkiy xalqlar o'rtasidagi surgun adabiyotining o'rni va tarixi madaniy ishlab chiqarish, tarixiy tajriba va jamoaviy o'ziga xoslik o'rtasidagi chuqur o'zaro bog'liqlikni ko'rsatadi. Qadimgi og'zaki an'analardan tortib zamonaviy raqamli rivoyatlargacha surgun adabiyoti xotirani saqlash, qarshilikni ifodalash va jamiyat va tegishli bo'lish uchun yangi imkoniyatlarni tasavvur qilishning muhim vositasi bo'lib kelgan. Turkiy xalqlar zamonaviy dunyo murakkabliklarini kechib o'tishda davom etar ekan, ularning surgun adabiyotining boy merosi kuch-quvvat, ilhom va madaniy hayotiylik manbai bo'lib, ko'chish va yo'qotishlar oldida inson ruhining bardavom kuchidan guvohlik beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Toshtemirovna, E. S., & Toshboltayevna, N. G. Z. USMON NOSIRNING OBRAZ YARATISH SAN'ATI. In "ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДЖИЖОТЛАР" МАВЗУСИДАГИ РЕСПУБЛИКА 16-Ў П ТАРМОҶЛИ ИЛМИЙ МАСОФАВИЙ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ МАТЕРИАЛЛАРИ 8-ЎСМ (p. 74).
2. Karimov, O. (2024). USMON NOSIRNING BADIY OBRAZ YARATISH MAHORATI. Hamkor konferensiyalar, 1(2), 182-187.
3. Yolgoshevich, Q. A. (2025). CHO 'LPON SHE'RIYATINING MAVZU DOIRASI. FARS International Journal of Education, Social Science & Humanities., 13(1), 463-470.
4. Gulzira, M. (2024). ABDULHAMID CHO 'LPONNING "QOR QO 'YNIDA LOLA" HIKOYASI HAQIDA. Hamkor konferensiyalar, 1(8), 365-368.
5. Oripova, Z., Mamajonova, A., & Keldiyeva, S. (2024, December). JADIDLAR: MAHMUDXO'JA BEHBUDIY HAYOTI. In International conference on multidisciplinary science (Vol. 2, No. 12, pp. 17-20).
6. Musayeva, M. (2024). MAHMUDXO 'JA BEHBUDIY HAYOTINING BUGUNGI KUNDAGI DOLZARBLIGI. Научный Импульс, 3(28), 79-84.

MUHAMMAD YUSUF SHE'RIYATIDA SURGUN MAVZUSINING IFODALANISHI ("QORA QUYOSH" DOSTONI MISOLIDA)

Hojiyeva Munavvarxon Akramovna
Qo'qon davlat universiteti o'qituvchisi (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek adabiyotida kam o'rganilgan surgun mavzusi, o'tgan asrning o'ttizinchi yillaridagi qatag'on siyosati, uning xalq hayotidagi ayanchli oqibatlari, shoir Muhammad Yusufning "Qora quyosh" dostonining mazmun-mohiyati haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: surgun, qatag'on davri, doston, modern doston, ramziylik, lirik qahramon

Аннотация: В статье рассматривается малоизученная тема ссылки в узбекской литературе, политика репрессий тридцатых годов прошлого века, ее трагические последствия в жизни народа, а также содержание и суть поэмы «Черное солнце» поэта Мухаммада Юсуфа.

Ключевые слова: изгнание, период репрессий, эпос, современный эпос, символика, лирический герой

Abstract: This article discusses the little-studied theme of exile in Uzbek literature, the policy of repression in the thirties of the last century, its tragic consequences in the life of the people, and the content and essence of the poem "Black Sun" by the poet Muhammad Yusuf.

Keywords: exile, era of repression, poem, modern poem, symbolism, lyrical hero

O'zbek adabiyotida surgun mavzusi kam o'rganilgan mavzular sirasiga kiradi. Surgun so'zining lug'aviy ma'nosiga e'tibor qaratsak. "Surgun - jinoiy jazo turi; mahkumni muayyan boshqa bir joyda yashash uchun majburiy ravishda ko'chirish. Sobiq sho'rolar davrida surgun qilish inson huquqlarini poymol etishning o'ziga xos usullaridan biri bo'lgan. Surgun asosiy jazo sifatida ham, qo'shimcha jazo sifatida ham 2 yildan 5 yilgacha bo'lgan muddatga tayinlanishi mumkin edi. Mehnatga layoqatli mahkum surgun muddatini, albatta, mehnat qilish bilan birga o'tagan. Qatag'onlar davrida qanchadanqancha begunoh odamlar, siyosat, fan, madaniyat arboblari sovuq yurtlarga "xalq dushmani" degan tamg'a bilan sungun qilingan [1]. Ayni ushbu mavzu atoqli shoir Muhammad Yusuf ijodida, ya'ni "Qora quyosh" dostonida ham ko'zga tashlanadi.

Avvalo, Muhammad Yusufning "Qora quyosh" asari biz ko'nikkan an'anaviy dostonlarga sira o'xshamasligi bilan e'tiborni tortadi. Unda na bir izchil syujet, na bir izchil qahramon xatti-harakati uchraydi. Doston boshdan oxir muallif

kechinmalarining ma'lum munosabat bilan yuzaga kelgan ifodasi sifatida ko'zga tashlanadi. Bu xususiyatlar dostonga, bir tomondan "lirik doston" yorligini yopishtirish imkonini bersa, ikkinchi tomondan, modern dostonchilikning ham bir namunasi sifatida qarashga izn beradi. Bunday deyishga doston kompozitsiyasidagi yaxshi ma'nodagi tarqoqlik va shu tarqoqlikni shoir mahorat bilan uzviylashtira, birlashtira bilganini ham qo'shish mumkin. Chunki dostonning har bir bo'limchalari, ayrimlarini istisno qilganda, alohida, yaxlit bir mustakil she'r sifatida ko'zga tashlanadi. Shuningdek, unda nasriy va nazmiy matni shu qadar uyg'unlashib, yaxlitlashib, birikib ketganki, kitobxon she'r o'qiyaptimi, nasr mutolaa qilyaptimi ajratib o'tirmaydi, asarning "ichiga" sho'ng'ib, butun borlig'ini unutadi, inon-ixtiyorini shoir qalami qudratiga topshirib qo'yadi. Qolaversa, doston sarlavhasining bunday ramziy, istioraviy nomlanishi e'tiborni tortadi. Quyoshning yorug'lik va issiqlik manbai, Yer yuzidagi hayotning unga bog'liq bo'lishi, kishilardagi mehru muhabbatning u bilan sifatlanishi (darvoqe, "quyosh" so'zining arabchadagi muqobili ham "mehr"), uzoq o'tmishda turli hudud xalqlari unga alohida e'tiqod qo'yganliklari haqida ko'p gapirilgan va xo'b yozilgan. Muhammad Yusuf esa buni anchayin salbiy ma'no anglatuvchi tushuncha doirasiga olib kirgan. Va bu ta'rifni butun bir dostonida asoslab bera olgan. "Qora quyosh" - XX asrning birinchi yarmida katta va qudratli saltanat sifatida e'tirof etilgan sho'rolar tuzumining tepasida turgan Stalin otliq bir qonxo'r sifati, u shakllantirgan hukumat, tuzum va tizim, ular tomonidan yurgizilgan, son-sanoqsiz xalqparast, yurtsevar kishilarning boshiga qora kunlarni solgan, hayot gullarining bevaqt, bemavrid so'lishiga sabab bo'lgan qonxo'r va manfur siyosati sifati. Shulardan shoir tomonidan "qora quyosh" istiorasining naqadar chuqur anglab istifoda qilinganini, uning teran mohiyatini anglab yetish mumkin.

Doston noma'lum maktubning qaysi bir jabrdiydaning o'lim lageridan singlisiga yo'llagan nihoyatda g'amgin maktubining bayoni bilan boshlanadi. Bu alohida bir prolog vazifasini ado etganini dostonning keyingi qismchalari dalillaydi. To'g'risi, shu maktub bahona Stalin siyosatining mash'um tarixi ichiga kiriladi, uning qatag'on siyosatidan jabr ko'rgan o'zbekning nomdor, mard o'g'lonlaridan tortib, oddiy kishilar etilgani taqdirigacha ma'lumotlarning umumlashgan holda taqdim et kuzatiladi. Bu ma'lumotlar quruq, qayta-qayta takrorlangan, siyqasi chiqqan ma'lumotlar taqdimoti bo'lmay, unda nomi yo aniq, yo mavhum tarzda tilga olingan har bir timsolda butun bir xalqning mudhish o'tmishini ilg'ash va alohida kishilar boshiga tushgan kulfatlar katta bir xalqning taqdiri ekanini sezish, his qilish mumkin bo'ladi. Shundanmi, o'quvchi dostonni o'qir ekan, undagi xasratlardan eziladi, ko'zi beixtiyor yoshga to'ladi.

Dostonning noma'lum shaxslar orasidagi diologi uning ekspozitsiyasi sifatida bo'y cho'zadi. Unda oddiy savollar - umr nima, armon nima, omad nima, orzu nima, yolg'on nima, haq nima, sevgi nima, baxt nima kabi savollarga nihoyatda muxtasar

javob qilinadi. Va bu javoblar zamon va makon bilan uzviy bog'langanidan, dostonning keyingi o'rinlarida aytilmoqchi bo'lgan fikrlarga o'quvchini tayyorlaydi. Muloqotning oxiridagi "tolkosa" va "atala" detallari shoir hikoya qilayotgan davr manzarasini aniq qilib qo'yadi: "- Tolkosa nima, ey odam? Tolkosa hayot, jo'ra. - Atala nima, ey odam? - Stalin bobongdan so'ra." Mana shu ishora dostonida tasvir markaziga qo'yilgan Stalinning qatag'on siyosatining, qatli om ziyolilarga ham, siyosatdonlarga ham, amaldorlarga ham, ishchiyu dehqonga ham, qo'yinki, barchaga barobar kelganini, bundan hatto bolalar ham chetda qolmaganligini ko'rsatib beradi. Ayniqsa, qatag'on siyosati hammaga baravar musibat olib kelganligini shoir alohida ta'kid bilan "Soqovni qamashdi..." deb boshlanuvchi misralarda bera olgan. Bir soqov yigit Stalin so'zini "Ishtalin" deb noto'g'ri talaffuz qilgani uchun qamashadi. Uni otishga hukm etganlarida bechora yigit ana shu qora quyoshdan madad so'rab, "Yashash-shin Ishtalin" deb yiqiladi:

Qoldi uy,
Qoldi g'urbatxonasi.
G'urbatxonasida -
Qari onasi.
Yana bir zot ketdi,
Shunday qilib -
Soqovning boshiga
Etdi o'z tili...[2]

Soqov - umumlashma timsol. Qora quyosh davri odami borki, barchasi soqov qilib tashlangan edi. Tarixning guvohlik berishicha, bu zamonda davr va siyosat bobida og'zidan shoe yoki noshoe so'z chiqqan har bir kishi shu so'zi uchun boshi bilan javob bergan. Shundanmi, o'sha davr kishilari Qora quyoshni tilga olar ekanlar, faqat maqtov so'zlarni aytishga majbur bo'lganlar. Ba'zi odamlar orasida Stalin shaxsi haqida so'z ketadigan bo'lsa, o'sha mash'um davrning sho'rishlarini eshitib, bilib tursa ham, uning haqida ogzidan bol tomib gapiradiganlar ham topiladi. Buning sabablari juda oddiy. Qo'rquv saltanati, birinchi galda o'sha davr kishilarini Qora quyosh nomini faqat maqtovlar bilan tilga olishga majbur etgan. Keyinchalik bu otadan bolaga, undan keyingi avlodga o'tib borgan. Muhammad Yusuf bu holatni ham nazardan qochirmaydi. Lirik qahramon va Otaning suhbatlari orqali kishilarning Stalinga shu ma'nodagi bardavom munosabatini ko'rsatib beradi. Lirik qahramon Stalinning qora qilmishlari haqida o'qigan, eshitgan, uning qo'li ming-minglab begunoh kimsalarning qoni bilan bo'yalganini biladi. Biroq Ota buni eshitishni ham istamaydi:

"Sen nima bilasan, Farzandi nodon.
Urushda yurtingni asrab qoldi kim?"
Ishonch qanday unvon,

Ishonch qanday shon,
Ul buzrukvoringa nima ham derdim.
Ota xatosini o'g'il aytmaydi, Aytolmas,
Unutib ham bo'lmas biroq...

Shoirning iqrorida gap ko'p. Darhaqiqat Qora quyosh shaxsini bu qadar muqaddaslashtirish uning o'zigagina emas, atrofidaqilar va ular orqali butun bir xalqqa majburan singdirilgan. Natijada, barcha birday qo'rqqoqa aylangan. Ular og'zidan chiqayotgan har bir so'zni ming xavotir bilan aytishga majbur bo'lgan. Hatto to'g'ri so'zni ham atrofiga olazarak boqib, sotqinlarning laychalari izg'ib yurmaganmikan, degan o'y bilan gapirishgan. Shoir buni dostonning bir o'rnida alohida ta'kidlab o'tgan:

O'ttiz yettinchi yil kashfi sizga mana -
Erkaklarga alohida qamoqxona,
Ayollarga alohida qamoqxona,
Bolalarga alohida qamoqxona...
O'ttiz yettinchi yil kashfi bular bari -
Ko'rinmasu dahshat solib sharpalari,
Kelsa yaqin kelmay, ketsa ketmay nari,
Izgib yurar Lavrentiyning laychalari.

Darhaqiqat, Qora quyosh siyosati butun bir xalqni bir-biriga dushman qilib qo'ygan edi. Odamlar o'z soyasidan ham qo'rqadigan bo'lib qolgan edilar. Chunki atrofda Qora quyoshning mash'um amrlari ijrochisiga aylangan Beriya laychalari izg'ib yurar edi. Beriya laychalarini hamma joyda uchratish mumkin edi. Hatto uzoq yillar do'stu yor tutinib yurgan, qadrdonlarga aylanganlar orasida ham. Ammo ular ko'zga tashlanib turmasdilar. Qodiriylar, Cho'lponlar, Usmon Nosirlar sofdil, soddadil, ochiqko'ngil bo'lganlaridan qilmagan "ayblari" uchun "xalq dushmani" deb qatl qilindilar. Ularning ortidan bir-birini tanimagan yana yuzlab begunohlar ham qatag'on qurboni bo'ldilar. Shoir doston ichida bir dalilni keltiradi. Markazkomning sobiq kotibi Sulaymon Azimov qamoqxonada bir hamyurti bilan uchrashib qoladi. Ular quchoqlashib ko'rishadilar. Sobiq kotib hamyurtidan qamalish sababini so'raganida, u o'zining "Sulaymon Azimovning dumi" degan ayb bilan qamalganini aytadi. Kotib kuladi, uni tanish yoki tanish emasligini so'raydi. Hamyurti Sulaymon Azimovni tanimasligini aytadi. Markazkom kotibi kulib, o'zini tanishtiradi. Mana sizga, Qora quyosh qilmishidan bir lavha. Bugina emas, norasida bolalar ham "xalq dushmani"ning farzandi, deb qamoqxonalarga tiqiladi, surgun qilinadi. Shoir ana shu lavhalarni qalb og'rig'i bilan misralar qatiga muhrlaydi. Bularni o'qiganda beixtiyor ko'zga yosh qalqadi:

Qushlar ham uyqudan uyg'onmay hali,
Jovdirab bir safga tizilar bari.

Mudrab yo'lga tushar tergovchi sari -
Ikki yashar "xalq dushmanlari".
... Yo'q aybiga iqrar bo'lar hammasi,
Elning suyuk bolalarin bolasi,
Elning buyuk bolalarin bolasi,
Ikki yashar "xalq dushmanlari"...[3]

Bu yig'i, bu ko'z yoshlari kecha yoki doston o'qilganda boshlangan emas. Muhammad Yusuf buni teran tushungan. Shuning uchun dostonning qator bo'limlari marsiya mazmunini o'ziga singdirgan:

"To'lishgan oy, to'lin oy, o'g'lim,
Ketgan joying qaysi joy, o'g'lim?
Tilab olgan Tursunboy o'g'lim,
Endi mening holim ne kechar?
... Dehqon bo'lsang o'lmasding, o'g'lim,
Cho'pon bo'lsang o'lmasding, o'g'lim,
Yomon bo'lsang o'lmasding, o'g'lim,
Endi mening holim ne kechar?
O'qimay o'l, unmay o'l, o'g'lim,
O'qib olim bo'lmay o'l, o'g'lim,
Olti tilki bilmay o'l, o'g'lim,
Endi mening holim ne kechar?"[4]

Bu faryodni qalam bilan qog'ozga to'kish so'z bilan ifodalash mushkul bo'lgan dardni qalbga sig'dira olgan mardning ishi edikim, buni Muhammad Yusuf mahorat bilan uddalay olgan. Dostonda bu kabi o'rinlar anchagina. Biz ularning ayrimlariga muxtasar to'xtadik xolos. Xalqimiz tarixida Qodiriyning mashhur romanida eng kir, eng kora deb ta'riflagan kunlaridan ham qoraroq, kirroq davrni - Qora quyosh zamonining Muhammad Yusuf ta'rifidagi umumlashma manzaralarini nazardan o'tkazdik. Bular bugungi mustaqil va dorilamon kunlarimizning qadriga yanada chuqurroq yetish imkoniyatini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Surgun>
2. Muhammad Yusuf. Saylanma. Toshkent. "Sharq", 2005. -B.210.
3. Muhammad Yusuf. Saylanma. Toshkent. "Sharq", 2005. - B.220.
4. Muhammad Yusuf. Saylanma. Toshkent. "Sharq", 2005. - B. 222.

SURGUNNING PSIXOLOGIK VA SOTSIOLOGIK JIHATLARINING TURKIY XALQLAR ADABIYOTIGA TA'SIRI (CHO'L PON VA AVAZ O'TAR SHE'RIYATI MISOLIDA)

Maloxat Yulchiyevna Badalbayeva
dotsent, O'zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligi akademiyasi
"Tillar" kafedrasida katta o'qituvchisi. Uyali aloqa vositasi: +998946034369
Ruxshona Mohir qizi Badalbayeva
1-bosqich talabasi, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti "Turizm" fakulteti,
"Turizm va mehmondo'stlik" yo'nalishi. Uyali aloqa vositasi: +998946034369

Annotatsiya: Mazkur ilmiy tezisdagi surgun jarayonining psixologik va sotsiologik jihatlarining turkiy xalqlar adabiyotiga, xususan, XX asr boshlarida ijod qilgan ikki buyuk shoir - Abdulhamid Sulaymon o'g'li Cho'lpon (1897-1938) va Avaz O'tar o'g'li (1884-1919) she'riyatiga ta'siri o'rganilgan. Tadqiqotda surgunda bo'lgan yoki surgunda bo'lish xavfi ostida ijod qilgan shoirlarning asarlarida ko'ringan psixologik holat - sog'inch, alam, g'urbat, vatanga muhabbat kabi tuyg'ular va ularning badiiy talqini tahlil etilgan. Shuningdek, surgun jarayonining sotsiologik oqibatlari - milliy o'zlik, madaniy ong, jamoaviy xotira va ayriliqning ijtimoiy jihatlarining she'riy asarlarda aks etishi ham tadqiq etilgan. Cho'lpon va Avaz O'tar ijodiga taqqoslanma yondashuv orqali surgunda bo'lish holatining turkiy xalqlar adabiyotida aks etgan umumiy va xususiy jihatlariga to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: surgun, surgundagi adabiyot, psixologik ta'sir, sotsiologik ta'sir, Cho'lpon, Avaz O'tar, turkiy adabiyot, milliy o'zlik, vatanparvarlik, g'urbat, xotira poetikasi

Аннотация: В данном научном тезисе исследуется влияние психологических и социологических аспектов изгнания на тюркскую литературу, в частности, на поэзию двух великих поэтов начала XX века - Абдулхамида Сулеймана угли Чулпана (1897-1938) и Аваза Утара угли (1884-1919). В исследовании анализируется психологическое состояние, отраженное в произведениях поэтов, находившихся в изгнании или под угрозой изгнания - такие чувства, как тоска, горечь, отчуждение, любовь к родине и их художественная интерпретация. Также исследуются социологические последствия процесса изгнания - отражение в поэтических произведениях национальной идентичности, культурного сознания, коллективной памяти и социальных аспектов разлуки. Сравнительный подход к творчеству Чулпана и Аваза Утара позволяет выявить общие и особенные черты переживания изгнания, отраженные в литературе тюркских народов.

Ключевые слова: изгнание, литература изгнания, психологическое влияние, социологическое влияние, Чулпан, Аваз Утар, тюркская литература, национальная идентичность, патриотизм, отчуждение, поэтика памяти

Abstract: This scientific thesis explores the impact of psychological and sociological aspects of exile on Turkic literature, particularly on the poetry of two great poets of the early 20th century - Abdulhamid Sulaymon o'gli Cholpon (1897-1938) and Avaz Otar o'gli (1884-1919). The research analyzes the psychological states reflected in the works of poets who were in exile or under the threat of exile - feelings such as longing, bitterness, alienation, love for homeland and their artistic interpretation. It also examines the sociological consequences of the exile process - the reflection in poetic works of national identity, cultural consciousness, collective memory, and social aspects of separation. A comparative approach to the works of Cholpon and Avaz Otar reveals the common and specific features of experiencing exile as reflected in the literature of Turkic peoples.

Keywords: exile, exile literature, psychological impact, sociological impact, Cholpon, Avaz Otar, Turkic literature, national identity, patriotism, alienation, poetics of memory

XX asr boshlaridagi murakkab tarixiy-siyosiy jarayonlar turkiy xalqlar adabiyotida chuqur iz qoldirdi. Bu davrda ko'plab ijodkorlar siyosiy ta'qib, surgun va qatag'onlarga duchor bo'ldilar. Surgun nafaqat jismoniy ko'chish, balki ruhiy va ma'naviy jarayon sifatida ham adabiyotga ta'sir ko'rsatdi. Surgun adabiyoti - bu nafaqat surgunda yashab ijod qilgan adiblar tomonidan yaratilgan asarlar, balki vatandan ayriliq, begona yurtlarda yashash majburiyati, o'z vataniga qaytish ishtiyoqi kabi mavzularni qalamga olgan asarlar ham hisoblanadi [9].

Cho'lpon va Avaz O'tar XX asr boshlarida o'zbek adabiyotida muhim o'rin tutgan ikki ijodkor bo'lib, ularning hayoti va ijodi surgun va qatag'on jarayonlari bilan chambarchas bog'liq. Cho'lpon 1937-yilda hibsga olinib, 1938-yilda otib tashlangan bo'lsa, Avaz O'tar 1918-yilda qamoqqa olinib, 1919-yilda Xivada qatl etilgan. Ushbu tadqiqot ikkala shoirning ijodida surgun va qatag'on jarayonlarining psixologik va sotsiologik ta'sirini o'rganishga bag'ishlangan.

Ilmiy maqola doirasida surgun jarayonining psixologik jihatlari - yolg'izlik, sog'inch, qo'rquv, umidsizlik, g'urbat hissi kabi tuyg'ular, shuningdek, surgunning sotsiologik jihatlari - milliy o'zlik, madaniy identitet, ijtimoiy aloqalar, jamiyatdan chetlatilish kabi masalalarning ikkala shoir ijodida qanday aks etgani tahlil qilinadi.

Maqolada qiyosiy-tarixiy, psixopetik analiz, sotsiologik tahlil, biografik tadqiqot metodlaridan foydalanildi. Cho'lpon va Avaz O'tar she'riyati solishtirma tahlil qilindi, ularning asarlaridagi surgun va qatag'on mavzusi bilan bog'liq bo'lgan obrazlar,

timsollar, badiiy vositalar o'rganildi. Shuningdek, shoirlarning hayot yo'li, ijodiy faoliyati va ular yashagan davr tarixiy-siyosiy muhiti ham kontekstual tahlil qilindi.

Cho'lpon she'riyatida surgun va ta'qib jarayonlarining psixologik ta'siri turli ko'rinishlarda namoyon bo'ladi. Shoir asarlarida vatanga muhabbat, ozodlik ishtiyoqi, tug'ilib o'sgan yurtiga bo'lgan sog'inch kabi tuyg'ular yaqqol ko'zga tashlanadi. "Buzilgan o'lkaga" she'rida shoir quyidagi misralarni bitadi:

"Ko'ngulda bir tilakim bor: u ham o'lsam, Vatanda o'lsam,
Tug'ilgan el quchog'ida ko'msalar jasadim..." [3]

Bu misralarda surgun holatining psixologik ta'siri - vatandan ayriliq, o'z yurtida o'lish va dafn etilish ishtiyoqi kabi insoniy tuyg'ular o'z ifodasini topgan. Psixologlar ta'kidlaganidek, surgun holati insonda chuqur psixologik jarohat qoldiradi va bu jarohat ijodda sublimatsiya jarayoni orqali namoyon bo'ladi [5].

Cho'lpon she'riyatida surgunning yana bir psixologik jihati - bu begonalashuv va o'zini jamiyatdan ajralgan his qilish tuyg'usidir. "Qor qo'ynida" she'rida:

"Men shunchalar yotda, shunchalar begona,
Shu o'lkada tug'uldimu men, yo'qmidir onam?" [3]

Bu misralarda shoir o'zini o'z Vatanida ham begona his qilayotganini ifodalaydi. Psixologik alienatsiya holati surgunning eng og'ir jihatlaridan biri bo'lib, u shaxsni o'z milliy va madaniy ildizlaridan uzilish hissini keltirib chiqaradi [7].

Surgun nafaqat psixologik, balki sotsiologik jarayon hamdir. U ijodkorni o'z jamiyatidan ajratib qo'yadi, uning ijtimoiy aloqalarini uzadi, madaniy muhitdan begonalashtiradi. Cho'lpon she'riyatida bu sotsiologik jarayonning ta'siri yaqqol ko'rinadi. "Ko'ngil" she'rida:

"Erk kuyi ila ko'ksim to'liq,
Tinglamas u o'zgalarni hech." [3]

Bu misralarda shoir o'zini jamiyatdan ajralgan, "o'zgalarni tinglamaydigan" holda tasvirlaydi. Sotsiologik nuqtai nazardan, bu holat - surgundagi ijodkorning jamiyat bilan aloqasi uzilishi natijasida yuzaga keladigan "ijtimoiy izolyatsiya" holatini aks ettiradi [1].

Cho'lpon she'riyatida milliy o'zlik va madaniy identitet masalalari ham muhim o'rin tutadi. "O'zbegim" she'rida:

"Qo'zg'ol, o'zbegim, sen ham insonsan!
Sen ham hursan, erkinsan!" [3]

Bu misralarda shoir o'z xalqining milliy o'zligini anglash, o'z haq-huquqlarini tushunishga da'vat etadi. Sotsiologik tadqiqotlar ko'rsatishicha, surgun jarayoni ko'pincha milliy o'zlikni anglash, milliy o'ziga xoslikni saqlash uchun kurashga olib keladi [8].

Avaz O'tar she'riyatida ham surgun va ta'qib jarayonlarining psixologik ta'siri yaqqol namoyon bo'ladi. Uning "Afsuski" she'rida quyidagi misralar bor:

"G'ofil o'tmish umrim, afsuski, zindonda,
Soldi taqdir meni g'urbat, baloga." [2]

Ushbu misralarda shoir o'zini zindon va g'urbatda his qilayotganini, taqdir uni balolarga solganini ifodalaydi. Bu esa surgunning yana bir psixologik jihati - erksizlik, ozodlikdan mahrum bo'lish hissiyotini ko'rsatadi.

Avaz O'tar she'riyatida surgunning psixologik ta'siri ko'pincha tabiat tasvirlari orqali ham ifodalanadi. "Qushlar" she'rida:

"Qushlar uchib ketar, men qolurman zor,
Ko'kka boqqancha ko'zlarimda yosh." [2]

Bu misralarda erkin uchib ketayotgan qushlar - ozodlik ramzi, lirik qahramon esa - erkinlikdan mahrum, vatanim deb zor bo'lib qolgan inson timsolidir. Bunday psixologik holat surgun adabiyotida tez-tez uchraydigan motivlardan bo'lib, Jeyn Erdam ta'kidlaganidek, "surgundagi ijodkor tabiat timsollari orqali o'z ichki holatini ifodalashga moyil bo'ladi" [4].

Avaz O'tar she'riyatida ham surgunning sotsiologik ta'siri - jamiyatdan ajralib qolish, ijtimoiy aloqalarning uzilishi, o'z madaniy muhitidan chetlashish kabi jihatlar ko'rinadi. "Ko'rgil" she'rida:

"Yurtda yaxshi-yomon ko'p bo'lur, ammo,
Yaxshilar oz, ko'pdir yomon, ko'rgil." [2]

Bu misralarda shoir jamiyatda yaxshilar ozligini, yomonlar ko'pligini aytib, o'sha davr ijtimoiy muhitiga o'z munosabatini bildiradi. Sotsiologik jihatdan olganda, bu holat - surgundagi ijodkorning jamiyatdan begonalashuvi, unga tanqidiy munosabati natijasida yuzaga keladi [10].

Avaz O'tar she'riyatida milliy o'zlikni saqlash, madaniy qadriyatlarni himoya qilish g'oyalari ham muhim o'rin tutadi. "Millat" she'rida:

"Millatim, sen uchun to'kar qonimni,
Asragayman seni jon boricha." [2]

Bu misralarda shoir o'z millati uchun jonini ham berishga tayyor ekanligini aytadi. Sotsiologlar ta'kidlaganidek, surgun holatida milliy o'zlikni saqlash, milliy qadriyatlarga sodiq qolish tendensiyasi kuchayadi, chunki bu surgundagi insonning o'z identitetini saqlash usuli hisoblanadi [6].

Xulosa shuki, tadqiqot natijalariga ko'ra, surgunning psixologik va sotsiologik jihatlar Cho'lpon va Avaz O'tar she'riyatida chuqur iz qoldirgan. Ikkala shoir ijodida ham vatanga muhabbat, ozodlik uchun kurash, milliy o'zlikni saqlash, g'urbat va ayriliq azoblari kabi tuyg'ular yaqqol ifodalangan.

Psixologik jihatdan, surgun ikkala shoir ijodida ham yolg'izlik, sog'inch, g'urbat, umidsizlik kabi tuyg'ularni keltirib chiqargan. Bu tuyg'ular ularning she'riyatida kuchli metaforalar, tabiat tasvirlari, lirik qahramon ichki kechinmalari orqali ifodalangan.

Sotsiologik jihatdan, surgun ikkala shoirni ham jamiyatdan chetlashtirib, ularning ijtimoiy aloqalarini cheklab qo'ygan. Ammo bu holat ularning milliy o'zlik, madaniy identitet, milliy qadriyatlarni saqlash uchun kurashini kuchaytirgan. Ularning she'riyatida millat taqdiri, xalq kelajagi, madaniy merosni saqlash kabi g'oyalar muhim o'rin tutadi.

Cho'lpon va Avaz O'tar she'riyatini qiyosiy o'rganish natijasida, surgun adabiyotining turkiy xalqlar adabiyotidagi o'rni va ahamiyati, uning psixologik va sotsiologik jihatlari, badiiy talqini masalalariga oydinlik kiritildi. Ushbu tadqiqot natijalaridan turkiy xalqlar adabiyotidagi surgun mavzusini yanada chuqurroq o'rganishda foydalanish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ahmedov S. Cho'lpon ijodida milliy o'zlik muammosi. – Toshkent: "O'qituvchi", 2017. – 245 b.
2. Avaz O'tar. Tanlangan asarlar. – Toshkent: "Sharq", 2001. – 320 b.
3. Cho'lpon. Asarlar. To'rt jildlik. 1-jild. – Toshkent: "Adabiyot va san'at", 1991. – 382 b.
4. Erdam J. Surgun adabiyotida tabiat tasvirlari. – Istanbul: "Turk edebiyati", 2014. – 198 b.
5. Ergashev I. O'zbek adabiyotida surgun motivi. – Toshkent: "Fan", 2018. – 240 b.
6. Qahhorov A. Surgun adabiyotining sotsiologik jihatlari. – Toshkent: "Akademnashr", 2019. – 276 b.
7. Qosimov B. XX asr o'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: "O'qituvchi", 2015. – 544 b.
8. Oripov Q. Milliy o'zlik va surgun adabiyoti. – Toshkent: "Akademnashr", 2016. – 188 b.
9. Sarimsoqov B. Surgun adabiyoti tushunchasi va uning nazariy asoslari. – Toshkent: "Fan", 2012. – 176 b.
10. Yusupov K. Avaz O'tar ijodida sotsiologik motivlar. – Urganch: "Xorazm", 2013. – 154 b.

ABDULLA AVLONIYNING JADIDCHILIK HARAKATIDAGI ROLI

Alaydarova Dilnoza
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Gumanitar fanlar fakulteti
O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi
Email: dilnozaalaydarova@gmail.com
Ilmiy rahbar: A.U. Muydinova
ChDPU gumanitar fanlar fakulteti,
o'zbek adabiyotshunosligi kafedrası
dotsenti v.b., f.f.b.f.d (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada Jadidchilik harakatining rahbarlaridan biri, millat peshvosi va o'zbekning eng ilmiy pedagogi Abdulla Avloniyning o'ziga xos jihatlari, ibratli hayoti qisqacha yoritilgan. Abdulla Avloniyning haqiqiy millat uchun fidoiy farzand ekanligi, taraqqiyot yo'lida qilgan ishlari va yozgan asalariga alohida to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Abdulla Avloniy, jadidchilik, "Usuli Jadidiya", "Birinchi muallim", "Ikkinchi muallim", "Tarix", "Turkiy Guliston yoki axloq", "Qobil", "Shuhrat", "Hijron", "Avloniy", "Surayyo", "Abulfayz", "Indamas".

Abstract: This article briefly discusses the unique aspects and exemplary life of Abdulla Avloni, one of the leaders of the Jadid movement, the leader of the nation and the most learned Uzbek educator. Special attention is paid to the fact that Abdulla Avloni was a selfless son for the true nation, his work on the path of development, and his writings.

Keywords: Abdulla Avloni, Jadidism, "Usuli Jadidiya", "First Teacher", "Second Teacher", "History", "Turkish Gulistan or Morality", "Qabil", "Shuhrat", "Hijron", "Avloni", "Surayyo", "Abulfayz", "Indamas".

Аннотация: В данной статье кратко рассматриваются уникальные аспекты и образцовая жизнь Абдуллы Авлони, одного из лидеров движения джадидов, лидера нации и самого ученого узбекского просветителя. Особое внимание уделяется истинной преданности Абдуллы Авлони нации, его работе во имя развития и его трудам.

Ключевые слова: Абдулла Авлони, джадидизм, «Усули Джадидия», «Первый учитель», «Второй учитель», «История», «Турецкий Гулистан или Мораль», «Каин», «Шухрат», «Хиджрон», «Авлони», «Сурайя», Абульфайз, «Индамас».

Yangi davr o'zbek madaniyatining asoschilaridan biri bo'lgan, adabiyot, milliy teatr, dramaturgiya, milliy pedagogikasi va matbuotiga tamal toshini qo'ygan xalqimizning asl farzandi Abdulla Avloniy 20-yillarda nafaqat o'zbek xalqi maorifi va madaniyati taraqqiyotida ishtirok etgan, balki qo'shni afg'on xalqining ijtimoiy - siyosiy hayotida ham muayyan ro'l o'ynagan desak mubolag'a bo'lmaydi. Iste'dodli shoir va ma'rifatparvar adibning o'z tarjimai xolida yozishicha: "12 yoshimdan O'qchi mahallasidagi madrasada dars o'qiy boshladm, 13 yoshimdan boshlab yoz kunlari mardikorlikda ishlab, oilamga yordam qilib, qish kunlari o'qir edim. 14 yoshimdan boshlab o'sha zamonga muvofiq har xil she'rlar yoza boshladim"

Avloniy madrasani bitirib, maktabdorlik bilan shug'ullandi. O'qish va o'qitish usuliga isloh kiritib, yangi tipdagi maktab tashkil etdi va yosh pedagog-o'quvchilarga zamonaviy bilimlar berish, Sharq va G'arb tillarini o'rgatish kabi muhim ta'lim-tarbiyaviy ishlarni amalga oshirdi. Abdulla Avloniy maktab o'quvchilari uchun "Birinch muallim", "Ikkinchi muallim" (1912), "Tarix", "Turkiy Guliston yoki axloq" (1913) kabi zamonasi uchun hodisa bo'lgan darsliklarni yozgan. 1895 yildan ijodiy faoliyati boshlangan Avloniy "Qobil", "Shuhrat", "Hijron", "Avloniy", "Surayyo", "Abulfayz", "Indamas" taxalluslari bilan she'r, hikoya, feleton va kichik hajmli dramatik asarlar yaratgan. Shoir o'z asarlarida zamonasidagi qoloqlikni, johillikni tanqid qilib, yoshlarni ma'rifatga chorlaydi. Abdulla Avloniy ijodiy merosi bilan ilk darsliklarning mukammal yaratuvhisi sifatida ham gavdalanganligi, asarlaridagi ta'lim va tarbiyaga doir tushunchalarning, g'oyaviy-badiiy mushohadalarning tadqiq qilinganligi, qolaversa, mavzuning dolzarbligi ma'rifatparvar adib, serqirra ijodkor Abdulla Avloniyning ijodida bugungi kunning eng muhim masalasi-ta'lim va tarbiyaga doir fikrlarning dalili hikoyalar, she'riy lavhalar misolida yoritishidir.

Abdulla Avloniyning ta'lim-tarbiya sohasidagi qarashlari o'zbek xalqining ruhiyati, turmush tarzi, milliy qadriyatlari bilan chambarchas bog'langanligi adibning boy pedagogik merosi ta'lim-tarbiya masalalarini rivojlantirish, uni o'quvchilar qalbida shakllantirishda axloqiy va ma'naviy barkamol yoshlarni tarbiyalashda milliy maktab va qimmatbaho manba bo'lib xizmat qilganini o'rganib chiqish davr talabiga aylanmoqda. Abdulla Avloniyning maktab uchun yaratgan asarlari va ularda axloq-odob tushunchalarining yoritilishi tarbiya masalasining ifodasi nafaqat badiiy, balki noyob tarixiy-pedagogik, ta'limiy va qomusiy yodgorlik hisoblanadi. Avloniy asarlari bilan yaqindan tanishar ekanmiz, yana bir bor shunga iqror bo'lamizki, uning asarlarida ifoda etilgan ta'limiy, tarbiyaviy-g'oyaviy, falsafiy pedagogik hikmatlar o'zining hayotiy mazmuni bilan bizni bugun ham hayratda qoldiradi. Abdulla Avloniy asarlarida hamda publitsistik maqolalarida dunyo xalqlari madaniyatini, ilm-fanni, maktab va maorifga chorlaydi. XX asr boshlarida yangi maktablar uchun yozilgan alifbelar anchagina edi. Shular orasida Avloniyning "Birinch muallim" asari ham o'ziga xos o'ringa ega. Avloniy uni yozishda Saidrasul Aziziyning "Ustozi avval"

asariga suyanadi. Avloniyning "Ikkinchi muallim" asari "Birinchi muallim" kitobining uzviy davomidir. Biz birinchi kitobni shartli ravishda, alifbe deb, ikkinchi kitobni xrestomatiya deb atashimiz mumkin. Kitob maktabni olqishlovchi she'r bilan boshlanadi:

Maktab sizni inson qilur,
Maktab hayot ehson qilur,
Maktab g'ami vayron qilur,
G'ayrat qilib o'qing, o'g'lon!
Maktabdadur ilm-u kamol,
Maktabdadur husn-u jamol,
Maktabdadur milliy xayol,
G'ayrat qilib o'qing, o'g'lon!

Bu she'rda Avloniy maktabni insonning najot yo'li, hayotning gulshani, kishilarni kamolot sari safarbar qiluvchi kuch deb maqtaydi. Shuning uchun tarbiya maskani ham maktab ekani ta'kidlanadi.

Abdulla Avloniy ilmning jamiyat taraqqiyotidagi rolini yaxshi tushunadi. Shuning uchun ham u, yoshlarni ilm sirlarini bilishga, hodisalar mohiyatini yechishga, kitob mutolaa qilishga chaqiradi. Uning fikricha, ilm agar jamiyat manfaatiga xizmat qilmasa, xalq farovonligi yo'lida qo'llanmasa, u o'likdir. A. Avloniy o'z ilmini amalda qo'llay oladigan kishilarga yuksak baho beradi, ularni dono insonlar, deb ataydi. Abdulla Avloniy o'tmish mutafakkirlari kabi yoshlarni foydali kasbhunar egallashga chaqiradi. Adib boylik ketidan quvuvchilarni, ularning odamgarchilikka to'g'ri kelmaydigan ishlar bilan shug'ullanayotganini ko'rib, ulardan nafratlanadi. Avloniyning xalqni ma'rifatga tashviq qilganidan dalolat beruvchi misralaridan biri quyidagidir:

Idrok ila aqling-la ayur yaxshi-yomonni,
Behudaga sarf etma, shu qimmatli zamonni
Sa'y et, jadal et, ilmu fununa harakat qil,
Boq, nayladilar hikmat ila ushbu jahonni.

Abdulla Avloniy umrining har lahzasini millat ravnaqi va taraqqiysi uchun bag'ishladi. O'zining bebaho bilimlarini aynan hurriyat uchun sarf qildi va buni o'zi uchun faxr deb bildi. Jadidchilikning sinov va mashaqqatlari, mutassiblik va ta'na toshlari Avloniyning kuchli irodasiga yengildi. Aynan hozirgi Yangi O'zbekiston sharoitlari, bilim olish uchun imkoniyatlar, demokratik islohotlar Avloniyning asriy orzularining chinakkam ro'yobi edi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Begali Qosimov va boshqalar. Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti. T Ma'naviyat 2004

2. Qosimov B, Dolimov U .Sharafli hayot. T., G'.G'ulom nashriyoti, 1987 120 b
3. R.Barakeav.O'zbek bolalar adabiyoti va Abdulla Avloniy ijodi.T.Adabiyot nashriyoti,1998
4. X.Avlonova "Dadam haqida".T.O'qituvchi 1986
5. <https://arxiv.uz/>
6. <https://cyberleninka.ru/>
- 7.https://birunijournal.uz/media/journals/articles/19_SAYFULLAYEVA_Sadoqat_117-121.pdf

DUNYO TILSHUNOSLARINING ALISHER NAVOIYGA TILSHUNOS SIFATIDA QARASHLARI

Abdurasulova Charos

Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti Gumanitarian fanlar fakulteti

O'zbek tili va Adabiyoti 22/3 guruh talabasi

Annotatsiya: Alisher Navoiy, o'zbek adabiyotining buyuk namoyandasi sifatida, nafaqat adabiy merosi, balki tilshunoslikka qo'shgan hissasi bilan ham tarixda muhim o'rin egallagan. U o'z asarlarida tilning imkoniyatlarini kengaytirgan, yangi so'zlar va iboralar yaratgan, shuningdek, o'zbek tilining rivojlanishiga muhim hissa qo'shgan.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, til, tilshunoslik, asarlar, frazeologik birliklar, san'at, ibora, so'zlar

Dunyo tilshunoslari Alisher Navoiy asarlaridagi til va adabiyot o'rtasidagi o'zaro aloqani o'rganishda katta qiziqish bildiradilar. Ularning fikricha, Navoiy o'zbek tilining rivojlanishida va uning boyligini oshirishda muhim rol o'ynagan. U o'z asarlarida tilning estetik va pragmatik jihatlarini birlashtirgan va bir tomondan, tilni san'at sifatida ko'rgan bo'lsa, boshqa tomondan, uni muloqot vositasi sifatida ham qabul qilgan. Bu ikki jihat uning asarlarida bir-birini to'ldirib, tilning boyligini va ifoda imkoniyatlarini kengaytiradi. Navoiy o'z asarlarida ko'plab frazeologik birliklar, maqollar va iboralarni qo'llagan, bu esa uning tilshunoslikdagi o'rnini yanada mustahkamlaydi. Dunyo tilshunoslari Navoiy asarlaridagi til va madaniyat o'rtasidagi aloqani ham o'rganadilar. Ularning fikricha, u o'z asarlarida o'zbek madaniyatining o'ziga xos jihatlarini aks ettirgan. U, o'z asarlarida o'zbek xalqining urf-odatlarini, an'analarini va qadriyatlarini ifodalagan. Bu jihat, albatta, Navoiy asarlarining o'zbek tilshunosligi va madaniyatini o'rganishda muhim ahamiyatga ega. Alisher Navoiy asarlaridagi tilshunoslik jihatlarini, shuningdek, uning zamonaviy tilshunoslikka ta'sirini ham ko'rsatadi. U, o'z asarlarida tilning rivojlanishi, yangi so'zlar va iboralar yaratish, frazeologik birliklarni qo'llash kabi masalalarni o'z ichiga olgan. Bu jihatlar, albatta, zamonaviy tilshunoslikda Navoiy asarlarining o'rganilishiga sabab bo'ladi. Navoiy o'z asarlarida tilning estetik va pragmatik jihatlarini birlashtirib, o'zbek tilining rivojlanishiga katta hissa qo'shgan. U, o'z asarlarida yangi so'zlar va iboralarni yaratgan, bu esa uning tilshunoslikdagi yutuqlaridan biridir. Dunyo tilshunoslari uning asarlaridagi til va adabiyotning o'zaro aloqasini o'rganishda katta qiziqish bildiradilar, bu esa uning asarlarining zamonaviy tilshunoslikda o'rganilishiga sabab bo'ladi. Alisher Navoiy, shuningdek, o'zbek tilining grammatik tuzilishini chuqur o'rganib, o'z asarlarida bu tuzilmalardan foydalanishni mahorat bilan amalga oshirgan. U, o'z asarlarida ko'plab yangi so'zlar va iboralarni yaratgan, bu esa uning tilshunoslikdagi

yutuqlaridan biridir. Navoiy o'z asarlarida tilning pragmatik jihatlarini ham muhim o'rin tutadi. U, o'z asarlarida muloqot jarayonida tilning qanday ishlatilishini, so'zlarning ma'nolarini va kontekstga bog'liqligini chuqur anglagan. Dunyo tilshunoslari Alisher Navoiy asarlaridagi frazeologik birliklarni o'rganishda ham katta qiziqish bildiradilar. Ularning fikricha, Navoiy o'z asarlarida frazeologik birliklarni yaratishda va ularni samarali qo'llashda juda mahoratli bo'lgan. U, o'z asarlarida ko'plab iboralar va maqollarni qo'llagan, bu esa uning asarlarining boyligini oshiradi. Navoiy frazeologik birliklarni yaratishda tilning estetik imkoniyatlarini ham hisobga olgan, bu esa uning asarlarining san'at darajasini yanada oshiradi. Navoiy o'z asarlarida tilning estetik va pragmatik jihatlarini birlashtirib, o'zbek tilining rivojlanishiga katta hissa qo'shgan. U, o'z asarlarida yangi so'zlar va iboralarni yaratgan, bu esa uning tilshunoslikdagi yutuqlaridan biridir. Dunyo tilshunoslari Navoiy asarlaridagi til va adabiyotning o'zaro aloqasini o'rganishda katta qiziqish bildiradilar, bu esa uning asarlarining zamonaviy tilshunoslikda o'rganilishiga sabab bo'ladi. Shunday qilib, Alisher Navoiy nafaqat o'zbek adabiyotining buyuk namoyandasi, balki tilshunoslikda ham o'zining o'ziga xos yondashuvi va yutuqlari bilan ajralib turadi. Uning asarlari, tilning estetik va pragmatik jihatlarini birlashtirib, o'zbek tilining rivojlanishiga katta hissa qo'shgan. Dunyo tilshunoslari Navoiy asarlaridagi til va madaniyat o'rtasidagi aloqani o'rganishda davom etadilar, bu esa uning merosining ahamiyatini yanada oshiradi. Alisher Navoiy o'z asarlarida tilning imkoniyatlarini kengaytirish bilan birga, o'zbek tilining o'ziga xosligini va go'zalligini ham ta'kidlagan. U, o'z asarlarida tilni faqat muloqot vositasi sifatida emas, balki milliy madaniyat va identitetni ifodalovchi muhim omil sifatida ko'rgan. Bu jihat, albatta, Navoiy asarlarining zamonaviy tilshunoslikda o'rganilishiga sabab bo'ladi va uning merosini yanada qadrlashga undaydi.

Xulosa:

Shunday qilib, Alisher Navoiy nafaqat o'zbek adabiyotining buyuk namoyandasi, balki tilshunoslikda ham o'zining o'ziga xos yondashuvi va yutuqlari bilan ajralib turadi. Uning asarlari, tilning estetik va pragmatik jihatlarini birlashtirib, o'zbek tilining rivojlanishiga katta hissa qo'shgan. Dunyo tilshunoslari Navoiy asarlaridagi til va madaniyat o'rtasidagi aloqani o'rganishda davom etadilar, bu esa uning merosining ahamiyatini yanada oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Navoiy, Alisher. "Xamsa". Tahrir: M. A. Murodov. Toshkent: O'zbekiston davlat nashriyoti, 1980.
2. Shodmonov, Sh. "Alisher Navoiy va o'zbek tilining rivoji". O'zbek tilshunosligi masalalari. Toshkent: Fan, 2005.

3. Karimov, I. "Alisher Navoiy va uning adabiy merosi". O'zbekiston adabiyoti va san'ati, 2010, 12-son.
4. Murodov, M. "Navoiy asarlarida til va madaniyat". O'zbek tili va adabiyoti, 2012, 3-son.
5. Abdullaeva, D. "Alisher Navoiy va zamonaviy tilshunoslik". O'zbekiston milliy universiteti ilmiy xabarlar, 2015, 4-son.
6. Xudoyberdiyev, A. "Alisher Navoiy: tilshunoslik va adabiyot". Tilshunoslik masalalari, 2018, 1-son.
7. Isroilov, S. "Navoiy va uning tilshunoslikka qo'shgan hissasi". O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi xabarlar, 2020, 2-son.

ADABIY TA'LIMDA: KOMPETENTLIK VA KREATIVLIK

Saxibova Mubinaxon Ilyosjon qizi

mubinaxonsaxibova@gmail.com

Qo'qon davlat universiteti o'zbek tili va adabiyoti
mutaxassisligi 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqola adabiy ta'limda kompetentlik va kreativlikning o'zaro bog'liqligi, ularning nazariy va amaliy jihatlari, o'quvchilarning adabiy kompetentligini rivojlantirishda kreativlikning o'rni hamda adabiy ta'lim jarayonida kreativlikni rag'batlantirishning pedagogik strategiyalari kabi masalalarni o'rganadi. Maqolada adabiy ta'limning zamonaviy tendensiyalari, kompetentlik va kreativlikni rivojlantirishning ilg'or pedagogik texnologiyalari tahlil etiladi. Shuningdek, o'quvchilarning adabiy kompetentligini oshirishda kreativlikni rivojlantirishning amaliy usullari va metodlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: adabiy ta'lim, kompetentlik, kreativlik, pedagogik texnologiyalar, o'quvchilar, adabiy kompetentlik, kreativ fikrlash, innovatsion yondashuvlar, adabiy-madaniy kontekst, lingvistik kompetentlik, adabiy-nazariy kompetentlik, kommunikativ kompetentlik

Abstract: This article examines such issues as the relationship between competence and creativity in literary education, legal theory and practical experience, the role of creativity in the development of students' literary competence, and pedagogical strategies for stimulating creativity in the educational process. The article analyzes modern trends in literary education, advanced pedagogical technologies for the development of competence and creativity. Practical methods and techniques for the development of creativity are considered.

Keywords: literary education, competence, creativity, pedagogical technology, students, literary competence, creative thinking, innovative systems, literary-cultural context, linguistic competence, literary-theoretical competence, communicative competence.

Bugungi globallashuv davrida ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biri o'quvchilarda nafaqat bilim, ko'nikma va malakalar, balki kompetentlik va kreativlikni ham shakllantirishdir. Adabiy ta'limda bu masalalar alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki adabiyot insonning dunyoqarashini kengaytiradi, uning estetik didini o'stiradi, kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Shuning uchun ham adabiy ta'lim jarayonida kompetentlik va kreativlikni o'zaro bog'liq holda rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

Kompetentlik tushunchasi ta'lim sohasida keng qo'llaniladi. Adabiy ta'limda kompetentlik o'quvchining adabiy asarlarni tahlil qilish, baholash, ulardan xulosa chiqarish, adabiy-nazariy tushunchalarni qo'llash, adabiy-madaniy kontekstda o'z fikrini ifoda etish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Adabiy kompetentlikning asosiy tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat:

Lingvistik kompetentlik:

- O'quvchining adabiy tilni tushunish va undan foydalanish qobiliyati.
- So'z boyligi, grammatik qoidalarini bilish, matnning uslubiy xususiyatlarini tushunish.

- Adabiy asarlarning til xususiyatlarini tahlil qilish, ularning ma'nosini ochish.

Adabiy-nazariy kompetentlik:

- O'quvchining adabiy-nazariy tushunchalarni (janr, uslub, obraz, syujet va h.k.) bilishi va ularni adabiy asarlarni tahlil qilishda qo'llay olishi.

- Adabiy asarlarning janr xususiyatlarini, uslubiy xususiyatlarini, obrazlar tizimini tahlil qilish.

- Adabiy-nazariy tushunchalarni adabiy asarlarni tahlil qilishda qo'llay olish.

Madaniy-adabiy kompetentlik:

- O'quvchining adabiy asarlarning madaniy-tarixiy kontekstini tushunishi va baholay olishi.

- Adabiy asarlarning yaratilish davri, madaniy muhiti, tarixiy voqealar bilan bog'liqligini tushunish.

- Adabiy asarlarning madaniy-tarixiy kontekstini tahlil qilish, ularning ma'nosini ochish.

Kommunikativ kompetentlik:

- O'quvchining adabiy asarlar bo'yicha o'z fikrini og'zaki va yozma shaklda ifoda etish qobiliyati.

- Adabiy asarlar bo'yicha munozaralarda, bahs-munozaralarda ishtirok etish, o'z fikrini asoslash.

- Adabiy asarlar bo'yicha insholar, taqrizlar, referatlar yozish.

Kreativ kompetentlik:

- O'quvchining adabiy asarlar asosida yangi g'oyalar yaratish, ijodiy ishlar bajarish qobiliyati.

- Adabiy asarlar asosida o'z hikoyalarini, she'rlarini, insholarini yozish.

- Adabiy asarlar asosida rolli o'yinlar, adabiy loyihalar, adabiy-badiiy tanqid mashqlarini bajarish.

Kreativlik o'quvchilarning adabiy kompetentligini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Kreativ fikrlash o'quvchilarga adabiy asarlarni yangicha nuqtai nazardan tahlil qilish, ularning mazmunini chuqurroq anglash, o'z ijodiy ishlarini yaratish

imkonini beradi. Adabiy ta'limda kreativlikni rivojlantirishning quyidagi jihatlari mavjud:

Ijodiy yozuv:

- O'quvchilarning adabiy asarlar asosida o'z hikoyalarini, she'rlarini, insholarini yozishlari.

- Ijodiy yozuv mashqlari o'quvchilarning tasavvurini, fikrlash qobiliyatini, til boyligini rivojlantiradi.

Rollar o'yini:

- O'quvchilarning adabiy asar qahramonlari obraziga kirib, ularning o'rnida harakat qilishlari.

- Rollar o'yini o'quvchilarning empatiya qobiliyatini, kommunikativ kompetentligini, ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Adabiy loyihalar:

- O'quvchilarning adabiy asarlar asosida tadqiqotlar olib borishlari, taqdimotlar tayyorlashlari.

- Adabiy loyihalar o'quvchilarning tadqiqot olib borish ko'nikmalarini, axborotni tahlil qilish qobiliyatini, ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Adabiy-badiiy tanqid:

- O'quvchilarning adabiy asarlarga o'z munosabatlarini bildirishlari, ularni baholashlari.

- Adabiy-badiiy tanqid mashqlari o'quvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyatini, baholash qobiliyatini, ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Adabiy ta'lim jarayonida kreativlikni rag'batlantirishning pedagogik strategiyalari

Adabiy ta'lim jarayonida kreativlikni rag'batlantirish uchun quyidagi pedagogik strategiyalardan foydalanish mumkin:

Muammoli ta'lim:

- O'quvchilarga muammoli vaziyatlar yaratish, ularni mustaqil ravishda yechishga undash.

- Muammoli ta'lim o'quvchilarning muammolarni yechish ko'nikmalarini, ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Loyihalar asosida ta'lim:

- O'quvchilarga adabiy loyihalar topshirish, ularni ijodiy izlanishga yo'naltirish.

- Loyihalar asosida ta'lim o'quvchilarning tadqiqot olib borish ko'nikmalarini, axborotni tahlil qilish qobiliyatini, ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Interaktiv ta'lim:

- O'quvchilarni faol ishtirok etishga undaydigan interaktiv metodlardan foydalanish (munozaralar, bahs-munozaralar, rolli o'yinlar va h.k.).

- Interaktiv ta'lim o'quvchilarning kommunikativ kompetentligini, ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish:

- O'quvchilarga adabiy asarlarni interaktiv tarzda o'rganish, ijodiy ishlarini yaratish uchun imkoniyatlar yaratish.

- AKTdan foydalanish o'quvchilarning axborot-kommunikatsiya kompetentligini, ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

O'quvchilarning ijodiy ishlarini baholash:

- O'quvchilarning ijodiy ishlarini rag'batlantirish, ularga o'z ijodiy qobiliyatlariga ishonch hosil qilishlariga yordam berish.

- O'quvchilarning ijodiy ishlarini baholash ularning motivatsiyasini oshiradi, ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Adabiy ta'limda kompetentlik va kreativlikni o'zaro bog'liq holda rivojlantirish o'quvchilarning adabiy kompetentligini oshirish, ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, shuningdek, ularni kelajakda muvaffaqiyatli shaxslar bo'lib yetishishlariga yordam beradi. Adabiy ta'lim jarayonida o'quvchilarning kreativligini rag'batlantirish uchun ilg'or pedagogik texnologiyalardan, interaktiv metodlardan, amaliy usullardan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. - Toshkent: TDPU, 2006.
2. Ziyomammedov B. Pedagogik mahorat asoslari. - Toshkent: TDPU, 2003.
3. Tolstoy L.N. Pedagogik maqolalar. - Toshkent: O'qituvchi, 1980.
4. Xoshimov K., Nishonova S. Pedagogika tarixi. - Toshkent: O'qituvchi, 1994.
5. Ishmuhamedov R. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari. - Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2004.
6. G'afforov Y. Adabiyot o'qitish metodikasi. - Toshkent: TDPU, 2005.
7. Quronov S. Adabiyot nazariyasi asoslari. - Toshkent: TDPU, 2010.
8. Yo'ldoshev Q. Adabiyot o'qitish metodikasi. - Toshkent: TDPU, 2012.
9. Nizomiy nomidagi TDPU professor-o'qituvchilari ilmiy maqolalari to'plami. - Toshkent: TDPU, 2018.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-6079-sonli "Yangi O'zbekistonning 2022-2026-yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni.

JADID WRITER ABDULLA AVLONIY'S VIEW POINTS ON EDUCATION AND UPBRINGING

Maxmudjonova Xilola Avazbek qizi
hilolamahmudjonova6@gmail.com
Kokand State Pedagogical Institute

Abstract: This work mainly investigates Abdulla Avloniy's work and his ideas about education and upbringing. Another goal from this work is to consider the features of lifestyle and upbringing methods of prominent poet Abdulla Avloni and his great attention to education in one of his immortal works "Turkic Gulistan or Ethics". Moreover, it concerns developing standards for what constitutes "education" and the significance of learning in the development of educational fields. Building educational fields over cultural domains is achievable thanks to knowledge of education, which transforms information into knowledge and knowledge into education. And to do this, one must build an educational relationship in which shared activity serves as the main working tool while competently carrying out teaching functions.

Keywords: upbringing, etiquette, the first teacher is the second teacher, the upbringing of children, the harmonious person, the upbringing of the younger generation. Upbringing, morality, enlightenment, "Turkic Gulistan or Ethics", the training of thought, moral education

Introduction

The Eastern perspective, or philosophy of life, holds that education and upbringing cannot be separated from one another, and education cannot be separated from upbringing. Discipline is the process of imparting to others the beneficial knowledge and abilities that each individual has developed over the course of their lives. Abdullah Avloni's wise words, "Education is for us a matter of life or death, salvation or destruction, pleasure or tragedy," come to mind in this regard. These wise comments from our great ancestor are just as significant and applicable to our country today as they were at the turn of the century. It is well known that the Uzbek people have always stood out for their upbringing and families. It is necessary for us to raise our children from an early age on the basis of national upbringing, morality, and high spirituality. Of course, loving children, feeding them, and giving them idols is their own method. has grown in significance. Numerous examples from everyday life demonstrate how ignoring this problem may be expensive, not only for certain parents but also for society as a whole. They are crucial to the harmonious growth of the younger generation. Textbooks like "School of Gulistan" and "The Second Teacher" are also typical. These works' ideological perfection and the theoretical and scientific

underpinnings of their conceptions for the educational system and curriculum serve as evidence for the notions presented above. The fact that Abdullah Avloni is the ideal architect of the first textbooks is another example of his creative heritage. The crucial point is that stories, poems, or figurative narratives are often used to illustrate ideas about education and upbringing. One of Abdullah Avloni's most memorable quotes, "Education is for us a matter of life or death, redemption or destruction, pleasure or calamity," offers a powerful example for children. His pedagogical principles had a significant impact on the development of the modern Uzbek national school. The study of Avloni's creative past in depth is becoming increasingly popular. He distinguished between good and evil human behavior.

He outlines 31 virtues in the first section, "Good Behaviors," and 20 vices in the second section, "Bad Behaviors." He uses passages from the Qur'an, hadiths, and the ideas of well-known philosophers including Aristotle, Socrates, Ibn Sina, Saadi, and Mirza Bedil to support his arguments. He states his opinion regarding each moral category before adding a byte or an aphorism that captures the essence of the thought. Avloni categorizes people's behavior into good and evil behavior based on their level of self-discipline, in accordance with the theories of the "moral scholar." In contrast, he sees wickedness, lust, ignorance, and depravity as indications of bad behavior. He assigns characteristics like goodness, tenderness, courage, discipline, conscience, and love of nation. The Uzbek national Renaissance literature will never be without Avloni's early poems, which sung of notions of enlightenment and national renewal. His poetry in this genre added substantial social content, enlightening concepts, a funny mood, and folk melodies to the poetic forms of classical Uzbek literature. Additionally, Abdullah Avloni produced a number of children's poetry and parables. With these pieces, the poet hopes to broaden young readers' perspectives and inspire in them a love of learning, reading, work, the outdoors, and the motherland. The concept of love for the Motherland is at the center of many of his poetry. In these poems, the poet describes the Motherland in straightforward, sincere lyrics that school-age children today, as well as those who read them in their mid-tens, may appreciate. In truth, the poet said, "From the mountains come the mines, from the lands come the grains. they inspire compassion," in the opening line of his depiction of the motherland.

In Avloni's poetry, enlightenment and the social subject are prominent themes. The benefits of knowledge are extolled by the poet with pleasure. In the poet's poetry, ideas like "school," "education," "science," and "science" ascend to the level of a symbol of goodness, whereas "ignorance" and "ignorance" are seen as symbols of evil and darkness.

It is also possible to obtain "A Brief History of the Prophet and the History of Islam" by Abdullah Avloni. For pupils in elementary school, this text is meant. Munavvarqori initially published this poem in Tashkent's Ilin publishing company in

1910. Shokirhon oğlu published Zokirkhon Afzalov in the "Fan" (Science) publishing firm in 1994 during the years of independence. The history of the prophets, from Adam to Muhammad, as well as the emergence of Islam, are discussed in the treatise.

The three stages of Islamic history—the history of the prophets, the biography of the Prophet Muhammad, the history of Islam, and the history of the first caliphate—are studied one after the other. The history of the prophets is covered in Nasiruddin Rabguzi's "Qissai Rabguzi," Alisher Navoi's "Tarihi anbiyo va hukamo," Alikhantora Soguni's "The history of Muhammadiy," and Rizoud-din ibn Fakhrud-"Khulafoi din's Rashidin." The third period is covered in Rizoud-din These three eras are combined in Abdullah Avloni's art. The author's main objective was to introduce elementary school-aged children to the history of Islam in order to increase religious enlightenment and instill the light of faith in their hearts. These children are the nation's future. Abdullah Avloni did a commendable job with this work. He contributed significantly to the Uzbek people's culture and modernization in 1919–1920, as well as the Afghan population that lived nearby in terms of sociopolitical life. He worked as the political envoy and consul for the Soviet government in Afghanistan.

Abdullah Avloni is engaged in opening schools, educating the populace, educating Uzbek women, and training teachers and intellectuals in addition to writing. In 1923-24 she was the director of women's and men's educational institutions in the old city, in 1924-29 she was a teacher at the Tashkent Military School, in 1925-34 she studied at the Central Asian Communist University, the Central Asian School of Agriculture. He teaches at the Central Asian State University. He worked as a professor and head of the department of language and literature of the pedagogical faculty. In 1927, Avloni was awarded the title of "Hero of Labor." In 1930, he was awarded the honorary title of "Zarbdori of public education of Uzbekistan."

Several schools in independent Uzbekistan are currently named after Abdulla Avloni. In his honor, the Uzbek Writers' Union has created a prize for children's literature. He is honored by a street in Tashkent, a mahalla, and the Republican Center for Teacher Training. At the Republican Center for Teacher Training, a museum dedicated to Abdullah Avloni has been erected. Shavkat Mirziyoyev, the president of Uzbekistan, met with members of the nation's artistic intelligentsia on August 3, 2017. The meeting's main topics were the extensive work that needs to be done to fundamentally reform culture, media, literature, and art, the cultivation of youthful talent, and new concepts, initiatives, and suggestions for the advancement of our culture and literature. In addition to being artistic, Abdullah Avloni's works for the school and their treatment of moral principles serve as a unique historical-pedagogical, educational, and encyclopedic monument. The educational, ideological, and philosophical pedagogical wisdom reflected in Avloni's works continues to astound us with its profound significance as we become more familiar with them. It should be

mentioned that there are lessons to be learned from the values of humanity, hard work, patriotism, and morality that characterize the modern society. Turkish Gulistan or Morality is one of Avloni's educational works and is a work of moral and educational relevance. The concept of science and morality, which draws people toward goodness and steers them away from evil, is the subject of the play. He also talks about the importance of raising children, saying that if a child is brought up to be broken-hearted, illiterate, and immoral, expecting decent behavior from them is like aiming for the stars from the ground. He contends that a child's moral development is influenced by their social environment, family circumstances, and others in their immediate vicinity. Avloni was referred to as the first "Pedagogy" and the science of child rearing in the history of Uzbek pedagogy. Child rearing is divided into four categories by Avloni:

1. The educational age.
2. Physical instruction.
3. Education in thought.
4. Considers the value of moral education.

Conclusion

"Pedagogy, or the study of child upbringing, is the basis of education. In the same way that a doctor treats a patient in the body, an educator treats the kid's center of anger as "good conduct" in order to promote the health and happiness of the child, maintain the body clean, rectify the profession at a young age, and teach good manners. He ought to increase it by reneging on the claim, he advised. The "Age of Education" section places a strong emphasis on the importance of starting education early and involves everyone—parents, educators, the government, and others. According to him, science is a civilization that is dead if it does not advance human interests or help society as a whole. Knowledge of A. Avloni appreciates those who can use it, calling them smart people. In other words, Avloni's artistic heritage promotes the notion of a spiritual and enlightenment education. His works' educational concepts serve as a great resource for the growth of our country's spirituality. It is acceptable to state that this great writer's practical work serves as an example of a school for today's children.

References

1. Shavkat Mirziyoyev. Adabiyot va san'at, madaniyatni rivojlantirish- xalqimiz ma'naviy olamini yuksaltirishning mustahkam poydevoridir. "Xalq so'zi", 2017- yil 4-avgust .
2. To'xliyev B, Shamsiyeva M, Ziyodova T. O'zbek tili o'qitish metodikasi. - Toshkent:
3. O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006. Ch.3. - Buxoro: Buxoro davlat universiteti, 2006, 63-66- betlar.

4. Tolipov O'.Q, Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. - Toshkent: "Fan", 2006. -B.262.
5. Махсудова, Умида. "ОСНОВНЫЕ ЧЕРТЫ СЕМАНТИКО-КОГНИТИВНОГО ПОДХОДА К ЯЗЫКУ." European Journal of Interdisciplinary Research and Development 3 (2022): 138-142.
6. Xoshimova, Dilsoz Rasuljon Qizi. "ALLYUZIYA VA INTERTEKSTUALLIK LINGVISTIK TUSHUNCHALARINING OZARO BOG'LANISHI." Academic research in educational sciences 2.4 (2021):

BOQIJON TO'XLIYEVNING PEDAGOGIK QARASHLARI

Ahmedova O'g'iloy Muhiddinovna

akhmedovaogiloy@gmail.com

tel: +998912866412

Qo'qon davlat pedagogika instituti O'zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi
1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Adabiyotshunos, filologiya fanlari doktori, professor Boqijon To'xliyevning adabiyotshunoslik, hususan, adabiyot o'qitish metodikasidagi ilmiy izlanishlari, interaktiv usullari, tajribalarda sinalgan ilmiy-adabiy qarashlari, pedagogik fikrlarini yoritishga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: adabiyot, metodika, fan, zamonaviy, ijodiy, tarbiyaviy, o'quvchi, uslub, ifodali o'qish

Аннотация: В данной статье внимание уделено научным исследованиям доктора филологических наук, профессора Бокижона Тухлиева в области литературоведения, особенно в методике преподавания литературы, его интерактивным методам, научно-литературным взглядам, проверенным на практике, а также его педагогическим идеям.

Ключевые слова: литература, методика, наука, современность, творчество, воспитание, ученик, стиль, выразительное чтение

Abstract: This article focuses on the scientific research of literary scholar, Doctor of Philology, Professor Boqijon To'xliyev in the field of literary studies, particularly in literature teaching methodology. It highlights his interactive methods, scientifically and literarily grounded views tested through experience, and pedagogical ideas.

Keywords: literature, methodology, science, modern, creative, educational, student, style, expressive reading

Filologiya fanlari doktori, professor Boqijon To'xliyev (1954y, Tojikiston) ning adabiyotshunos, manbashunos, matnshunos, pedagog olim ekanligini e'tirof etishimiz joiz. Olim nafaqat adabiyotshunos, balki adabiyot ta'limini yanada rivojlantirish va zamonaviy metodlarni joriy etish borasida katta hissaga ega bo'lgan taniqli pedagog hamdir. Uning ilmiy-tadqiqot ishlari va metodik tavsiyalari maktab va oliy ta'lim dargohlarida adabiyot fanini o'qitish samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Boqijon To'xliyev o'quvchi va o'qituvchilar uchun badiiy asarlarni chuqur tahlil qilish va ularni to'g'ri anglash bo'yicha ko'plab ilmiy asarlar yaratgan. U o'z asarlarida milliy adabiyotning ahamiyati va uning ta'lim jarayonidagi roli haqida

chuqur fikr yuritadi. Ayniqsa, o'zbek adabiyoti namunalarining o'quvchilarga yetkazilishi va ularning mazmunini tushunishga yordam beradigan yangi o'qitish metodlarini ishlab chiqishda katta hissa qo'shgan. Olim "Adabiyot o'qitish metodikasi" kitobida shunday deydi: "Adabiyot o'qitish metodikasi fani o'z nomiga munosib ravishda o'quvchilarga badiiy adabiyot bilan yaqinlashish, oshno bo'lish va ularni tahlil qilish yo'llarini ko'rsatishga yo'naltirgan. Ayni shu fan adabiyot darslarini tashkil qilish, bu darslarda qo'llanadigan metod va usullar, o'quvchilarning og'zaki hamda yozma nutqlarini shakllantirish va rivojlantirish haqida tasavvur uyg'otadi. Mana shular zahirida esa o'quvchilarga jamoaviy, guruh-guruh yoki individual yondashishning yo'l-yo'riqlarini beradi.

Xitoy maqollarining birida shunday deyiladi: "Insonning qo'liga bir dona baliq ber - u bir kun to'q bo'ladi, unga baliq tutishni o'rgat - u butun umri davomida to'q yuradi". Demak, bir ish qilish uchun shu ishni qanday qilib yaxshiroq va natijaliroq tarzda amalga oshirish mumkin degan savolga javob izlash maqsadga muvofiq bo'ladi".[1]

Olimning dars tizimlari adabiyot faniga qiziquvchi o'quvchilarni shakllantirishga yo'naltirilgan. U o'z metodikasida badiiy asarlarning mazmunini o'quvchilarga qiziqarli va chuqur tushuntirish, asarlar asosida tarbiyaviy maqsadlarni amalga oshirish uchun samarali texnikalar ishlab chiqqan. O'quvchilarning tahlil qobiliyatlarini rivojlantirish uchun u mashhur asarlar misolida ma'lum bir mavzularni chuqur o'rganishni taklif qiladi. Masalan, Alisher Navoiy va Abdulla Qodiriy ijodiga bag'ishlangan darslarda ularning ijodiy merosini tahlil qilish orqali o'quvchilarni milliy madaniyatga bo'lgan hurmatni kuchaytiradi.

Shuningdek, ko'pchilik o'qituvchilar kam e'tibor beradigan jihat: ifodali o'qishni "san'at" deb ataydi olim. "Ifodali o'qish" kitobida olim Ifodali o'qishning kishidagi nutqiy ko'nikma va malakalar bilan bog'liq holda rivojlanib borishini, hech kim tug'ma notiq bo'lib tug'ilmasligini, ayrim talablarni bajarib, ifodali o'qishga hamma ham o'rganishi mumkinligini ta'kidlaydi. Xo'sh, ifodali o'qish nima uchun kerak? Olimning fikricha, ifodali o'qish orqali muallif ko'zda tutgan maqsad, ruhiyat va kayfiyatni to'la darajada anglash imkoni paydo bo'ladi. Uning vositasida asar qahramonlarining ruhiyati, kechinmalari ham to'laroq namoyon bo'ladi. Xursand yoki xafa bo'lgan, shod yoki qayg'urayotgan odamning o'ziga xos tuyg'ularini ifodali o'qish vositasida nozik darajada ilg'ash mumkin. Intonatsiya - ayni mana shu tuyg'ularimizning tovushdagi ifodasidir. [2]

Yuqorida ta'kidlanganidek, Boqijon To'xliyevning eng katta hissa qo'shgan yo'nalishlaridan biri bu o'quvchilarda ijodiy fikrlashni rivojlantirish metodikasidir. U asarlarni o'rganishda quruq ma'lumot berish bilan cheklanmaslikni, balki o'quvchilarni ijodiy yondashuvlarga yo'naltirish kerakligini ta'kidlaydi. Masalan, badiiy asarlar ustida muhokamalar, ijodiy yozuv mashqlari va dramatik

sahnalashtirishlar orqali o'quvchilarni asarlarni chuqurroq anglashga undaydi. Shuningdek, o'quvchilarda badiiy asarlar orqali hayotiy vaziyatlarga nisbatan estetik hissiyotlar uyg'otish va asarlardan hayotiy saboqlar olish ko'nikmalarini rivojlantirish To'xliyev uslubining markaziy nuqtasidir. U asarlarning tahliliga ko'proq ijodiy yondashuv kiritish, qahramonlar bilan "muloqot qilish" texnikalarini keng qo'llab, o'quvchilarning badiiy asarlarni o'z shaxsiy tajribalari bilan bog'lashlariga imkon yaratgan.

Boqijon To'xliyevning ta'lim metodikasi hozirgi zamon ta'lim tizimiga ham katta ta'sir ko'rsatmoqda. Uning ishlab chiqqan metodlari adabiyot o'qitish jarayonida interfaol yondashuvlarning rivojlanishiga asos bo'ldi. Xususan, "I-OT2019-7 "Umumiy o'rta maktablar uchun mo'ljallangan 3D-tizimli interaktiv o'quv-metodik qo'llanmalarni yaratish va joriy qilish (5-sinf "Adabiyot" fani uchun)" mavzusidagi ilmiy tadqiqot loyihasi doirasida chop etilgan "5-sinf "Adabiyot" fanidan dars ishlanma namunalari" kitobi ilm-fanga, xossatan, adabiyot ilmiga zamonaviy yondashuvning namunasi bo'la oladi. "Ushbu darslikda yangi - 3D-tizimini joriy etishga ilk marta amaliy harakat qilingan. Darslik materiallarini 3D shakliga o'tkazish uchun texnik topshiriqlar ishlab chiqildi, adabiy materiallarning to'liq audio shakli yozib olindi va dars ishlanmalariga ilova qilindi (bu imkoniyati cheklangan o'quvchilar uchun yordam beradi). Windows forma, Blinder, Paint, Power Point, Substance desinger dasturlari yordamida Photoshop va boshqa tasviriy, audio tahrir dasturlaridan foydalanildi".[3]

Ushbu darslik yangi tajribalarning ilk qaldirg'ochi sifatida nashr etildi. Unda keltirilgan metodlar o'quvchilarni asarlarni o'lar tahlil qilishi, munozara qilishi va mustaqil fikrlashga o'rgatishda asosiy ahamiyat kasb etadi. To'xliyevning interfaol metodlari bugungi kunda ham keng qo'llanib kelinmoqda va adabiyot o'qitish jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilishga yordam bermoqda.

To'xliyevning ilmiy va pedagogik merosi bugungi kunda adabiyot fani vakillari uchun qimmatli manba bo'lib qolmoqda. U maktab ta'limida adabiyot fani o'quvchilarni ijodiy rivojlantiruvchi vosita ekanini isbotlab berdi. Boqijon To'xliyev tomonidan ishlab chiqilgan adabiyot o'qitish uslublari o'qituvchilar uchun eng yaxshi qo'llanmalar sifatida xizmat qiladi. Ayniqsa, uning adabiyot fanini texnologik va ilmiy jihatdan tahlil qilish usullari ta'lim tizimida keng qo'llanilib kelmoqda. To'xliyevning adabiyot o'qitish bo'yicha yozgan qo'llanmalari hozirgi zamon pedagoglari tomonidan ham yuqori baholanadi va ularning ilmiy-amaliy ahamiyati davom etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. To'xliyev B. Adabiyot o'qitish metodikasi. - Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2010-y. 5-6-b.

2. To‘xliev B. Ifodali o‘qish. Metodik qo‘llanma. - “Bayoz” nashriyoti Toshkent-2015. 32-b.
3. To‘xliev B. 5-sinf “Adabiyot” fanidan dars ishlanma namunalari. - “Bayoz” nashriyoti Toshkent-2019. 7-8-b.
4. Kambarova S. O‘zbek adabiyotini o‘qitish metodikasi. - “Mahalla va Oila” nashriyoti Toshkent-2022.

ERNEST HEMMINGUEYNING "CHOL VA DENGIZ" ASARINING FILM VA BADIY ASAR O'RTASIDAGI O'ZIGA XOSLIKLAR

Rustamova Asalxon Shavkatjon qizi
QDPI 1-kus o'zbek tili va adabiyoti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada adabiyot o'qitishda qiyosiy - tipologik metodning o'rni. Qiyosiy tipologik metod xususida olimlarning fikrlari va Ernest Xemmengueyning "Chol va dengiz" asarining badiiy asar va film o'rtasidagi qiyoslanishi va ularning o'ziga xosliklari to'g'risida muhokama qilingan.

Abstract: In this article, the role of the comparative typological method in teaching literature. The opinions of scholars on the comparative typological method and the comparison of Ernest Hemingway's "The Old Man and Sea" between the work of art and the film and their unique character are discussed

Аннотация: В данной статье рассматривается роль сравнительно - типологического метода в обучении литературе мнения ученых о сравнительно-типологическом методе а также особенности произведения Эрнест Хемингуэя "старик и море" как художественного произведения и фильма.

Kalit so'zlar: Qiyosiy- tipologik metod, obrazlar tizimi, syujet, film, badiiy asar, ramzlar, o'xshatish.

Keywords: comparative-typological method, system of images, plot, film, artistic work, symbols, simile

Ключевые слова: сравнительно - типологического метода, система изображений, сюжет, фильм, произведение искусства, символы, сравнение

O'quvchilarni qiyosiy darslarida qiyosiy-tipologik tahlilga o'rgatish texnologiyasi bugungi kunda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. President Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 7- fevraldagi "2017-2021- yillarda O'zbekbeksiton Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida " gi PF-4947-son Farmonida ta'lim sifatini oshirish, yoshlarning ma'naviy va intellektual salohiyatini oshirish, alohida takidlangan.

Shuningdek, Prezidentnig 2018-yil 5-sentabrdagi "Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta'lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3907-son Qarorida ta'lim-tarbiya jarayonida zamonaviy texnologiyalarni joriy etish zarurligi qayd etilgan¹. Shuningdek Qonunchilik palatasi tomonidan 2020-yil 19- mayda qabul qilingan va senat tomonidan 7- avgustda maqullangan " Ta'lim to'g'risida" gi qonunda

¹ Prezidentning 2018-yil 5-sentiabr " yoshlarni ma'naviy axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta'lim tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tabdirlari to'g'risida"gi PQ-3907-son Qarori

ham ta’lim olishga doir teng imkoniyatlarning ta’minlanishi hamda ta’lim va tarbiyaga umuminsoniy qadryatlarning singdirilganligi kabi masalalar haqida so’z yuritilganligi yoshlarning bilim olishiga bo’lgan katta e’tiborning yorqin namunasidir.

Qiyosiy tipologik-tahlil usuli ana shunday innovatsion yondashuvlardan biri bo’lib, o’quvchilarning adabiyotga bo’lgan qiziqishini oshirishga yordam beradi. Azaldan, “Haqiqat qiyosda bilinadi” deymiz. Shuning uchun ham qiyoslash metodi odamlarning hayotiy faoliyatida keng tarqalgan va qo’llanmoqda. bugungi kunda qiyoslash metodi barcha bilish va hodisalarni tahlil etish jarayoniga tatbiq etilgan

Adabiyot darslarida qiyosiy-tipologik tahlil usulini qo’llash o’quvchilarning tanqidiy va tahliliy fikrlash ko’nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu usul orqali turli asarlarni qiyoslab ularning farqli va o’xshash jihatlarini aniqlash, badiiy obrazlar, mavzular va uslublarni solishtirish imkoniyatiga ega bo’ladilar. Natijada, o’quvchilarning adabiy bilimlari chuqurlashadi, mustaqil fikrlash va tahlil qilish qobiliyatlari rivojlanadi. Xususan Jirmunsky qiyosiy merod haqida shunday fikr bildiradi “ Ushbu metod adabiyotshunoslikda qo’llanilib , adabiy jarayonning umumiy va o’ziga xos xususiyatlarini aniqlashda muhim vosita deb bilgan. Uning fikricha, qiyosiy-tipologik tadqiqot adabiy aloqalar mavjud bo’lmasa ham o’xshashlik va umumiy qonuniyatlarni o’rganishga yordam beradi.”

Xususan, biz bugun dunyoning eng mashhur asarlaridan biri Ernest Xemmengueyning “Chol va dengiz” asari xususida muhokama yuritamiz.

Jahon adabiyotining mashhur vakillaridan biri Ernest Hemminguey AQSHning Illions shtatida shifokor oilasida tug’ilgan. U oilada olti farzandning ikkinchisi edi. Ernest o’rta maktabda a’lo baholarga o’qidi va o’sha paytlardan oq yozuvchi bo’lishni maqsad qildi. Ilk ijodiy faoliyatini o’n sakkiz yoshida jurnalist sifatida boshladi. Ernest otasi bilan baliq oviga borar, otasi unga qarmoq sovg’a qilgan kundan boshlab baliq ovi uning eng sevimli mashg’ulotiga aylangan edi. Keyinchalik Kubada yashagan paytida ham adib tez-tez o’z kemasida baliq oviga chiqib turar, baliq ovi mavzusi uning ko’plab asarlarida o’rin olgandi.² Biz tahlil qiladigan asar “Chol va Dengiz” qissasi nafaqat Hemminguey ijodining, balki jahon adabiyotining ham eng sara namunalaridir. Mazkur asar 1954-yilda adabiyot olamidagi eng yuksak e’tirof Nobel mukofotiga sazovor bo’lgan. Hemmingueyning o’zi esa bu haqda shunday deydi: “men oddiy baliq, oddiy dengiz, oddiy bola va oddiy baliqchi haqida yozdim haqida yozdim”. Asarda Hemminguey jurnalist bo’lib ishlagan paytida eshitgan dengizda sakson kun yolg’iz o’zi baliq ovlagan Georjorio Fruntes voqeasi asos qilib olingan +

Asar syujetiga to’xtaladigan bo’lsak bosh qahramon Santiyago isimli chol Kubadagi uncha katta bo’lmagan qishloqda istiqomat qilardi. Uning kasbi baliqchilik edi. Bu qishloq aholisining katta qismi baliqchilik bilan shug’ullanishardi. Ammo Santiyagoning to’riga 84 kunda buyon bironta ham baliq ilinmaydi. Cholning

³ 7-sinf adabiyot sinf darsligi. Zulxumor Mirzayeva, Komil Jalilov. 42-b

omadsizligiga deyarli butun qishloq ishonib bo'lgan, ammo cholning umidi, o'ziga bo'lgan ishonchi hali so'lmagan edi. Chunki u o'z tabiri bilan aytganda "boshqacha chol" edi. Shu qishloqda Maolin isimli bola ham istiqomat qilardi. U cholni o'zining ustozini deb bilardi ammo, uning ota-onasi cholni omadsiz sanagani uchun u bilan birga qilishini taqiqlab qo'ygan edi, biroq bolakay cholni o'zining haqiqiy ustozini deb bilar edi. Shunday qilib qahramonimiz o'z omadini sinab ko'rish uchun bu safar dengizning eng chuqur tomonida ov qilishga harakat qiladi. Avvaliga u uncha katta bo'lmagan "tunes" balig'ini qo'lga kiritadi keyinroq esa judayam ulkan baliqni ushlashga muaffaq bo'ladi. Baliq shunchalik katta ediki cholni olislarga tortib ketadi. Chol esa Maolin yo'qligidan qattiq pushaymon bo'ladi. Chol baliq bilan uzoq jang qildi. Unga tashqi quvvat yetishmasa ham o'ziga bo'lgan ishonchi va irodasi bilan uni o'ldirishga muaffaq bo'ladi. Baliqni o'ldirgach chol uni qayiqqa mahkamlab ortga qayta boshladi. Baliq yaralangan va undan oqayotgan qon o'ziga akulalarni jalb qila boshlagan edi. Chol o'z maqsadi yo'lida yana bir to'siq akullarga duch keladi va ular bilan bir necha bor qattiq jang qilishga to'g'ri keladi. Chol iloji boricha baliqni himoya qilishga intiladi, ammo uyga yetib kelgunga qadar baliqning faqat boshi qoladi holos. Chol kechqurun ko'rfazdagi o'z kulbasiga yetib keladi. Tutqichni yechib, yelkanni bog'lab, uyi tomon yuradi. Chol bir zum orqasiga o'grilib, katta baliqning dumi va skletini ko'radi xolos. Bola cholning kulbasiga keladi. Chol uxlamogda edi. Bola cholning yarador kaftlarini ko'rib yig'laydi. U cholga qahva olib keladi va bundan buyon birga baliq ovlashiga ishontiradi, chunki hali ko'p narsalarni o'rganishi kerak edi. Ertalab qishloq aholisi Santiyagoning qayig'idagi ulkan baliqning oppoq umurtqasi va bahaybat dumini ko'rib hayratga tushishadi.

Asarda har bir obraz, detal ramziylikka asoslangan. Masalan, dengiz bu hayot ramzidir. Dengiz ham goh to'liqlari-yu bo'ronlari bilan sinasa, gohi oqimlari, o'zidagi bor ne'matlari bilan siylaydi. Qayiq esa bu umr ramzi. Baliq esa bu bizning orzu, maqsadlarimizdir. Biz o'z maqsadlarimiz va orzularimizga ichki ishonchimiz va umidimiz bilan erishamiz. Garchi bu oson bo'lmasligi mumkin. Akulalar dushmanlarimizdir. Biz shirin orzularimiz, maqsadlarimizga erishar ekanmiz unga chang soluvchi akulalar doim topiladi. Ularni asrab - avaylash, gard yuqtirmaslik xuddi Santiyago singari o'z qolimizda. Biz ularni himoya qilish uchun qayig'mizdagi bor imkoniyatlardan foydalanishimiz kerak. Pichoq, tayoqlar esa dushmanlarimiz bilan kurashuvchi vositalar va imkoniyatlar sanaladi. Mening nazarimda bolani ham bir ramz sifatida olishimiz mumkin. Asarda u yoshlik kuch quvvat timsoli. Hatto chol shu qadar o'ziga ishongan bo'lsa ham, irodasi kuchli bo'lsa ham bolaga ehtiyoj sezadi. Bu holatni u dengizda baliq tutganda o'z qariligini bo'yniga olib "eh hozir bola bo'lganda edi" degan afsuslaridan sezishimiz mumkin. Kishi o'z maqsadlariga bir kun erishadi, ammo unda endi yosh bo'lmasligi mumkin. Cholga baliqni asrab, avaylash va uni yanada yaxshiroq himoya qilish uchun unga yoshlik kuchi yetishmas edi.

Ushbu asarning filmi badiiy asardan farqli ravishda ko'plab obrazlar va voqealar bilan boyitilgan. Bunday obrazlar misloliga cholning qizini, yozuvchi va uning rafiqasini kiritishimiz mumkin. Cholning qizi otasini yaxshi ko'radi. Unga g'amxo'rlik qilish uchun shaharga olib ketmoqchi bo'ladi, ammo qaysar chol bunga unamaydi. Yozuvchi va uning rafiqasi esa cholg'a g'oyibona mehri tushgan doim uni kuzatib turishadi. Hatto 84 kun dengizdan kelmaganda ham undan havotir bo'lishgan. Ammo filmda ham asosiy g'oyadan uzoqqa ketmagan. har ikkala asarda ham baliqchi Santiyago va uning dengizdagi jasorati haqida so'z yuritiladi. Bosh qahramon Santiyago filmda ham asarda ham kuchli iroda va sabr matonat timsoli sifatida tasvirlangan. Garchi u boshqalardan yakkalanib qolgan bo'lsa ham u o'zini ruhan kuchli matonat egasi ekanligini isbotlaydi. Peyjaz - ya'ni tabiat va dengiz tasviri har ikkala asarda ham juda go'zal tasvirlangan. Asar ham film ham dengizni ham go'zallik va ham tahdid sifatida ko'rsatiladi. Bosh qahramonning tabiat bilan muanosabati ikkala variantda ham juda muhim ahamiyat kasb etadi. Santiyagoning ichki monologlari va hayotiy tajribasi orqali romanda ham asarda ham o'ziga hos falsafiy ohanglar chuqur aks ettirilgan.

Biroq ularning farqli jihatlari ham sezilarli darajada. Asarda ichki monologlar va tasviriy til orqali Santiyagoning fikrlari, asarning mazmuni ochib berilsa, filmda bu ko'proq aktiyorlik mahorati va tabiat tasviri bilan ochib berilgan. Baliq ovi jarayoni ham asarda Santiyagoning monologlari va muallif chizgilari orqali batafsil ifodalangan. Ammo filmda esa bu sahna jarayoni visual vositalar yordamida yana yorqinroq ifodalangan. Filmida qahramonlarning ruhiy kechinmalari ifodalanishi ham cheklangan chunki kino visual san'at bo'lib unda his tuyg'ular ifodalanishi biroz murakkabroq, asarda esa Santiyagoning fikrlari, xotiralari, va orzulari ichki monologlar orqali to'la tasvirlangan. Filmida asarni to'ldirish biroz o'zgartirish kiritishi imkoni mavjud masalan, qo'shimcha obrazlar, voqealar. Xususan, ushbu asar filmida ham ba'zi o'rinlarda Santiyagoning hayoti yoki qishloqdagi odamlar ularning yashash tarzi haqida ham ko'proq malumot berilgan. Lekin umuman olganda film va asar o'zaro uyg'unlikda, lekin o'ziga xos san'at tili orqali asarni hikoyani yetkazib beradi. Kitob chuqur tafakkur qilishga undasa, film uni jonli tasvirlar orqali yetkazib berishga harakat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Prezidentning 2018-yil 5-sentabrdagi "Yoshlarni ma'naviy -axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta'lim tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3907-son qarori
2. Prezidentning 2020-yil 6- noyabrdagi "Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirish, o'quvchining ma'naviy-marifiy salohiyatini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PF-6108-son Farmoni

3. 7-sinf adabiyot sinf darsigi. Zulxumor Mirzayeva, Komil Jalilov. Toshkent - 2022
4. В.М. ЖИРМУНИСКИЙ. Сравнительное литературоведение. Восток и Запад. Избр.труды. -М.:1979.
5. Qosimov A. adabiyotda tipologik o'xshashliklar va o'zaro tasir. Toshkent: Fan.2004.

EXILED LITERARY FIGURES AMONG TURKIC PEOPLES IN THE 19th-20th CENTURIES

Imomov Elyorjon Abdukrimovich

Elyorjon878@gmail.com

Qo'qon davlat Universitet Filologiya fakulteti

Ingliz tili va adabiyoti yo'nalishi o'qituvchisi

Abstract: This article explores the social and political changes in the Turkic peoples' lives during the 19th and 20th centuries, the impact of the Jadidist movement on literature and society, and the repression of literary figures during the totalitarian regimes. It examines how writers, who promoted ideas of national identity, freedom, and enlightenment, were subjected to exile and persecution under colonial and Soviet rule. The article also analyzes the place of these literary processes in the cultural memory of Turkic peoples.

Keywords: Turkic peoples, Jadidism, exile, repression, national awakening, literary heritage, totalitarianism, political repression, ideas of freedom

Annotatsiya: Mazkur maqolada XIX-XX asrlarda turkiy xalqlar hayotida yuz bergan siyosiy o'zgarishlar, jadidchilik harakatining adabiy-ijtimoiy ta'siri va totalitar tuzum davrida adabiyot vakillariga nisbatan amalga oshirilgan tazyiqlar tahlil qilinadi. Mustamlakachilik va sovet rejimi sharoitida erkin fikr, milliy o'zlik va ma'rifat g'oyalarini ilgari surgan adabiyot namoyandalari qanday sabablar bilan surgun va qatag'onlarga uchragani yoritilgan. Shuningdek, ushbu adabiy jarayonning turkiy xalqlar madaniy xotirasidagi o'rni ochib beriladi.

Kalit so'zlar: turkiy xalqlar, jadidchilik, surgun, qatag'on, milliy uyg'onish, adabiy meros, totalitarizm, siyosiy tazyiq, ozodlik g'oyasi

Аннотация: В данной статье рассматриваются социально-политические изменения в жизни тюркских народов в XIX-XX веках, влияние джадидистского движения на литературный и общественный контекст, а также преследование и ссылки литераторов в условиях тоталитарных режимов. Исследуется, как деятели литературы, отстаивавшие идеи национального самосознания, свободы и просвещения, подвергались репрессиям в колониальный и советский периоды. Особое внимание уделяется роли этих литературных процессов в культурной памяти тюркских народов.

Ключевые слова: тюркские народы, джадидизм, ссылка, репрессии, национальное пробуждение, литературное наследие, тоталитаризм, политические репрессии, идеи свободы

The late 19th and early 20th centuries marked a turning point in the socio-political lives of Turkic peoples. This era saw the intensification of colonialism, the rise of national liberation movements, and the emergence of literature as a key instrument in the struggle for awakening. The Turkic peoples - including Uzbeks, Kazakhs, Tatars, Crimean Tatars, Uighurs, Azerbaijanis, Turkmen, and others - lived under the growing pressure of the Russian Empire and later the Soviet totalitarian regime. Particularly targeted were the intellectuals and writers who served their nations through literature and advocacy, often paying for it with exile and repression. This historical period represents not only a tragedy for individuals, but also a deep wound to the spiritual life of entire nations - a painful chapter in the history of national thought.

At the end of the 19th century, a movement known as Jadidism emerged among Turkic peoples. Its goal was to rescue the nation from ignorance, backwardness, and colonial subjugation by promoting modern science, progressive education, and national consciousness. The opening of new-method schools, the development of public media, and the integration of poetry and journalism were key to this movement. Jadid literature, with its educational messages, social critiques, and calls for national awakening, became a forceful response to colonial ideology. However, the rise of the Soviet regime quickly turned this cultural revival into a crime: Jadid intellectuals were labeled as "enemies of the people" and "nationalists," and many were exiled or executed, while their works were banned for decades.

Those who used literature to promote independence, justice, and historical memory paid a heavy price. The punishment for raising national consciousness through art and writing was often exile or execution. From Turkestan to Siberia, from Crimea to the Caucasus, hundreds and thousands of literary figures were persecuted for contributing to their nation's cultural life. Their destinies were strikingly similar: early devotion to enlightenment, deep concern for the nation's future, critical engagement with social injustice, and finally, repression for being too loyal to their people. Many of their works were banned, and their names erased from history for decades.

Under the Soviet regime, especially during the Great Purge of the 1930s, Turkic literature suffered its most devastating losses. The years 1937-1938 became infamously known as the "black years" in the cultural memory of the Turkic world.

During this time, dozens of prominent writers were imprisoned or killed - including Abdulla Qodiriy, Cho'lpon, and Fitrat from Uzbekistan; Mirjaqip Dulatov and Mag'jan Jumabayev from Kazakhstan; Bekir Chobanzoda from Crimean Tatar literature; and Abduhaliq Uyghur from the Uighur community.

Most of them were accused of being "nationalists," "pan-Turkists," or "enemies of the people," despite their only crime being the desire to uplift and educate their people. Many were executed, exiled to Siberia, or died in prison camps such as Solovki.

The following intellectuals are among those who were persecuted for their contributions to national literature, culture, and independent thought:

Abdulla Tukay (Tatar poet): A foundational figure in the Tatar national awakening. He opposed fanaticism and ignorance. Despite his short life, he endured censorship and persecution.

Ismail Gaspirali (Crimean Tatar intellectual): Founder of Jadidism, editor of the "Tercüman" newspaper, which aimed to unify Turkic peoples. He worked under intense political pressure and surveillance.

Mirjaqip Dulatov (Kazakh poet): Known for his famous call "Oyan, Qazaq!" ("Wake Up, Kazakh!"), which promoted national awakening. He died in exile in Solovki.

Abdurauf Fitrat (Uzbek writer): A leading Jadid figure. His ideas on national revival and independence led to his execution during the purges.

Abdulla Qodiriy (Uzbek novelist): Introduced realism into Uzbek literature with his novel "O'tkan kunlar" ("Bygone Days"). He was arrested and executed in 1938.

These figures are remembered today as symbols of courage, sacrifice, and truth within the literary history of Turkic peoples.

Conclusion

The exile and repression of writers during the 19th-20th centuries was not only a political disaster, but a cultural and literary tragedy for the Turkic world. Despite persecution, these intellectuals fought for national identity, freedom of thought, and social justice through their writings. Many paid the ultimate price for their courage.

Today, their names have been restored, their works republished, and their legacies honored. Most importantly, their efforts are recognized as vital milestones in the journey toward national consciousness and independence.

For the Turkic peoples, literature is not only an art form - it is a weapon of resistance and a record of struggle. We must never forget this history.

References

1. Habibullaev, A. Repressiya qurboni bo'lgan o'zbek ziyolilari (Uzbek Intellectuals Who Fell Victim to Repression). Tashkent: Sharq, 2018.
2. Karimov, I. A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch (High Spirituality - Invincible Power). Tashkent: Ma'naviyat, 2008.
3. Khalid, A. The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. Berkeley: University of California Press, 1998.
4. Shoislamov, Sh. Jadidchilik harakati va uning ijtimoiy-siyosiy ildizlari (The Jadid Movement and Its Socio-Political Roots). Tashkent: O'zbekiston, 1995.

EXILE LITERATURE AND ITS TYPES

Nishonova Shaxnoza Muxammadjonovna
Lecturer at the faculty of Foreign Philology
Kokand State University
Suleymanova Eline Ismetovna
Student at the faculty of Foreign Philology
Kokand State University

Abstract: This article aims to explore the concept of exile literature, which primarily focuses on works created by writers who have been forced to leave their home or have chosen to live in another country. The article examines how these writers expressed their feelings of separation, homesickness and the search for belonging in their works. It also explains various types of exile literature written by different authors.

Keywords: exile literature, literary themes, displaced authors, narration, diasporic literature

Аннотация: Данная статья посвящена исследованию литературы изгнания, которая охватывает произведения авторов, вынужденных покинуть родную страну или выбравших жизнь в другом месте. В статье рассматривается, как эти писатели выражают свои чувства разобщенности, тоски по дому и поиска своего места в мире. Также рассматриваются различные виды литературы изгнания, написанные разными авторами.

Ключевые слова: литература изгнания, литературные темы, писатели в изгнании, повествование, диаспорная литература

Annotatsiya: Ushbu maqola, o'z vatanini tark etishga majbur bo'lgan yoki boshqa bir mamlakatda yashashni tanlagan yozuvchilar tomonidan yaratilgan asarlarga asoslangan, surgun adabiyotini o'rganishga qaratilgan. Maqolada ushbu yozuvchilar o'z asarlarida ajralish, vatan sog'inish va o'z joyini topish kabi his-tuyg'ularini qanday ifodalaganligi ko'rib chiqiladi. Shuningdek, turli yozuvchilar tomonidan yaratilgan surgun adabiyotining turlari tushuntiriladi.

Kalit so'zlar: surgun adabiyoti, adabiy mavzular, surgundagi yozuvchilar, hikoya qilish, diasporaga oid adabiyot

Exile literature is a unique and powerful form of literary expression that emerges from displacement. It refers to literary works written by authors who have been forced to leave their home country due to political oppression, war, persecution, social unrest, or even personal danger. These writers had to live abroad as exiles, refugees, asylum seekers, or immigrants, often against their will or with no safe option to return.

Exile literature is known for deeply exploring the emotional and mental challenges that come with being forced to leave one's home. These feelings are often connected and overlap in the experiences of writers who have been exiled. At the heart of exile literature lies the overwhelming sense of loss and nostalgia. Exiled authors often mourn not only the physical loss of their homeland but also the intangible aspects of their former life, such as language, culture, familiar landscapes, and community. Their homeland becomes idealized in the imagination, a symbol of everything that was once stable and meaningful. Closely linked to this sense of loss is the theme of identity and belonging. In exile, individuals frequently find themselves questioning who they are in the absence of the cultural and social structures that once defined them. The experience of being between two worlds-neither fully belonging to the new environment nor able to return to the old-creates a crisis of identity. This internal conflict often appears in exile literature as characters or narrators struggle to reconcile their past with their present, or to forge a new sense of self in a foreign land.

Another key theme that emerges in exile literature is alienation and isolation. Exiles often face social, cultural, and linguistic barriers that prevent them from feeling fully accepted in their new surroundings. The feeling of being an outsider is deeply embedded in their everyday experience and frequently reflected in their writing. This isolation can lead to a profound sense of loneliness, further complicated by the knowledge that they may never return to the place they once called home. Literature becomes a space where these feelings can be acknowledged, examined, and shared.

Despite the pain of displacement, exile literature is not solely about suffering. It also acts as a form of cultural memory and resistance. For many writers, the act of writing itself becomes a way to preserve the language, traditions, and stories of their homeland. Some exiled authors use their work to criticize the regimes or events that caused their displacement that makes their literature a tool of protest and political engagement. Through memory and storytelling, they maintain a connection to their roots and pass on the history of their people to future generations.

Exile literature can be divided into several types based on the experiences of the writers and the themes they explore.

Political exile literature. Written by authors who have been forced to leave their homeland due to political reasons, such as persecution or dictatorship. This type of exile literature often focuses on the loss of political freedom, the fight for justice, and the longing to return to one's country.

Cultural exile literature. This type addresses the experience of losing one's cultural identity and adapting to a new culture. Writers of this type of exile literature may explore themes of alienation, disconnection, and the struggle to preserve their cultural heritage.

Exile as a personal or emotional journey. Some authors focus more on the personal and emotional struggles of being in exile, such as loneliness, homesickness, and the search for belonging. These works often explore the psychological toll of displacement.

Literature of forced migration or refugee experience. This type of exile literature often involves the stories of people who are forced to leave their homeland due to war, natural disaster, or economic hardship. These works often tell readers about trauma, survival, and the hardships of starting over in a foreign land.

Exile as a theoretical or philosophical concept. Some writers focus on exile as a broader, often symbolic, concept and even try to examine how being in exile affects the human condition, identity, and existence. Such kind of works mainly focus on themes like alienation from society or existential struggles that authors had to go through.

It is important to note, that throughout history, many writers have created their powerful works while being in exile. One of the earliest and most famous figures in exile literature is an Italian poet *Dante Alighieri*, known for his timeless masterpiece "The Divine Comedy". To begin with, Dante was exiled from his beloved city of Florence in the early 14th century due to political conflicts. His seminal work, "The Divine Comedy", is not only a grand vision of the afterlife but also an expression of his personal exile. Although Dante's journey through Hell, Purgatory, and Paradise is allegorical, it also reflects his own feelings of loss, isolation, and longing for home. The work is deeply infused with his vision of justice and a search for spiritual redemption, rooted in the sorrow of his exile.

Another representative of exile literature is an Irish writer *James Joyce* who was considered one of the most influential modernist writers of his time. He lived much of his life in exile when he had to leave Ireland due to political and personal restrictions that he faced in his homeland. Joyce's famous and at the same time controversial book "Ulysses" is considered a groundbreaking novel in English literature because it explores the complexities of identity and the experience of exile through the character of Leopold Bloom, a Jewish man living in Dublin. Joyce's own exile shaped his views on Ireland and identity, and his works often grapple with the tension between his Irish roots and his life abroad.

Vladimir Nabokov was a Russian writer who spent much of his life in exile after the Russian Revolution. His family fled Russia, and he lived in various countries, including Germany, France, and the United States. His experience of exile deeply influenced his writing with themes of displacement, loss and identity that appear throughout his works. His notable and scandalous novel "Lolita" also explores these themes, often through characters who feel alienated or disconnected from their past.

Nabokov wrote in both Russian and English, and his bilingualism shaped his complex and innovative style.

Salman Rushdie is another prominent writer whose life in exile has deeply influenced his literary works. In 1989, after the publication of his novel "The Satanic Verses", Rushdie was the target of a fatwa issued by the Iranian government that forced him into hiding for many years. Rushdie's novels, such as "Midnight's Children" and "The Moor's Last Sigh" also deal with themes of migration, identity, and the collision of cultures.

Gabriel García Márquez, one of the most celebrated Latin American writers, also spent many years in exile due to political persecution in Colombia. His famous book "One Hundred Years of Solitude" is set in the imaginary town of Macondo, but it also reflects the real experiences of Latin American writers and artists who had to leave their countries during times of political trouble. García Márquez's stories often show the struggle between staying in one's homeland and living in exile. He uses magical realism to talk about the challenges of Latin American identity, the effects of colonialism, and political problems.

One of the modern writers in exile is *Khaled Hosseini*. He is best known for his bestselling novels "The Kite Runner" and "A Thousand Splendid Suns". Born in Kabul, Afghanistan, Hosseini and his family were forced into exile when his father was assigned to the Afghan embassy in Paris. The political instability in Afghanistan led them to seek refuge in the United States. For this reason, his novels often explore the impact of exile, war, and displacement on individuals and families, as well as the enduring bond of home.

As we can see, these writers have created important books and stories that help us better understand what it means to live in exile. Their works don't just tell personal stories-they also help readers see how exile can affect people's feelings, culture, and even their view of the world.

In conclusion, exile literature helps us understand what people go through when they are forced to leave their home. It shows the sadness of losing a homeland, the struggle to find a new identity, the feeling of being caught between two worlds. Many authors have used their own stories of exile to create powerful works that speak to readers around the world. However, through exile literature, we learn not only about loss and hardship, but also about strength, hope, and the human desire to belong.

References

1. Grant L. Voth (2007) *World Literature and the Human Experience*. The Teaching Company.
2. Martin Puchner (2017) *The Written World: The Power of Stories to Shape People, History, Civilization*. New York: Random House.

3. Michael Seidel (1986) Exile and the narrative imagination. Yale University Press.
4. Paul Davis et al. (2003) The Bedford Anthology of World Literature. Boston: Bedford.
5. Said, E. W. (2000). Reflections on Exile and Other Essays. Harvard University Press.
6. Sarah Lawall (1994) – Reading World Literature: Theory, History, Practice. Austin: University of Texas Press.
7. Spalek, J. M. (Ed.). (1982). Exile: The Writer's Experience. University of North Carolina Press.
8. Susan Rubin Suleiman (1998) Exile and Creativity: Signposts, Travelers, Outsiders, Backward Glances. Duke University Press books.

FOLKLORSHUNOSLIKNING NAZARIY MASALALARI

Muhammadjonova Gulsanam
Qo'qon Davlat Pedagogika Instituti
2-bosqich talabasi +998938966076

Annotatsiya: Ushbu maqola "Folklorshunoslik nazariyasi" haqida bo'lib, unda folklorshunoslik o'zi nima ekanligi, uning qanday turlari (afsona, ertak, maqol, qo'shiqlar) bor ekani haqida gapirilgan. Unda xalq og'zaki ijodining turli janrlari, ularning shakllanishi va rivojlanishidagi ijtimoiy-madaniy omillar o'rganiladi.

Аннотация: Эта статья посвящена «теории исследований фольклора», где говорят, что фольклорные исследования - это то, что такое фольклорология. Это объясняет социокультурные факторы в различных жанрах народного устного творчества, их формирования и развития.

Abstract: This article is about the "theory of folklore studies", where it is said that the folklore studies is what the folklorology is, what the types of it is (legend, fairy, praiths). It explains the socio-cultural factors in various genres of folk oral creativity, their formation and development.

Kalit so'zlar: Folklorshunoslik, Uilyam Tomas, afsonalar, ertaklar, strukturalizm, funksionalizm, kontekstualizm, postokolonial nazariya, antropologik nazariya, feminizm.

Ключевые слова: фольклорные исследования, Уильям Томас, мифики, структурализм, функционализм, контекстуализм, теория композиции, феминизм.

Keywords: folklore studies, William Thomas, mythics, structuralism, functionalism, contextualism, compositional theory, feminism

Folklorshunoslik - xalq ijodi haqidagi fan. Folklorshunoslikka turli davrlarda va turli mamlakatlarda etnografiya, adabiyotshunoslik, musiqashunoslik, antropologiya va sotsiologiyaning bir qismi sifatida qaralib kelingan. Xalqimizning eng qadimiy hayotbaxsh milliy qadriyatlaridan biri folklor san'atidir. Bu san'at badiiy an'analari tizimi sifatida xalqimizning ilg'or umuminsoniy g'oyalarini takomillashtirib, kelajakka umid, ezgulik, mehr-sahovat, insoniylik, vatanparvarlik bilan bog'liq milliy va ma'naviy qadriyatlarni shakllantirishga xizmat qilmoqda. Og'zaki ijod namunalari yurtboshimiz to'g'ri ta'kidlaganlaridek, ajdodlarimiz tafakkuri va dahosini namoyon etuvchi ma'naviy xazina hisoblanadi. Bu xazina boyliklarini yosh avlodning ma'nan kamolot topishi yo'lida xizmat qildirish soha xodimlarining asosiy vazifasi hisoblanadi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev xalqaro baxshichilik festivali ochilishiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi

nutqida ta’kidlaganidek: “...Tengsiz ma’naviy boyligimiz bo‘lmish mumtoz san’atni, xalq ijodining nodir namunalarini asrab-avaylash va rivojlantirish, uni kelgusi avlodlarga bezavol yetkazish jahondagi ilg‘or fikrli olimlar va san’atkorlarning, davlat va jamiyat arboblari, barcha madaniyat ahlining ezgu burchidir”. Inson dunyoga kelgan kunidan boshlab, to hayotining eng so‘nggi lahzasigacha o‘zi mansub xalqning qadriyatlari, an‘analari ichida ulg‘ayadi, kamol topadi. Hatto o‘zini folklorga begona deb bilgan, bu atamani umuman eshitmagan va tushunmagan odam ham folklor ichida ulg‘ayganini, u bilan bir tan-u bir jon bo‘lib ketganini bilganida hayratda qolishi mumkin. Bizning xalqimizning ongi, shuuri shu an‘analar ichida shakllangan bo‘ladi. Har bir fanning o‘z tarixi bo‘lgani kabi folklorshunoslikning ham o‘ziga xos go‘zal tarixi bor. Uning tarixi uzoq o‘tmishimizga borib taqaladi. Avval bu so‘zning tarixi qachondan boshlab paydo bo‘lganiga e’tibor qaratsak. Ibtidoiy jamoa tuzimi davridayoq insonlar bu atama bilan yashab kelgan. Qanday deysizmi? Kishilar mehnat jarayonining og‘izdan og‘izga o‘tishi, bir birlariga hayot tarzlarini aytishlarini o‘ylab ko‘radigan bo‘lsak folklorga aloqasi bor. Chunki u hikoya tarzida aytilgan. Oddiy olovning yaralishini faraz qiladigan bo‘lsak, bir jamoa olovdan tasodifan foydalanadi va uni boshqa bir jamoaga hikoya qilib beradi. Mening fikrimcha, bu ham folklorning bir ko‘rinishi. Keyinchalik insonlar onggi rivojlanib, baddiy so‘z, badiiy did kabi tushunchlar shakllana boshlagan va shu tariqa turli folklor shakllari yuzaga kela boshlagan. Shu tariqa badiiy so‘z san’ati yozuv va yozma adabiyotdan ko‘p vaqtlar ilgari og‘zaki ijod shaklida paydo bo‘ladi hamda yozma adabiyotning vujudga kelishiga zamin hozirlaydi. Bugungi kunlarga keladigan bo‘lsak, o‘zbek folklorini yozib olish, nashr qilish, tadqiq etish ishlari o‘tgan asr avvallaridan boshlangan bo‘lsa-da, xalq og‘zaki ijodini chinakam, har tomonlama o‘rganish, mukammal nashrlarini amalga oshirish, ularning tariximiz va bugungi kunimizdagi ahamiyatini ko‘rsatish, anglab yetish bevosita mustaqillik sharofati bilan ro‘y berdi. Ushbu xayrli ishlarning bosh sababchisi mustaqilligimiz bo‘ldi.

Folklor atamasini 1846- yilda ingliz olimi Uilyam Tomas taklif qilgan bo‘lib, u “xalq donoligi” degan ma’noni anglatadi. Dastlabki vaqtlarda “el adabiyoti”, “xalq adabiyoti”, “og‘zaki adabiyot”, “xalq og‘zaki ijodi”deb yuritilib kelingan o‘zbek xalq og‘zaki poetik ijodi Hodi Zarif ijodidan boshlab, ya’ni 1935-yildan e’tiboran “O‘zbek folklori” nomi bilan ishlatiladi. Xususan, folklor namunalari hisoblangan “To‘maris”, “Shiroq” kabi afsonalar, “Alpomish”, “Ravshan”, “Kuntug‘mish”.

Har bir janrga oid folklor materiallari o‘ziga xos poetik tizimi, ijro usuli, hayotiy-maishiy vazifasi, musiqaga munosabati, voqelikni badiiy aks ettirish tarzi va boshqa jihatlariga ko‘ra bir-biridan farqlanib turadi. Xalqimiz orasida folklorshunoslikning yuqori malaka va salohiyatiga ega bo‘lgan ijodiy maktablari shakllangan bo‘lib, ularning merosini o‘rganishda “Folklorshunoslikka kirish” fanining o‘z o‘rni bor. Xalq ijodiyotida mujassamlashgan yuksak ma’naviy

barkamollik an'analari bugungi kunda yosh avlodni tarbiyalab, voyaga yetkazishning milliy negizi hisoblanadi. Shu bois, o'zbek xalq ijodining boy va serqirra an'alarini qayta tiklab, keng rivojlantirish, yoshlarning bugungi kundagi ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarishda yetarli darajada imkoniyatlar yaratish uchun folklor va etnografiya bo'yicha mutaxassislarini tayyorlash amaliy ahamiyatga egadir.

Folklorning turli turlari xalqning madaniyati, tarixiy tajribalari va urf-odatlarini aks ettiradi. Ertaklar - bu asosan bolalar uchun mo'ljallangan, lekin kattalar uchun ham qiziqarli bo'lishi mumkin bo'lgan hikoyalardir. Ular ko'pincha fantastik qahramonlar, sehrgarlar, hayvonlar va boshqa o'ziga xos personajlarni o'z ichiga oladi. Ertaklar odatda yaxshi va yomon o'rtasidagi kurashni, ahloqiy saboqlarni va hayotiy tajribalarni aks ettiradi. Masalan, "Qizil shapka", "Bo'rilar va uchta cho'chqa" kabi mashhur ertaklar mavjud. Maqollar - bu qisqa, ko'pincha o'ziga xos ma'no yoki saboq beruvchi iboralardir. Ular ko'pincha xalqning hikmatlarini, tajribalarini va urf-odatlarini ifodalaydi. Maqollar ko'pincha oddiy va esda qolarli shaklda bo'ladi, shuning uchun ularni yodlash va avloddan-avlodga o'tkazish oson. Masalan, "Darddan dars ol", "Ochiq ko'z bilan yurgan, ko'p narsani ko'radi" kabi maqollar xalqning hayotiy tajribalarini aks ettiradi. Qo'shiqlar - bu xalqning hissiyotlarini, urf-odatlarini va an'alarini ifodalaydigan musiqiy asarlar. Folklor qo'shiqlari ko'pincha muayyan mavzular, masalan, sevgi, tabiat, hayot va o'lim haqida bo'ladi. Har bir xalqning o'ziga xos qo'shiqlari va musiqiy uslublari mavjud.

Folklor va madaniyat o'rtasidagi munosabatlar juda chuqur va murakkabdir. Folklor, asosan, xalqning urf-odatlari, an'analari, hikoyalari va san'at shakllarini o'z ichiga oladi, madaniyat esa kengroq tushuncha bo'lib, xalqning hayoti, fikrlash tarzi, san'ati, axloqi, qadriyatlari va boshqa ko'plab jihatlarini o'z ichiga oladi. Folklor, madaniyatning ajralmas qismi sifatida, xalqning tarixiy va madaniy merosini ifodalaydi. U xalqning o'ziga xosligini, urf-odatlarini va an'analari orqali namoyon bo'ladi. Folklor orqali xalq o'z tarixini, qadriyatlarini va hayotiy tajribalarini saqlaydi va avlodlarga yetkazadi. Folklor, xalqning identitetini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Har bir xalqning o'ziga xos folklori bor, bu esa ularning madaniy merosini va o'zligini ifodalaydi. Folklor orqali xalq o'z tarixiy tajribalarini, urf-odatlarini va qadriyatlarini namoyon qiladi, bu esa ularning o'ziga xosligini mustahkamlaydi. Bundan tashqari folklor madaniyatdagi ma'naviy qadriyatlarni o'z ichiga oladi. Maqollar, afsonalar va ertaklar orqali xalq o'zining axloqiy va ma'naviy qadriyatlarini ifodalaydi. Bu qadriyatlar kelajak avlodlarga o'tkazilib, xalqning ma'naviy rivojlanishiga yordam beradi. Folklor, ijtimoiy aloqalarni mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi. Folklor san'atlari, masalan, qo'shiqlar va raqslar, jamiyatda birlashish va hamjihatlikni ta'minlaydi. Bayramlar, marosimlar va boshqa ijtimoiy tadbirlar folklor orqali amalga oshiriladi, bu esa odamlarni birlashtiradi. Folklor nazariyasi folklorning o'rganilishi, tahlili va tushunilishi bilan bog'liq ilmiy

yoʻnalishlarni oʻz ichiga oladi. Bu nazariya folklor asarlarini, ularning yaratilishi, tarqalishi va ijtimoiy kontekstini oʻrganadi. Folklor nazariyasining asosiy yoʻnalishlari quyidagi kabi boʻlishi mumkin:

- Strukturalizm: Bu yoʻnalish folklor asarlarini struktura va elementlar nuqtai nazaridan oʻrganadi. Strukturalistlar folklor asarlarini tahlil qilishda ularning ichki tuzilishi, belgilar va ularning oʻzaro aloqalariga eʼtibor qaratadilar. Mashhur strukturalistlardan biri, rus etnografi va antropologi Vladimir Propp, ertaklarning strukturasini oʻrganib, ulardagi muhim elementlarni aniqlagan.

- Funktsionalizm: Funktsionalistlar folklorning ijtimoiy va madaniy funksiyalarini oʻrganishga qaratilgan. Ular folklor asarlarini jamiyatda qanday rol oʻynashini, qanday ijtimoiy va madaniy vazifalarni bajarishini tahlil qiladilar. Bu yoʻnalish folklorning jamiyatdagi ahamiyatini va uning ijtimoiy birlikni qanday taʼminlashini oʻrganadi.

- Kontekstualizm: Bu yoʻnalish folklor asarlarini ijtimoiy, tarixiy va madaniy kontekstda oʻrganishga qaratilgan. Kontekstualistlar folklor asarlarini ularning yaratilgan va tarqatilgan muhitida tushunishga harakat qiladilar. Bu yoʻnalish folklorning oʻzgaruvchanligini va zamonaviy kontekstda qanday qabul qilinishini oʻrganadi.

- Postkolonial nazariya: Bu yoʻnalish folklorni kolonializm va postkolonializm kontekstida oʻrganadi. Postkolonial nazaratchilar xalq folklorini, uning oʻziga xosligini va madaniy identifikatsiyasini kolonial taʼsirlardan qanday himoya qilganini tahlil qiladilar.

- Feminizm: Feministik folklor nazariyasi, folklor asarlaridagi gender rollarini, ayollarning tasvirini va ularning madaniy kontekstda qanday ifodalanishini oʻrganadi. Bu yoʻnalish ayollarning folklor yaratishdagi roli va ularning madaniy merosdagi ahamiyatini taʼkidlaydi.

- Antropologik nazariya: Antropologlar folklorni insoniyatning madaniy merosi va ijtimoiy hayoti bilan bogʻliq holda oʻrganadilar. Ular folklor asarlarini ijtimoiy munosabatlar, urf-odatlar va qadriyatlar bilan bogʻliq holda tahlil qiladilar.

Oʻzbek folklori asarlarini toʻplash va sistemallashtirish ishiga katta hissa qoʻshgan M.Murodov 1959-yildan to 1990-yillarning oxirigacha respublikamizning turli viloyatlarida folklor ekspeditsiyalarida boʻlib, Yusuf Oʻtagan oʻgʻli, Razzoq Qozoqboy oʻgʻli, Husan baxshi Rajab oʻgʻli. Haydar Boycha oʻgʻli, Usmon Madumar oʻgʻli, Eshqobil Qoʻshoq oʻgʻli, Hazratqul Xudoyberdi oʻgʻli, Qodir Rahim oʻgʻli, Xushvaqt Mardonaqul oʻgʻli kabi baxshilarning repertuarini oʻrgangan, yuzlab ertak, rivoyat, afsona, maqol va topishmoqlarni yozib olgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va O‘rta Maxsus Ta’lim Vazirligi. Alisher Navoiy nomidagi Toshkent Davlat O‘zbek tili va adabiyoti Universiteti “Folklorshunoslik nazariyasi”. Toshkent.2022.
2. M. Jo‘rayev, J. Eshonqulov. “Folklorshunoslikka Kirish”. Toshkent. 2017.
3. J. Eshonqulov “Folklorshunoslikka kirish” fanidan ma’ruzalar matni. Toshkent. 2018.
4. Nurkeldi Jarasbayev “O‘zbek folklorshunosligi, tarixi va uning adabiyotdagi o‘rni”maqola.2021.
5. T.Mirzayev, Sh.Turdimov, M.Jo‘rayev, J.Eshonqulov, A.Tilavov “O‘zbek folklori” Toshkent «MALIK PRINT CO» 2021
6. Yusupova Noila Shavkat qizi “O‘zbek folklorining o‘rganilish tarixi” maqola
7. Xurriyat Isroilova “O‘zbek folklorshunosligining rivojlanishida folklorshunos olimlarning qo‘shgan hissalar” maqola.

LITERARY ANALYSIS OF WILLIAM SHAKESPEARE'S "HAMLET"

Satimova Hayotxon Karimovna
lecturer at Kokand State University
Xalilova Nilufar
student at Kokand State University

Abstract: This article explores William Shakespeare's tragedy "Hamlet" by analyzing its philosophical, psychological, and moral dimensions. It discusses Hamlet's internal conflict, the theme of revenge, and the character's descent into madness. The play's complex structure and its relevance to modern literature are also highlighted.

Keywords: Shakespeare, Hamlet, tragedy, revenge, madness, conscience, philosophy, morality

Annotatsiya: Ushbu maqola Uilyam Shekspirning "Gamlet" tragediyasini falsafiy, psixologik va axloqiy jihatdan tahlil qiladi. Maqolada Gamletning ichki kurashi, qasos mavzusi va ruhiy tushkunlikka tushishi yoritiladi. Asarning murakkab tuzilishi va zamonaviy adabiyotdagi ahamiyati ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Shekspir, Gamlet, fojia, qasos, devonalik, vijdon, falsafa, axloq

Аннотация: Данная статья посвящена трагедии Уильяма Шекспира «Гамлет» и рассматривает её с философской, психологической и нравственной точек зрения. В ней анализируются внутренний конфликт Гамлета, тема мести и его безумие. Также подчёркивается сложная структура пьесы и её актуальность в современной литературе.

Ключевые слова: трагедии, конфликт, месть, безумие, совесть, философия, мораль

William Shakespeare's Hamlet, written around 1600, stands as one of the most enduring and complex works in Western literature. Set in the Danish court, the play explores themes of revenge, madness, political corruption, and existential doubt. What sets Hamlet apart from other revenge tragedies of its era is its psychological depth, philosophical inquiry, and the moral ambiguity that permeates every major decision. This article delves into the literary elements that make Hamlet a masterpiece, including its themes, character development, structure, and language, as well as its broader cultural and philosophical significance.

At the heart of Hamlet lies the theme of revenge, yet Shakespeare resists a straightforward presentation of this classic dramatic motive. Prince Hamlet is charged with avenging the murder of his father by his uncle, King Claudius. However, unlike

other avengers in Renaissance drama, Hamlet delays action, questioning the righteousness of revenge and its moral consequences.

This hesitation is not due to cowardice but rooted in an ethical and philosophical struggle. Hamlet wants certainty-of Claudius's guilt, of the ghost's reliability, and of the moral legitimacy of murder, even in retaliation. His famous soliloquy "To be or not to be" reflects this inner turmoil, posing deep questions about life, death, and action. The theme of revenge becomes a vehicle for Shakespeare to explore human consciousness and moral ambiguity.

Another central motif in Hamlet is madness, both real and artificial. Hamlet pretends to be mad as a strategy to uncover the truth about his father's murder. Yet, as the play progresses, the line between performance and reality becomes blurred. His erratic behavior begins to alienate those around him, including Ophelia, who descends into genuine madness after her father Polonius is killed by Hamlet.

Madness serves as both a plot device and a metaphor for the disintegration of order-in the state, in the family, and in the self. Ophelia's breakdown highlights the play's gender dynamics, showing how her identity and agency are manipulated by the men in her life. Her madness is poetic and tragic, offering a poignant counterpoint to Hamlet's intellectual turmoil.

Hamlet is arguably the most psychologically complex character in literature. Shakespeare imbues him with intellectual brilliance, moral depth, and emotional vulnerability. He is introspective and articulate, often turning to soliloquies to express his inner conflicts. These soliloquies allow the audience intimate access to his thoughts, making Hamlet a profoundly relatable figure despite his royal status and the dramatic stakes of his situation.

Claudius, too, is a richly drawn character. Far from a simple villain, he shows guilt and internal conflict, particularly in his soliloquy "O, my offence is rank." This complexity invites readers to see him as more than a murderer, but as a man trapped by his own ambition.

Ophelia, Gertrude, Polonius, and Laertes all serve to reflect and refract aspects of Hamlet's character and the play's central questions. Gertrude's motivations remain ambiguous, yet she symbolizes the theme of betrayal and the fragility of familial bonds. Polonius represents the world of political surveillance and manipulation, which ultimately proves fatal.

Conclusion

Shakespeare's Hamlet is far more than a revenge tragedy; it is a profound meditation on life, morality, and the human psyche. Through its complex characters, rich language, and philosophical themes, the play continues to captivate readers and audiences. It challenges us to reflect on our own beliefs, actions, and uncertainties.

Four centuries after its creation, Hamlet remains a mirror to the human soul, revealing both our nobility and our contradictions.

References

1. Shakespeare, William. Hamlet. Edited by Harold Jenkins, The Arden Shakespeare, 1982.
2. Greenblatt, Stephen. Will in the World: How Shakespeare Became Shakespeare. W. W. Norton, 2004.
3. Bloom, Harold. Shakespeare: The Invention of the Human. Riverhead Books, 1998.
4. Bradley, A. C. Shakespearean Tragedy. Macmillan, 1904.

HISSIIY ANTITEZANING POETIK TALQINI (ZEBO MIRZO IJODI MISOLIDA)

Erkaboyeva Mohidil Madaminjon qizi
Qo'qon davlat universiteti magistranti
erkaboyevamohidil@gmail.com.

Annotatsiya: Ushbu maqolada Zebo Mirzo ijodida hissiy antitezaning poetik talqini hamda hissiy va estetik qarama-qarshiliklarni tahlil qilishga e'tibor qaratiladi. Hissiy antitezaning o'ziga xos xususiyatlari, uning she'riyatdagi funksiyasi va san'atkorning uslubi bilan bog'liq masalalar yoritiladi. Zebo Mirzo asarlarida hissiy antitezalar orqali inson ruhiyatining nozik va murakkab holatlari, qarama-qarshi his-tuyg'ular orasidagi o'zaro aloqalar keng aks etgan. Hissiy antitezaning she'riy ijoddagi o'rni va uning o'quvchiga ta'siri haqida chuqur tahlillar keltiriladi, shuningdek, bu poetik vosita orqali Zebo Mirzo o'zining badiiy tafakkurini va g'oyaviy qarashlarini qanday ifodalaganligi o'rganiladi.

Kalit so'zlar: hissiy antiteza, poetik talqin, emonsional ta'sir, estetik qiyofalar, ruhiy holat, ziddiyatli hislar, qarama- qarshi his tuyg'ular, dilrabo hislar, ekspressivlik, hissiy rang-baranglik

Abstract: This article is an article about the poetic interpretation of "emotional antithesis" in the work of Zebo Mirzo, which includes an analysis of emotional and aesthetic contradictions in literary criticism. The article especially highlights the specific features of emotional antithesis, its function in poetry and issues related to the artist's style. Zebo Mirzo's works widely reflect the subtle and complex states of the human psyche, the interrelationships between opposing feelings through emotional antithesis. The author considers how this poetic device is successfully used to describe the internal struggles of the human soul, the conflicts between sadness, happiness and hope. A deep analysis of the role of emotional antithesis in poetic creativity and its impact on the reader is presented, and how Zebo Mirzo expressed his artistic thinking and ideological views through this poetic device is also studied.

Keywords: emotional antithesis, poetic interpretation, emotional impact, aesthetic images, mood, contradictory feelings, opposing feelings, emotional feelings, expressiveness, emotional diversity

Аннотация: В этой статье Статья о поэтической интерпретации «эмоциональной антитезы» в творчестве Зебо Мирзы включает анализ эмоциональных и эстетических контрастов в литературоведении. В частности, в статье освещаются особенности эмоционального антитеза, его функция в поэзии, а также вопросы, связанные со стилем художника. В произведениях

Зебо Мирзо широко отражены тонкие и сложные состояния человеческой психики, взаимоотношения противоположных эмоций через эмоциональные антитезы. Автор исследует, как этот поэтический прием успешно используется для описания внутренней борьбы человеческой души, конфликтов между грустью, счастьем и надеждой. Представлен углубленный анализ роли эмоциональной антитезы в поэзии и ее воздействия на читателя, а также того, как Зебо Мирзо выразил через этот поэтический инструмент свое художественное мышление и идейные взгляды.

Ключевые слова: эмоциональная антитеза, поэтическая интерпретация, эмоциональное воздействие, эстетические образы, психическое состояние, противоречивые чувства, противоречивые чувства, чарующие чувства, выразительность, эмоциональное разнообразие

Hissiy antitezaning poetik talqini, adabiyotda qarama-qarshi hissiy holatlar yoki obrazlarning bir-biriga nisbatan qo'llanilishini anglatadi. Bu usul orqali shoir yoki yozuvchi, o'quvchi yoki tinglovchining his-tuyg'ularini kuchaytirishga erishadi. Hissiy antitezalar, odatda, tabiat va inson ruhiy holatlari orasidagi ziddiyatlarni taqdim etish, qora va oq, baxt va qayg'u, muhabbat va nafrat kabi qarama-qarshi tushunchalarni birlashtirish orqali yuzaga keladi.

Antiteza (yun. Aptithesis - qarama-qarshi qo'yish) qiyoslanuvchi fikr, tushuncha kabilarni qarama-qarshi qo'yishdan iborat badiiy usul. "Yaxshi topib gapirar, yomon qopib gapirar", "Do'st bo'lish oson, uni saqlash qiyin" kabi, badiiy asarda voqealar yoki tushunchalar bir-birlariga qarshilantirilsa, antiteza kelib chiqadi. Antiteza nutqning emotsional ta'sirini orttiradi, qarshilantirilayotgan narsalar orqali aytilmoqchi bo'lgan fikrni ta'kidlaydi. Mumtoz adabiyotga doir manbalarda antiteza tazod deb yuritiladi. "O'zbek tili stilistikasi" kitobida antiteza hodisasiga ta'rif berilar ekan, uning atama sifatida til birliklarini qamrab olish doirasi ancha keng tushuntiriladi [1. B.36-45].

Hissiy antitezaning poetik talqini, ayniqsa, she'riyatda ko'rinadi, chunki bu usul she'rda dushmanlik, muhabbat, baxt va qayg'u kabi qarama-qarshi hislarni birlashib, hissiyotning chuqurligini va dramatizmini kuchaytiradi.

Poetik talqinda, hissiy antiteza orqali inson ruhiyatidagi murakkabliklar va dualizm ko'rsatiladi. Masalan, bir vaqtning o'zida nafrat va muhabbat, baxt va qayg'u birgalikda tasvirlanishi mumkin. Bu, adabiyotda va ayniqsa she'riyatda, o'quvchining hissiy javobini kuchaytirib, asarning ma'nosini yanada boyitadi.

Antitezalar badiiy asar nomlarida ham keltirilishi mumkin. Buni quyidagi misollar asosida yoritib beramiz: rus adabiyotining yozuvchisi Lev Tolstoyning "Urush va tinchlik", "Jinoyat va Jazo" kabi asarlari ham antitezaga misol bo'la oladi.

Badiiy asarlardagi ekspressivlikni oshirish vositasi sifatida antiteza quyidagi asosiy holatlarda qo'llaniladi [2.B.295-298].

Hissiy antitezaning poetik talqini ayniqsa romantizm va modernizm kabi adabiy yo'nalishlarda o'zining yuksak ifodasini topadi. Bu yo'nalishlarda qarama-qarshi hislar, o'zaro ziddiyatlar va insoniy tajribalar ko'plab she'rlar va asarlarda markaziy o'rin tutadi. Shuningdek, hissiy antiteza o'quvchi yoki tinglovchining estetik va hissiy qabulini boyitadi, uning tasavvuri va ruhiyatini yangi darajaga ko'taradi.

Tasviriy vositalarda esa badiiy san'atlarning alohida o'rni bor. Mumtoz adabiyotni badiiy san'atlarsiz tasavvur qila olmaymiz. Zamonaviy she'riyat ham bundan mustasno emas. Hozirgi kunda she'riyatimizda keng qo'llanilayotgan badiiy san'atlardan biri bu - antitezadir. Antiteza - tasvirlanayotgan voqea-hodisa, tuyg'u va tushunchalardagi ziddiyatni yaqqolroq aks ettirishga xizmat qiladigan so'z yoki so'z birikmasidan tashkil topgan tasviriy vosita. Hayotimiz biz xoxlasak ham xoxlamasak ham ziddiyatlardan iborat. Ana shu ziddiyatlar bevosita hayotimizdan satrlarga ko'chadi [3.B.1968].

Zebo Mirzo she'riyatida muhabbat va nafratning antiteza sifatida ishlatilishi, insoniy tajribadagi qarama-qarshi hislarning nozik, lekin kuchli birligini yaratadi. Muhabbat va nafrat ko'pincha bir-birining o'rnini to'ldiradi, ya'ni muhabbatni yo'qotish nafratni keltirib chiqaradi, nafrat esa muhabbatni anglashga olib keladi. Bu ziddiyatli hislar bir-birini boyitib, o'quvchida chuqur hissiy izlanishlar va mushohadalar uyg'otadi.

Zebo Mirzo she'rlarida muhabbat va nafratning shakllanishi, ularning zamirida insonning ichki kurashini ko'rsatadi. She'rlarda ba'zida muhabbat nafratga aylanishi yoki aksincha, nafratning qop-qora dunyosida muhabbatning yorqin nuri paydo bo'lishi tasvirlanadi [4.B.84-88].

Zebo Mirzo she'riyatida muhabbat va nafrat antitezasi, uning poetikasida hissiy va estetik qiyofalar yaratishda muhim rol o'ynaydi. Bu ikki qarama-qarshi hisni birlashtirish orqali, u inson ruhiyatining murakkabligini va uning ichki kurashlarini o'ziga xos tarzda ifodalaydi. Uning she'rlari, muhabbat va nafratni bir-birini to'ldiruvchi, lekin ziddiyatli hislar sifatida tasvirlab, o'quvchini o'ylashga undaydi.

Sahrolar bag'rida adashgan,
 Iliq yomg'irlarday yog'sayding.
 Namiqqan tuproqlar ko'ksida
 Mahfuz giyohlardek uyg'onsam...
 Isming xush bo'ylari to'kilsa,
 Ruhing titrog'ida oqsaydim,
 Olovli ummonni sipqorgan
 Tungi osmon kabi to'lg'onsam...

...Soyang tushib o'tsa nigohlarimga!..
Qo'ling topib borsa qalbimni.
Ovozing sachragan havoga
shivirlab bossaydim labimni! [5.B.20-38].

Zebo Mirzoning ushbu she'rida, o'ziga xos hissiy antitezalar mavjud bo'lib, ular o'quvchining ruhiyatiga qarama-qarshi hissiyotlarni uyg'otadi va shoirning ichki dunyosining murakkabligini ko'rsatadi. Hissiy antitezalar - bu bir-biriga zid yoki qarama-qarshi bo'lgan tasavvurlarni bir vaqtning o'zida ifodalash orqali insonning ruhiy holatini, ichki kurashlarini yoki qarama-qarshi his-tuyg'ularini aks ettiruvchi badiiy usuldir. Zebo Mirzoning she'rida bunday antitezalar ko'plab hollarda paydo bo'ladi.. Iliq yomg'ir va o'zgacha tuproq:

She'ning birinchi misrasida "Iliq yomg'ir" tasviri, ilqlilik, tinchlik, tabiiy sharoitni anglatadi, lekin u keyinchalik "Mahfuz giyohlardek uyg'onsam" misrasida hamda "Namiqqan tuproqlar" tasvirida qarama-qarshi bir obrazga aylanadi. Yomg'irning ilqliligi va tuproqning namligi - ikkala obraz bir-birini to'ldiruvchi bo'lsa-da, ular orasida hissiy qarama-qarshilik mavjud. Yomg'ir ilql, umid va yangilanishni bildirsa, tuproqning namligi va giyohlarning uyg'onishi esa, o'lim va qayta tiklanish jarayonlarini anglatadi.

She'rida "Isming xush bo'ylari to'kilsa" deb aytish orqali, shoir sevgi va dilrabo hislarini, so'zning qudratini tasvirlaydi. Ammo uning qarshi tomoni sifatida "Ruhing titrog'ida oqsaydim" misrasi paydo bo'ladi, bu ruhiy qiynoqlar, iztirob va ichki izlanishlarni anglatadi. Shoir, sevgi va sadoqatning shakllanishi bilan birga, uning o'zi uchun zarur bo'lgan ichki iztiroblarni ham ifodalaydi.

"Olovli ummon" obrazida shoir hayotning qaynoq, xavfli, lekin shu bilan birga ajoyib bo'lgan tarafini tasvirlaydi. Ummonni olovli deb tasvirlash - bu shiddat va qayg'u, shuningdek, inson ruhining toshqin holatini ko'rsatadi. Ammo keyin "Tungi osmon kabi to'lg'onsam..." misrasida, bu olovli ummonning aksincha, sokin va tinch, qafasga olingan tun osmoni bilan o'zaro bog'lanishi ko'rsatiladi. Bu qarama-qarshi obrazlar orqali shoir o'zining ichki izlanishlari va his-tuyg'ularining ikki qutbli tabiatini ifodalaydi.

"Soyang tushib o'tsa nigohlarimga!" tasviri sevgi, yaqinlik va mehrni anglatadi. Bu tasvirda shoir o'zining sevgi hislarini soyadek, haroratli, nozik va samimiy tarzda ifodalaydi. Ammo uning antitezasini "Qo'ling topib borsa qalbimni" misrasidan topish mumkin. Bu yerda shoir o'zining ichki dunyosini boshqalarga ochishga tayyor, lekin u hali ham o'zi uchun qadrli va muqaddas bo'lgan qalbini boshqasiga to'liq berishga shubhalanadi.

"Ovozing sachragan havoga" - bu, bir tomondan, bevosita iztirob va yashirin tuyg'ularni ochib berishga urinishni ifodalaydi. Ammo shivirlab labimni bossaydim"

misrasida, shoir o'zining sevgi izhorini shov-shuvsiz, jim-jit, nozik tarzda amalga oshiradi. Bu yerda qarama-qarshilik, bir tomondan oshkora va samimiy sevgi, boshqa tomondan esa hushyor va muloyim bir ifoda orqali amalga oshiriladi.

Zebo Mirzoning she'ridagi hissiy antitezalar, shoirning ichki dunyosini yoritishda muhim rol o'ynaydi. Bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan obrazlar va tasvirlar orqali, u inson ruhining ko'plab tomonlarini, ya'ni sevgi, iztirob, qayg'u va umidni birgalikda tasvirlaydi. Bunday antitezalar she'rga chuqurlik, murakkablik va hissiy rang-baranglik kiritadi, o'quvchini shoirning ichki kurashlari bilan tanishtiradi.

Hissiy antiteza - bu adabiyotdagi eng samarali poetik vositalardan biri bo'lib, u shoirga o'zining qarama-qarshi his-tuyg'ularini bir-biriga qarama-qarshi tasvirlar orqali ifodalash imkonini beradi. Shu orqali, shoir o'zining ichki dunyosidagi murakkablikni, ruhiy holatining turli tomonlarini va insonning ko'p qirraliligini o'quvchiga yetkazadi. Zebo Mirzoning she'ridagi hissiy antitezalar, sevgi, iztirob, umid va qayg'u kabi his-tuyg'ularni aks ettirishda ustalikka ega bo'lib, ular o'quvchiga chuqur hissiy tajriba va tasavvur imkoniyatini yaratadi. Bu antitezalar she'rga estetik rang-baranglik, chuqurlik va hissiy ifodaning murakkabligini olib kiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sadinova N. Antitezaning lingvopoetik imkoniyatlari (Anvar Obidjon she'rlari misolida) "Til, Ta'lim, Tarjima" Toshkent. - 2023. B. 36-45.
2. Toshqulova Z. Badiiy asarlarda ta'sirchanlik va bo'yoqdorlikni oshirishda antitezaning o'rni. / Zamonaviy tilshunoslik va adabiyotshunoslikda konseptual tahlil muammolari. - 2024. B. 295-298.
3. Yo'ldashev S. "Abdulla Oripov she'riyatida antiteza san'ati" Международный научный журнал «Научный Фокус». -В. 1968- 1970
4. Masharipova Z. ZEBO MIRZO IJODIDA ISHQ-MUHABBAT TARANNUMI. Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar. - 2023. B. 84-88.
5. Zebo Mirzo. "Tuyg'ular bilan suhbat""Ma'naviyat" nashriyoti. - 2020.
6. ziyo.uz

METHODS OF TEACHING ERKIN VOHIDOV'S POEMS

Student: Sevinch Teshaboyeva, daughter of Akramjon

Research supervisor: Baisov Ahmad Sobirjonovich

Chirchiq State Pedagogical University

Faculty of Humanities, Uzbek Language and Literature Education

Abstract: This article analyzes the use of modern methods and technologies in studying the life and work of Erkin Vohidov, a poet who strived for freedom of the heart, one of the great representatives of Uzbek literature.

Keywords: pedagogical technology, interactive learning, syncwine method

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek adabiyotining buyuk vakillaridan biri, qalb erkinligiga intilgan shoir Erkin Vohidov hayoti va ijodini o'rganishda zamonaviy uslub va texnologiyalardan foydalanish tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: pedagogik texnologiya, interfaol ta'lim, sinxronlash usuli

Аннотация: В статье анализируется использование современных методов и технологий в изучении жизни и творчества Эркина Вохидова, поэта, стремившегося к свободе сердца, одного из великих представителей узбекской литературы.

Ключевые слова: педагогическая технология, интерактивное обучение, метод синквейна

This article analyzes the use of modern methods and technologies in studying the life and work of the poet Erkin Vohidov, one of the great representatives of Uzbek literature, who strived for freedom of the heart. Keywords: Pedagogical technology, interactive education, syncwine method. Uzbek literature and culture are closely connected with the name of the poet. The poet entered the hearts of our people with his rainbow-colored work. The fact that Erkin Vohidov, along with several other compatriots, was awarded the title of "Hero of Uzbekistan" for his outstanding contribution to strengthening the independence of Uzbekistan, deepening reforms, and the development of the socio-political and cultural life of our country, for his great services to our state and people, and for his heroic labors, in accordance with the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated August 25, 1999, brings incomparable joy to the hearts of the poet's fans. When you read Erkin Vohidov's works, you feel as if you see human suffering in them. When you read the poet's poems, you feel as if you have fallen into a mythical world. The poet's language is free.

Today, new modern pedagogical technologies are entering the education system and many modern teaching methods are widely used. The use of such teaching

methods leads to high efficiency in the teaching process. The selection of these methods based on the didactic tasks of the lessons, the preservation of the traditional form of the lesson, the effective use of these methods in the lesson process leads to a further increase in the level of mastery of students. The current development of education has brought a new direction - innovative pedagogy. Pedagogical technology - the use of modern pedagogical technologies in the process of education and upbringing, studies the problems of increasing the efficiency of the educational and upbringing process based on a technological approach. Currently, modern pedagogical technological methods mainly mean interactive methods. Interactive teaching methods are currently the most widespread and widely used methods in all types of educational institutions. It has always been a requirement of the times to teach the life and work of our poet Erkin Vohidov, the Hero of Uzbekistan, a unique talent and a deep place in the hearts of the Uzbek people, to our future students and young people in the educational process. After all, teaching the poet's poems given in programs and textbooks in effective methods based on the requirements of the time serves to enrich the spirituality of students, form their independent thinking, develop their speech and worldview, and increase their love for fiction. In literature classes of general secondary schools, topics related to the life and work of Erkin Vohidov are taught in the fifth, sixth, and eleventh grades. In the 5th grade, information about the life of Erkin Vohidov and his epic poem "Nido" are studied. The textbook contains the poet's poem "Nido", which is read figuratively by the teacher or the audio text of the poem is listened to. Through the lecture method, the teacher analyzes and explains the images in the poem. Based on the conclusions drawn from the poem, one of the effective methods can be used, the "Sinquain" method. This method is an unrhymed poem that helps synthesize information, meaning "5 lines" in French, and in which information about the concept being studied is collected and expressed in the words of the student through various options and different points of view. Rules for composing a sinkquain:

Line 1: The subject is expressed by the subject (usually a noun is chosen). Line 2: The subject is expressed by two adjectives (2 adjectives are written). Line 3: The actions within the subject are expressed by three words. (3 verbs or adverbs are written). Line 4: A thought consisting of four words is written, expressing the attitude towards the subject. Line 5: One word that. Repeats the essence of the subject and is close in meaning to it is written (a synonym for the subject is written). The above rules are explained to the students and the task of composing a syncwine is given. In addition, syncwine can be used in literature lessons (for example, when summarizing the previous topic or after reading works). This method, which usually allows for critical thinking, is effective in summarizing information, clearly conveying complex ideas, and expressing opinions. This can be considered a creative task, both in

individual work and in groups and pairs. With the help of syncwine, you can develop vocabulary, increase students' interest, indirect thinking, collect ideas, connect words with each other. Using the syncwine method in school lessons helps to save a lot of time.

References

1. Literature teaching methodology Q. Husanboyeva, R. Niyozmetova.: "Barkamol fayz media" publishing house, 2018.
2. Vohidov E. "My biography" article. Tashkent. "Yoshlik" magazine. Issue 10. 1992
3. <https://cyberleninka.ru> "E. Vohidov is a master singer of human experiences" article

ISAJON SULTONNING HIKOYACHILIKDAGI MAHORATI

Saxibova Mubinoxon Ilyosjon qizi

mubinoxonsaxibova@gmail.com

Qo‘qon davlat universiteti o‘zbek tili va adabiyoti
mutaxassisligi 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy o‘zbek adabiyotining yetakchi vakillaridan biri bo‘lgan Isajon Sultonning hikoyachilik mahorati “Otamga nimadir bo‘ldi hikoyasi misolida tahlilga tortilgan. Maqolada muallifning badiiy uslubi, psixologik tasvir yaratish mahorati o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: Isajon Sulton, hikoya, badiiy mahorat, bolalik dunyosi, ramzlar, obraz, uslub, til, kompozitsiya, sujet, g‘oya, ota-bola munosabatlari, oilaviy qadriyatlar

XX asrning 90-yillari oxirida O‘zbek adabiyotiga N.Eshonqul, L.Bo‘rixon, Sh.Bo‘tayev, U.Hamdani, N.Otaxonovlardan iborat yangi bir yozuvchilar avlodi kirib keldi. Bu avlod jahon adabiyotida ro‘y berayotgan yangilanish jarayonlari bilan birga qadam tashlab, milliy nasrimiz an‘analarini yangiladilar. Milliy adabiyotga modernistik, postmodernistik tamoyillarni, yangilangan janr, obraz, uslub va kompozitsion shakllarni olib kirdilar. Isajon Sulton asarlari ham aynan shu yangi avlod ijodiy doirasiga tegishlidir. Adib o‘zining chuqur falsafiy mazmunga ega hikoyalari, o‘tkir ijtimoiy muammolarni ko‘tarib chiqqan qissa va romanlari bilan odamlar qalbiga yo‘l topdi. “Adabiyot xalqning yuragi, elning ma’naviyati ko‘zgusi. Bugungi murakkab zamonda odamlar qalbiga yo‘l topish, ularni ezgu maqsadlarga ilhomlantirishda adabiyotning ta’sirchan kuchidan foydalanish kerak”¹.

“Otamga nimadir bo‘ldi” hikoyasi muallifning badiiy mahoratini namoyon etuvchi yorqin namunalardan biridir. Jabbor Eshonqulov “Inson ruhiyati juda keng olam bo‘lib, undagi hissiyot va tuyg‘ular ikki xil shaklda o‘zini namoyon etadi. Birinchisi, anglangan, ma’lum mantiqqa bo‘ysungan tashqi dunyoga nisbatan o‘zining qat’iy xulosa va yo‘nalishiga ega tuyg‘ular. Bu tuyg‘u insonning jamiyatga, odamlarga, atrof muhitga munosabati va bular haqidagi ma’lum tushunchaga ega bo‘lgan qarashlarni ifodalaydi; bularning barchasini sintez qilib beradigan, ya’ni ong bevosita ishtirok etadi. Ikkinchisi, ong osti hislari, onga qalqib chiqmagan, lekin inson ruhiyatida doimo mavjud, tashqi dunyo bilan tinimsiz aloqa qilib turuvchi hislar. Bu hislar inson harakati, ruhiyatining asosini tashkil etadi”² deb yozadi. Ayni

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий боғида барпо этилган Адиблар хийбонининг очилишида сўзлаган нутқи. / Халқ сўзи, 2020, 21 май, №106 (7608).

² Эшонкул Ж. Фольклор: образ ва талқин. – Қарши: «Насаф», 1999. – 130 б.

shu holat “Otamga nimadir bo’ldi” hikoyasida kuzatiladi. Bu hikoyada bolaning otasizlik dardi, tabiatning ramziy tilida ifodalangan oilaviy inqiroz va migratsiya kabi dolzarb ijtimoiy muammolar badiiy mahorat bilan talqin qilingan. Hikoyaning markazida otasini sog’inayotgan bola obrazi turadi. Hikoyada bolakayning ichki kechinmalari, o’ylari, orzulari samimiy va ishonarli tarzda ifodalangan. Bo’ynoq kuchuk bilan o’zaro munosabatlari bolalik dunyosining naqadar boy va rang-barang ekanligini ko’rsatadi. Adib bolakayning ruhiy holatini, uning fikrlash tarzini, hissiy kechinmalarini chuqur tahlil qilib, o’quvchini bolalik dunyosiga olib kiradi. Asarning asosiy g’oyasi - insonning yaqinlariga bo’lgan muhtojligi va ularsiz hayotning muvozanatsizligidir. Bola uchun otasining yo’qligi nafaqat oilaviy bo’shliq, balki butun atrof-muhitning o’zgarishidir:

- Uyning issiqligi yo’qoladi
- Daraxtlar quriydi
- Suv ayniydi
- Hayvonlarning xatti-harakati o’zgaradi.

Muallif bu orqali inson va tabiatning o’zaro bog’liqligi haqida chuqur fikr yuritadi. Hikoyada otasizlik nafaqat oilaviy, balki ijtimoiy muammo sifatida ham ko’rsatilgan. Isajon Sulton “Otamga nimadir bo’ldi” hikoyasida yorqin va ishonarli obrazlar yaratishga muvaffaq bo’lgan. Bolakay obrazi uning samimiy va sodda dunyoqarashini, otasiga bo’lgan kuchli muhabbatini aks ettiradi. Ota obrazi oila tashvishlari bilan yashaydigan, farzandlariga mehribon inson sifatida tasvirlangan. Ona obrazi esa qayg’usi ichiga cho’kkan, farzandlari uchun qayg’uradigan ayol sifatida namoyon bo’ladi. Bo’ynoq kuchuk obrazi esa otaning sadoqatini, oilaning bir butunligini ifodalaydi. Isajon Sulton “Otamga nimadir bo’ldi” hikoyasida o’ziga xos badiiy til va uslubdan foydalanadi. U bolakayning tilidan foydalanib, uning samimiy va sodda nutqini mahorat bilan aks ettiradi. Hikoya bolaning ichki monologlari va xotiralari soda va ta’sirli shaklda beriladi. Bu uslub matnni jonli va shaffof qiladi. Misol uchun: “Ota, sizsiz qiynalib qoldik...”³, “ketmasangiz bo’lmaydi”, “yulduzlar bodroqday” kabi so’zlar bolaning sodda va beg’ubor qalbidan chiqadi. Adib syujet rivojida bolakayning psixologik holatini, hissiy kechinmalarini chuqur tahlil qiladi. Hikoyada Isajon Sulton ramzlardan ham keng foydalangan:

Ramz	Ma’nosi
Suvning aynishi	Barakaning yo’qolishi
Qurg’oqchilik	Oilaviy inqiroz
Yulduzlar	Umid va orzu ramzi
Bo’ynoq (it)	Sodiqlik va himoya

Isajon Sulton bolaning ruhiy kechinmalarini ajoyib mahorat bilan tasvirlaydi:

³ I.Sulton. “Otamga nimadir bo’ldi”. Bog’i eram .Qissa va hikoyalar.-Toshkent:Sharq,2015.-B.87.

1. Otasizlik dardi - bola har narsada otasining yo'qligini sezadi. "Onam bilan yerlarni chopib ekin ekmoqchi bo'ldik, bir suv kelsa, bir kelmadi, hammayoqni o't bosdi, ammo ekin bitmadi. Sizsiz baraka ketib qoldi. Akam borib suv ochib kelar bo'ldi, uch-to'rt kun urindi, birov suv bermadi. Kap-katta kishilar bolani haqini yeb qo'yishdi. Siz bo'lganingizda ular hayiqar edilar. Dov-daraxt meva solmay qo'ydi. Har yoqni sho'r bosdi. Sigirlarimiz ozib ketdi, qaraydigan odam topilmadi."⁴

2. Himoyasizlik hissi - otasiz uy "sovuq" bo'lib qoladi. "O'sha kundan boshlab uyimiz issiq bo'lmay qoldi. Otam borligida haroratli bo'lardi. To'niga o'ranib choy ichib, televizor ko'rib o'tirar, goh tizzasiga urib, baqirib-baqirib kular ham edi. Men bag'riga kirib olardim. Goho turib pechkadagi olovga o'tin tashlab qo'yardi."⁵

3. Mas'uliyat hissi - bola o'zini katta odam kabi his qiladi "Otam ketgach, kuchukka mehrim oshdi. Oldidagi suvini har kuni yangilayman, non beraman. Behi ham bergan edim, yegisi kelmadi. Atay suviga diqqat bilan qarayman: top-toza, tiniq bo'ladi. Xursand bo'laman-u to'kib tashlab, ariqdan boshqa suv opkelib solaman."

Muallif bolaning ruhiy holatini uning tabiatga munosabati orqali aks ettiradi. Masalan, daraxtlarning qurib ketishi bolaning ichki iztirobining ramzidir.

Isajon Sulton "Otamga nimadir bo'ldi" hikoyasida ijtimoiy muammolarni ko'tarishga alohida e'tibor beradi. Hikoyada oilani boqish uchun otaning uzoq safarga ketishi, oila a'zolarining iqtisodiy qiyinchiliklari, oilaviy qadriyatlarning ahamiyati kabi ijtimoiy muammolar tasvirlangan. Adib har bir ijtimoiy muammoning o'zbek jamiyatidagi o'rnini, insonlar psixologiyasiga ta'sirini tahlil qilib, hikoyaning g'oyaviy-badiiy qimmatini oshiradi.

Hikoya tili soda va ravon. "Yozuvchi qahramonlar taqdirini, hayotdagi chigalliklarni shunchaki ifoda yetish bilan cheklanmaydi, balki hayotning ma'nosini chaqishga intiladi". Ushbu ta'rif Umarali Normatov tomonidan Pirimqul Qodirov ijodiga nisbatan bildirilgan bo'lishiga qaramay, u bizning nazarimizda Isajon Sulton ijodiga ham taalluqliligi bilan ahamiyatli. Yozuvchi ijodida ham qahramonlar masalasi shunchaki ifodalanilmaydi. U ramzlar, tabiat tasviri orqali qahramonlarning ruhiy holatini ochishga va bu orqali hayotning ma'nosini chaqishga intiladi. Hikoyada yozuvchi davr muhitini ochib berishda obrazlar ruhiyatidan, obrazlar ruhiyatini ochishda esa tabiat tasviridan o'rinli va salmoqli foydalanganligini ko'rish mumkin. Bu ham o'z o'rnida boshqa yozuvchilarda doim ham takrorlanavermas alohida bir jihat hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий боғида барпо этилган Адиблар

⁴ I.Sulton. "Otamga nimadir bo'ldi".Bog'i eram .Qissa va hikoyalar.-Toshkent:Sharq,2015.-B.86.

⁵ I.Sulton. "Otamga nimadir bo'ldi".Bog'i eram .Qissa va hikoyalar.-Toshkent:Sharq,2015.-B.87.

хиёбонининг очилишида сўзлаган нутқи. / Халқ сўзи, 2020, 21 май, №106 (7608).

2. I.Sulton. Bog'i eram qissa va hikoyalari. - Toshkent: Sharq, 2015.- B.87.

3. Эшонқул Ж. Фольклор: образ ва талқин. – Қарши: «Насаф», 1999. – 130 б.

NAZAR ESHONQUL ASARLARINI O'RGANISHDA KEYS (MUAMMOLI) TA'LIM TEXNOLOGIYASIDAN UNUMLI FOYDALANISH

G'aniyeva O'g'iloy Olimjon qizi
ganiyevaogiloy505@gmail.com
+99891 6744416

Qo'qon davlat universiteti O'zbek tili va adabiyoti
1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek zamonaviy adabiyotining yorqin vakillaridan biri Nazar Eshonqul ijodini umumta'lim maktablarida o'rganishda keys (muammoli) ta'lim texnologiyasi imkoniyatlari tahlil etiladi. Ushbu yondashuv orqali o'quvchilarda mustaqil fikrlash, tahliliy yondashuv, axloqiy-ruhiy savollar ustida mulohaza yuritish ko'nikmalari shakllantirilishi yoritilgan.

Kalit so'zlar: Nazar Eshonqul, keys texnologiyasi, muammoli vaziyat, tahliliy yondashuv, adabiy ta'lim, zamonaviy dars

Аннотация: В данной статье рассматриваются возможности применения кейс-технологии (проблемного обучения) при изучении творчества одного из ярких представителей современной узбекской литературы - Назара Эшонкулова в общеобразовательных школах. Этот подход способствует формированию у учащихся навыков самостоятельного мышления, аналитического подхода и размышлений над нравственно-духовными вопросами.

Ключевые слова: Назар Эшонкул, кейс-технология, проблемная ситуация, аналитический подход, литературное образование, современный урок

Abstract: This article explores the potential of using the case (problem-based) teaching method in studying the works of Nazar Eshonqul, one of the prominent figures in contemporary Uzbek literature, in general education schools. The approach fosters students' independent thinking, analytical reasoning, and reflection on moral and spiritual issues.

Keywords: Nazar Eshonqul, case method, problem situation, analytical approach, literary education, modern lesson

Zamonaviy ta'lim jarayoni o'quvchining mustaqil fikrlashi, tahlil qilish, qaror qabul qilish kabi ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan bo'lishi zarur. Ayniqsa, adabiyot darslarida bunday yondashuvlar o'quvchilarning ruhiy dunyosini boyitadi, ularni teran tafakkurga undaydi. Ta'lim jarayonining bunday shakli O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 13-apreldagi PQ-117-sonli qarorida qayd etilgan "Ijodiy va tanqidiy fikrlashga asoslangan darslarni tashkil etish" talablari bilan hamohangdir [1]. Xususan, o'zbek adiblaridan biri Nazar Eshonqulning

asarlarini o'rganishda keys (muammoli) texnologiyasi ayni muddao hisoblanadi. Ushbu maqolada mazkur metodning nazariy va amaliy asoslari, uning samaradorligi tahlil qilinadi.

Keys texnologiyasining nazariy asoslarini ilmiy manbalarda quyidagicha ifoda etiladi. Keys texnologiyasi (ing. case study method) o'quvchilarni real hayotdagi yoki yaqinlashtirilgan muammoli vaziyat asosida faol ishtirok etishga chorlaydi. Bu usulda o'quvchilar: muammoni mustaqil tahlil qiladi, turli yechimlar taklif etadi, tanqidiy fikr bildiradi, ijtimoiy va axloqiy pozitsiyasini shakllantiradi. V.V.Kraevskiy, I.Ya.Lerner, N.V.Kuzmina kabi olimlar keys texnologiyasini shaxsga yo'naltirilgan ta'lim vositasi sifatida yuqori baholaganlar [2].

Nazar Eshonqul o'z asarlarida inson ruhiyati, tarixiy xotira, axloqiy tanlov, hayot-mamot kabi dolzarb masalalarni yoritadi. Uning "Maymun yetaklagan odam", "Shamolni tutib bo'lmaydi", "Urush odamlari" kabi hikoyalari o'quvchini teran o'ylashga undaydi. Masalan, "Maymun yetaklagan odam" hikoyasida muallif "tarixga qaytish" milliy mentalitetga nisbatan hurmat, milliy ong va vijdon masalalarini ko'taradi. Bu hikoya asosida keys tayyorlab, o'quvchilardan quyidagi savollar bo'yicha tahlil talab etish mumkin:

Qahramonning xatti-harakati qanchalik asosli?

Agar siz shu vaziyatda bo'lsangiz, qanday yo'l tutardingiz?

Bu voqea orqali muallif qanday g'oyani ilgari surmoqda?

Keys texnologiyasini darsda qo'llash bosqichlari

1. Muammoli vaziyatni aniqlash: Asardan ijtimoiy-axloqiy muammo aniqlanadi.
2. Muammoni tahlil qilish: Guruhlar yoki individual tarzda qahramonlarning harakati, sabab va oqibatlar muhokama qilinadi.
3. Yechimlarni ishlab chiqish: Har bir guruh yoki shaxs o'z pozitsiyasini asoslab beradi.

4. Taqqoslash va umumlashtirish: O'qituvchi muallif pozitsiyasi bilan o'quvchilarning fikrlarini taqqoslaydi, umumiy xulosa chiqariladi.

Bu bosqichlar orqali o'quvchilar adabiy asarni o'rganishdan tashqari, ijtimoiy muammolar haqida chuqur fikr yuritishga odatlanadi.

Keys texnologiyasidan foydalanish quyidagi pedagogik maqsadlarga erishishda foydalidir. Xususan, O'quvchilarda tahliliy va tanqidiy fikrlash shakllanadi, asarlar chuqur o'zlashtiriladi, darsga qiziqishi ortadi, o'quvchilar shaxsiy pozitsiyasini asoslay oladi, milliy qadriyatlar va insoniy fazilatlar singdiriladi. Quyida muammoli keys va uning taxminiy yechimlarni ham ilova etamiz.

Keys 1: Odam va hayvon o'rning almasuvi - kim aslida kim?

Muammo:

Hikoyada odam maymunni yetaklayapti, ammo voqealar rivojida o'quvchi odamning xatti-harakatlari orqali uning o'zi hayvonlarcha yashayotganini anglaydi.

Maymun esa ba'zi hollarda odamdan ko'ra hushyor, hatto insoniy fazilatlarga yaqin ko'rinadi.

Muhokama savollari:

1. Sizningcha, bu hikoyadagi "odam" haqiqatan ham insoniy fazilatlar egasimi?
2. Maymunning xatti-harakatlarida qanday "insoniylik" belgilari bor?
3. Muallif nima demoqchi bo'lgan: odamni tanqid qilmoqchimi yoki jamiyatga ishora qilmoqdami?
4. Siz ushbu holatga qanday baho berasiz? Bu sizga real hayotdagi qanday voqealarni eslatadi?

Yechim yo'nalishlari:

O'quvchilar guruhlariga bo'linadi va odam bilan maymunning fazilatlarini taqqoslab, kim asl "inson" ekanini aniqlaydi.

Har bir guruh o'z fikrini asoslab, ijtimoiy yoki axloqiy xulosa chiqaradi.

Hikoyadagi obrazlar orqali o'z zamondoshlari hayotidan misollar keltiradilar va yakuniy xulosa chiqaradilar. Bu bilan talaba (o'quvchi) asar bilan tanishish, asarning mohiyati, g'oyasi, tagma'nosi va adibning o'y-fikrlarni teranroq anglaydi.

Xulosa qilib shuni aytish joizki, Nazar Eshonqul ijodini o'rganishda keys texnologiyasidan foydalanish nafaqat adabiy-estetik bilimlarni, balki axloqiy, ma'naviy, ijtimoiy bilimlarni ham o'zlashtirishga xizmat qiladi. Bunday yondashuv zamonaviy darslarning interaktiv, shaxsga yo'naltirilgan va hayotga yaqin bo'lishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kraevskiy V.V., Lerner I.Ya. Pedagogika: nazariy asoslar va metodlar. – Moskva: Pedagogika, 2001.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-117-sonli qarori. 2023-yil 13-aprel.
3. Qodirova Z.T. Keys texnologiyasining adabiyot ta'limidagi ahamiyati. // "Ta'lim innovatsiyalari" jurnali. – 2022, №2.
4. [N.Eshonqul. Saylanma.Toshkent.Akademnashr. 2022, B-508, b-35]

ADABIY TA'LIMDA XORIJIY TAJRIBA

Tursunova Odinaxon O'ktamjon qizi

Qo'qon davlat universiteti O'zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi 1-bosqich
magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada adabiy ta'limning xorijiy mamlakatlardagi ilg'or tajribalari, ularning metodikasi va pedagogik yondashuvlari tahlil qilinadi. Finlandiya, AQSh, Buyuk Britaniya va Janubiy Koreya kabi davlatlarning adabiy ta'limga oid tajribalari misolida o'qituvchilarning o'quvchilarda estetik did, tanqidiy tafakkur va ijodiy yondashuvni shakllantirishdagi roli yoritiladi. Maqolada O'zbekistonda adabiy ta'lim sifatini oshirish uchun xorijiy tajribalarni integratsiyalash imkoniyatlari ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: adabiy ta'lim, xorijiy tajriba, tanqidiy fikrlash, estetik tarbiya, innovatsion metodlar

Аннотация: В данной статье анализируется передовой опыт литературного образования в зарубежных странах, рассматриваются их методики и педагогические подходы. На примере таких стран, как Финляндия, США, Великобритания и Южная Корея, освещается роль учителей в формировании у учащихся эстетического вкуса, критического мышления и творческого подхода. Также рассматриваются возможности интеграции зарубежного опыта для повышения качества литературного образования в Узбекистане.

Ключевые слова: литературное образование, зарубежный опыт, критическое мышление, эстетическое воспитание, инновационные методы

Annotation: This article analyzes the advanced practices of literary education in foreign countries, focusing on their methodologies and pedagogical approaches. Using examples from Finland, the USA, the United Kingdom, and South Korea, the paper highlights the role of teachers in developing students' aesthetic taste, critical thinking, and creative approach. It also explores the possibilities of integrating international experiences to improve the quality of literary education in Uzbekistan.

Keywords: literary education, foreign experience, critical thinking, aesthetic education, innovative methods

Zamonaviy ta'lim tizimi jamiyatning madaniy va ma'naviy taraqqiyotida muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Xususan, adabiy ta'lim yosh avlodni ma'naviy boyitish, ularda estetik didni shakllantirish va ijtimoiy ongini yuksaltirishda muhim vosita sanaladi. Bugungi kunda ko'plab mamlakatlar o'z ta'lim tizimlarini yangilash, innovatsion metodlar joriy etish va xalqaro tajribalarni o'zlashtirish orqali o'quvchilarda chuqur bilim va ko'nikmalarni shakllantirishga intilmoqda. Adabiyotni

o'rgatishda faqat matnni tushunish emas, balki uni tahlil qilish, boshqalarning fikrini tinglab, bahslashish, ijodiy fikrlash kabi ko'nikmalarni rivojlantirish ham muhim hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan xorijiy mamlakatlar tajribasi O'zbekiston ta'lim tizimi uchun dolzarb va foydali bo'lishi mumkin. Jumladan, bir qancha davlatlar xorijiy tajribasini ko'rib chiqamiz:

1. Finlandiya tajribasi

Finlyandiyada adabiy ta'lim o'quvchilarning individual qiziqishlariga asoslanadi. Bu yerda darslar ko'proq ijodiy faoliyat, muhokamalar va guruhli ishlarga yo'naltirilgan. Har bir o'quvchi o'z nuqtai nazarini erkin bildiradi. O'qituvchilarga keng erkinlik berilgan bo'lib, ular dastur asosida moslashuvchan dars rejalari tuzishlari mumkin.

2. AQSh tajribasi

AQShda adabiy ta'lim tanqidiy fikrlashga asoslanadi. O'quvchilar adabiy matnlarni o'qish bilan birga ularni ijtimoiy, tarixiy va madaniy kontekstda tahlil qilishga o'rgatiladi. Shuningdek, zamonaviy yozuvchilar asarlari bilan klassik adabiyotlar birga o'rgatiladi, bu esa ta'limning dolzarbligini oshiradi.

Ayni damda AQSH pedagogikasidagi: 1. Bolani o'z kuchi, imkoniyatiga ishonch ruhiyatida tarbiyalash. 2. O'quvchinig eng kichik shaxsiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish uchun kurash 3. Bolani kamsitmaslik, insoniylik qadriyatlarini va g'ururini yerga urmaslik 4. O'quvchini ilk davridanoq kasbga yo'naltirish 5. Vataniga faxr va iftixor ruhi bilan tarbiyalash.

Yaponiya ta'limidagi:

1. Bolani maktabga puxta tayyorlash
2. Kichiktoylar ta'lim va tarbiyasiga ota-onalar masuliyatini kuchaytirish;
3. O'quvchilarni nafosat jismoniy kamolotiga berilayotgan e'tibor;
4. O'qituvchi kadrlariga yuksak talabchanlik;
5. Yosh talantlar bilan olib borilayotgan izchil ishlar.

Germaniya ta'limidagi:

1. Tabaqalashtirib o'qitishga kuchli e'tibor;
2. O'quvchilarni mehnat ta'limini mustahkamlash
3. Kasbga yo'naltirish.

Fransiya ta'limidagi:

1. Maktabgacha tarbiyadanoq o'quvni predmetlashtirib tashkil etish ;
2. Boshlang'ich ta'limni 3 bosqichda puxta amalga oshirish;
3. O'quvni didaktik vositalar bilan ta'minlashga berilayotgan katta e'tibor. [2;6]
3. Buyuk Britaniya tajribasi

Buyuk Britaniya maktablarida adabiy ta'limda klassik ingliz adabiyoti markaziy o'rin tutadi. Ta'lim jarayonida Uilyam Shekspir, Charlz Dikens, Sharlotte Bronte kabi yozuvchilarning asarlari asosiy material sifatida qo'llaniladi. O'quvchilar nafaqat bu

asarlarni o‘qiydi, balki ular ustida dramatik ifodalar, rolli o‘yinlar, sahnalashtirish orqali chuqur tahlil va tushuncha hosil qiladilar. Bu metod o‘quvchilarda nafaqat tushunish, balki his qilish va ijodiy yondashish ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi.

4. Janubiy Koreya tajribasi

Janubiy Koreyada adabiy ta’lim milliy an’analar va zamonaviylik uyg‘unligi asosida olib boriladi. Darslarda zamonaviy koreys yozuvchilarining asarlari bilan bir qatorda G‘arb adabiyoti ham o‘rgatiladi. “Creative writing” (ijodiy yozuv) mashg‘ulotlari keng joriy etilgan bo‘lib, o‘quvchilarga o‘z asarlarini yozish, tuzatish va taqdim etish imkoniyati yaratilgan. Bu o‘quvchilarni nafaqat o‘quvchi, balki yozuvchi sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. “Xabaringiz bor, yurtimizda professional ta’lim tizimini ilg‘or xorijiy tajribalar asosida takomillashtirish, boshlang‘ich, o‘rta va o‘rta maxsus professional ta’lim bosqichlarini joriy qilish orqali mehnat bozori uchun malakali va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash hamda mazkur jarayonga ish beruvchilarni keng jalb qilish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 6-sentyabrdagi “Professional ta’lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo‘shimcha choratadbirlar to‘g‘risida”gi farmoni qabul qilindi”. [2; 2]

Mamlakatimizda pedagoglarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimi yo‘lga qo‘yilgan. “Bu boradagi xalqaro tajriba ham o‘rganilmoqda. Professor o‘qituvchilarimiz Buyuk Britaniya, Germaniya, Avstriya, Italiya, Fransiya, Chexiya, Slovakiya, Gretsiya, Ispaniya, Belgiya, Niderlandiya kabi davlatlarda ta’lim olib, malaka oshirib kelmoqda. Yevropa Ittifoqi komissiyasining «Erasmus+», «Texnik yordam dasturlari» kabi loyihalari oliy ta’lim tizimini modernizatsiyalash, yanada takomillashtirishda qo‘l kelmoqda”. [4; 2]

Xalqaro tajribalarini sinchkovlik va qunt bilan o‘rganish orqali ta’lim tarbiyada qotib qolgan, o‘z dolzarbligini yo‘qotib borayotgan ish shakllari, uslublaridan xalos bo‘lish bilan birga, uni munosib tarzda yangilashda qo‘shimcha boy manbalarga ega bo‘lamiz. Davlatimiz rahbari mamlakatda kadrlar muammosi mavjudligini barcha sohalarga islohotlar sur‘atiga mos zamonaviy mutaxassislar kerakligini aytgan edi. Shu maqsadda butun ta’lim tizimi takomillashtirilmoqda. Maktabgacha ta’lim rivojlantirilayotganini maktab saboqlariga puxta zamin bo‘lmoqda. Umumiy o‘rta ta’lim sifati ilg‘or xalqaro tajriba va zamon talablari asosida yuksaltirilmoqda. Prezident maktablari, buyuk allomalarimiz nomi bilan ataladigan ixtisoslashtirilgan maktablar, ijod maktablari, Temurbeklar maktablari kabi zamonaviy va innovatsion ta’lim maskanlari tashkil etildi. Ularda xalqaro tajribalar yo‘lga qo‘yilganligi kelajakda yetuk kadrlar yetishib chiqishidan dalolat beradi. “2019-yil 26- noyabrda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining, Zamonaviy maktab” larni tashkil etish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi qaror qabul qilindi. Qarorga muvofiq 2021-yilgacha maktablarnng

kamida 3 foizi, 2025-yilgacha 20 foizi 2030- yilga qadar esa 50 foizini, , zamonaviy maktab" larga aylantirishning asosiy parametrlari belgilandi".[2; 2]

Xorijiy mamlakatlar tajribasini umumlashtirib aytganda, quyidagi umumiy jihatlar ajralib turadi: bu mamlakatlarda o'quvchilarning faolligi, mustaqil fikrlashi va estetik bahosi asosiy mezon sifatida qoraladi. O'qituvchi esa faqat bilim beruvchi emas, balki o'quvchining ijodiy hamrohi va yo'lboshchisi sifatida ishtirok etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yo'ldashev J.F. Xorijda ta'lim(metodik qo'llanma)-Toshkent:1995.
2. Abdiyeva Komila Suvonqulovna. Ta'lim sifat samaradorligini oshirishda xalqaro tajribalardan foydalanish. "Oriental Art and Culture" Scientific-Methodical Journal - (3) III/2020. 7 b.
3. Anorkulova G, Karimov A.Xorijiy mamlakatlar ta'lim tizimining o'ziga xos yo'nalishi uslub va tahlili. Xalq ta'limi ilmiy metodik jurnali. 2017-yil 3-son.
4. Dinoraxon Qurbonaliyeva. Ta'limda ilg'or xorijiy tajribalar. XXI asrda innovatsion texnologiyalar, fan va ta'lim taraqqiyotidagi dolzarb muammolar jurnali. 3 b.

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA MAKON KATEGORIYASIDA FRAZELOGIK BIRLIKLAR TAHLILI

Oripova Kamolaxon Erkinjon qizi
Qo‘qon DU Filologiyafakulteti o‘qituvchisi
Alijonova Muslimaxon Ilhomjon qizi
Qo‘qon DU xorijiy til va adabiyoti
yo‘nalishi 2- bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek tillarida makon kategoriyasi bilan bog‘liq frazeologik birliklarning lingvistik va semantik tahlili amalga oshirilgan. Frazeologizmlarning tuzilishi, ularning semantik xususiyatlari, sintaktik vazifasi hamda o‘zaro ekvivalentlik darajasi yoritib beriladi.

Kalit so‘zlar: frazeologik birlik, makon kategoriyasi, turg‘un birikma, ingliz tili, o‘zbek tili, semantik tahlil, lingvistik ekvivalentlik, balandlik, geografik makon, yo‘nalish, qiyosiy tahlil

Tillararo frazeologik birliklarni qiyosiy tahlil qilish lingvistik tadqiqotlar orasida alohida o‘rin egallaydi. Frazeologizm - bu tilda odatiy qo‘llaniladigan, ko‘pincha ko‘chma ma’noga ega bo‘lgan, doimiy va barqaror so‘z birikmalaridir[1]. Ular tilda kommunikativ maqsadga xizmat qilishi bilan birga, xalqning dunyoqarashi, madaniy qadriyatlari, mentaliteti haqida ham ma’lumot beradi. Frazeologik birliklar orqali milliy tafakkur, dunyoni idrok etish tarzining ifodasi ko‘rinadi. Ayniqsa, makon kategoriyasi bilan bog‘liq bo‘lgan frazeologizmlar tahlili til va tafakkur munosabatini yoritishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ingliz va o‘zbek tillarida makon ifodasiga oid frazeologik birliklar miqdor va mazmun jihatdan turlicha bo‘lishi mumkin. Bular milliy madaniyat, tarixiy taraqqiyot, urf-odat va hayot tarzining o‘ziga xosligi bilan bevosita bog‘liqdir[2]. Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek tillaridagi makon ifodalovchi frazeologik birliklarning strukturasi, semantikasi va ularning lingvokulturologik xususiyatlari tahlil qilinadi.

Makonga oid frazeologik birliklar odatda joy, holat yoki harakat yo‘nalishini anglatuvchi elementlarni o‘z ichiga oladi. Ingliz tilida bunday frazeologizmlar ko‘pincha "prepositional phrases" shaklida uchraydi, masalan, *in the corner*, *out of place*, *on the spot* kabi. Bu frazeologik birliklar semantik jihatdan ko‘chma ma’noga ega bo‘lib, har doim ham grammatik ko‘rinishidan anglashilmaydi. Masalan, *out of place* iborasi to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjima qilinsa "joyidan tashqarida" degan ma’noni beradi, lekin aslida u "noqulay vaziyatda bo‘lish", "mos kelmaslik" ma’nosida ishlatiladi. O‘zbek tilida esa makonga oid frazeologik birliklar ko‘proq xalq og‘zaki ijodi va kundalik nutq vositalariga asoslangan. Misol uchun, *ko‘chaga haydash*,

burunga suv keldi, boshpanasiz qolmoq iboralarini makon ifodalarini o'z ichiga oladi, lekin ular faqat joyni emas, balki holat va psixologik kechinmalarni ham bildiradi. Bu holat frazeologizmlarning faqat joyni emas, balki shu makonda yuz berayotgan voqeani ham o'zida aks ettirganini ko'rsatadi. Shunday qilib, har ikki tilda makon frazeologizmlari ko'p ma'nolilik, obrazlilik va konnotativ boylik bilan ajralib turadi[3].

Tahlil qilingan frazeologik birliklarning semantik strukturasi makon ifodasi ko'pincha "ustida", "ichida", "orqasida", "yuqorisida", "yonida", "orasida" kabi prepozitsiyalar yoki predloglarga asoslanadi. Ingliz tilida *under pressure, in the limelight, out of reach, off the record* kabi iboralar mavjud bo'lib, bular joyni bevosita emas, balki metaforik ravishda ifodalaydi. Misol uchun, *in the limelight* iborasi "e'tibor markazida" degan ko'chma ma'noni bildiradi. O'zbek tilida ham shunga o'xshash holatlarni ko'rish mumkin, masalan, *ko'z o'ngida, yurak tubida, dunyo ko'z o'ngida qorong'i, suyagi ko'chada qolmoq* kabi iboralar orqali makon anglatilsa-da, u orqali insonning ichki kechinmalari, jamiyatdagi o'rni yoki qadr-qimmatini tasvirlanadi. Bunday frazeologizmlarda makon kategoriyasi ko'proq abstrakt shaklda bo'lib, ular inson tafakkuridagi makon tasavvurining semantik modellashtirilgan ko'rinishidir[4]. Ayniqsa, *yurak tubida* kabi iboralarda anatomik organ orqali ichki kechinmalarni joylashtirish hodisasi kuzatiladi. Bu holat o'zbek tilida keng tarqalgan bo'lib, lingvistik obrazlilik va konnotativ boylikning dalilidir.

Frazeologik birliklar orqali makon tushunchasining ifodalanishi ikki tilda ham metaforik ko'chirishlar asosida amalga oshadi. Ingliz tilida *up in the air* degan ibora "hali aniqlanmagan", "belgilab olinmagan" degan ma'noni bildiradi[5]. Bu ibora osmon, havo degan fizik makon bilan bog'liq bo'lsa-da, aslida vaziyatning noaniqligi haqida xabar beradi. O'zbek tilida esa *osmondan tushganday bo'lmoq* iborasi vaziyatdan bexabar, ajablangan holatni bildiradi. Har ikkala ibora ham makonni ifodalovchi so'zlarni o'z ichiga olgan bo'lsa-da, semantik yondashuvda farqlar mavjud. Inglizcha iborada holat noaniqlik bilan bog'liq bo'lsa, o'zbek tilidagi iborada esa bexabar holda to'satdan bir holatga tushish ma'nosi mavjud. Bu esa har bir xalqning dunyoni idrok etishidagi tafovutni namoyon etadi. Shu bilan birga, *between a rock and a hard place* (ya'ni, "ikkita yomon variant o'rtasida qolmoq") degan inglizcha ibora o'zbek tilidagi *ikkilamchi yo'ldan boshqa yo'q* yoki *osmon bilan yer orasida qolmoq* kabi iboralar bilan ma'no jihatidan qiyoslanadi. Bu kabi holatlar tilshunoslikda ekvivalentlik muammosini, tarjima amaliyotidagi murakkabliklarni ochib beradi[6].

Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, ingliz va o'zbek tillaridagi makon kategoriyasida frazeologik birliklar nafaqat lingvistik, balki madaniy, tarixiy va psixologik qatlamlarga ega. Masalan, ingliz tilidagi *in the doghouse* iborasi "qahrga uchragan", "g'azab ostida qolgan" degan ma'noni bildiradi. Bu ibora tarixiy jihatdan

erkaklarning uydan haydalib, itxonada yashash holatidan kelib chiqqan. O'zbek tilidagi *eshik tagida qolmoq* yoki *uydan haydalmoq* kabi iboralar ham shunga o'xshash mazmunga ega bo'lib, bu orqali jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar, oilaviy qadriyatlar va an'anaviy gender rollar ham namoyon bo'ladi. Shu bois, frazeologik birliklarni qiyosiy tahlil qilishda faqat grammatik va semantik yondashuv emas, balki kulturologik va kognitiv tafakkur yondashuvi ham alohida ahamiyatga ega bo'ladi[7]. Tilshunos olimlar bu borada kognitiv lingvistika metodlarini, xususan, kontseptual metafora nazariyasini keng qo'llamoqdalar. Bu nazariyaga ko'ra, ko'plab frazeologik birliklar asosida "Makon = Holat", "Makon = Kayfiyat", "Makon = Qiyinchilik" kabi konseptual metaforalar yotadi.

Xulosa qilib aytganda, ingliz va o'zbek tillaridagi makon ifodalovchi frazeologik birliklar mazmun va shakl jihatdan ko'p qirrali bo'lib, ular tildagi semantik boylikni, xalq tafakkurini va madaniy qadriyatlarini o'zida mujassam etgan. Bu iboralar orqali faqatgina makon emas, balki holat, hissiyot, ruhiy ahvol va jamiyatdagi turli ijtimoiy muammolar ham ifodalanadi. Shu nuqtai nazardan, frazeologik birliklarning makon kategoriyasi doirasida tahlili har ikki til o'rganuvchisi uchun nafaqat lug'at boyligini, balki til madaniyatini ham o'rganishda xizmat qiladi. Ushbu tahlil makon kategoriyasi orqali xalq tafakkuri va dunyoni idrok etish tizimini qiyosiy tahlil qilishga imkon beradi. Keling, shu asosda kelgusida frazeologik birliklarning boshqa semantik guruhlari (masalan, vaqt, harakat, hissiyot) bo'yicha ham kengroq tadqiqotlar olib borilishi kerakligini e'tirof etish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ш. Раҳматуллаев. Ўзбек тилининг изохли фразеологик луғати. - Тошкент: Ўқитувчи, 1992.
2. М. Содиқова. Ўзбек тилидаги фразеологизмлар. - Тошкент: Фан, 2004.
3. Cowie, A. P., Mackin, R., & McCaig, I. R. Oxford Dictionary of English Idioms. - Oxford University Press, 2002.
4. Moon, R. Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach. - Oxford University Press, 1998.
5. Kunin, A. V. English-Russian Phraseological Dictionary. - Moscow: Russian Language Publishers, 1984.
6. Назаров Б. Ҳ. Тил ва фикрлаш. - Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2002.
7. Камолиддинов Ш. Лингвомаданиятшунослик асослари. - Тошкент: Фан, 2010.

TA'LIM TIZIMIDAGI BOSQICHLARDA BOLALARNING OG'ZAKI VA YOZMA NUTQINI O'STIRISHDAGI MUAMMO VA YECHIMLAR

Qo'qon davlat universiteti
O'zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi
magistranti Urinova Zumradxon Ilyosjon qizi
urinovazumradxon@gmail.com +998 996489594

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha, boshlang'ich, o'rta va katta maktab bosqichlarida bolalarning og'zaki va yozma nutqini rivojlantirish masalalari chuqur yoritilgan. Nutqiy faoliyat bosqichma-bosqich takomillashib borishi, har bir yosh davrining o'ziga xos nutqiy ehtiyojlari va shakllari mavjudligi ilmiy asosda tahlil qilingan. Shuningdek, maktabgacha yoshdagi bolalarda fonematik eshitish, leksik zahira va grammatik tuzilmalarning shakllanishi, o'quvchilarni yozma nutqqa o'rgatishda individual yondashuvning ahamiyati, maktab davrida monologik va dialogik nutqni rivojlantirish usullari ko'rib chiqilgan. Maqolada zamonaviy pedagogik texnologiyalar va psixologik yondashuvlar asosida bolalarning nutqiy salohiyatini yuksaltirish yo'llari ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: nutqiy faoliyat, fonema, leksik zahira, grammatik tuzilma, monolog, dialog

Annotation: This article thoroughly explores the development of children's oral and written speech at preschool, primary, middle, and high school stages. It scientifically analyzes the gradual formation of speech activity, highlighting the specific linguistic needs and forms characteristic of each age group. The article examines the development of phonemic awareness, lexical enrichment, and grammatical structures in preschool children, emphasizes the importance of individualized approaches in teaching writing, and discusses effective methods for developing both monologic and dialogic speech during school years. It also outlines strategies for enhancing children's speech potential using modern pedagogical technologies and psychological approaches.

Keywords: Speech activity, Phoneme, Lexical resource, Grammatical structure, Monologue, Dialogue

Аннотация: В данной статье всесторонне рассматриваются вопросы развития устной и письменной речи у детей на этапах дошкольного, начального, среднего и старшего школьного образования. Научно обоснован процесс поэтапного формирования речевой деятельности, выявлены речевые потребности и формы, характерные для каждого возрастного периода. Анализируется развитие фонематического слуха, лексического запаса и грамматических структур у детей дошкольного возраста, подчеркивается

значение индивидуального подхода в обучении письменной речи, а также рассматриваются эффективные методы формирования монологической и диалогической речи у школьников. В статье предложены пути повышения речевого потенциала детей с использованием современных педагогических технологий и психологических подходов.

Ключевые слова: Речевая деятельность, Фонема, Лексический запас, Грамматическая структура, Монолог, Диалог

Bola ulg'ayib borar ekan unda o'z ehtiyojlarini tushuntirib berish uchun so'zlashishga moyilik sezadi. Dastavval bola atrofidagilarni taniydi, eshitgan so'z va jummalarni o'zlashtirib boradi. Ko'p yillik ilmiy kuzatish va ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, inson o'z umri davomida oladigan barcha axborotlarning 70 foizini 5 yoshgacha bo'lgan davrda olar ekan.

Bolaning ongi asosan 5-7 yoshda shakllanishini inobatga oladigan bo'lsak, aynan ana shu davrda uning qalbida oiladagi muhit ta'sirida ma'naviyatining ilk kurtaklari namoyon bo'la boshlaydi. Shuning uchun " Qush uyasida ko'rganini qiladi",- degan dono maqol buning yaqqol ifodasidir.¹

Shu boisdan bolalarning bu yoshda aqliy tarbiya, jismoniy sog'lomlashtirish, estetik tarbiya, axloqiy tarbiyaga, nutqining chiqishiga kuchliroq e'tibor berish zarur. Nutq bolaga inson madaniyatining barcha jabhalatiga yo'l ochadi. Umuman, shaxsning va barcha asosiy psixik jarayonlar (qabul qilish, sezish, fikrlash) ning shakllanishi bolada nutqning rivojlanishi bilan bog'liqdir. Bu borada bola shaxsini hurmat qilish, bolaning tabiiy yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda uning qiziqishlarini o'rganib chiqish zarur. Bu bosqichda " Bolalar adabiyoti" yordam beradi. Mashg'ulotda aytiladigan kichik asarlarni syujeti qiziq bo'lishi kerak.

"Ibn Sinoning ilmiy-pedagogik ijodida oilaviy tarbiyaga alohida e'tibor qaratiladi va bunda bosh rol oila boshlig'i - ya'ni otaga beriladi. Ibn Sino nima uchun bolani onasi emas, balki tarbiyachi taribiyalashi lozimligini tushuntirib beradi. Uning fikrlariga qaraganda, bolaning onasi o'z farzandi tarbiyasida ko'proq hissiyotlarga beriladi va bola tarbiyasida to'g'ri yo'lni tanlay olmaydi. Ibn Sino tarbiyachi oldiga aniq vazifalarni qo'yadi: u o'z shogirdini qachon jazolashi yoki rag'batlantirishi mumkinligini yaxshi bilmog'i lozim".² 2017-yildan keyin ta'lim tizimining Maktabgacha ta'lim va tarbiya bosqichida katta islohatlar amalga oshdi. Jumladan, barcha yoshdagi bolalarni bog'chaga jalb qilish bugun 27 % dan 78 % darajaga yetdi. Bu "Ta'lim to'g'risida" gi qonunning 8-moddasida ham o'z ifodasini topdi.

"Maktabgacha ta'lim va tarbiya bolalarni o'qitish va tarbiyalashga, ularni intellektual, ma'naviy-axloqiy, etik, estetik va jismoniy jihatdan rivojlanishiga,

1 I. Karimov " Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch" 51-bet .

2 Babayeva D.R Nutq o'stirish nazariyasi va metodikasi. Toshkent-2018.39-bet

shuningdek umumiy o'rta ta'limga tayyorlashga qaratilgan ta'lim turidir. Maktabgacha ta'lim va tarbiya olti yoshdan yetti yoshgacha bo'lgan bolalarning boshlang'ich ta'limga bir yillik majburiy tayyorlashni ham nazarda tutadi.³ Shuni inobatga olib maktabgacha ta'lim tizimida sog'lom har tomonlama yetuk bolalarni tarbiyalash uchun zarur tashkiliy, uslubiy, psixologik, pedagogik shart-sharoitlar yaratilmoqda. Maktabgachatarbiya yoshidagi bolalarda nutqiy faoliyatini shakllantirish masalalarini nutqiy faoliyat nazariyasi asosida tadqiq etish maktabgacha ta'lim nazariyasi va amaliyoti uchun dolzarb va ahamiyatli hisoblanadi. Nutqiy rivojlanish jarayonini A.N.Leontev quyidagicha tariflabdi: Nutqni "rivojlantirish jarayoni bola lug'atining va so'zlarning assotsiatsiya asosida bog'lanishining ortishida ifodalanadigan miqdoriy o'zgarishlar jarayoni emas, balki sifat jihatidan o'zgarish jarayonidir, zero, u fikrlash va ong rivojlanishi bilan ichki bog'langan holda so'zning barcha funksiyalari, tomonlari va aloqalarini qamrab oladigan haqiqiy rivojlanish jarayonidir".⁴

Xususan, 2 yoshdan 6-7 yoshgacha maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar kitobxonligi quydagi xususiyatga ega bo'lishi kerak. Bu davrda bolalar o'qishni va yozishni bilmaydi, shu sababdan tarbiyachilar tomonidan ertak, she'r, kichik hikoyalar aytib beriladi, bu asarlarning personajlari - hayvonlar, qushlar, hasharotlar, dov-daraxtlar hisoblansada, insonga xos taqlidiy suratga ega: gapiradi, yig'laydi, hafa bo'ladi. Shuning uchun kichkintoylarning 2-3 yoshdan boshlab so'z o'rganishi so'zni anglash va aytishga extiyoji tus oladi. Ular 3 yoshda 1200-1500 so'z bilsa, 4-5 yoshida 2500 tagacha so'zni o'zi mustaqil qo'llay oladi. Bola hech qanday grammatik qoidalardan xabarsiz o'z fikrini bayon etadi, o'zicha yangi so'zlar yasaydi, o'z lug'atini aks ettiruvchi tili yuzaga keladi. Mana shu jarayonda hayvonlar, qushlar va hasharotlarning yorqin rangli rasmlari, voqeaban rasmlardan tashkil topgan pishiq kartondan ishlangan animan kitoblar, hayvonlar haqidagi ertaklar mazmunini aks ettiruvchi dekorativ kesma yoki yig'ma kitobchalar berish kerak. "O'zing bo'ya" ruknidagi kontur suratli kitobchalar ham bolani faollashtiradi. Bolalarga Z. Diyorning "Kapalak", "To'p", Sh. Sa'dullayevning "Ayi", "Buzoq", "Toychoq", "Binafsha" va boshqa she'rlarini yod oldirish kerak. Yoki R. Fahodiyning "Tonggi so'z" hikoyasidagi qator taqlid so'zlarni aytib berish e'tiborga loyiq. Ya'ni "miyov-miyov", "Guv-guv", "Chiq-chiq", "Vov-vov", "G'oq-g'oq-g'oq", "G'a-g'a", bular tongda uyg'ongan Ahmadning do'stlari – mushuk, shamol, qoplon, g'oz va o'rdaklarning erta tongda aytgan so'zlari – Assalomu alaykum degani ekan.

Bolalar nutqini rivojlantirishda maktabgacha ta'lim tashkilotlar tarbiyachilarining metodik usullarni qo'llashi ularni samarali ish faoliyatini olib

³ Ta'lim to'g'risidagi qonun. 2020.

⁴ Babayeva D.R Nutq o'stirish nazariyasi va metodikasi. Toshkent-2018.41-bet

borishga yordam beradi. Bolalar bilan jamoa bo‘lib ishlash, musiqa darslari, qo‘g‘irchoq teatrlari, multimedialar, xonaning bola yoshiga qarab jihozlangani ham birlamchi metodik usullardandir. Maktabgacha ta‘lim muassasalariga qamrab olinmagan bolalarning nutqi bilan qamrab olingan bolalar nutqida sezilarli darajada farq mavjuddir. Bola jamoa orasiga kirar ekan atrofidagi tengdoshlaridan yangi so‘zlarni o‘zlashtiradi, tarbiyachilari bilab muloqotda yanada fikrlash, idrok qilish, tarbiya va tartib bilan bir qatorda nutqi ham rivojlanib boradi. Maktabgacha yoshdagi 6-7 yoshli bolalarda tarbiyachilar og‘zaki nutqini rivojlantirish bilan birga maktabga tayyorlav guruhlarida yozma nutqni ham shakllantirib boradi.

Bola maktabgacha ta‘lim muassasidan maktab ta‘limiga o‘tganda og‘zaki nutqi bilan bir qatorda yozma nutqqa ham e‘tibor kuchayadi. Alifbo bilan tanishib bo‘lgandan so‘ng ular qisqa matnlar, she‘rlar o‘qib ularni qayta hikoya qilish, yodlash orqali lug‘at boyliklarini o‘stirib borishadi. Hikoya va she‘rlarni o‘qish ular yuzasidan savol topshiriqlarga javob berish bilan o‘zlarining shaxsiy fikrlarini ifodalashni o‘rganadi. Mustaqil fikrning borligi bolada aqliy faoliyatning tashabbuskorligi, pishiqligi va voqea hodisalarga munosabat bildirga olishini anglatadi. Maktabda boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari bolalarning nutqini rivojlantirishga qaratilgan qator innovatsiyon texnalohiyalardan foydalanishadi.

Yetti yoshdan 11-12 yoshgacha kichik yoshdagi bolalar kitobxonligi davri hisoblanadi. Bu yoshdagi bolalar endi yozish va o‘qishni o‘rgana boshlaydi. “ Bu davrda bolalarga o‘zlari sezgan va o‘ylaganlarini gapirib berish g‘oyat qiyin, chunki ularni so‘zda ifodalashga to‘g‘ri keladi “,- deb yozgan edi polyak adibi Yunish Karchak. Bolalar shifokori bo‘lgan, pedagogikadan xabari bor, bolalar dunyosini ilg‘ay olgan, bolalar qalbini, erkinligini qushga, kapalakka va gulga qiyoslashini takidlaydi. Bolalarda “ faylasuflik ” – hayrati va hayajonini qo‘zg‘atadi. Hodisani mohiyati mazmuniga qiziqadi : “ Bu nima?”, “nega bunaqa?”, “qanday o‘sadi?”, “ qanday gullaydi ?” bunday savollarga javobni Q.Muhammadiyning “ Tabiat alifbosi” turkumiga kiruvchi lirik qahramon timsolida ko‘rish mumkin. “ Yong‘oqni nega yong‘oq deymiz ? ”, “ yong‘oqni qobig‘i nega qattiq? ”, “ olcha nimaga qizil? ”, va boshqalar.

Umuman, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini ham davr taraqqiyotining muammo, mavzulari qiziqtiradi. 8-11yoshli bolalar ertaklar, tabiat, Vatan, vatanparvarlik, ota-onaga muhabbat odob-axloq haqidagi kitoblarni o‘qishga qiziqadi. Shuning uchun ularga G‘afur G‘ulom, Hamid Olimjon, Anvar Obidjon, X. To‘xtaboyev va boshqa bolalar shoir yozuvchilarining asarlarini o‘qishga tavsiya etish, kitoblardan o‘rin olish lozim.

Professor S.Matchonov boshlang‘ich sinf o‘quvchilari nutqini o‘stirishda aniq belgilangan bir qator talablarga rioya qilinishi lozimligini uqtiradi:

1. O‘quvchilar nutqi mazmundor bo‘lsin.

2. Nutqda mantiqiylik bo'lsin.
3. Nutq aniq bo'lsin.
4. Nutq til vositalariga boy bo'lsin.
5. Nutq tushunarli bo'lsin.
6. Nutq ifodali bo'lsin.
7. Nutq to'g'ri bo'lsin.
8. Nutq madaniyatli bo'lsin.

Nutq o'quvchilar tafakkurini o'stirishda muhim vositadir, ayniqsa kichik yoshdagi o'quvchilarda. Nutq fikrni bayon etish vositasi bo'libgina qolmay, uni shakllantirish quroli hamdir. Chunki bugungi globallashtirish va tez suratlar bilan rivojlanayotgan davrda bolalarning fikrlashi va ong masalasi ham yuqori. Televideniya va internet sahifalari ularning aqliy faoliyatiga ma'naviy-axloqiy jihatdan foyda bilan bir qatorda zarar ham yetkazmoqda. Bu ularni dars jarayoniga qamrab olish, har biriga alohida etibor qaratishni talab qiladi. Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning og'zaki nutqi ona tili va o'qish savodxonligi darsliklarida berilgan matnlarni va xalq og'zaki ijodi namunalarini o'rganishi, mazmunini esa og'zaki bayon qilishi bilan shakllanib boradi. O'quvchining og'zaki nutqi o'tilgan mavzuni gapirib berishida yaqqol ko'zga tashlanadi. Masalan, o'quvchi ertakni og'zaki bayon qilayotganida fikrlarini o'z ona tilida xatosiz, to'g'ri ifodalashi, mavjud lug'at boyligidan oqilona foydalanib, ertak mazmunini yoritishi, mavzudan chetga chiqmay bog'lanishli nutqi asosida gapira olishi, undan xulosa chiqarishi zarur. Bu ko'nikmalar dars jarayonida takomillashtirilib borilishi kerak. Shuning uchun o'quvchida qaysi ko'nikma hosil bo'lishi maqsad qilinsa, darslarda o'sha bo'yicha mashqlar muntazam tashkil qilinishi kerak. Masalan og'zaki nutqini rivojlantirishga qaratilgan "Hikoya" didaktik o'yini O'qituvchi doskaga bir nechta so'z yozib qo'yadi. Masalan: Nafisa, soat, yomg'ir, kitob kabi. O'quvchilar mustaqil ravishda shu so'zlar ishtirokida hikoya tuzadilar. Bunda ularning lug'at boyligi oshishi bilan birga, gaplarni to'g'ri tuzish, tovushlarni to'g'ri tallaffuz qilish, ijodiy va mustaqil fikrlash qobiliyati shakllanadi. O'qituvchi faol ishtirokchilarni vaqti - vaqti bilan rag'batlantirib borishi o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini orttiradi va bundanda faol bolishiga yordam beradi. Mazkur o'yin darslaridan tashqari mashg'ulotlarda va to'garaklarda ham bimalol foydalanish mumkin.

"Qarama-qarshi so'zlar." Bu o'yin mantiqiy tafakkurning hamda nutqning rivojlanishiga yordam beradi. O'yinni individual tarzda ham, guruh bilan ham o'tkazish mumkin. O'yin sharti quydagicha: o'qituvchi bola yoki o'quvchiga bir so'zni aytadi, o'quvchi shu so'zning ma'nosiga qarama - qarshi bo'lgan so'zni topib aytishi kerak. Masalan: katta - kichik, issiq - sovuq, achiq - shirin, qorong'u - yorug', keng-tor, uzoq-yaqin va hokazo. Odatda bolalar o'yin boshida biroz qiynalshadilar, aytilgan so'zga javoban antonim so'zni emas, sinonim so'z bilan javob beradi,

masalan: katta - baland, uzun - uzoq kabi. Ammo o‘yinning mohiyatini tushunib olganlaridan so‘ng o‘quvchilar yaxshi o‘ynaydilar. O‘yin bir necha marta o‘tkazilganidan so‘ng o‘quvchilar abstrakt tushunchalarni ham osonlik bilan tushunadilar va javob beradi, shunda o‘quvchilarning nutqi ham rivojlana boradi, masalan: chaqqon - yalqov, ishchan - dangasa kabi so‘zlarga ham tez javob topa oladi. birin ketinlik bilan navbatma navbat davom ettirishadi. Yozma nutq. Boshlang‘ich sinf ona tili darsligidagi mashqlarda keltirilgan topshiriqlarni bajarish o‘quvchining yozma nutq haqidagi bilim va tasavvurlarini kengaytiradi va yozma nutqning rivojlantirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari diktantlar olish va uyga topshiriq qilib kichik matnlar tuzib kelish ham o‘quvchilar yozma nutqini o‘stirishga yordam beradi. Masalan, erkin diktant turi o‘quvchilar nutqini o‘stirish va fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Erkin diktant o‘quvchilarni bayon yozishga tayyorlaydi. Bayon va insholar o‘quvchilarning ijodkorlik qobiliyatini, badiiy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida nutqiy kompetensiya elementlarini shakllantirish uchun dars mashg‘ulotlarida har bir o‘quvchining individual qobiliyatlarini inobatga olish lozim. 12-13 yoshdan 16-17 yoshgacha davr o‘smirlik kitobxonligini tashkil qiladi. Bu bolalarning V-VI sinf o‘qish davriga to‘g‘ri keladi. Bu davr bolalarda o‘tish, rivojlanish, ruxiy o‘zgarishlar davri. O‘smirlikda rivojlanishning fiziologik, biologik, aqliy, ijtimoiy-tarbiyaviy jihatdan o‘zgarishida ko‘zga tashlanadi. O‘smirlar o‘z ideallarini orzu qilib, ularni o‘zlarida ro‘yobga chiqarishni ho‘xlaydilar. Bu yoshda o‘quvchi kasb yoki hunarni o‘rganishga qiziqish paydo bo‘ladi. O‘quvchi o‘smir o‘zini tarbiyalashda kitob, kinofilim qahramonlaridan ibrat oladi. Shuning uchun XX asrning 30-yillarida M.Gorkiy “Mashhur kishilar hayoti” ruknida badiiy-biografik asarlar ijod qilish mashabbusi bilan chiqqan edi. Shu munosabat bilan o‘zbek yozuvchilari ham mashhur yozuvchi, olim, harbiy sarkarda, hunarmand uchun qahramonlari, mehnat faxriylari haqida yuzlab asarlar yaratdi.

Bugungi o‘quvchi A.Navoiy, Bobur, A.Temur haqidagi tasavvurlarni P.Qodirovning “Yulduzli tunlar”, “ Avlodlar davoni”, M. Osimovning “Zulmat ichra nur”, “Ibn Sino qissasi”, O.Yoqubovning “Ulug‘bek xazinasi”, Oybekning “Navoiy”, romonini o‘qimay ulug‘ ajdodlarimiz yo‘lini to‘liq tasavvur qila olmaydi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish kerakki, hozirgi bolalar ko‘p narsalarga bee’tibor. Chunki bolaning birinchi tarbiyachilari birinchi galda televizor, zamonaviy gadjetlar ekanligi oqibatida bola shaxsida boshqa odamlarning his-tuyg‘ularini e’tiborsiz qoldirish holatlari uchrab turibdi, o‘z histuyg‘ularini boshqarishga harakat qilmaydilar. Natijada kichik yoshdagi maktab bolalarida jonli muloqat yetishmaydi, rivojlanishi yetarli bo‘lmay qolmoqda, buning oldini olish uchun turli xil og‘zaki nutqni rivojlantiruvchi o‘yin, interfaol metod yoki texnologiyalardan samarali

foydalanish maqsadga muvofiq. Bu kelgusida ilmiy tadqiqotlarimizning asosiy maqsadidir.

COMPARATIVE ANALYSIS OF "HAMLET" AND "MACBETH"

Satimova Hayotxon Karimovna
Lecturer at Kokand State University
Boltaboyeva Nozima
Student at Kokand State University

Abstract: This article compares Shakespeare's Hamlet and Macbeth, focusing on how each protagonist's internal conflict, moral reasoning, and pursuit of power lead to their tragic downfall.

Keywords: tragedy, ambition, madness, power, conscience, internal conflict, moral reasoning

Annotatsiya: Ushbu maqola Shekspirning "Gamlet" va "Makbet" asarlarini taqqoslaydi hamda har bir bosh qahramonning ichki kurashi, axloqiy tafakkuri va hokimiyatga intilishi ularning fojeaviy yakuniga qanday olib kelishini tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: fojia, hohish, devonalik, hokimiyat, vijdon, ichki kurash, axloqiy tafakkur

Аннотация: Эта статья сравнивает «Гамлета» и «Макбета» Шекспира, сосредотачиваясь на том, как внутренние конфликты, нравственные размышления и стремление к власти у каждого из главных героев приводят к их трагической гибели.

Ключевые слова: трагедия, амбиция, безумие, власть, совесть, внутренний конфликт, нравственные рассуждения

William Shakespeare, the master of English drama, created profound tragedies that reflect the depth of human emotion, morality, and psychology. Among his most studied plays are «Hamlet» and «Macbeth», both of which explore the downfall of their protagonists through different thematic lenses. These two plays, while different in tone and pace, share a deep focus on ambition, conscience, and psychological torment. This article presents a comparative analysis of the themes and character development in «Hamlet» and «Macbeth», shedding light on their lasting relevance in literature.

The core theme of ambition is portrayed in opposite ways in the two plays. Macbeth is driven by a destructive desire for power, encouraged by the witches and his wife. His internal struggle quickly gives way to violent action: "I have no spur to prick the sides of my intent, but only vaulting ambition" («Macbeth», Act 1, Scene 7).

Hamlet, on the other hand, is not ambitious for power but is burdened with the moral duty of avenging his father's murder. His famous hesitation reveals his philosophical and ethical conflict:

"Thus conscience does make cowards of us all" («Hamlet», Act 3, Scene 1).

This contrast shows how ambition, whether excessive or suppressed, leads to tragic consequences. Madness is another central theme. Hamlet's madness is often seen as a calculated tool to investigate Claudius, though it also reveals his deep existential doubts. His soliloquies explore life, death, and identity: "To be or not to be, that is the question" («Hamlet», Act 3, Scene 1).

Macbeth's descent into madness, by contrast, is spurred by guilt and fear, leading to hallucinations and paranoia. He sees visions like the floating dagger and Banquo's ghost, symbols of his unraveling mind:

"Is this a dagger which I see before me..." («Macbeth», Act 2, Scene 1). Thus, both characters suffer mental breakdowns, but for different reasons - Hamlet due to overthinking, Macbeth due to overacting.

In terms of structure and pace, «Hamlet» unfolds slowly with philosophical reflection and multiple subplots, while «Macbeth» is direct and action-driven. «Hamlet» is rich in soliloquies and introspection, giving insight into the protagonist's mind. «Macbeth» relies on symbolism, imagery, and supernatural elements to drive the plot forward. This reflects the psychological states of both characters: Hamlet's thoughtful delay versus Macbeth's impulsive ambition.

Both Hamlet and Macbeth meet tragic ends, but their final moments reveal Shakespeare's contrasting approaches to fate and human agency. Hamlet's demise comes after he finally takes decisive action - killing Claudius in Act 5. However, this long-delayed vengeance comes at tremendous cost: the stage is littered with bodies (Gertrude, Laertes, Polonius), and Denmark falls under foreign rule as Fortinbras claims the throne. Hamlet's famous last words, "The rest is silence," suggest a quiet resignation rather than fulfillment, emphasizing how his philosophical hesitation ultimately proved destructive.

Macbeth's ending presents a darker, more violent conclusion to his ambitious trajectory. Unlike Hamlet who delayed action, Macbeth aggressively pursued power from the beginning. His death at Macduff's hands - the ironic fulfillment of the "not born of woman" prophecy - comes after he's lost everything: his wife, his sanity, and his kingdom. His bleak realization that life is "a tale told by an idiot, full of sound and fury, signifying nothing" underscores the complete spiritual emptiness of his path. Where Hamlet's Denmark is left in disarray, Macbeth's Scotland finds restoration under Malcolm's just rule.

The protagonists' final moments highlight their core differences: Hamlet dies in a duel, still the noble prince despite his flaws, while Macbeth is beheaded like a common criminal. Hamlet's tragedy stems from thinking too much; Macbeth's from thinking too little. Both endings serve as powerful commentaries on the consequences of moral failure - whether through paralyzing introspection or unchecked ambition.

Shakespeare masterfully shows how different paths can lead equally to ruin when human weakness interacts with cruel fate.

Conclusion

Though different in style and character development, «Hamlet» and «Macbeth» are unified by their tragic depth and the exploration of moral dilemmas. Both protagonists experience inner conflict, face the consequences of their actions, and ultimately fall because of their flaws. Shakespeare's brilliance lies in his ability to depict human nature in its complexity, making these tragedies enduring studies of ambition, guilt, madness, and fate.

References

1. Shakespeare, W. Hamlet. Edited by Harold Jenkins, Arden Shakespeare, 1982.
2. Shakespeare, W. Macbeth. Edited by Nicholas Brooke, Oxford University Press, 1990.
3. Bloom, Harold. Shakespeare: The Invention of the Human. Riverhead Books, 1998.
4. Bradley, A. C. Shakespearean Tragedy. Palgrave Macmillan, 2005.
5. Satimova, H. K. (2023). THE COMPARISON OF THE USAGE OF GENDER CATEGORY IN PROVERBS IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES. Educational Research in Universal Sciences, 2(5), 705-709.

BOLALARNING OG‘ZAKI NUTQINI ERTAKLAR ORQALI RIVOJLANTIRISHNING SAMARALI YO‘LLARI

Soliyeva Dilshoda

Qo‘qon DPI mahsus pedagogika kafedrası

Surdopedagogika yo‘nalishi 1-bosqich

magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi eshitishida nuqsoni bor bolalarni oddiy davlat maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida o‘qitish usullari va ularni jamiyatda o‘z o‘rnini toptirish, buning uchun olib borilayotgan ishlar haqida so‘z yurutildi..Maktabgacha yoshdagi eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning lug‘at boyligini boyitish metodlari haqida muhokama qilingan. Ayniqsa, eshitishida nuqsoni bo‘lgan maktabgacha yoshdagi bolalarni lug‘at boyligini oshirish, ularda to‘g‘ri talaffuz va bog‘langan nutqni takomillashtirish metodlariga alohida e‘tibor berilib, so‘zlarning grammatik qurilishlarini tushintirishni yoritilib berilgan.

Kalit so‘zlar: surdopedagogika, pedagogik qobiliyat, nutqiy kamchilik, motiv, ta‘lim, savod, ertak, saxnalashtirilgan o‘yin faoliyati, xotira, talaffuz, ong, idrok, nutq

Аннотация: В данной статье рассматриваются методы обучения детей дошкольного возраста с нарушениями слуха в обычных государственных дошкольных образовательных учреждениях, а также вопросы их интеграции в общество и проводимая в этом направлении работа. Обсуждаются методы обогащения словарного запаса детей дошкольного возраста с нарушениями слуха. Особое внимание уделено методам увеличения словарного запаса, совершенствования правильного произношения и связной речи у таких детей, а также разъяснению грамматических конструкций слов.

Ключевые слова: сурдопедагогика, педагогические способности, речевые нарушения, мотивация, образование, грамотность, сказка, инсценированная игровая деятельность, память, произношение, сознание, восприятие, речь.

Abstract: This article discusses methods for educating preschool-aged children with hearing impairments in regular public preschool institutions, as well as their integration into society and the efforts undertaken for this purpose. The article examines methods for enriching the vocabulary of preschool children with hearing impairments. Special attention is given to techniques for enhancing vocabulary, improving correct pronunciation, and developing coherent speech in these children, along with explaining the grammatical structures of words.

Keywords: surdopedagogy, pedagogical competence, speech disorders, motivation, education, literacy, fairy tale, dramatized play activity, memory, pronunciation, consciousness, perception, speech

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-son Farmoniga muvofiq O'zbekistonda umumta'lim maktablarida inklyuziv ta'lim joriy etilishi kutilmoqda.

Oxirgi vaqtlarda inklyuziv ta'lim tushunchasiga tez-tez duch kelayabmiz, ko'pchilik bu tushunchani nogironligi bor bolalarning sog'lom bolalar bilan bir maktabda, bir sinfda o'qishi, bir partada o'tirishi deb tushunadi xolos. Aslida, faqat bu emas. Inklyuziv ta'lim hamma bolalarning bir xil maktab va bir xil sinfxonada - bir xil sharoitda ta'lim olishini anglatadi. Ya'ni imkoniyati cheklangan bola sog'lom bolalar bilan bir xil e'tiborda o'qiy olishi kerak.

Xalq og'zaki poetik ijodidagi eng boy va rang-barang janrlardan biri ertakdir. Ertak xalq turmushi, urinishi, mehnati, yuksak ideallariga maskanligi, xullas, xalq hayotining barcha jabhalari bilan uzviy bog'langanligi bilan ham g'oyatda e'tiborlidir. Zero, ertaklarda hech qachon bekorch, ermak narsalar bo'lmaydi, ular har doim foydali, ijtimoiy va tarixiy ahamiyatga egadir. Ana shu buloq singari jo'shqin, ummondek tubsiz, bebaho xazina bo'lmish ertak o'zining g'oyaviy mazmuni, badiiy qudrati bilan hamisha mehnat ahlini o'ziga maftun etib kelgan. Ertakning muhim xususiyatlaridan biri uning har doim xalq hayoti, kurashi, dunyoqarashi, urf-odatlar bilan juda yaqin bog'langan bo'lishi, insonlarga axloqiy va ma'naviy yo'ldosh bo'lib kelishidir. Ertaklarda inson tabiat va ijtimoiy hayotda o'ziga dushman bo'lgan kuchlarga qarshi kurashda doimo g'olib chiqadi. Ular orqali insonning ijtimoiy axloq normalari ham shakllanadi. Ba'zan bu axloqiy normalar masal tarzida, allegorik ravishda ifodalanib kelgan. Bu hol, ayniqsa, hayvonlar haqidagi ertaklarda aks etgan. Xalqning kelajakka ishonchi, adolatning adolatsizlik ustidan g'alabasi, yorug'likning zulmatni yengishi, ozod va baxtiyor hayotga ergashish kabi g'oyalar ertaklarda yorqin obrazlar orqali tasvirlangan. Xalq ertaklaridagi bu motivlar g'oyaviy emotsional ta'sirni kuchaytiradi, mehnatkashlarning zulmkorlarga qarshi nafrat-g'azabini oshiradi va xalq ma'naviy hayotining ajralmas qismini tashkil etadi. Xalq dahosi bilan yaratilgan ertaklar yosh avlodning tarbiyasiga kuchli ta'sir qiladi va ma'naviy hissiyotni uyg'otadi. Eshitishida nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarda ertaklar orqali o'z dunyoqarashlarini yanada shakllantirish, rivojlantirish va shu orqali lug'at boyligini oshirishning samarali usullari sifatida audioli ertaklar, qo'l harakati orqali tasvirlangan ertaklar ham juda katta muhim rol o'ynaydi. Bunday optimistik yo'nalish turli ertaklar (hayvonlar haqidagi ertaklarda ham, sehrli-afsonaviy ertaklarda ham, ijtimoiy-maishiy ertaklarda ham, hayotiy ertaklarda ham)da ufurib turadi. Mehnatkash xalqning turmush sharoitini yaxshilashga qaratilgan bunday ertaklarning qahramonlari turli toifadagi kishilar: biri cho'ri, biri ishsiz - qashshoq, biri podachi, biri ovchi - mergan. Lekin barchasining ham intilishi va niyati bir: yaxshi yashash, sevgilisi visoliga yetish, el-yurt xizmatiga kamarbasta bo'lish - bu yo'lda duch kelgan to'siq va

g'ovlardan dovyuraklik va jasorat ko'rsatib o'tishdan iboratdir. Ertak qahramonlari poklik, aql-zakovat, tadbirkorlik, qahramonlik bilan ish ko'rganliklari uchun ham omadlari keladi, baxtli bo'ladilar. Kichkintoy bolalarga tavsiya etiladigan ertaklarning hajmi qisqa, mazmuni sodda bo'ladi. Chunki bu yoshdagi bolalar hali olam nima ekanligini bilmaydilar, tasavvur doiralari uncha shakllanmagan, rivojlanmagan bo'ladi. Shuning uchun ularga tavsiya etiladigan ertaklar tabiat, hayvonot olami, do'stlik, mehnat ahli, jamoa, odob -axloq to'g'risida bo'lgani ma'qul. Bolani yoshligidan boshlab mehnatga o'rgatish, kichkinaligidanoq unga bir yumush berib, ishga odatlantirish lozim. Unga buyuriladigan ish ahamiyatsiz, hatto „ish - deyishga loyiq bo'lmasa ham, uning natijasi muhimdir.

Oqibatda bolada yoshligidan mehnatni sevis, uddaburonlik, tirishqoqlik kabi fazilatlar shakllana boradi. Bola bog'chaga borganda hayotda mehnatsiz yashab bo'lmasligini ma'lum darajada idrok etgani ma'qul. Bog'chada bajarishi kerak bo'lgan yumushlarni bolaning o'zi erkin ishlasin, xatolari uchun o'zini javobgar sezsin. Yosh qalb o'zi bajarayotgan ishning natijasini anglasin, fikr yuritishga, to'g'ri ishlashga, g'ayrat qilishga ko'niksin. Eshirishida muammosi bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolada boqimandalik tyug'usi shakllanmasligi lozim. Ammo bolada bunday malakalar birdan hosil bo'lmaydi, balki asta-sekin yuzaga keladi. To'g'ri tarbiyani juda erta, oiladan, bog'chadan boshlash kerak. Bolada mehnat malakasi vujudga kelsa, u otanasi, kattalarning ko'rsatib turishini kutib o'tirmay, o'zi eplab ketaveradi. Ishga o'rganish va o'rgatishda ertaklar orqali, audio ertaklar orqali namuna bo'lish yaxshi samara beradi. Ishga odatlanish ham, uni o'z vaqtida bajarish ham tarbiyada katta ahamiyatga ega. Har ish o'z vaqtida qilinmasa, ko'p yumushlar yig'ilib qoladi, yuzaki, sifatsiz, pala-partish bajariladi. Maktabgacha ta'lim yoshidagi eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarga o'qib, audio orqali eshittirib, hikoya qilib beriladigan ertaklar juda muhimdir. Shuning uchun har qanday ishni o'z vaqtida g'ayrat va matonat bilan ado etish lozim. Chunki dunyodagi barcha tirik mavjudot harakat qiladi, intiladi va shu tufayli hayotda zarur bo'lgan narsalarga yetishadi. Hatto arilar, chumolilar va qushlar ham tinimsiz mehnat qilib, yozdan boshlab qish g'amini yeydilar. Shu o'rinda xuddi inson kabi tinib-tinchimas, mehnatkash qumursqalar va ular haqida xalq to'qigan „Qumursqa- ertagi o'qib, audio orqali eshittirib, hikoya qilib berilsa, samarasi yaxshi bo'ladi. Rus xalq ertagi „Sholg'om- bu davr bolalar kitobxonligida asosiy o'rinda turadi. Ertak juda oddiy va sodda. Ammo uning ma'no va mazmuni, tarbiyaviy ahamiyati nihoyatda kuchli. Ertakda boboning sholg'om ekishi va yirik sholg'omni ko'plashib tortib olish voqeasi tasvirlanadi. Ortiqcha tafsilotlar deyarli yo'q. Ammo unda kichkintoylarga ibrat bo'ladigan jihatlar ko'p. Ertakda boboning mehnatkashligi yaqqol ko'zga tashlanib turadi. Bobo kechasi-yu kunduzi sholg'omga ishlov beradi, ter to'kib mehnat qiladi. Demak, ertakda, eng avvalo, mehnatsevarlik ulug'lanadi va kattalarning bolalarga yaqqol namuna ekanligi ko'rsatib o'tiladi. Ikkinchidan, bola

atrofidagilar bilan ahil, do'st bo'lib ulg'ayishi kerak. Bobo, buvi, nabira, kuchuk, mushuk, sichqonlar bir yoqadan bosh chiqarib harakat qilishadi. Bu holat bolalarga katta zavq beradi. Ertak maktabgacha yoshdagi eshitishida nuqsoni bo'lgan kichkintoylarda kuch birlikda degan tushunchani shakllantirishga xizmat qiladi. Ertakning uchinchi jihati shuki, u maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni tabiatni sevishga, jonivorlarni asrash, avaylashga da'vat etadi. Kichkintoylar it, mushuk, hatto sichqonni ham boqish, asrash-avaylash lozim ekanligini chuqurroq his qiladilar. Bu yoshdagi bolalar hayvonlar o'rtasidagi o'zaro ahillik va do'stlik kabi xislatlarni bilishga juda qiziqadilar. Hayvonot olamida ham do'stga mehribonchilik, g'amxo'rlik mavjudligi, „Arslon bilan it, „Echki, qo'y va bo'rilar- kabi ertaklar orqali beriladi. Kutalayotgan natijalar: Bolalar "Sholg'om" ertagini tarbiyachi bilan birgalikda sahnalashtirishga o'rganadilar. Jihozlar; "Sholg'om" stol teatri. Mashg'ulotning borishi: Tarbiyachi ertakni stol teatri orqali sahnalashtirib, bolalar bilan birgalikda 2 marta hikoya qilib, bolalarga eshittiradi. So'ngra tarbiyachi ertak qahramonlarini tarqatadi va ertakni yana bir marta ko'rsatib berishni taklif qiladi. Uni o'zi boshlaydi, davomini bolalar aytishlariga imkoniyat yaratadi. (birinchi bola "Buvi nabirasini chaqiradi jumlasigacha, ikkinchisi "Nevarasi kuchukchani chaqiradi" jumlasigacha aytadi va h.k.). Tetiklashtiruvchi mashq. Tarbiyachi: Hozir biz ham sholg'om ekamiz. (bolalar sholg'om ekadilar). Sholg'omingiz katta bo'libdi. Ko'rsatinglar-chi! (Bolalar sekin oyoq uchida turib qo'llarini yuqoriga ko'taradilar, mashq bir necha marta o'ynaladi.). Tarbiyachi: Bolalar, bobo, buvi, nevarasi sholg'omni yuvib, tozalab sholg'om sho'rva qilib ichishibdi. Kampir sholg'om sho'rvani ichganda "Mazali sholg'om ekan" deb maqtashibdi. Lekin kuchukcha, mushukcha, sichqoncha ularga qarab o'tirishibdi. Boboning nevarasi ularga boshqa ovqat olib kelibdi: kuchukchaga suyak, mushukchaga sut, sichqonchaga esa non. Bolalar mushukchaga "Ol mushukcha, sut ich", kuchukchaga "Ol kuchukcha suyakni ga'ji", sichqonchaga "Ol, sichqoncha non bo'lagini ye" deb birgalikda aytishadi. Tarbiyachi bolalardan kim nima qilayotganini qaytarib so'raydi. Bolalar bobo, buvi, nevarasi sholg'om sho'rva, kuchukcha suyak, mushuk sut, sichqon non bo'lagini yeganini aytishadi.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, yosh avlodni tarbiyalash, ayniqsa, alohida yordamga muhtoj bo'lgan bolalarni, jumladan eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarni tarbiyalash, ularni zamon bilan, tengdoshlari bilan hamnafas bo'lib ulg'ayishlari uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish lozim. Maktabgacha yoshdagi eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarni lug'at boyligini oshirishning samarali usullari sifatida ertaklardan foydalanish, audio ertaklar va harakatli, syujetli-rolli ertaklar, o'yinlar orqali rivojlantirish- eshituv idrokini yanada rivojlantirish uchun xizmat qiladi desak mubolag'a bo'lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasida maktabgacha ta'lim to'g'risidagi Nizom
2. D.R. Babayeva. Nutq o'stirish metodikasi
3. Asqarxo'jayeva M. Bog'chalarda o'zbek tilini o'rganish. Bolalar bog'chalar tarbiyachilari uchun metodik qo'llanma.
4. Z. Ibrohimova, M. G'aybullayeva. Bolalar bog'chalari uchun dasturlar. Tevarak-atrof bilan tanishtirish, nutq o'stirish, badiiy adabiyot.
5. Korkina M. B. Tsivilko M. A. Marilov V.V. Kareleva M.A Praktikum po psixiatri Moskva. 1986
6. SH.SH.Nizomova. Bolalar nutqini o'stirish nazariyasi va texnologiyalari o'quv qo'llanma

ADABIY TA'LIMDA OCHIQ DARSLARGA QO'YILADIGAN TALABLAR

Usmonxo'jayeva Zulfiya Alisher qizi
Qo'qo'n davlat universiteti
o'zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi
1-kurs magistranti
zulfiyausmonhujayeva@gmail.com
+998916959924

Annotatsiya: Ushbu maqola bugungi kunda ta'lim tizimida muhim ahamiyat kasb etayotgan adabiy ta'limdagi ochiq darslarga qo'yiladigan asosiy talablarni tahlil qiladi. Maqolada ochiq darsning metodik ta'minoti, mazmuniy boyligi, o'qituvchi va o'quvchilarning faoliyati, shuningdek, darsning sifatini baholash mezonlari batafsil ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: ochiq dars, adabiy ta'lim, metodik talablar, mazmuniy talablar, o'qituvchi faoliyati, o'quvchi faoliyati

Аннотация: Данная статья анализирует основные требования, предъявляемые к открытым урокам по литературе, которые в настоящее время играют важную роль в системе образования. В статье подробно рассматриваются методическое обеспечение открытого урока, содержательное богатство, деятельность учителя и учащихся, а также критерии оценки качества урока.

Ключевые слова: открытый урок, литературное образование, методические требования, содержательные требования, деятельность учителя, деятельность учащихся

Abstract: This article analyzes the main requirements for open lessons in literary education, which currently play an important role in the education system. The article examines in detail the methodological support of an open lesson, its content richness, the activities of teachers and students, as well as the criteria for evaluating the quality of the lesson.

Keywords: open lesson, literary education, methodological requirements, content requirements, teacher activity, student activity

Bugungi kunda ta'lim tizimida ochiq darslar muhim ahamiyat kasb etmoqda. O'qituvchilarning ilg'or tajribalarini ommalashtirish, pedagogik mahoratini oshirish, o'zaro fikr almashish va hamkorlikni rivojlantirish kabi maqsadlarga xizmat qiluvchi ochiq darslar adabiy ta'lim sohasida ham alohida o'rin tutadi. Biroq, ochiq darsning samarali va sifatli bo'lishi uchun unga qo'yiladigan bir qator talablarga rioya etish zarur. Ushbu maqolada adabiy ta'limda ochiq darslarga qo'yiladigan asosiy talablar, ularning mazmun-mohiyati va ahamiyati tahlil etiladi.

Ochiq darsning muvaffaqiyati, avvalo, uning metodik jihatdan to'g'ri tashkil etilishiga bog'liq. Bu borada quyidagi talablar muhim ahamiyatga ega:

Mavzuning dolzarbligi va aniqligi: Ochiq dars uchun tanlangan mavzu o'quv dasturiga mos, o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda dolzarb va aniq belgilangan bo'lishi lozim. Mavzu o'quvchilarning qiziqishini uyg'otishi, ularni mustaqil fikrlashga undashi kerak.

Maqsad va vazifalarning aniqligi: Darsning aniq maqsadi (ta'limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi) va unga erishish uchun belgilangan vazifalar aniq ifodalangan bo'lishi shart. Maqsad va vazifalar darsning butun borishini yo'naltiradi va natijani baholashda muhim o'lchov bo'lib xizmat qiladi.

Darsning rejasi va tuzilishi: Ochiq darsning puxta o'ylab chiqilgan rejasi bo'lishi kerak. Dars bosqichlari mantiqiy ketma-ketlikda joylashishi, har bir bosqich uchun ajratilgan vaqt aniq belgilanishi lozim. Darsning tuzilishi o'quvchilarning faolligini ta'minlashga qaratilgan bo'lishi zarur.

Ta'lim metodlari va usullarining xilma-xilligi: Dars jarayonida interaktiv, muammoli ta'lim, guruhlarda ishlash, loyihalar, munozaralar, rolli o'yinlar kabi zamonaviy va samarali ta'lim metodlari va usullaridan foydalanish tavsiya etiladi. Tanlangan metod va usullar darsning maqsad va vazifalariga mos bo'lishi kerak.

Ko'rgazmali qurollar va texnik vositalardan foydalanish: Darsning mazmunini boyitish, o'quvchilarning tushunishini osonlashtirish va qiziqishini oshirish uchun turli ko'rgazmali qurollar (rasmlar, jadvallar, diagrammalar, xaritalar) va zamonaviy texnik vositalar (kompyuter, proyektor, interaktiv doska)dan o'rinli foydalanish muhim.

Ochiq darsning mazmuni uning sifatini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Bu borada quyidagi talablarga e'tibor qaratish lozim:

Ilmiylik va ishonchlik: Darsda taqdim etilayotgan ma'lumotlar ilmiy asoslangan, ishonchli manbalarga tayangan bo'lishi kerak. Adabiy asarlar, faktlar, tushunchalar to'g'ri va aniq talqin etilishi zarur.

Adabiy asarning chuqur tahlili: O'rganilayotgan adabiy asar badiiy xususiyatlari, g'oyaviy mazmuni, obrazlar tizimi, til va uslubi chuqur tahlil qilinishi lozim. Tahlil jarayonida adabiyotshunoslikka oid nazariy bilimlar (janr, uslub, oqim va boshqalar)dan foydalanish maqsadga muvofiq.

O'quvchilarning yoshiga mosligi: Darsning mazmuni o'quvchilarning yosh xususiyatlari, bilim darajasi va qiziqishlariga mos bo'lishi kerak. Murakkab tushunchalar sodda va tushunarli tilda izohlanishi zarur.

Tarbiya va axloqiy me'yorlarga muvofiqlik: Adabiy asarlarni o'rganish jarayonida o'quvchilarda vatanparvarlik, insonparvarlik, mehr-oqibat, adolat kabi yuksak axloqiy fazilatlarni shakllantirishga e'tibor qaratish lozim. Asarlarning tarbiyaviy ahamiyati ochib berilishi zarur.

Fanlararo aloqadorlik: Adabiy ta'lim boshqa fanlar (tarix, til, san'at va boshqalar) bilan uzviy bog'liqdir. Ochiq darsda fanlararo aloqadorlikni ko'rsatish, o'quvchilarning dunyoqarashini kengaytirishga xizmat qiladi.

Ochiq darsning muvaffaqiyati ko'p jihatdan o'qituvchining pedagogik mahorati va faoliyatiga bog'liq. Bu borada quyidagi talablar muhimdir:

Pedagogik mahorat va kompetentlik: O'qituvchi o'z fanini chuqur bilishi, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni yaxshi egallagan bo'lishi, o'quvchilar bilan samarali muloqot o'rnatish kerak.

Darsni tashkil etish va boshqarish qobiliyati: O'qituvchi darsni aniq reja asosida tashkil eta olishi, vaqtdan unumli foydalana bilishi, o'quvchilarning faoliyatini to'g'ri yo'naltira olishi zarur.

O'quvchilarga individual yondashuv: O'qituvchi har bir o'quvchining qobiliyati, bilim darajasi va qiziqishlarini hisobga olib, ularga individual yondasha olishi kerak. Qobiliyatli o'quvchilarga murakkabroq topshiriqlar berish, o'zlashtirishda qiynalayotgan o'quvchilarga esa qo'shimcha yordam ko'rsatish muhim.

Ijodkorlik va novatorlik: O'qituvchi dars jarayoniga ijodiy yondashishi, yangi pedagogik g'oyalarni qo'llashi, darsni qiziqarli va esda qolarli o'tkazishga harakat qilishi lozim.

Nutq madaniyati va o'zini tutishi: O'qituvchining nutqi ravon, aniq, adabiy til me'yorlariga mos bo'lishi kerak. U o'zini tutishi, muomala madaniyati bilan o'quvchilarga namuna bo'lishi zarur.

Adabiy ta'limda ochiq darslar o'qituvchilar uchun o'z tajribalarini namoyish etish, hamkasblari bilan fikr almashish va o'z kasbiy mahoratini oshirish uchun noyob imkoniyatdir. Biroq, ochiq darsning haqiqatan ham samarali va sifatli bo'lishi uchun unga qo'yiladigan barcha talablarga rioya etish zarur. Metodik jihatdan puxta rejalashtirilgan, mazmunan boy, o'qituvchi va o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlaydigan ochiq darslar adabiy ta'lim sifatini oshirishga, o'quvchilarda adabiyotga bo'lgan muhabbatni shakllantirishga va ularning har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiladi. Ushbu talablarga rioya etish orqali biz adabiy ta'lim sohasida sifat va mukammallik sari dadil odimlashimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yo'ldoshev, Q., & Hasanov, S. (2019). Adabiyot o'qitish metodikasi. Toshkent: Fan.
2. Qosimova, K., & Matchonova, M. (2017). Adabiy ta'lim texnologiyalari. Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU.
3. G'ulomov, A. (2015). Interaktiv metodlar: adabiyot darslarida qo'llash imkoniyatlari. O'zbek tili va adabiyoti jurnali, (3), 45-52.

4. Ishmuhamedov, R. J. (2008). Ta'limda innovatsion texnologiyalar. Toshkent: Istiqlol.
5. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. (2020). Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti. Toshkent.

**GI DE MOPASSAN VA NAZAR ESHONQUL HIKOYALARINING MAVZU
VA MUAMMOLAR KO'LAMI
(THEMES AND SCALE OF PROBLEMS IN THE STORIES OF GUY DE
MAUPASSANT AND NAZAR ESHONQUL)**

G'aniyeva O'g'iloy Olimjon qizi
Qo'qon davlat universiteti O'zbek tili va adabiyoti
1-bosqich magistranti. +99891 6744416 ganiyevaogiloy505@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Gi de Mopassan va Nazar Eshonkul hikoyalaridagi obraz va xarakterlar tavsifi, mavzuning ko'lami, zamon va inson muammolari, qahramonlar ruhiyati orqali ochiqlangan mavzular, jamiyatning kishilarga va xalqqa ko'rsatilayotgan jiddiy muammolari haqida so'z boradi.

Abstract: This article discusses the description of objects and characters in the stories of Guy de Maupassant and Nazar Eshonkul, the scope of the theme, the problems of time and man, themes revealed through the psyche of heroes, the relationship of objects with the times, problems of society to people and people.

Аннотация: В данной статье рассматривается описание предметов и персонажей в рассказах Ги де Мопассана и Назара Эшонкула, масштаб темы, проблемы времени и человека, темы, раскрываемые через психику героев, отношение предметов ко времени, общества к людям и людям.

Kalit so'zlar: mavzu, muammo, hikoya, falsafiy qarashlar, jamiyat, xarakter, qahramon ruhiyati, konflikt

Keywords: theme, problem, story, philosophical views, society, character, hero's mentality, conflict

Ключевые слова: тема, проблема, история, философские взгляды, общество, характер, менталитет героя, конфликт

Inson ongi va shuurining yangilanishi, takomillashishida, uning tafakkurini boyitishda Adabiyotning o'rni beqiyos. Adabiyot so'z san'ati. "Adabiyot, san'at va madaniyat yashasa, millat va xalq, butun insoniyat bezavol yashaydi¹",- degan edilar muhtaram prezidentimiz Sh.Mirziyoyev o'z nutqlarining birida. Adabiyotni san'at darajasiga yetkazayotganlar esa muallif va yozuvchilardir. Ushbu so'z san'atkorlaridan mashhur fransuz yozuvchisi Gi de Mopassan va o'zbek yozuvchisi Nazar Eshonkuldir. Ular so'z orqali butun bir obraz, portret, peyzaj, jamiyat.. qo'yinki, barcha holatni ko'z oldingizda namoyon qiladi. Yozuvchilarning mahorati uning ishlatgan so'zlari va uning ma'no nozikligida, qochirim va badiiyatni ifoda eta bilishidadir. Ikki buyuk yozuvchilarning asarlarida o'xshashliklar va farqli jihatlar

¹ <http://xabar.uz>

talaygina bo'lishiga qaramay, ikkisi ham davr, inson, jamiyat va xarakter muammolariga murojaat qilishgan. Adiblarning yashash va ijodi borasida yillar tafovuti bo'lishiga qaramay ko'plab muammo va mavzularning ko'lami o'zgarmagan. Xususan, Gi de Mopassanning "Sovaj Kampir", "So'qir", "Intiqom", "Do'ndiq", "Girdob" kabi hikoyalari Nazar Eshonqulning "Shamolni tutib bo'lmaydi", "Maymun yetaklagan odam", "Evolutsiya", "Ozod qushlar", "Ajr", "Momoqo'shiq" kabi bir qator hikoyalarida davr, insonlar va jamiyatning muammolari ko'zga tashlanadi. Mavzularning har xilligi, sermazmunligi bilan bu adiblarning asarlari allaqachon o'z kitobxoniga yetib, uning ko'nglidan joy olib ulgurgan desak yanglishmagan bo'lamiz. Aslida ***qiyoslash uchun ko'z o'ngingizda gavdalantirish ma'lum bir makon va zamonda mavjud turli jarayonlarni qiyoslash uchun asoslarni shakllantiradi. Shuning uchun ham metodologiyada qiyosiy tahlilning o'rnini aniqlash zaruriyati mavjud***².

Mavzu(ar.-tartibga solingan, qo'yilgan)- badiiy mazmun komponenti, asarda qo'yilgan ijtimoiy, falsafiy, ma'naviy-axloqiy muammolarni badiiy idrok etish uchun tanlab olingan va tasvirlangan hayot materiali. Adabiyotshunoslikda mavzu (tema) termini ikki ma'noda ishlatiladi:

- 1) asarda tasvirlanayotgan hayot materiali;
- 2) asarda badiiy idrok etish uchun qo'yilgan ijtimoiy, ma'naviy, axloqiy, falsafiy va boshqa muammolar majmuyi.

Ijodkor o'zini qiynagan muammolarini badiiy idrok etish uchun keng va qulay imkon beruvchi hayot materialini tanlaydi va tasvirlaydi.³

Adibning qiynagan va o'ylantirgan mavzu, muammolar zamon va makon tanlamas ekanligini quyida tahlil qilmoqchimiz.

Fransuz yozuvchisi Gi de Mopassanning "Notanish mahbubam" hikoyasi Nazar Eshonqulning "Ozod qushlar" hikoyasi bilan mavzu ko'lami jihatidan o'xshash. Adiblarning hikoyalaridagi muammo, mavzu, obraz va ularning portret chizgilari ham yaqin.

...Bundan besh yil burun men bir yosh ayolni uchratdim, u meni hayajonga solgandi. Ayol qorachadan kelgan, boshqalar kabi nozik bo'lmasa-da, biroq xushbichim, silliq sochli va kipriklari qora ko'zlariga tushgan edi. Nigohlari sirli, surat kabi jimgina tikilishi juda ajoyib edi⁴

...O'z ko'chalariga burilganingda sal oldinroq ketayotgan qizil po'stinli, sochi yelkasiga yoyilgan, bo'ychan juvonne ko'rib qolding. Durkun oyoqlari, bejirimgina tebranayotgan yelkalariga qarab juvonning hali juda yosh ekanligini his etding. Uning ko'zlari ham joduli edi. Yelkasiga yoyilgan sochlari huddi qoyadan to'kilayotgan

² Xalliyeva G. Qiyosiy adabiyotshunoslik. Toshkent: Akademnashr, 2020. B-158, 23- bet

³ D. Quronov, Z. Mamajonov, M. Sheraliyeva. Adabiyotshunoslik lug'ati. Toshkent. Akademnashr. 2010. b -157

⁴ G. Mopassan. Marjon shodasi. Yangi asr avlodi. Toshkent-2024, B-126, 127

selday silkillab turar, seni batamom maftun etib qo‘ygandi⁵. Ammo yakunining o‘ziga xosliklari ikki adibning mahoratlarini yanada yorqinroq ko‘rsatadi. Ayol nafosatining ifodasi, xarakterlar to‘qnashuvi o‘zaro yaqin bo‘lishiga qaramay, yakunida birining tanasidagi dardi (yarasi) tufayli voz kechilgan, ikkinchisi esa mavhumlik, yo‘qlik sari otilgan obrazlarda namoyon bo‘ladi. Muammoning bir xilligi esa oshiqlarning dardi, ayol dunyosining chalkash tafsilotlari, ijtimoiy tengsizlik desak yanglishmagan bo‘lamiz.

Nazar Eshonqulning hikoyalari falsafiy, modern va mavzu ko‘lami kengligi bilan boshqa yozuvchilarning asarlaridan ajralib turishi hech kimga sir emas. Bu xususda yozuvchi o‘zi shunday fikr bildiradi: “Adabiyot hech qachon yakka holda taraqqiy etgan emas. Bir insonni fikridan qaytarish yoki o‘z haqiqati bo‘lgan shaxsning qarashlarini o‘zgartirish oson emas. Chunki inson o‘z maslagidan voz kechishi, bosib o‘tgan yo‘lini, yashash tarzini inkor etishi, men adashibman, deya osongina tan olishi hazilakam gap emas. Bu qalb va iroda bilan kechadigan jarayon. Axir, umr davomida singdirilgan mafkurani yangilashning o‘zi bo‘lmaydi-da! Jahon adabiyoti dunyodagi yuzlab xalqlarning adabiyoti, shu jumladan bizning ham. U bizga begona adabiyot emas. Shuning uchun jahon adabiyoti tushunchasiga cho‘chib, xavotirlanib qarash noo‘rin. An‘analar adabiyotdan adabiyotga o‘tadi. Kimda nimaga ehtiyoj bo‘lsa, o‘shani oladi. Men ham o‘z ehtiyojimga yarasha olganman. Kimga kerak bo‘lsa bizdan oladi. Men ta’sirni juda oddiy tushunaman, shu sababli cho‘chimayman. “Boshqacha yozish” agar o‘ziga xos yozish bo‘lsa, bu muqarrar hodisa. Agar u chiranish, oliftachilik bo‘lsa, u hech narsa, hatto taqlid ham emas. Taqlid ham taqlid qilinayotgan narsaga mos bo‘lishi kerak. Bo‘lmasa u karnay bo‘laman deb chirangan surnayning holiga tushadi. Gap taqlid yoki ta’sirda emas: gap iste’dodda. Yozilgan asarda iste’dod seziladimi, yo‘qmi? Agar sezilsa, xavotir noo‘rin. U baribir ta’sir doirasini yorib chiqadi”.

Adib tili bilan aytilgan “Boshqacha yozish” aynan Mopassanda ham uchraydi. Ya’ni ramz, detal, motivga murojaati kuchli. Muammoni esa aynan keltirmay kuchli voqea-hodisa orasida berib ketishi ham uning o‘sha davr senzurasidan qochib, o‘z fikrini o‘quvchilariga yetkaza olishada deb bilaman.

Uning “Do‘ndiq” hikoyasida ham o‘sha davr Fransiya-Prussiya urushi va u yerdagi qonli harakatlar bayon etilgan. Davlat boshliqlarining siyosati, jamiyat va xalqning o‘zaro muammolari keng planda yoritilgan. Ammo aynan uni bir “do‘ndiq” laqabli yengiltak qizning sarguzashtlari ortidan berilgani hammaning diqqat e’tiborini o‘sha axloqsiz qizga qaratgan holda aynan jamiyat muammolarini boshqa epizod va personajlar tilidan berib boradi.

....Axir, prussakmi, inglizmi, polyakmi, fransuzmi-**odam o‘ldirish-** ablahlik emasmi? Agar seni xafa qilgan odamdan o‘ch olsang- jazolashadi, demak, bu yomon

⁵ N.Eshonqul. Saylanma.Toshkent.Akademnashr. 2022, B-508

ish ekan, o'g'illarimizni parranda otganday qirib tashlashsa bu yaxshi ish ekanda, kimki ko'p o'ldirsa, o'shanga orden berganlaridan keyin shunday bo'ladi-ku! Tinch turgan qo'shniga hujum qilish bu vahshiylik, lekin vatanni himoya qilish, muqaddas burch⁶. "Dondiq" avvaliga past tabaqaga mansub bo'lgani uchun kamsitiladi, keyin esa ularning foydasi uchun qurbonlik qilishga majbur bo'ladi. Biroq, odamlar undan foydalangach, uni yana pastga urishadi. Bu orqali Mopassan jamiyatning axloqsizligi, manfaatparastligi va ikkiyuzlamachiligini ochib tashlaydi. "Do'ndiq" hikoyasi insoniy axloq, hurmat va ikkiyuzlamachilik haqida o'ylashga majbur qiluvchi kuchli asarlardan biridir. Mopassan ushbu hikoyasi orqali urush sharoitida odamlarning haqiqiy yuzini ochib beradi va jamiyatdagi axloqiy muammolarni fosh etadi.

Bugungi nasrdagi yangi jarayonlar, ma'naviy, shakliy-uslubiy izlanishlar ko'proq Nazar Eshonqul hikoyalari o'ziga xos tarzda aks etmoqdaki, u yozuvchi ta'kidlaganidek, o'tmish ajdodlarimiz yaratgan qadimiy adabiyotdan kuch olayotgan bo'lsa, ajab emas. Bu yozuvchining modern hikoyasi "Maymun yetaklagan odam"dayoq o'z ifodasini topgan edi. Mazkur asar zamondosh, asrdosh obrazini yaratish yo'lidagi yetmish yillik tajribalarning muayyan intihosi va ayni zamonda yangi bosqichning boshlanishi bo'ldi, deya adabiyotshunoslarimiz tomonidan yuqori baholangan edi.⁷ "Maymun yetaklagan odam" – insoniylik va jamiyatdagi muammolarni ko'rsatadigan chuqur falsafiy hikoya bo'lib, u o'quvchini o'z hayoti, odatlari va jamiyatdagi o'rnini qayta ko'rib chiqishga undaydi. Nazar Eshonqulning bu hikoyasi inson ruhiyatiga chuqur kirib boruvchi asarlardan biri hisoblanadi. Asarning asosiy qahramoni – maymun yetaklagan odam. U jamiyat tomonidan qabul qilinmagan, kamsitilgan va hayot yo'lidan adashgan inson obrazidir. Uning yonida har doim maymun bo'lib, bu maymun ramziy ma'noda qahramonning ichki dunyosini yoki insoniy qadr-qimmatining yo'qolib borayotganini ifodalaydi. Hikoya davomida qahramon o'z atrofidagi insonlarning munosabatiga duch keladi: ba'zilar unga achinadi, ba'zilar uni masxara qiladi, boshqalar esa befarq qaraydi. Biroq u o'zining mavjudligi va borligi bilan hayot haqida o'ylashga majbur qiladi. Ramziy ma'no: Maymun insonning hayvoniy tomonini yoki jamiyat tomonidan rad etilgan qismni ifodalaydi. Falsafiy qarashlar: Asar inson qadr-qimmati, taqdirning nohaqligi va jamiyatning ikkiyuzlamachiligi haqida fikr yuritishga undaydi. Tanqidiy nuqtai nazar: Nazar Eshonqul jamiyatning past tabaqasiga tushib qolgan insonlarning ahvoliga e'tibor qaratadi va ularga bo'lgan munosabatni tanqid qiladi.

Yuqorida tahlil qilingan ikki hikoyaning o'shish tomonlari:

1. Qahramonlarning taqdiri fojiaiy:

⁶ G.Mopassan. Marjon shodasi. Yangi asr avlodi. Toshkent-2024, B-162

⁷ Oripova N. [Nazar Eshonqulning modern asarlari tahlili]. «Zamonaviy dunyoda innovatsion tadqiqotlar: Nazariya va amaliyot» nomli ilmiy, masofaviy, onlayn konferensiya. 2024. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7162347>

Ikkala asarda ham qahramonlar hayot tomonidan ezilgan, baxtsiz, o'zini jamiyatga moslashtira olmaydigan insonlardir. Ular jamiyat tomonidan masxara qilinadi yoki kamsitiladi.

2. Jamiyatning ikkiyuzlamachiligi tanqid qilinadi:

Ikkala hikoyada ham odamlarning ojizlarga bo'lgan munosabati tanqid qilinadi. Ular mehribonlik ko'rsatish o'rniga masxara qilishadi yoki befarq bo'lishadi. Ikki millat va ikki adibning hikoyalari olamni, insonni qayta anglash va nazardan o'tkazish, shaxs ehtiyoj va manfaatlarini birinchi o'ringa qo'yish asosiy o'rinda qaraladi. Har qanday qadriyat shaxs manfaati nutqayi nazaridan baholanadi. Bunday hollarda insonning, shaxsning eng nozik va yashirin kechinmalari ham tarixiy hodisa sifatida ko'riladi. Zeroki, dunyoni va insonni qayta tahlil etishga kirishgan "lirik qahramon"- muallif inson shuuri va qalbidagi eng xususiy hilqatlarga ham ruxsat olmay, isyon qilmay tashrif buyuraveradi.

Barcha hikoya ham inson va jamiyat munosabatlarini aks ettiriladi. Mopassan realistik yondashuv bilan inson qismatini tasvirlasa, Nazar Eshonqul falsafiy va ramziy yondashuvdan foydalanadi. Umuman olganda yozuvchi va ijodkor insonga zamon, makon, vaqtning ta'siri bo'lmaydi. U uchun vatani va jamiyatida yuz berayotgan har qanday muammolarni mavzu sifatida shakllantirib badiiy asar sifatida o'sha jamiyat vakillariga yetkazaveradi. Xoh u real, xoh falsafiy talqinda bo'lsin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. <http://xabar.uz>
2. [D.Quronov. Adabiyotshunoslik lug'ati. Toshkent, Akademnashr-2010, B-157]
3. [G.Mopassan. Marjon shodasi. Yangi asr avlodi. Toshkent-2024, B-126-127]
4. [N.Eshonqul. Saylanma. Toshkent. Akademnashr. 2022, B-508, b-35]
5. [G.Mopassan. To'y sovg'asi. Ziyonashr. Toshkent-2019, B-16]
6. [Oripova N. [Nazar Eshonqulning modern asarlari tahlili]. «Zamonaviy dunyoda innovatsion tadqiqotlar: Nazariya va amaliyot» nomli ilmiy, masofaviy, onlayn konferensiya. 2024. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7162347>]
7. [Xalliyeva G. Qiyosiy adabiyotshunoslik. Toshkent: Akademnashr, 2020.] B-23-bet
8. G'aniyeva O'g'iloy Olimjon qizi O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 1-bosqich magistranti. (Erkin Vohidov Prezident ijod maktabi oliy toifali ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi +91 674 44 16)

ALISHER NAVOIYNING "XAMSAT UL-MUTAHAYYIRIN" ASARIDA USTOZ VA SHOGIRD MUNOSABATI

Nizomiddinova Ma'sudaxon Abdumo'min qizi.

FarDU 1-kurs magistranti

Annotatsiya: Maqola Alisher Navoiyning manoqib asarlari turkumidagi asarlardan hisoblangan "Xamsat ul-mutahayyirin" asarning dastlabki maqolasida Abdurahmon Jomiy va Alisher Navoiy o'rtasidagi munosabatlar ustoz va shogird, ustoz va pir sifatida tahlilga tortilgan. Mazkur fikrlarning tahlili jarayonida so'nggi yillarda nashr etilgan kitoblar va maqollarga ham e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: manoqib, memuar, ramz, xotira, tasvir, voqea, holat, ruhiyat

ОТНОШЕНИЯ УЧИТЕЛЯ И УЧЕНИКА В "ХАМСАТ УЛЬ- МУТАХАЙЫРИН" АЛИШЕРА НАВОИ

Аннотация: Статья была отсчитана от серии манакибских произведений Алишера Навои "Хамсат уль-мутахаййирин" в первоначальной статье работы были проанализированы отношения между Абдурахманом Джамии и Алишером Навои как учителем и учеником, наставником и пиром. В процессе анализа данных мнений также уделяется внимание книгам и пословицам, опубликованным в последние годы.

Ключевые слова: манакиб, мемуары, символ, память, образ, событие, ситуация, психика

TEACHER AND DISCIPLE ATTITUDE IN ALISHER NAVOI'S "KHAMSAT UL-MUTAHAYYIRIN

Abstract: The article was calculated from the works in the series of manoqib works of Alisher Navoi "Khamsat ul-mutahayyirin" in the initial article of the work, the relationship between Abdurahman Jami and Alisher Navoi was analyzed as a teacher and disciple, teacher and pir. In the process of analysis of these opinions, attention is also paid to books and proverbs published in recent years.

Keywords: *Manaqib, memoir, symbol, memory, image, event, state, psyche.*

Kirish. Alisher Navoiy o'zining hayoti va faoliyati davomida ko'plab ustozlardan ta'lim oldi. Keyinchalik deyarli barcha asarlarining an'anaviy kirish qismida, yoki tazkira janridagi manbalarda ular haqida qisqa ma'lumotlar berib o'tgan. Shunday ustozlarida Sayid Hasan Ardasher, Abdurahmon Jomiy, Pahlavon Muhammadlar Navoiy hayoti yo'lida va ijod sohasida unga hamisha tayanch hamda maslahatchi bo'lib, har sohada shoirni qo'llab kelganlar. Alisher Navoiy o'zining uch ustoziga bag'ishlab uch yodnoma "Holoti Sayid Hasan Ardasher", "Holoti Pahlavon Muhammad", "Xamsat ul-mutahayyirin" - manoqiblarini yaratgan.

Adabiyotlar tahlili: Manoqib yuksak fazilatli, valiy va o'ziga xos xislat egalarining tarjimai holi, siyrati va sajiyasini aks ettiruvchi mumtoz janr sanaladi. "Manoqiblarda muallifi mashhur shaxslarning ko'rsatgan karomatlarini va boshqalarda ko'rinmaydigan xislatlarini jamlab, xotirlaydi"¹. "Tazkira, manoqib, holot, maqomotlarning umumiy xususiyatlari shuki, ularda tasvirlangan tarixiy shaxslar - shayxlar, avliyo, pir-u anbiyolar, tasavvuf olimlarining hayot yo'li, tariqati, kashf-u karomatlari bayon qilinadi. Ularni tavsiflayotgan va tasvirlayotgan muallifning esa ijodiy yondashuvi bo'lishi, shubhasiz. Shuni ta'kidlash o'rinliki, ular bilan bog'liq voqealar qanchalik sirli, majoziy, ramziy ma'nolarga o'ralgan bo'lsa, o'quvchi yoki xalq shu qadar unga qiziqadi"². Manoqiblarda tasvirlanayotgan shaxslar oddiy odamlar singari tasvirlanmay ular bilan sodir bo'lgan g'ayrioddiy voqea-hodisalar tasvirlanadi. Manoqib muallifi mashhur shaxslarning ko'rsatgan karomatlarini va boshqalarda ko'rinmaydigan xislatlarini jamlab, xotirlaydi. Bu jarayonda ularning valiylik jihatlari katta e'tibor qaratiladi. "Shayxlarning o'zi xalq ongida, tasavvurida nafaqat real shaxs, balki bir badiiy obraz sifatida gavdalanib qolgan. Odamlar ularni rivoyat va afsonalar qahramoni, aniqrog'i, favqulodda afsonaviy odamlar deb tasavvur etib kelgan va ular haqidagi manoqib va maqomotlarni katta qiziqish bilan mutolaa etgan"³.

Shunday xotira asarlardan biri Navoiyning hayot yo'lida otasiday aziz, tasavvufda piri, ijod yo'lida ustoz Abdurahmon Jomiy xotirasiga bag'ishlangan "Xamsat ul-mutahayyirin" ("Besh hayrat") asari hisoblanadi. Muallif mazkur asarning kirish qismida asar mundarijasini keltiradi. Unga ko'ra "Xamsat ul-mutahayyirin" asar muqaddima, uch maqolat va xotimadan iborat. Asar muqaddimasida Alisher Navoiy Abdurahmon Jomiyning nasl-nasabi, bolaligi, umr yo'li haqida to'xtaladi. Shuningdek, Jomiyning xizmatiga qachon kelganligi haqida ham xabar beradi. Asarning kirish qismida "Muqaddima"da Jomiyning tug'ilishi, nasabi, bolalik va yigitlik davri, o'qigan joyi, ustozlari, pirlari, zohiriy hamda botiniy ilmlarda erishgan darajasi va nihoyat o'zi bilan uchrashgan davrlarini izchil ketma-ketlik bilan hikoya qilib o'tadi. Muallif asar qahramoni hayotining o'zaro uchrashgunlarigacha bo'lgan davrini mohirlik bilan chizib beradi. Navoiy bu qismda o'zi guvoh bo'lmagan, biroq eshitgan-bilgan voqealarini yozadi. Jomiy hayotining bu qirralarini qisqa, lo'nda va aniq qilib aytib, tezroq maqsadga o'tishga, ya'ni o'zi ko'rgan-bilgan, guvoh bo'lgan voqealarni so'zlashga chog'lanadi. "Xamsat ul-muttahayyirin" asarining "Avvalgi" maqolatida muallifning ayni shu maqsadlarini bayon qilishga to'liq xizmat qiladi. Navoiy bu qismda ustoz va o'zi o'rtasidagi munosabatlar doirasini keng yoritadi. "Ul hazrat bila

¹ Sayidolimov J. Agiografik asarlarning badiiy xususiyatlari va g'oyaviy-falsafiy talqinlar ("Qisasi Rabg'uziy" va "Tarixi anbiyo va hukamo" asarlari misolida). Fil.fan.bo'y.fal.dok.diss. (PhD). – Farg'ona. 2024. – B. 43.

² Абдуллаева Д. Мумтоз адабий асарлар таркибидаги "масал"лар генезиси, типологияси, функционал таҳлили. – Тошкент: Muharrir, 2020. – B. 228.

³ Назаров Б. Ислон агиографияси тизимида мақомотнинг ўрни ва унинг бадий -услугий хусусиятлари (Баҳоуддин Нақшбанд мақомотлари асосида). Филол. фан. док... дисс. – Тошкент, 2000. – B. 4-5.

bu faqir orasida o'tgan ittifoqiy umur va g'arobatliq so'zlarkim, andin alarning bu faqirg'a iltifot va xususiyatlari zohir bo'lur", - deb, yana bir bor o'quvchini maqolatning maqsadi bilan tanishtiradi. "Avvalgi maqolat" - 17 ta alohida hikoyatdan iborat. Undagi voqealar Abdurahmon Jomiy hayoti va ijodi bilan bog'liq har xil mavzularda. Ammo ularning hammasi bir butun holda ikki ijodkor munosabatlarining turli qirralarini aks ettiradi. Birinchi hikoyatda keltirilishicha - bir kuni mavlono Shayx Abdulloh Kotib xoja Abdulloh Ansoriyning "Ilohiynoma" asari tarkibiga kirgan "Munojot" risolasini Alisher Navoiyga keltirib beradi. Dastlab Navoiy bu risolaning bir ikki varog'ini o'qib ko'rmoqchi bo'ladi. Ammo bu asarga berilib ikki juz (100 bet)li risolani bir o'tirishda o'qib tugatadi. Bunga guvoh bo'lganlar shoirning kitobga bo'lgan muhabbatiga qoyil qolishadi. Ertasi kuni ertalab Abdurahmon Jomiy Alisher Navoiyning uyiga tashrif buyurganda Navoiyning uyidagi guvohlar bir kun oldingi voqeani Jomiyga bildirishadi. Shunda Abdurahmon Jomiy tabssum bilan: "Ajab ushbu risolani bizning qoshimizga Shayx Abdulloh kelturib erdi biz dog'i avvaldan bunyod qildik, oxirig'a yekuncha xech yerida to'xtalmay tugatdik"⁴ - deydi. Ertasiga Kotib kitobni olish uchun Navoiyning uyiga kelganda guvohlar Jomiyning ham kitobni bir o'tirishda tugatganligini aytishadi. Ushbu voqea ham ikki buyuk ijodkorning o'xshash fe'l -atvori desak bo'laveradi hamda bir-biri uchun mos va xos ustoz shogirt ekanliklariga guvoh bo'lamiz. Ikki buyuk ijodkor munosabatlarining aks etishini "Xamsat ul-muttahayyirin" asaridagi uchinchi hikoyatni misol tariqasida keltirib o'tishimiz mumkin. Mazkur hikoyatda bir o'jar bog'bonning Abdurahmon Jomiyga nisbatan munosabati aks etadi. "Fanoiya" nomli bog'ni barpo etishda Navoiy shunday ma'lumot keltiradi. Bahor kelganda Abdurahmon Jomiyga ajratilgan bog'ga ko'chat ekish uchun bir bog'bon jo'natdim, ammo bog'bon qo'rs tabiatli ekan. Hazrat Abdurahmon Jomiy bog'bon ish bilan mashg'ul paytda yonida bo'lib ayrim ko'chatlarni ekish uchun muloyimlik bilan joy ko'rsatadi. Ammo bo'g'bon Darvesh Xoji qo'pol tabiatli bog'bon bo'lgani uchun ba'zida qo'pollik qilar emish. Ushbu holatda Adurahmon Jomiy yumshoqlik bilan, muloyimlik, halimlik bilan bog'bonga muomala qilganligi bayon etilgan. Abdurahmon Jomiy ko'rsatgan joyga bog'bon ko'chat ekmayman deya e'tiroz bildiradi. Shunda Abdurahmon Jomiy nima uchun deb so'raganda siz ko'rsatgan joy rejadan tashqarida ertaga cherik(askar) kelsa Mir Shayxim bog'bonlikdan xabordor kishidir ko'rib e'tiroz qiladi", deydi Shunda Abdurahmon Jomiy "Bog'cha Shayximniki emas, Alishernikidir u e'tiroz qilmaydi". deb javob bergan ekan. Shu voqedan so'ng Darvesh Xojining qo'rligini va Jomiyning so'zamolligini ko'pchilik insonlar so'zlab yurishadi. Ana shu daraxtlarni ko'rishganda Jomiy va bo'gbon munosabatlarini esga olishar ekan. Ushu hikoyatdan ustoz shogird munosabatlariga hamda Jomiyning muloyim tabiatli inson bo'lganligiga guvoh bo'lamiz.

⁴ Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to'plami.20 jildlik. – Тошкент. 1987-1992.

Avvalgi maqolatning to'rtinchi hikoyatida quyidagi ma'lumot keltiriladi. Bir majlisda Mutahhar Udiy ismli hofiz Xoja Hasan Dehlaviy she'rini qo'shiq qilib kuylaydi. Ammo majlis ahli g'azaldagi "durr shud" so'zini "xun shud" deb o'qishni, "durr shud"ning ma'nosi yo'qligini aytishadi. Navoiy avvaliga hech narsa demaydi. Ammo keyin suhbatdoshlar nega ularning fikrini qo'llab-quvvatlamayotganini so'rashganida, u xonandaning tarafini oladi. Shunda Navoiy sizlar ko'pchiliksizlar men esa yolg'izman. Men so'zimni isbotini bir kishining hakamligida izohlay olaman va bunga garov bog'layman deydi. Va ul kishining Abdurahmon Jomiy ekanligini Navoiy aytadi. Baytni Jomiy huziriga jo'natishadi. Shunda ustoz: "Suxan "durr" astu taalluq ba go'shi shah dorad", ya'ni "So'z durdiru shoh qulog'iga taalluqi bor", - deb javob bitib, shogirdining haqligini isbotlaydi. Shundan so'bg bu voqea Hirotda tildan tilga o'tib, mashhur bo'ladi. Ushbu hikoyatdan ustoz-shogirdning bir-biriga ishonchini ayniqsa, ilmiga bo'lgan munosabatini ko'ra olamiz.

Oltinchi hikoyatda kunlardan bir kuni Abdurahmon Jomiy yo'lda ketayotganlarida Mahmud Habib Jomiyga haqoratli so'zlar aytadi. Ammo Jomiy Unga parvo qilmadi va "O'zi jazosini topadi", - deb, unga indamaslikni afzal biladi. Ammo Navoiy uning jazosini bermoqchi bo'ladi, lekin bir necha kun o'tmay, Mahmud Habibni o'ziga o'xshagan bir devona urib o'ldiradi. Ushbu voqeani ham Navoiy Jomiyning o'zidan eshitmaydi aksincha Jomiy yonidagi sheriklaridan eshitadi. Mazkur voqeadan ustozning shogirdiga har jabhada o'rnak bo'lishi kerakligini ko'rishimiz mumkin. Abdurahmon Jomiy nafaqat ilm, - ma'rifatda balki odob, axloq, bosiqlik, hilimlik, so'zamollikda ham o'rnak bo'la olganlinini bilib olamiz.

O'ninchi hikoyatda Abdurahmon Jomiyning Sog'ariy degan shoir bilan ko'p hazil-mutoyiba qilib turishi bayon qilinadi. Kunlarning birida Sog'ariy Jomiy huzurida o'z she'rini nihoyatda dabdaba bilan o'qib beradi. Buni ko'rgan Navoiy uning she'r o'qishini Jomiyga maqtaydi. Biroq Jomiy Sog'ariy shunchaki o'yin ko'rsatayotgani, aslida she'rlari ma'nosiz ekanini ta'kidlab, xuddi shu mazmundagi bir hazil qit'a aytadi. She'rning ma'nosi quyidagicha edi: Sog'ariy deydi, ma'no o'g'irlari mening she'rimning qayerida ma'no ko'rsalar olib ketadilar. Aksar she'rlarida biror ma'no yo'qligini ko'rdim. Ularning ma'nosini o'g'irlab ketganlari", deb rost aytgan ekan. Keltirilgan mazkur hikoyatda Abdurahmon Jomiyning haqiqiy so'z san'atkori ekanligi namoyon bo'ladi.

O'n ikkinchi hikoyat Navoiy xizmatida bo'lgan Xoja Dehdor shaxs tilga olinadi. Ulug' shoir ba'zan Xoja Dehdor orqali Jomiyga pul, sovg'a-salom, turli noz-ne'mat, taom jo'natib turgan. Kunlardan bir kuni Xoja Dehdor Jomiyga uchcha (go'sht) olib boorish jarayonida fe'li aynib qoladi. Natijada olib borgan taomlarini "oyoq haqi" deb o'zi paqqos tushirgani Jomiy hazilomuz tarzda yozilgan bir ruboiy va to'rtta qit'ada bayon etadi. Uning ma'zmuni:

Ey Xoja bizni lutfingga sazovar qilding,

Orqa dumba keltirib bizni sevintirding.
O'tirib olib ishtaxa bilan dumbani yeding,
Orqangda keltirgan narsangni qorningda olib ketding.
Jomiy yana bir qit'a keltiradi, uning mazmuni esa quyidagicha:
Xoja bizning dasturxonimiz uchun,
Bir-ikki so'yilgan qo'yning dumbasini keltirdi,
Lekin uning ulkan saxovatli qo'lidan,
Barmog'im ham bulg'anmadi.

Alisher Navoiy Jomiyga pul jo'natganda ham Xoja Dehdor orqali jo'natgan ekan, ammo Xoja Dehdor bu pullardan ham "oyoq haqi" olar ekan. Shunda Jomiy bir qit'a keltiradi. Ushbu hikoyatdan ham ustoz- shogirdning atrofidagi inson;arni jazolashdan ko'ra ularga tarbiya berishi bilan bog'iliq bratli munosabatiga guvohi bo'lishimiz mumkin. Shogirdning ustoziga ul, sovg'a-salom, turli noz-ne'mat, taom jo'natib turganligidan ularning bir-birga mehribon ekanligiga guvohi bo'lishimiz mumkin. Chunki Navoiy Jomiyni ota o'zini o'g'il deb bilganligi bois Jomiyga g'amxo'rlik qilishni o'zining burchi deb bilgan.

O'n uchinchi hikoyatda bayon etilishicha, Navoiy ustози Jomiyning bir devonini zamonning xushnavis kotiblaridan biri - Mavlono Abdusamadga berib undan nusxa ko'chirishni buyuradi. Ish bitgach, kitobni muallifning o'ziga berib, xatolarini ko'rib chiqishni so'raydi. Ertasi kuni kotibning cheksiz xatolar qilgani, hatto, ba'zi baytlarni tushirib qoldirganligi ma'lum bo'ladi. Shunda, Navoiyning iltimosiga ko'ra, Jomiy o'z qo'llari bilan barcha nuqsonlarni tuzatib chiqib, devonning oxiriga: "Bir xushnavis kotib mening so'zlarimni nechog'li buzgan bo'lsa, men uning chiroyli xatiga shunchalik qusur yetkazdim", - mazmunida bo'lgan quyidagi qit'ani yozib qo'yadi (mazmuni):

Bir xati chiroyli (kotib) go'zallar yuzidek qilib,
So'zlarimni bezab chiqdi.
Lekin u har joyda qalami xatosi bilan,
Goh bir narsa orttirdi, goho esa tushirib qoldirdi.
Men o'z xatim bilan uni tuzatib chiqdim.
Garchi noqulay esa-da, ko'ngil tilagandek bo'ldi.
U mening so'zlarimni ne chog'lik buzgan bo'lsa,
Men uning xatiga shunday qusur yetkazdim.

O'n to'rtinchi hikoyat - shogirdlik odobi va Yaratganning bir inoyati haqida so'z yuritiladi. Bir kuni Jomiy Navoiyning oldiga kelganda, e'tibori hovlidagi tovuслarga tushib, gap tabiatning ana shunday jonivori xususida ketadi. Shunda Jomiy xalq orasida tovuслarning o'zaro qovushmasligi, erkagining ko'zidan bir qatra suv oqib, shundan tuxum paydo bo'lishi haqida gap borligi, bu haqiqatdan yiroq emasligi, buni Hindistonda bo'lgan buyuk shoir Xusrav Dehlaviy ham ba'zi risolalarida yozganini

aytadi. Navoiy bu gaplar haqiqatdan yiroq ekanini bilardi. Ammo hurmat yuzasidan ustoziga hech narsa demaydi. Jomiy shogirdining nega javob bermagani sababini so'raganida Navoiy noiljlikdan: "Hindiston tovuylari shunday bo'lsa kerak", - deb qutulib qo'ya qoladi. Shu payt, karomat yuz bergandek, tovuylar qo'shilib, masala o'z yechimini topadi. Jomiy esa kulib: "Mundoq ittifoqiy ish oz voqe' bo'lg'ay, shubha raf' bo'lub, muddao isboti zohir bo'ldi" - deydi.

O'n beshinchi hikoyat ham ustoz-shogird o'rtasidagi o'ta nozik munosabat xususida. Jomiyning Safiddin Muhammad degan o'g'li vafot etganda Navoiy ko'ngil so'rash uchun bir guruh hamrohlari bilan ustozni huzuriga boradi. Biroq u o'g'lidani ayirilgan otaga tasalli beradigan bir so'z ham ayta olmaydi. Sheriklari ham o'zlarini Navoiyga tobe tutib turishadi. Ko'ngil so'rash vaqti o'tib, shoir xijolatga tusha boshlaydi, nihoyat: "Baqoi hayoti shumo bodo" - so'zlarini abjadda hisoblab, ustiga raqamlarini ham tushirib yozib ustoziga beradi. Jomiy esa bu tarixni she'rga solish kerakligini aytadi. Shu o'rinda Navoiyning ustoziga darddosh bo'lganligini bilib olish mumkin.

O'n oltinchi hikoyatda bayon etilishicha, bir kuni ustoz-shogird suhbatida Anvariyni qasidasi haqida so'z ketadi. Jomiy bu qasida bir adabiy mo'jiza ekanini aytadi. Shu o'rinda Navoiy mulohaza qilib ko'rish uchun qasidadan bir bayt o'qiydi. Jomiy esa allaqachon bu qasidaga yozib qo'yilgan javobni Navoiyga tutqazadi. Bundan hayratga tushgan Navoiy Jomiyning javobi haqiqiy mo'jiza ekanini hayajon bilan yozadi.

O'n yettinchi hikoyat ustoz-shogird munosabatlari yana bir muhim jihatini yoritishga xizmat qiladi. Navoiy "Nafahot ul-uns..."ni mutolaa qilayotganida vaj bilan bog'liq murakkab bir tasavvufiy masalaga duch keladi. Avval bu masala yuzasidan Mavlono Muhammad Tabodgoniya murojaat qiladi. Tabodgoniydani tegishli javob olgach, Navoiy bu masalani ustozni Jomiy oldida ham o'rta tashlaydi. Jomiydan ham bir xil javobni eshitganida uning xursandchiligi birga o'n, balki yuz hissa oshadi.

Xulosa. Ikki buyuk ijodkor munosabatlari nozik jihatlarini o'zida aks ettirgan "Avvalgi maqolat" "Xamsat ul-mutahayyirin"ning eng qiziq va eng hayotiy boblaridan biri hisoblanadi. Shubhasiz, turli-tuman real, hayotiy voqealarga boy bo'lgan bu maqolat navoiyshunoslar uchun ham, jomiyshunoslar uchun ham noyob bir manba bo'lib xizmat qiladi"⁵. Asarning har bir hikoyatida keltirilgan ma'lumot o'quvchi va izlanuvchilar uchun qimmatli manba bo'lib qoladi. Jomiy va Navoiy hayoti, ularning bir-birlariga bo'lgan munosabatlari nihoyatda ibratli hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ўзбек насри тарихидан. - Тошкент. ,1982.
2. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to'plami. 20 jildlik. - Тошкент. 1987-1992.

⁵ Sh.Sirojiddinov, D.Yusupova, O. Davlatov. Navoiyshunoslik – Toshkent.,2018. B.226

4.Sh.Sirojiddinov, D.Yusupova, O. Davlatov. Navoiyshunoslik - Toshkent. 2018.

5. Sayidolimov J. Agiografik asarlarning badiiy xususiyatlari va g'oyaviy-falsafiy talqinlar ("Qisasi Rabg'uziy" va "Tarixi anbiyo va hukamo" asarlari misolida). Fil.fan.bo'y.fal.dok.diss. (PhD). - Farg'ona. 2024.

6. Абдуллаева Д. Мумтоз адабий асарлар таркибидаги "масал"лар генезиси, типологияси, функционал таҳлили. - Тошкент: Muharrir, 2020.

7. Назаров Б. Ислом агиографияси тизимида мақомотнинг ўрни ва унинг бадий -услубий хусусиятлари (Баҳоуддин Нақшбанд мақомотлари асосида). Филол. фан. док... дисс. - Тошкент, 2000.

INGLIZ TILIDAGI SO‘ZLARNING FUNKSIONAL-SEMANTIK TAHLILI

Oripova Kamolaxon Erkinjon qizi
Qo‘qon DU Filologiyafakulteti o‘qituvchisi
Quadratillayeva Munisaxon Abdulaziz qizi
Qo‘qon DU xorijiy tilva adabiyoti yo‘nalishi
2- kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu tezis ingliz tilidagi so‘zlarning funksional-semantik tahlilini nazariy va amaliy jihatdan yoritishga bag‘ishlangan. Asosiy tadqiqot materiali sifatida O. Henryning “Cosmopolite in a Café” hikoyasi tanlangan bo‘lib, undagi muayyan leksik birliklar va iboralarning matndagi vazifasi, ularning kontekst asosida anglashiladigan ma’no qatlamlari, stilistik xususiyatlari va madaniy yuklamalari chuqur tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: funksional-semantik tahlil, ingliz tili, O. Henry, kontekst, metafora, stilistik vositalar, kommunikativ funktsiya, semantik qatlam, frazeologik birlik, madaniy konnotatsiya, matnshunoslik, tilshunoslik

Ingliz tilida ishlatiladigan so‘zlarning funksional-semantik tahlili zamonaviy tilshunoslikda muhim tadqiqot yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu tahlil sohasi nafaqat so‘zlarning lug‘aviy ma’nosini aniqlash, balki ularning kontekstdagi vazifalari, kommunikativ xususiyatlari va stilistik yuklamalarini o‘rganishni ham o‘z ichiga oladi. So‘zlar inson tafakkurining, ijtimoiy munosabatlarining, madaniy qadriyatlarining ko‘zgusi sifatida til tizimida turli funktsiyalarni bajaradi[1]. Ana shu funktsiyalarning semantik mazmun bilan uyg‘unlashuvi esa tilshunoslikda tahlil qilinishi kerak bo‘lgan murakkab hodisadir.

Noam Chomsky, M.A.K. Halliday, Zellig Harris singari mashhur olimlar tilning sintaktik va semantik tuzilishlarini tahlil qilish orqali bu yo‘nalishga katta hissa qo‘shganlar. Ayniqsa, Halliday tilning ijtimoiy tabiatini, uning kontekstga qarab shakllanishini, kommunikatsiyadagi ahamiyatini chuqur o‘rganib chiqqan[2].

Ushbu tadqiqot ishida funksional-semantik tahlil amaliy misollar orqali ko‘rsatiladi va ayniqsa, O. Henryning "Cosmopolite in a Café" asari asos qilib olinadi. Asardagi muayyan so‘zlar kontekst asosida semantik jihatdan yoritilib, ularning matndagi funksional yuklamalari, stilistik vosita sifatidagi roli va madaniy-ma’naviy qatlamlari ochib beriladi. Bu yondashuv orqali bitta so‘z yoki iboraning nechog‘lik ko‘p qatlamli va semantik jihatdan boy ekanligi isbotlanadi.

O. Henryning "Cosmopolite in a Café" asari funksional-semantik tahlil uchun juda boy til materialini taqdim etadi. Asarda ishlatilgan so‘zlar va iboralar nafaqat ularning lug‘aviy ma’nosi bilan, balki ularning matndagi o‘rni, kontekstdagi stilistik vazifasi va

muloqotdagi estetik ahamiyati bilan ham ajralib turadi[3]. Masalan, "cosmopolite" so'zi muallif tomonidan metaforik ma'noda qo'llanib, global fuqarolik, madaniy chegaralarsizlik va insoniyat birligi g'oyalarini ifoda etadi. Shu bilan birga, "venal hospitality" iborasi personifikatsiya va kinoya vositalari orqali jamiyatdagi sun'iy mehmondo'stlik holatini tanqidiy nuqtai nazarda ochib beradi.

"Demi-state toilets" iborasi esa tashqi ko'rinishning ijtimoiy ko'rsatkichga aylanishini bildiradi. "Sedulous and largess-loving garçons" iborasida xizmat ko'rsatish sohasining iqtisodiy va madaniy zaminiga urg'u berilgan bo'lsa, "mélange of talk and laughter" orqali esa kafe muhitining tabiiy va jonli atmosferasi tasvirlangan.

"Effusion of individuality", "manifestation of cosmopolitanism", "subtle allegiances" va "provincialism" kabi iboralar esa shaxsiylik, globalizm va lokalizm qarama-qarshiliklarini tahlil qilishda tilshunoslik uchun ayni muddaodir. Har bir ibora ko'p qatlamli ma'noga ega bo'lib, ularning semantik jihatlarini tahlil qilish muallifning umumiy estetik yondashuvini, asar strukturasi va ideya mohiyatini chuqurroq anglashga yordam beradi. Bu esa ingliz tilidagi so'zlarning o'zaro bog'liqligi va ularning muloqotdagi bevosita va bilvosita funksiyalarini ochib berish imkonini beradi[4].

Ingliz tilidagi so'zlarning funksional-semantik tahlili nafaqat tilshunoslik uchun, balki madaniyatshunoslik, adabiyotshunoslik, psixologiya kabi sohalar uchun ham keng tadqiqot imkoniyatlarini ochib beradi[5]. O. Henryning "Cosmopolite in a Café" hikoyasi misolida ko'rish mumkinki, birgina so'z yoki ibora orqali muallif ijtimoiy muhit, shaxsiy xarakter, madaniy qadriyatlar va estetik qarashlarni bir vaqtning o'zida ifodalagan[6]. Bunday matnlar orqali so'zlar faqat grammatik birlik emas, balki axborot, hissiyot, pozitsiya va ijtimoiy mavqe ifodachisi sifatida namoyon bo'ladi.

Shunday qilib, funksional-semantik tahlil orqali matn ichidagi ma'nolar tizimini, ularning o'zaro bog'liqligini va matn tuzilmasidagi o'rnini aniqlash, shuningdek, til vositalarining jamiyatdagi aksini tadqiq etish mumkin. Bu esa til o'rganishda yangi qirralarni ochib, talabalarda tahliliy va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Chafe, W. Discourse, Consciousness, and Time: The Flow and Displacement of Conscious Experience in Speaking and Writing. University of Chicago Press, 1994.
2. Cruse, D. A. Lexical Semantics. Cambridge University Press, 1986.
3. Halliday, M. A. K., & Matthiessen, C. M. I. M. Halliday's Introduction to Functional Grammar (4th ed.). Routledge, 2014.
4. Henry, O. The Four Million. McClure, Phillips & Co., 1906.
5. Jackendoff, R. Foundations of Language: Brain, Meaning, Grammar, Evolution. Oxford University Press, 2002.
6. Leech, G. Semantics: The Study of Meaning (2nd ed.). Penguin Books, 1981.

O'TLI YURAKLAR UCHUN IKKI YO'L: SURGUN YOKI O'LIM

Sotiboldiyev Dilhayot Qobuljon o'g'li
Qo'qon davlat universiteti
Filologiya fakulteti talabasi
dilhayotsotiboldiyev5@gmail.com
+99893 615 18 10

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek adabiyoti namoyondalarining surgunda kechgan davrlari haqida qisqacha ma'lumotlar to'plangan bo'lib, ushbu mavzuda adabiyotimizda yaratilgan asarlardan namunalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: adabiyot, surgun, o'lim, xalq dushmani, qatag'on, davr

Аннотация: В статье собраны краткие сведения о периодах изгнания узбекских литературных деятелей, а также приведены примеры произведений, созданных в нашей литературе на эту тему.

Ключевые слова: литература, ссылка, смерть, враг народа, репрессии, эпоха

Abstract: This article collects brief information about the periods of exile of Uzbek literary figures, and presents examples of works created in our literature on this topic.

Keywords: literature, exile, death, enemy of the people, repression, era

Tarixga nazar tashlaydigan bo'lsak, inson umrning so'ngini turli xil vaziyatda qarshi olishga o'rgandi, qanchalik qarshilik qilsa ham o'lim baribir barchaning eshigini taqillatadi. Xoh podshohlar bo'lsin, xoh oddiy xalq bo'lsin. Kimdir otda, kimdir yo'lda, kimdir taxtda, kimdir surgunda jon beradi. Surgundan omon qaytganlar esa, umrining so'ngigacha ko'rgan azoblarini xotirlab yashaydi. Adabiyotda turli xil tushunchalar bor: o'lim tushunchasi, hayot tushunchasi, surgun tushunchasi.

Biz surgun deganimizda, xato qilgan va bu xatosi tufayli vazifasidan, mamlakatidan, o'lkasidan chetlashtirilgan insonlarni tushunamiz. Lekin surgun qilinganlarning ko'pi haqiqat uchun, haq uchun kurashgani uchun surgun qilinganidan, badarg'a qilinganidan xabarimiz bormi? Aynan adabiyot vakillari nima uchun surgun qilingan, surgun ularning ijodiga qanday ta'sir qilgani bo'yicha kichik izlanishlarimiz natijasida to'plagan materiallarimiz orqali javob berishga harakat qilamiz.

Iqtidorli harbiy strateg, siyosatchi, Turkiyaning birinchi prezidenti Mustafo Kamol Otaturk o'z faoliyati davomida surgun qilingan rahbarlardan biri. Turkiya rahbarining tarixiga to'xtalganimizning sababi, Mustafo Kamol Otaturk ham

adabiyotga yaqin insonlardan bo‘lganidir. Gap shundaki, Mustafo Kamol bilim yurtida o‘ziga katta ta’sir ko‘rsatgan ikki do‘st orttiradi. Ulardan biri Umar Naji bo‘lib, u kamolni adabiyotga bo‘lgan qiziqishini uyg‘otgan, o‘zi esa keyinchalik taniqli notiqqa aylangan. Ikkinchisi - Ali Fethi, u Mustafoda liberal-millatchilik qarashlari shakllanishiga xizmat qilgan. Adabiyotga, birinchi navbatda inqilob ruhi mavjud asarlarga bo‘lgan qiziqish Mustafo Kamol harbiy bilim yurtini tamomlagandan keyin ham tark etmagan. 1899- yilda Kamol Istanbul harbiy bilim yurtiga o‘qishga kirganida ham fransuz inqilobchilari - Russo, Monteskye va Volter asarlarini o‘qishni to‘xtatmagan. 1905- yil yanvarda Mustafo Kamol akademiyani shtabs-kapitan lavozimi bilan tamomlaydi va Usmonlilar armiyasida xizmatini boshlaydi. Albatta, uning inqilobiy kayfiyatdagi guruhga a’zo bo‘lgani o‘z ta’sirini ko‘rsatmay qolmaydi, yigitning muvaffaqiyatlariga qaramay Kamol vatanidan uzoqqa - Damashqdagi 5-armiyada xizmat qilishga yuboriladi. [1] Turkiya nashrlarida ham shu ma’lumotlarga uyg‘un ravishda “sonra bir nevi sürgün olarak vazife ile 5 Şubat 1905 tarihinde Suriye bölgesine, Şam’a atandı” [5] (Keyin 1905-yil 5-fevralda Suriyaning Damashq shahriga o‘ziga xos surgun sifatida tayinlandi) kabi ma’lumotlar keladi. Yuqoridagi ma’lumotlarni o‘qib guvohi bo‘lamizki, Mustafo Kamol Otaturkdagi vatansevarlik, haqgo‘ylik, yurtini hamisha ozod ko‘rish istagi adabiyot orqali alangalangan va bu tufayli surgunga ham uchragan, uni yengib o‘ta olgan.

O‘zbekiston milliy ensiklopediyasida surgun so‘zi quyidagicha izohlanadi: jinoiy jazo turi; mahkumni muayyan boshqa bir joyda yashash uchun majburiy ravishda ko‘chirish. Sobiq sho‘rolar davrida surgun qilish inson huquqlarini poymol etishning o‘ziga xos usullaridan biri bo‘lgan. Surgun asosiy jazo sifatida ham, qo‘shimcha jazo sifatida ham 2 yildan 5 yilgacha bo‘lgan muddatga tayinlanishi mumkin edi. Mehnatg layoqatli mahkum surgun muddatini, albatta, mehnat qilish bilan birga o‘tagan. Qatag‘onlar davrida qanchadan-qancha begunoh odamlar, siyosat, fan, madaniyat arboblari sovuq yurtlarga “xalq dushmani” degan tamg‘a bilan surgun qilingan. [8, 744]

Ikkinchi jahon urushi g‘alaba bilan tugagach, mamlakat o‘z tarixining tinch qurilish davriga qadam qo‘ydi. Biroq bu davrda adabiyot va san‘at rivojiga turli xil tazyiqlar bo‘lganligini ham qayd etish lozim. Kommunistik mafkura ijod erkinligini ochiqchasiga bo‘g‘di. Kompartiya ijodiy jarayonga qo‘pol tarzda aralashib, buyruqbozlik, yozuvchilarni ta’qib etish, siquvga olish yo‘li bilan o‘z yugurdagiga aylantirishga urindi. Shayxzoda, Said Ahmad, Shuhrat, Shukrullo singari iste’dod egalari nohaqdan qamoqqa olinib, uzoq yurtlarga surgun qilindi. Oybek, Mirtemir, Turob To‘la, Mirkarim Osim kabi yozuvchilarga asossiz ravishda milliy mahdudlik tamg‘asi bosildi. [4, 43-44]

Maqsud Shayxzoda nohaq qamaladi. 1928-yilda Toshkentga keladi va umrining oxiriga qadar shu yerda yashab qoladi. Sho'ro hukumati shoirni O'zbekistonda ham ta'qiblar va tahqirlardan benasib qoldirgani yo'q. 50-yillar boshida uni asossiz ravishda qamoqqa oladi va 25 yilga surgun qiladi. Shaxsga sig'inish fosh etilgandan keyingina O'zbekistonga qaytadi. Shoir "tole' doim erkalaganiga" qaramay, umri oxirigacha o'zbek xalqining sadoqatli farzandi sifatida faoliyat ko'rsatadi. [3, 65]

Mirtemir dostonchiligining cho'qqisi, shubhasiz, "Surat" nomli lirik qissadir. U hayotiy timsollar asosida yaratilgan. Ma'lumki, Mirtemir 30- yillar boshida asossiz hibsga olinib, Moskvadagi Dmitrov lageriga surgun qilingan, Moskva-Volga kanali qurilishiga jo'natilgan. Shoirning xotini ikki yashar qizchasini tashlab Moskvaga ketib qolgan. Qizcha esa tezda vafot etgan. Bu qayg'uli voqea Mirtemirning pok qalbini alg'ov-dalg'ov qilgan. "Surat" dostoni ana shu hayotiy fojia asosida yaratilgan. [4, 291]

"Sharq yulduzi" jurnalining 1989- yilgi 4-sonida "O'zbekiston xalq yozuvchisi, Sya - 928 raqamli sobiq "siyosiy mahbus" Said Ahmad bilan suhbat" deb nomlangan maqolada O'zbekiston xalq yozuvchisi O'tkir Hoshimovning O'zbekiston Qahramoni Said Ahmad bilan suhbat berilgan bo'lib, maqolani o'qish davomida Said Ahmadning boshiga tushgan og'ir qiyinchiliklar birma-bir yozilganini ko'rishimiz mumkin: "Bir necha kun yurib, Shimoliy Qozog'istonning Petropavlovsk shahriga bordik. Kim qaysi lagerga borishi shu pereselenniy punktda ma'lum bo'ldi. Meni Jerqazg'onga jo'natdilar... Tergovchi, seni o't o'smaydigan joyga surgun qilaman, deganida bilib gapirgan ekan. Hammayoq qip-qizil cho'l. Bahor payti atrof ko'm-ko'k bo'lib ketadi. Ammo bu - o't emas. Qorlar erigandan keyin mis ma'dani bilan to'yingan tuproq ko'karib ketadi. Unda-bunda yilt etgan ko'kat ko'rinadiyu, ayovsiz oftobda darrov qovjirab qoladi. Lager boshlig'i Kozlov degan odam bilan gaplashganim esimdan chiqmaydi.

- Mening gunohim yo'q, grajdanin nachalnik, sudsiz hukm qilishdi, hech qanday jinoyat qilgan emasman, - dedim.

Boshliq kuldi:

- Nima, sening jinoyat qilishingni kutib o'tirish kerakmidi? Senlar tomonda Sirdaryo oqadimi?

- Oqadi.

- Temir yo'l o'tgan ko'prigi ham bormi?

- Bor.

- Ana! Bordiyu sen qo'poruvchilar gruppasi bilan o'sha ko'prikni portlatib yuborsang, bilasanmi, davlat necha million so'm zarar ko'rgan bo'lardi? Undan ko'ra lagerda yurganing yaxshi-da! Bitta sen o'lganing bilan davlat hech nima portlamaydi. Ko'prik portlasa, ana u dahshat. [7, 178] Xalqning yuragida o'ti bor insonlarini saralab olishgani va ularni yo o'limga yo surgunga jo'natishgani, bu haqiqiy fojia.

Said Ahmad ijodida boshidan kechirgan voqealarni asarga singdirish hodisasi yaqqol nazarga tashlanadi. Turli adabiyotlardagi ma'lumotlarga qaraydigan bo'lsak, ya'ni yozuvchi qamoqdan, surgundan qaytgandan keyin haqiqatni asarlari zamiriga berkitib yozishga harakat qildi. "Jimjitlik" romani bosh qahramonlaridan Tolibjon surgun qilingan obrazlardan biridir. Garchi surgun uchun emas, vazifasi yuzasidan boshqa o'lkalarga yuborilgan bo'lsa-da, aslini olganimizda bu haqiqiy surgun edi. "Bu beodobni chet elga jo'natib yuborish kerak. O'sha yerlarda yurib ko'zi ochilsin" degan Luqmonov oxiri maqsadiga yetadi va necha yillar sarson-sargardonlikda, musofirlikda hayot kechirgan Tolibjon oilasidan ham ajralib qoladi. Nima uchun Tolibjonni surgun qilishdi, sababi, asarning o'zida ifodalanib turilibdi: "Tolibjon bo'layotgan ishlarni bilib, ba'zan tajang, ba'zan isyonkor tabiatini kuch bilan bosib yurardi. Tolibjon ko'p ishlarga guvoh edi. U o'ziga o'zi: shunchalik qonunsizliklarni ko'ra-bila turib indamasdan, qanday kommunist bo'ldim, deb kuyunardi. Oxiri uning ichidagi isyon portlab, yuzaga otilib chiqdi. [6, 12]

O'zbek adabiyotining taniqli vakili Eshqobil Shukur yozadi: "Aza paytida yo'qlov marosimi qadim-qadimdan bizda bor. Marhumni yaqinlari yo'qlab nola qiladilar. O'limidan oldin o'z-o'ziga yo'qlov aytgan ayol haqida menga onam aytib bergan. Bu ayol mening momolarimdan biri bo'lgan. U qatag'on davrida vatandan surgun qilinib, Sibirda halok bo'lgan va "Bu g'ariblikda o'lsam meni kim yo'qlab yig'laydi, na yo'qlovchim, na janozam bo'ladi" deb faryod solib o'z-o'ziga yo'qlov bag'ishlagan. Quyida shu yo'qlovni tiklash uchun yozilgan she'rdan parcha:

G'ariblikda, boyvuchcha,
 O'z-o'zingni yo'qlaysan.
 Qismatga birinchi bor
 Otilguvchi o'qdaysan.
 Voy, Mengim-a, sho'r Mengim.
 Uvv!.. Uvv!!!
 Huv tog'lardan narida,
 Qirlarda lola-shamlar,
 Maysalarning bargida,
 Durday yonar shabnamlar.
 Boysuntog'ning boshida
 Qorlari ming yillik
 Suvlari sirqiraydi.
 Voy, Mengim-a, sho'r Mengim,
 Sog'inding-a, sho'r Mengim.
 Uvv!.. Uvv!!!
 Go'rim o'z yuragimda,
 Yurakda bordir Vatan.

Qishloqdan kiyib kelgan
Ko'ylagim bo'lsin kafan.
Voy, Mengim-a, sho'r Mengim.
Uvv!.. Uvv!!!
Voy, Mengim-a, sho'r Mengim.
Uvv!.. Uvv!!!" [2]

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, o'zbek adabiyotida surgun mavzusi bo'yicha asarlar yaratilgani va o'zbek adabiyotining yirik namoyondalari surgunga jo'natilgani, ayrimlari Vatanga qaytib, ayrimlari begona tuproqlar jon bergani bo'yicha yirik tadqiqotlarni amalga oshirish va ekspeditsiyalarni tashkil qilish, nafaqat, adabiyot sohasi vakillarining balki, butun hamjamiyatning oldida turgan vazifalardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Daryo.uz. "Imperiya o'rniga respublika, ikki yillik sevgi va sultonlar saroyidagi hayot. Yangi Turkiyani yaratgan Mustafo Kamol Otaturk taqdiri" 30.03.2023.
2. https://t.me/Eshqobil_Shukur_ijodi. 3.08.2023.
3. Karimov Obidjon. Yangi o'zbek adabiyoti tarixi: savol-javoblar. (uslubiy qo'llanma). - Namangan: "Namangan, 2016.
4. Mirzayev Saydulla. XX asr o'zbek adabiyoti. - Toshkent: "Yangi asr avlodi" nashriyoti, 2005.
5. Mustafa Kemal Atatürk. Güvenlik Kuvvetleri Komutanlığı. Mucahit.gov.ct.tr
6. Said Ahmad. Jimjitlik. Roman. - Toshkent: "Sano-standart" nashriyoti, 2021.
7. Саид Аҳмад, Ўткир Ҳошимов. Қўрқув салтанати. Шарқ юлдузи. Ойлик адабий-бадий, ижтимоий-сиёсий журнал. Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 4- сон, 1989.
8. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. С ҳарфи. "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти. Тошкент.

THE MULTIFACETED ROLE OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN NOVEL "JANE EYRE" BY CHARLOTTE BRONTE'

Satimova Hayotxon Karimovna
hayotkhonsatimova@gmail.com
Teacher at Kokand State University

Abstract: The novel's literary achievement is immortal, especially the brilliant language and the careful usage of phraseological units. Charlotte's choice of idioms, phrases makes Jane's image more perfect and vivid and drives readers to search more for the beauty of the novel and the life. This article aims to explore the phraseological units used by the author to reveal character traits.

Keywords: literature, phraseological units, idioms, colorful words; connotative meaning

Аннотация: Литературное достижение романа бессмертно, особенно блестящий язык и тщательное использование фразеологических единиц. Цель этой статьи - исследовать фразеологические единицы, используемые автором для раскрытия черт характера.

Ключевые слова: литература, фразеологические единицы, идиомы, красочные слова; коннотативное значение

Annotatsiya: Ushbu maqola xarakter xususiyatlarini ochish uchun muallif tomonidan qo'llaniladigan frazeologik birliklarni o'rganishga qaratilgan.

Tayanch so'zlar: adabiyot, frazeologik birliklar, idiomalar, rang-barang so'zlar; konnotativ ma'no

Introduction

Literature, as an art form that utilizes language as its primary medium, is deeply enriched by the strategic and nuanced use of phraseological units. These units, encompassing idioms, proverbs, clichés, and collocations, are more than mere combinations of words; they are pre-formed linguistic entities that carry a wealth of semantic, pragmatic, and cultural information. Their presence in literary texts contributes significantly to various aspects of the reading experience, from character understanding to the overall aesthetic impact. This report will delve into the intricate roles of these units, exploring their definitions, classifications, and their profound influence on the meaning and impact of literary works.

Phraseological units, studied within the branch of linguistics known as phraseology, are set expressions that function as ready-made units within a language. These expressions, unlike freely formed word groups, are reproduced in speech as complete entities. A key characteristic of these units is that their meaning is often not

immediately discernible from the meanings of their individual components. This inherent quality allows authors to imbue their writing with layers of meaning and cultural resonance. The stability of phraseological units, referring to their fixed lexical composition and grammatical structure, distinguishes them from more flexible word combinations. This stability allows authors to rely on the reader's recognition of these units to convey specific ideas or connotations efficiently. The existence of these pre-formed units indicates that language users, including authors, operate within a framework of conventionalized expressions that can be leveraged for specific effects. This framework provides both constraints, such as the need to use units in their recognized form to ensure comprehension, and opportunities, such as the ability to tap into established meanings and connotations to enrich their narratives.

Charlotte Brontë's novel "Jane Eyre," is renowned not only for its compelling narrative and rich character development but also for its intricate use of language. One of the notable aspects of Brontë's writing is her employment of phraseological units-fixed expressions or phrases that convey specific meanings. These units enrich the text, add depth to character interactions, and enhance the emotional resonance of the narrative

Revealing Personality Traits Through Idiomatic Language

Phraseological units serve as powerful tools for authors to develop and reveal the intricacies of their characters.

A character's consistent use of specific idioms can subtly reveal their personality, such as a cynical character using sarcastic idioms or an optimistic one employing cheerful expressions. For instance, "To keep somebody at arm's length": Used by Mrs. Reed, this idiom reveals her cold and distant nature, particularly towards Jane. It highlights her desire to maintain social distance and control.

Another favorite of Mrs. Reed, "To nip something in the bud" this expression showcases her desire to suppress anything she perceives as negative or rebellious in Jane's character early on.

"To speak her mind": As Jane matures, she increasingly uses this phrase (or variations of it) to emphasize her growing independence and assertiveness. It marks her development from a timid child to a woman who values her own voice.

"To stand her ground": Similar to the above, this idiom reflects Jane's resilience and determination in the face of adversity, particularly in her interactions with figures of authority like Mr. Brocklehurst and even Mr. Rochester at times.

Indicating social status and background

The type of phraseology that characters use including their formality and complexity, can suggest their social class, level of education, and upbringing. As Jane navigates various life stages-from an oppressed orphan to an independent woman-phraseological units reflect her evolving self-perception. Jane's use of phraseological

units to reflect her social status is more nuanced and evolves throughout the novel. Initially, as a child and young woman in subordinate positions, her language often lacks the more sophisticated or overtly class-marked idioms used by those of higher standing. However, as she gains independence and develops her own sense of self-worth, her linguistic choices, including her use of phraseological units, subtly shift. For instance, "I am no bird; and no net ensnares me": This powerful declaration by Jane not only reflects her fierce independence but also serves as a retort against patriarchal expectations. The metaphorical use of the bird signifies both vulnerability and strength, highlighting her determination to break free from societal norms that seek to confine her.

"I will show you what I can do" This assertive statement illustrates Jane's resilience and determination to assert herself in a world that frequently undermines her agency. It signifies a turning point in her character development as she faces challenges head-on rather than allowing others to dictate her fate.

Oppression and empowerment

The author employs various phraseological units and literary devices to illustrate themes of oppression and empowerment throughout the novel. The imagery of being trapped or confined is recurrent in the narrative, particularly in relation to Jane's experiences at Gateshead, Lowood, and Thornfield. Phrases that evoke imprisonment or restriction, such as "caged bird" or references to "darkness," highlight Jane's feelings of powerlessness and oppression.

Emotional Depth

Brontë masterfully weaves phrases and expressions into characters' speech and internal monologues to reveal the intensity and nuances of their feelings such as, intense love and passion ("To be bone of my bone and flesh of my flesh": This powerful, almost biblical idiom, used by Mr. Rochester to describe his connection with Jane, conveys a profound and inseparable bond, highlighting the depth of his love and sense of spiritual kinship with her.), grief, sorrow, and despair ("A weight on one's heart", "To be at one's wit's end", "To shed bitter tears"), anger, frustration, and resentment ("To be fit to be tied", "To fly into a rage"), hope and longing ("To keep one's chin up")

Conclusion

Charlotte Brontë's masterful use of phraseological units in "Jane Eyre" contributes significantly to the novel's enduring impact. These expressions not only enrich the language but also deepen readers' understanding of character motivations and thematic concerns. These linguistic choices add layers of intensity and nuance that go beyond simple declarative statements, allowing us to truly feel the joys, sorrows, angers, and hopes of Jane Eyre and those around her. Through phrases that resonate on emotional and intellectual levels, Brontë invites readers into a world

where language mirrors life's complexities-where entrapment gives way to empowerment and identity is forged through struggle. As readers explore these layers within "Jane Eyre," they discover that every phrase holds a story waiting to be unraveled.

References

1. Brontë, C. (1847). *Jane Eyre*. London: Smith, Elder & Co.
2. Cowie, A. P. (1998). *Phraseology: Theory, Analysis, and Applications*. Oxford: Oxford University Press.
3. Karimovna, S. H. The Role of Independent Reading in Improving Young Learners' Speaking Skills, *International Journal on Integrated Education*, 4(4), 109-112 Exploring Gender Differences in Language Learning
4. H. K. Satimova. (2023). The Differences of Gender Indicative Phraseology and Proverbs of English and Uzbek Languages. *Journal* <https://doi.org/10.17762/48562011> of Advanced
5. Satimova, H. K. (2023). THE COMPARISON OF THE USAGE OF GENDER CATEGORY IN PROVERBS IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(5), 705-709.

ЖАДИД ШЕЪРИЯТИНИНГ ЎЗИГА ХОСЛИГИ

Шерзод Хўжамбердиев
эркин тадқиқотчи

XX аср бошлари шеърияти ҳақида гап борганда, “андоза”, “улгу”, “адабий таъсир”, “эргашиш” сингари сўзларни кўп ишлатамиз. Агар юқоридаги далилларимиз ҳақида сўз борадиган бўлса, Сўфизода, Ҳамза, Авлоний сингари даврнинг фаол қаламкашлари ҳақида бу фикр унчалик мос келмайди. Негаки, бу шоирларнинг илк ижоди (масалан, “Девони Ниҳоний”даги шеърлар) айни мумтоз шеърият намуналари эканлигини Д.Қуронов ҳам қайд этган. Дарҳақиқат, “Девони Ниҳоний”да мутлақо оригинал шеърлар, новаторлик “мана, ман”, деб, эътиборни ўзига жалб этиб турадиган шеърлар жуда кўп. Зукко адабиётшунос Д.Қуроновнинг бу қарашларини ёқлаган ҳолда, мана бу сўзларини келтиришни лозим топамиз: “Ҳамзанинг кейинги ижодида мумтоз шеърият анъаналари билан янгиликни омихталаб, уларни уйғунлаштирган ва замона эҳтиёжларига мувофиқлаштирган ҳолда миллат тараққийсига хизмат эттиришга ҳаракат кузатилади. Шу ўринда жаҳон адабиёти билан қиёс ўтказиш мумкин кўринадиди. Кўпчилик эсласа керак, илгарилари италян шоири Данте ҳақида мутафаккирлардан бири айтган “Ўрта асрларнинг охири, Уйғониш даврининг илк шоири” деган таъриф кўп эслангувчи эди. Шундан андаза олиб, Ҳамзани мумтоз шеъриятимизнинг охириги ва янги ўзбек шеъриятининг илк шоири сифатида таърифлаш мумкин. Негаки, Ҳамза шеърларининг поэтик тақомилида, ўзбек шеъриятидаги поэтик янгиликни жараёни кузатилиши мумкин. Фикримизча, Ҳамзанинг шеърий мероси муаммони шу тарзда қўйиб махсус тадқиқ этилса, адабиёт илми учун жуда муҳим хулосаларга келиш мумкин бўлади”¹ Дарҳақиқат, Д.Қуроновнинг келтирилган фикрларини ривожлантириб, Авлонийни ҳам, Сўфизодани ҳам ва шу даврда қалам тебратган яна бир қатор шоирларни ҳам икки хил адабиёт майдонида икки хил мавзу йўналишида, икки хил шаклий кўринишларда ижод қилиб, миллий ифода ва халқчилликни ҳадди аълосига кўтаришга хизмат қилган, дейишга тўла асос бор. Негаки, миллий ифода ва халқчиллик масалалари зикр этилган шоирларнинг салафлари шеъриятида мураттаб йўсинда эмас, балки катта илмий мерос ичида худди узоқдаги чироқ сингари милтиллаб-милтиллаб кўзга ташланар эди. Кўпгина адабиётшунос ва мунаққидлар миллий ифодани умумбашарийлик билан уйғунликда кўриб, айрим сўз ва ифодаларда, мавзуларда миллий руҳ намоён бўлган дейиш билан кифояланар эдилар. Тўғри, бу фикрларда ҳам жон бор. Масалан, бадиий асар тилининг ўзи миллий ифодани намоён этувчи бирламчи восита ҳисобланади. Бироқ агар шунинг

¹ Қуронов Д. Ҳамзанинг поэтик изланишлари ҳақида. // Ҳамза ва XX аср ўзбек адабиёти. – Б. 102-103.

Ўзи билан кифояланилса, бир томонлама хулосага олиб келиши тайин. Миллий ифодада тилдан ташқари лирик қаҳрамон фикру ўйлари, хатти-ҳаракатлари, ҳатто шеърда тасвирланаётган воқеликда, ундаги воқеликнинг ўрнида ҳам миллий ифода аниқ сезилиб туриши керак. Адабиётда хронотоп масаласи бор - воқелик қачон ва қаерда юз берди. Авлоний шеърлари лирик қаҳрамони аниқ тасаввурдаги қаҳрамон бўлиб, унинг макони ҳам, теваарак атрофдаги воқеа-ҳодисаларга муносабати ҳам муайян ҳудудга тегишли шахс эканлигини кўрсатиб турадики, бу ҳолат ўша даврдаги эврилишларга мойил жамиятдаги ижтимоий ҳаракатларнинг қаерда содир бўлаётгани аниқ сезилиб туради. Авлоний шеърларининг қаҳрамони ўз вақтида саводи чиққан, реал ҳаётда содир бўлаётган воқеаларни ўзи шоҳиди бўлаётган ва бу ҳодисалар нималарга олиб келишини ҳам аниқ сезиб-кўриб, улардан хулосалар чиқараётган шахс. Шунинг учун унинг қаҳрамони миллатнинг қолоқликка юз тутгани ва ундан қутилишнинг ягона йўли янги мактаблар очиш, мактабларда ўқитишнинг янгича, тараққиётга олиб борадиган йўлларига солишга чақириш шиорини ўртага ташлашга интилиш, тобора ўзини эмас, миллат тақдирини ўйлаб сўз юритаётган лирик қаҳрамон. Шеърлар мутолаа қилинганда лирик қаҳрамоннинг қайғуга чўмган, жамият қолоқлигидан озурда бўлгани яққол сезилиб туради. Модомики, Авлоний лирик қаҳрамони халқ тўғрисида қайғуриятими, аторофидаги кишиларни уйғонишга, миллат бахти саодати учун қайғуришга ва курашишга, Ватан мавзусини ижодининг асоси қилиб оляптими ёки халқни ўқишга ва ўзлигини танишга ундаяптими, мана буларни том маънода миллат учун қайғуриш, асарларини асл маънода миллий ифода етакчи бўлган шеърият сифатида қараш мумкин. Яна шуни эътироф этиш даркорки, Авлоний миллий ифодани беришда кўпроқ мумтоз шеърият шакллари танлаган. "Адабиёт ёхуд миллий шеърлар" мажмуасидаги аксарият шеърлар ғазал, мухаммас, мураббаъ, мусаддас, мусаббаъ, мусамман ва ҳатто муашшар шаклларида. Ана шу шаклларга миллий масалаларни юктириш ўтмиш шоирларида бўлмаганлигининг бир сабаби борки, улар ижод қилган замонларда мазкур масалани бу тариқа очикдан-очик талқин қилишнинг имкони юзага келмаган. Мана шоирнинг мусамман шаклдан фойдаланиб даврдаги кишиларнинг маърифатдан йироқ эканлигидан афсусланиб гирён чекишининг миллий ифодасига бир мисол:

Саодатбахш нури маърифат умматни ихёси,
 Фунуни илм ила барпо экан миллатни ашёси,
 Кетиб Ислом алидин боғи жаннат сарви раъноси,
 Гулистони жаҳоннинг борми биздек бесарупоси,
 Ҳазор афсус бизни йикди шахсий нафс ғавғоси,
 Жаҳон боғинда сўлди кимсасиз миллатни лолоси,
 Дилим, ғам чекма кўб, бир кун келур, бедор ўлур олам,
 Чиқиб булбуллари чаҳ-чаҳ кцулур, гулзор ўлур олам. (115)

“Кеча-кундуз ғами миллатда Ҳижрон” (“Ҳижрон” Авлониининг тахаллуси Ш.Х.) Авлониининг шеърляти халқона ифодалардан бутунлай холи деб бўлмайди. Унинг миллий шеърлярида учраган мана бу ифодалар шеърларда халқчил ғояларнинг мустаҳкам ўринлашишига сабаб бўлган: “Қилиб қоф халтадан кўлмак чопон - беор, биз, - миллат”, “Замона бўстони, фасли гул елдек ўтар...”, “Яхудийлар келиб савдони андак қисмини олди, Шупурғучи, ямоқчи, хайрчилик бизга ҳам қолди”, “Миллат деганда барчанинг бўлди қулоғи кар”, “Исроф эдурмиз оқчани кайфу сафо учун”, “Ўғли атосининг сўзига солмаюр қулоқ”, “Эр хотуни била эрта кеч қилар уруш”, “Ичкуликка ўрганиб, бўлди “фиён” бир нечалар”, “Алкагул” оғуси ила хўб чурутди халқини”, “Денгиз остида садаф бўлғуси тошлар”, “Ўғил ўқуса, сигирни ким боқадур?”, “Қиз ўқуса, оловни ким ёқадур?” ва хакозо. Мазкур мажмуада “Оила мунозараси” номли маърифий шеър бор. Унда ота ва онанинг мунозараси берилган. Шеър мураббаъ шаклида, соддагина тилда ёзилган. Ундан бир парча келтириб кўрайлик:

Ота

Ўғлимизни ўқитсамиз-чи, хоту?

Қизимиз ҳам ўқиса, бўлғай отун.

Илмсизлар кўрар қаро кунлар,

Ёшлик вақтидур кумуш, олтун.

Она

Ўғлимиз ўқубон эшон бўлмас,

Қиз ўқуса, уй ишларин билмас.

Ўқиғонлар бўлади маҳмадона,

Сиз-у бизниназар-писанд қилмас.

Ота

Ўғлимиз ўқиса, бўлур мулло,

Қизимиз ҳам ўқур, ёзар имло,

Мактаба кирсун, илм ўргансун,

Заргар ишлаб қилур мисли тилло.

Она

Ўқиғанни бириму Аҳмаджон,

Еғали уйида топилмас нон,

Мени сўзимни тингланг, эй отаси,

Ўқиғанга ёр эмиш пушмон. (136-137)

Ўн бешта тўртликдан иборат мазкур шеър анъанавий мунозарадан тубдан фарқ қилади. Аслида, мунозара халқ оғзаки ижодида пайдо бўлган. Асоса аллегорик (мажозий) тимсоллар воситаси кишиларнинг характеридаги нуқсонлар танқид қилинган. Авлониигача ёзилган “Сиххат ва Мараз”, “Май ила Жом”, “Сухбат ул-асмор” (Фузулий), “Банг ва Чоғир” (Юсуф Амирий) “Ўқ ва Ёй” (Яқиний), “Булбул

ва Даф” (Нишотий) мунозаралари асосан мажозий тимсоллар мунозараси асосига қурилган. Авлоний мунозараси эса реал шахслар - Ота ва Онанинг ўзаро суҳбати. Шеърда оддий кишиларнинг - бир оила соҳибларининг ўғил-қизларнинг ўқитиш борасидаги мунозараси акс этган. Ота ўқиш тарафдори бўлса, Она бунинг акси. Она Отанинг ҳар бир таклифига рад жавобни келтирадики, Авлоний бу орқали халқ ўртасида маърифатга муносабатни ёрқин ифодалаб бера олган. Она тилидан айтилган “Ўқиганни бириму Аҳмаджон, Егали уйида топилмас нон” ифодаси Беҳбудийнинг “Падаркуш” трагедиясидаги Бойнинг Домуллога қарата айтган “Ўқиганнинг бири сизми?! Уйингизда егани нонингиз йўқ” деган маломатининг айнан ўзи. Шеърнинг тўртлик шаклда, мунозара жанрида битилгани, унда оддий кишиларнинг ёшларнинг билим олишга муносабатлари кўрсатилгани ва бу манзара ўша пайтда оддий халқ орасида (афсуски, бугунги кунда ҳам айрим оилаларда учраб туради) кенг тарқалгани шоирнинг зийрак нигоҳидан четда қолмаган.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Қуронов Д. Ҳамзанинг поэтик изланишлари ҳақида. // Ҳамза ва XX аср ўзбек адабиёти. – Б. 102-103.

АЛИХОНТЎРА СОҒУНИЙНИНГ ТУРКИСТОН ҚАЙҒУСИ

Мўминжон Сиддиқов
Турон ФА академиги

Ушбу мақоламни ҳаётдан эрта кетган опажоним Жўрахон Ражабованинг порлоқ хотирасига бағишлайман

Бундан анча йиллар муқаддам Алихонтўра Соғунийнинг “Тарихи Муҳаммадия” китобининг илк нашри қисмларга бўлиниб чоп қилинган эди. Бизнинг авлод, жумладан, оиламизнинг катта-кичиги китобхон бўлганидан, мендан китоб олиб, ўқиб бўлгач, авайлаб олиб келиб топширар эдилар. Амаким, поччаларим, жиянларим... Опам ҳам тез-тез китоб олиб турар эдилар. Бир кун Алихонтўра Соғунийнинг юқорида тилга олган китобини опамга бердим. Опам китобни бир-икки кунда ўқиб бўлиб, унинг давомини сўраб келиб қолдилар. Мен китобнинг давомини хали нашрдан чиқмаганлигини айтиб, узр сўрадим. Ўшанда опам анча маъюсланган эдилар. Мана, бугунга келиб, китоб деярли ҳар йили нашр қилинади: турли формат, турли дизайнда. Аммо опам энди йўқ. Кўп афсусланаман. Мендан айти шу китобни бир неча мухлис сўраб олган... бироқ қайтариб бермаган. Доим унинг янги нашрини уйга олиб келиб қўяман. Негаки кимки Ислом тарихи, Пайгамбаримиз Муҳаммад Расулиллоҳ (с.а.в.) ҳаётлари ҳақида мукамал (шундай дейиш жоиз бўлса) маълумотга эга бўлишни истаса, ана шу китобни йилига бир марта ўқиб турсин; шунда икки дунё саодатига ноил бўлади. Валлоҳи аълам. Бу гапни мен айтмадим. Бу фикр Қўқондаги Шалдирамоқ масжидининг имом хатиби Файзираҳмон қори акага тегишли.

Алихонтўра Соғуний XX асрнинг такрорланмас зотларидан ҳисобланади. XX аср Ислом дунёси учун айти бизнинг юртимиздан бетакрор илм соҳибларини тортиқ қилди. Домла Ҳиндистоний, Алихонтўра Соғуний, Шайх Бобохоновлар, Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф ҳазратлари, Шайх Аловуддин Мансур, Шайх Абдулазиз Мансур... Бу рўйхатни яна ва яна давом эттириш мумкин. Муҳими улар Ислом равнақи учун билим ва малакаларини сарфладилар. Юртимизда Исломнинг мутараққийси учун қаттиқ меҳнат қилдилар. Бугунги суҳбатимизни Алихонтўра Соғуний ҳазратлари ҳақида олиб борсак.

“Соғуний” нисбаси нимани эслатмоқда? Биз филологлар адабиётимиз тарихини ўрганишга киришар эканмиз, қадимги давр адабиёти ҳақида сўз юритиб бўлгач, ёзма адабиётга қадам қўямиз. Илк сабоқни Юсуф Хос Ҳожиб ҳазратларининг ҳаёт йўллари ва унинг бизгача етиб келган ягона асари “Қутадғу билик”ни ўрганишга бағишлаймиз. Шунда “Боласоғун” топонимига дуч келамиз. Рус ва чет эл шарқшунослари бу адиб ҳақида кам ҳолларда “Хос Ҳожиб” рутбасини ишлатади. Бу зотни аксарият Юсуф Боласўғуний (Юсуф

Баласогунский) деб атайдилар. Алихонтўра ҳазратлари ҳам ўзини “Соғуний” деган экан, шоир Юсуф Хос Ҳожибга юртдошлиги англашилади.

Ҳақли савол туғилади: Боласоғун қаерда? Шарқий Туркистонда. Шарқий Туркистон қаерда? Кошғарда. Қадимда бу макон Қуз Ўрду ҳам дейилган экан. Кейинги вақтларда бизнинг ўзбек халқи тарқалган ҳудудларнинг ҳаритасини кўз олдимизга келтирсак, бундан бир аср муқаддам чегараланиш ниҳоятда адолатсиз тарзда амалга оширилганини, ўзбеклар азалдан яшаб келган ва азалдан ўзбек хонлари тасарруфида бўлган Туркистон, Хирот, Тироз (Авлиё ота), Фороб, Сайрам (Сарём), Хўжанд, Тўқмоқ, Мозори Шариф каби турклик масканлар 1924-йилда белгилаб берилган чегаравий бўлинишлар туфайли бугунги авлод учун бегоналашиб қолди. Ўзбекнинг аجدодлари юртига махсус рухсатномасиз бориб бўлмайди. Шу ўринда Алихонтўра Соғунийнинг “Ўзбеклар қани энди бир лаган ош устида бирлашган каби бирлашса эди” деган ҳикмати ёдимизга тушади. Ўша чегаралиш пайтида ўзбекнинг тепасида турган амалдорлар бағрикенглик қилмаганида, эҳтимол, юртимиз бугунгидан ҳам қудратли бўлурми эди!

ШЕЪРИЯТДА "САБО" ТИМСОЛИ

Шодиёр Эргашев,
эркин тадқиқотчи

Мумтоз адабиётда сабога хитоб йўсинида шеър битиш одати бўлган ва, табиийки, бу тимсол замонавий шеъриятга ҳам кўчиб ўтган. Луғатларда "сабо" сўзига изоҳ берилганида,¹ Шарқ томонидан эсадиган тонгги ёқимли ва салқин шамол, дейилади. Бу тимсолнинг шеърият тилида мустаҳкам ўрин олишини Хоразмийнинг "Муҳаббатнома"си билан боғлаш ўринли бўлади. Негаки Хоразмийгача ҳам шарқ адабиётида сабо билан "тиллашув" мавжуд бўлган. Бунга форс-тожик шеъриятдан анчагина мисолларни топиш ва келтириш мумкин. Ўзбек адабиётида эса Хоразмий "Муҳаббатнома"сининг иккинчи мактуби айнан сабога хитоб билан зийнатланган: Бу парчадаги тонг насими акъни "сабо" эканлигини кўриш мумкин. Шоир мазкур номада сабодан кўп нарсаларни ўтинади. Сабо орқали маъшуқа гўзаллигини таъриф-тавсиф қилишни хуш кўради:

Саломим гулга элт, эй тонг насими,

Ким эрур ой қули, ахтар надими.²

Саломеким кўнгул жонона айса.³

Ёрур кўзлар саводидин битаса.

Саломимни тегур ул дилистонға,

Раҳмсиз бевафо жону жаҳонға.

Саломимни тегур ул кўрка бойға

Ким урур чехраси минг таъна ойға.

Саломимни тегур ул хурлиқоға,

Қамуқ боштин-оёқ оби бақоға.⁴

Шунинг учун ҳам, Алишер Навоий "Муншоот"да бу сўз "суюкли ёрга ошиққа маъшуқа аҳволдан хабар берувчи" деб изоҳланиб, ташхис йўли билан ушбу мисол келтирилади:

То пайки сабо кетурди ёрим хабарин,

Шарҳ айлади сарви гулўзорим хабарин.⁵

Ёки "Мажолис ун нафоис"да қайсидир шоир ҳақида сўз борганида "Сабодин сарви равонининг келган хабарин сўрар ва андин жон иси келган муносабат била руҳи равонининг хабарин сўрар" дея ишлатади.⁶ "Алишер Навоий асарлари

¹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 4-жилдлик. 3-жилд. – Т.: Фан, 1984. – Б.12.

² Надим - хизматкор

³ Айса - айтса

⁴ Оби бақо – абадийлик суви

⁵ Алишер Навоий. Муншоот // Тўла асарлар тўплами.

⁶ Алишер Навоий. Мажолис ун-нафоис. // Тўла асарлар тўплами.

тилининг изохли луғати”да мазкур сўзнинг “эрталаб”, “тонг”; “тонг сахар” маъносидаги “сабоҳ” сўзи ҳам берилган. Бу сўзнинг ички маъносида “шаббода”, “йел” “сабо” маънолари сингиб кетганини ҳам сезиш қийин эмас. Зеро “тонг” тоза ва покизалиги билан, муттасил майин шабоданинг эсиб туриши билан киши кўз ўнгида жонланади.⁷ Бундан ташқари, “сабо” сўзининг омоним“ сифатида “эрта тонг”, “сахар” маъносида берилиши Алишер Навоий асарларида кўп учрайди:

Дашт узраки сайр ўлур сабоға,

Бағри қаролар учар ҳавоға.⁸

Тонгги сабо ўзининг тозалиги, хуштафтлиги, ёқимли-ю ҳузурбахшлиги, киши дардига малҳам бўларлик даражада яқинлиги билан илоҳийлик, тахайюлий нафислик, тахайюлий нафосат ва фасоҳатга ноиллигини ҳам эътиборда тутиш лозим. Шунинг сабабидан мумтоз адабиётда, ҳатто замонавий адабиётда ҳам “сабо” фаол тимсоллар сирасига киради.

Мумтоз шеърятнинг бир қатор намуналарида унинг сўфиёна талқини хусусида ҳам гап боради: Тасаввуфда сабо Аллоҳ таъалонинг раҳмоний нафасига нисбат берилиб, хайрга боис бўлиши айтилади. Сабо ошиқнинг оҳу ноласини Аллоҳга, ўз навбатида, Аллоҳнинг хабарини ошиққа етказади. Шунданми, Шарқ шоирларининг деярли барчасининг лирикасида “сабо” тимсоли кўп учрайди. Бекорга ҳазрат Навоий “Эй сабо, ҳолим бориб сарви гуландомимға айт” демасди ёки Фарҳод ўлим олдидан ўз дарду ҳасратларини боди сабога айтмаган бўлурди. Шеърятни билан ошиқу маъшуқларни лол қолдирган буюк Фузулий бир ғазалида

Сабо, ағёрдин пинҳон, ғамим дилдора изҳор эт,

Хабарсиз ёрими ҳоли харобимдин хабардор эт,⁹ - деса, яна бир бошқа ғазалида

Сабо, кўйинда дилдоринг надур афтодалар ҳоли,

Бизим ердин келурсан, бир хабар бер ошнолардин, - деб ёзади.¹⁰

Амирий бир ғазалида сабоға илтижо қилароқ:

Сабо, лутф эт манго, ул сарв пайғомим равон келтур,

Висоли муждасидин нотагон жисмимға жон келтур, -

дейди.¹¹ Жаҳонгашта Фурқат ҳам Қўқондаги дўстларига Туркиядан туриб мактублар битар экан, унга “Сабоға хитоб” деб сарлавҳа қўйган. Демак, сабо тимсоли мумтоз адабиётда илоҳий бир тимсол даражасида анъана тусини олган. Муқимий ҳам сабо тимсолини ғазалиётда қўллашда четда қолмаган. Унинг “Арзимни айтай боди сабоға” мисраси билан бошланадиган 9 байтли ўйноқи бир ғазали бор.¹² Мазкур ғазал халқ қўшиқлари оҳангига монанд мусажжаъ усулида ўрта

⁷ Ўзбек тилининг изохли луғати. 4-жилдлик. 3-жилд. – Т.: Фан, 1984. – Б.13.

⁸ Алишер Навоий. Лайли ва Мажнун // Тўла асарлар тўплами.

⁹ Фузулий. Ғамзасин севдинг кўнгул... Ғ.Ғулом номидаги НМИУ, 2016. – Б.27.

¹⁰ Фузулий. Ғамзасин севдинг кўнгул... – Б.138

¹¹ Амирий. Қошингға тегузмағил қаламни. – Т.: Шарқ, 2008. – Б.111.

¹² Муқимий. Кўнглум сандадур... Т.: Шарқ, 2009. – Б. 44-45.

қофияларга ҳам эга. Ҳамза Ҳакимзода шу ғазалга тазмин боғлаган. Матлаънинг биринчи мисраси тазмин бўлган, яъни Муқимийда қандай бўлса, Ҳамза Ҳакимзодада ҳам шундай. Аммо иккинчи мисрада фарқ бор. Ҳатто бир сўз Муқимийда бошқа, Ҳамза Ҳакимзодада бошқа шаклда, яъни Муқимийдаги "гулқабо" сўзи Ҳамза Ҳакимзодада "гулгунқабо" шаклида келган. Агар иккала шакл ўзаро солиштирилса, Ҳамза Ҳакимзодада таъсирчанлик юқори: "гулқабо" - қабоғи қизил гул сифат; "гулгунқабо" - қабоғи кип-қизил гул сифат. Шунингдек, Муқимий ғазалда мусажжаъ усулини қўллагани сабабидан ўйноқилик кучайган бўлса, Ниҳоний мусажжаъ усулини қўлламасдан халқ кўшиқларига монанд ритмни сақлагани туфайли унда ҳам ўйноқилик (оҳангдорлик) сақланиб қолган. Ҳар икки шеър аруз вазнида, аммо иккала шеърни ҳам бармоққа хос оҳангга солиш мумкин. Бунда турокланиши 5 + 5 бўлади.

Муқимий ғазалидан:

Арзимни айтай // боди сабоға,
Шояд гапургай // ул гулқабоға.
Албатта келсун // ҳолимни сўрсун,
Андиша қилсун // рўзи жазоға.
Неча замондур // кўзга ниҳондр,
Ҳар ким ёмондур // солдим худоға.¹³

Ҳамза ғазалидан:

Арзимни айтай // боди сабоға,
Еткур саломим // гулгун қабоға.
Кўрдум юзини // кетдим ўзимдин,
Тушди ўшал дам // доми қазоға.
Оҳим эшитуб, // тоқат тутолмай,
Тушди малойик // ракси самоға.¹⁴

Бир сўз билан айтганда, ҳар бир адабиётда сайёр сюжетлар бўлгани каби сайёр ташбеҳлару сайёр тимсоллар ҳам бўлади. Биз келтирган "сабо" тимсоли сайёр тимсоллар доирасида етакчилиги билан эътибор ва эътирофга ноилдир. Акс ҳолда бу тимсол асрлар давомида турли халқлар адабиётида бу қадар эъзоз тутилиб, бу қадар ардоқланиб келинмас эди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 4-жилдлик. 3-жилд. – Т.: Фан, 1984. – Б.12
2. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 4-жилдлик. 3-жилд. – Т.: Фан, 1984. – Б.13.
3. Алишер Навоий. Лайли ва Мажнун // Тўла асарлар тўплами.

¹³ Муқимий. Кўнглум сандадур... – Б.44-45.

¹⁴ Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий. Тўла асарлар тўплами. Беш томлик. Биринчи том. Девон. - Б.181

4. Фузулий. Ғамзасин севдинг кўнгул... Ғ.Ғулом номидаги НМИУ, 2016. – Б.27.
5. Фузулий. Ғамзасин севдинг кўнгул... – Б.138
6. Амирий. Қошингға тегузмағил қаламни. – Т.: Шарқ, 2008. – Б.111.
7. Муқимий. Кўнглум сандадур... Т.: Шарқ, 2009. – Б. 44-45.

TILSHUNOSLIKDA ZONIM LEKSEMASINING O'RGANILISHI

Xaydarova Dilnoza Baxromjonovna

Ilmiy-tadqiqotlar, innovatsiyalar va ilmiy-pedagogik kadrlarni tayyorlash

bo'limi uslubchisi, Qo'qon davlat universiteti

E-mail manzil: haydarovadilnoza 1989@gmail.com+998912004470

Annotatsiya: Ushbu tezis tilshunoslikda zoonim leksemasining o'rganilishi o'rganishga bag'ishlangan. Unda tilshunoslikda zoonim leksemasining o'rganilishining mohiyati, zoonimlarning asosiy element sifatida tutgan o'rni, ularning inson hayoti, urf-odatlari va psixologiyasini aks ettiruvchi ramziy ma'nolari tahlil qilingan. Jahon va o'zbek tilshunosligida zoonimlarni tadqiq etish tarixi, turli olimlarning bu boradagi ilmiy qarashlari yoritilgan. Shuningdek, zoonimlarning universal va lokal xususiyatlari, ularda madaniy kodning aks etishi misollar bilan ko'rsatib berilgan. Tezis zoonimlarning tilshunoslik va madaniyatshunoslikdagi ahamiyatini ochib beradi hamda ularni xalqning madaniyati, mentaliteti va dunyoqarashini o'rganishdagi muhim manba sifatida baholaydi.

Kalit so'zlar: zoonim, zooleksema, kognitiv lingvistika, onomastika, frazeologiya va etnolingvistika

Tilshunoslikda zoonim konsepti hayvonlarga oid nomlar (zoonimlar) orqali shakllangan til birliklarining semantik, kognitiv va madaniy jihatlarini o'rganish bilan bog'liq tushuncha hisoblanadi. Zoonim konsepti antropotsentrik tilshunoslik, kognitiv lingvistika, onomastika, frazeologiya va etnolingvistika doirasida tadqiq qilinadi.

Qadim zamonlardan beri odamlar o'z tasavvurlarida hayvonlarga hayvondan ko'ra odamga xos bo'lgan ba'zi fazilatlarni berishni boshladilar. Bundan tashqari, bu shunchaki emas, balki hayvonlarning odatlari va xatti-harakatlarini kuzatish asosida sodir bo'ldi. Demak, hayvon nomlari bilan ifodalangan frazeologik birliklar: jismoniy sifatlar, qobiliyatlar, tashqi ko'rinish (ari bel - chumolining belidek nozik), xarakter xususiyatlari (buqadek o'jar), aql (tulkidek ayyor - tulkidek ayyor), mahorat (to'tiqush kabi takrorlash).

Agar kimdir sizdan qaysi hayvon nomlarini eslaysiz deb so'rasa, mushuk, it, ot, eshak kabi uy va hayvonlarning ba'zi nomlari xayolingizga kelishi mumkin. Ammo, agar shunday bo'lsa, bolalik xotiralarini esga olsak, odam uzoqroqqa boradi va sirk yurishi natijasida paydo bo'lgan maymun, jirafa, fil, sher kabi hayvonlarning ismlari yoki juda yaqin qarindoshi tomonidan aytilgan hikoyada mavjud bo'lgan ilon, bo'ri, hayvonlar nomlari paydo bo'lishi mumkin.

Zoonim soʻzi yunoncha: zoo "hayvon" va oonim "nom" hayvonlarning nomlari bilan bogʻliq leksik birliklardir. Ular turli tillarda har xil maʼnolarga ega boʻlib, lingvistik, etnolingvistik va madaniy nuqtayi nazardan ahamiyatga ega.

Bu hayvon obrazlari keltirib chiqaradigan sezgilar, odatda, xalq xayolida uchraydi, maʼlum kishilar nutqida moddiylashadi va natijada kundalik tilda juda boʻsh soʻzlashuv muhitining mevasi boʻlgan koʻplab mashhur frazeologizmlar paydo boʻladi. Kundalik dialoglarda "ustingni urmoq", "xoʻroz va buqa hikoyasi", "qoʻzgʻaluvchan boʻl", "mushuk va it kabi yasha", "qora ochlik", "birovni kitobda har ism bilan chaqirish" kabi iboralar uchraydi. Ular bolalikdan eshitilgandek tushuniladi, lekin ogoh boʻlmagan xorijlik uchun yoki ingliz tilidagi xalq tilidagi matnni oʻzgartiruvchi tarjimon uchun, baribir, hayvon nomlari bilan toʻla iboralarimizni tushunib, oʻzlashtirmoqchi boʻlgan oʻzbek tilini oʻrganuvchi uchun "toʻgʻridan-toʻgʻri togʻ"ga aylanishi mumkin.

Baʼzi olimlarning fikriga koʻra, "zoonim" atamasi faqat hayvonlarning (Bobik, Murka, Nochka) laqablarini anglatadi, ular asosiy chaqiruv funktsiyasiga koʻra odamlarning ismlari va taxalluslariga yaqin. Boshqalar esa, bu atamadan foydalanib, umuman hayvonlarning nomini, hayvonlar guruhining nomini, ularning jinsi yoki turlarini (itlar, mushuklar, otlar) anglatadi. Yana boshqalari zoonimlarga nafaqat toʻgʻri va umumiy otlar, balki qaysidir maʼnoda fauna olamiga aloqador barcha soʻzlarga murojaat qiladilar, yaʼni ular keng tushunchani ifodalovchi atama sifatida qaraydilar. Tadqiqotchilar bu masala boʻyicha umumiy fikrga ega emaslar. Adabiyot sharhi "Zoonim" atamasining eng keng tarqalgan taʼrifi N.V.Podolskaya tomonidan "Rus onomastik terminologiyasi lugʻati"da berilgan taʼrifdir: "Zoonim - zoologiya bogʻida saqlanadigan, sirkda "ishlaydigan" hayvonning oʻziga xos nomi (taxallusi). Morkovkinning fikricha, "zoonim" atamasi tirikchilikka nisbatan umuman muvaffaqiyatli emas: u noaniq va yana bir kamchilikka ega. Bu tilshunosning fikricha, "zoonim" soʻz malakasini berish, bu soʻzning haqiqiy hayvon maʼnosi bilan bir qatorda hayvon boʻlmagan denotatlari bilan ham bogʻlanishi mumkinligi bilan yashiringan. Bundan tashqari, zoonim polisemantik soʻzning manba leksik-semantik varianti vazifasini ham bajarishi yoki bunday soʻzning hosilaviy leksik-semantik variantlaridan biri boʻlishi mumkin.

Zooleksema oʻzining asl maʼnosida maʼlum bir turdagi hayvon (masalan, tulki) nomi sifatida xizmat qiluvchi leksik birlikdir. Bunday holda, zooleksema bir vaqtning oʻzida zoonim boʻlishi mumkin, agar u tushuntirish lugʻatlarida bir maʼnoli soʻz sifatida koʻrinsa (masalan, bullfinch). Tilning lugʻaviy maʼnosini saqlaydigan joyda metatil nuqtai nazaridan ular faqat shu elementlarning ulanishlaridan kelib chiqadigan ikkilamchi belgilar tizimining elementlari sifatida ishlaydi. Buning sababi shundaki, "zoonim" atamasi hayvonlarni (sigir, it) va hayvonlarning toʻgʻri nomini (laqabini) bildirish uchun (Zorka, Burushka) umumiy ot sifatida ishlatiladi.

Metaforizatsiyalangan zooleksemalarning butun to'plami uchun "zoometafora" atamasi, antropotsentrik metaforizatsiya (hayvon nomini odamga o'tkazish) uchun - "zoomorfizm" atamasi kiritilgan. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, "zoomorfizm" atamasi hayvonlarning xususiyatlarining nomlarini (ularning shakllari, odatlari, xatti-harakatlari) odamning o'xshash xususiyatlariga o'tkazishda ishlatiladi. Masalan, hayvonning haqiqiy nomi sifatida "tulki" zoosemizm, "tulki" esa odamga xos xususiyat (tulki kabi ayyor) (zoosemizm asosida mavjud zoomorfizm) zoomorfizm bo'lib, bu ikkala atama ham tilning bir xil leksik birligining varianti bo'lib, hayvon nomlarining boshqa yondashuvlari hisoblanadi. Leksik birliklarning majoziy-mazmun tarkibida mustahkamlangan bu belgilar "semantik turtki" (ichki shakl)dir. Zoomorfizmlar ona tilida so'zlashuvchilar hayvonlarga nom beruvchi ma'lum leksemalar bilan bog'laydigan konnotativ va assotsiativ ma'nolar tizimi orqali shaxsni tavsiflashi mumkin. Masalan, tovuq, qo'y belgilarining konnotativ mazmuni "ahmoqlik", "ayol" ma'nolarini, sher, yo'lbars esa "yirtqich", "odam", "qo'rqinchli" ma'nolarini bildiradi. Lekin ba'zi hollarda aniqlovchi semalar yo'qoladi, uning o'rniga xarakterlovchi semalar yangilanadi: masalan, tulki jinsi va yoshidan qat'i nazar, ayyor, xushomadgo'y odamni xarakterlaydi. Izlanishlar shuni ko'rsatadiki:

Zoonimlar milliy madaniyat, urf-odat va axloq, e'tiqod va an'analarning xususiyatlarini o'zida aks ettirgani uchun til leksik tizimining o'ziga xos qatlamini ifodalaydi. Zoonimik lug'at dunyoning milliy lingvistik tasvirining bir qismi bo'lib, insonning atrof-muhit voqeligiga munosabati va uning jamiyatdagi xatti-harakatlarining tabiati haqidagi milliy-madaniy ma'lumotlarning tashuvchisi va saqlovchisi hisoblanadi. So'zlar sinfi sifatida zoonimlar xarakterli shaxs sifatida metaforik ma'noda harakat qilishning tizimli qobiliyatining mavjudligi bilan tavsiflanadi. Etnolingvistik suratlar olamiga ta'sir etuvchi eng muhim omillar orasida tabiatni o'rab turgan ajralmas qism sifatida hayvonot dunyosi alohida o'rin tutadi. Insonlar va hayvonlar uzoq vaqtdan beri bir-biri bilan yaqin aloqada bo'lib kelgan. Shuning uchun zoonimlar dunyoning barcha tillarida keng tarqalgan va lug'at tarkibida faol qo'llaniladi. Hayvon nomlari etnografiya, tarix va tafakkur odamlari bilan bog'liq, chunki tashqi dunyo va uning ichki tushunchasi har qanday milliy til dunyosining lingvistik rasmini yaratuvchi omillardir, chunki tabiiy muhit ham tashqi dunyo lingvistik rasmlarining tarkibiy qismlaridan biridir. Bundan tashqari, ruhlari va ruhlarning mavjudligiga ishonish asosida ko'plab xalqlarga xos bo'lgan eng qadimiy tafakkur shakli va butun tabiatning jonlanishiga ishonish asosan tilning zoonimik fondida o'z ifodasini topgan. Bundan tashqari, ular to'g'ridan-to'g'ri inson hayoti bilan bog'liq va bu ularning ismlarini rus tilida ishlatishda namoyon bo'ladi. Ular ko'pincha xalq og'zaki ijodida uchraydi.

Zoonimlar yoki hayvonlar nomlari tilshunoslikda ham, madaniyatda ham muhim rol o'ynaydi. Ular nafaqat tilning bir qismi, balki jamiyatning madaniy va ramziy

xususiyatlarini ham aks ettiradi. Zoonimlar turli lingvistik iboralarda, masalan, frazeologik birliklarda qo'llanadi va ularning kontekstual ma'nolari ham ijobiy, ham salbiy ma'nolarni o'z ichiga olishi mumkin. Zoonimlarni o'rganish tilning madaniy va stilistik xususiyatlari haqida tushuncha berishi, shuningdek, madaniyatlararo xabardorlikning yuqori darajasiga hissa qo'shishi mumkin. Turli til madaniyatlarida zoonimlarni qiyosiy o'rganish zoonimlar haqidagi tizimli tushunchani boyitishi va madaniy yo'nalishlar va til taraqqiyoti o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlashi mumkin. Zoonimlar, shuningdek, milliy madaniy qarashlarni ifodalovchi hamda hayvonlarning tashqi ko'rinishi va xatti-harakati haqidagi odamlarning kuzatishlarini aks ettiruvchi metafora va belgilarning boy manbaidir. Ushbu frazeologik birliklar hayvonlarning ma'lum fazilatlar, xarakter va xatti-harakatlarning tashuvchisi sifatidagi stereotipik tushunchasining eng qadimgi qatlamini aks ettiradi. Tadqiqot turli tillardagi zoonimik komponentli frazeologik birliklarning tarkibiy-tarkibiy tarkibi va aksiologik bahosi asosida umumiy va milliy o'ziga xos xususiyatlarni aniqlashga qaratilgan. Turli tillardagi zoonimlarning qiyosiy konnotativ tahlili semantik o'zgarish mexanizmlarining dominant turlarini o'rganishga qaratilgan. Zoonimlar til birliklarining bir qismi sifatida ham denotatsion, ham konnotatsion mazmunga ega bo'lib, ularning ma'nosi kishilarning his-tuyg'ulari, idroklari va ruhiy obrazlaridan kelib chiqadi, so'zlovchining ifoda obyektiga nisbatan qulay yoki noqulay moyilligini ochib beradi. Ushbu frazeologik birliklar muloqotning o'ziga xos tomonlarini ifodalovchi va til so'zlovchilarining nutqiga o'ziga xos rang beradigan madaniy integratsiyalashgan metaforik iboralardir. Uning maqsadi turli til yo'nalishlaridagi ikki tilli maktab lug'atlarida frazeologik birlik ekvivalentlari qanday ishlanishini tekshirishdan iborat.¹

Zoonimlar, shuningdek, madaniyatlararo xabardorlikning yuqori darajasiga va samarali muloqotga hissa qo'shishi mumkin. Til iboralarida zoonimlarning metaforik ma'nolari madaniy o'ziga xoslikni aks ettiradi va tadqiqotchilar va til ixlosmandlari uchun qiziqarli mavzu bo'lishi mumkin. Tilshunoslik va madaniyatdagi zoonimlarning ahamiyati ko'p qirrali bo'lib, tilni, madaniy munosabatni, tarixiy taraqqiyotni chuqurroq tushunishga xizmat qiladi. Zoonimlar yoki hayvonlar nomlari etnik madaniyat va uning tili o'rtasida bevosita vositachi bo'lib, jamiyatning etnikmadaniy o'ziga xosligini aks ettiradi. Turli til madaniyatlarida zoonimlarni qiyosiy o'rganish zoonimlar haqidagi tizimli tushunchani boyitadi va madaniy yo'nalishlar va til taraqqiyoti o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlaydi. Zoonimlar ham boy metafora va belgilar manbai bo'lib, namunaviy milliy madaniy qarashlarni ifodalaydi va hayvonlarning tashqi ko'rinishi va xulq-atvori haqidagi odamlarning kuzatishlarini aks ettiradi. Madaniyatda zoonimlar adabiy kontekstda turli his-tuyg'ularni ifodalash, inson

¹ Galimova G.N., Yusupova A.S., Rinatovna G. Cultural Connotations of Zoonyms in Tatar and Turkish Proverbs //Journal of Research in Applied Linguistics. – 2019. –T. 10. –No. S. –C. 903-910.

va tabiat munosabatlarini aks ettirish uchun ishlatiladi. Shuningdek, ular maqollarda hayvonlarga xos xususiyatlarni ochib berish uchun keng qo'llaniladi, keyinchalik ular turli tillar va madaniyatlardagi zoonimlarning madaniy konnotatsiyalari turli jamoalarning o'ziga xos qarashlari va dunyoqarashlari haqida qimmatli tushunchalar beradi. Zoonimlar leksik-semantik xususiyatlari quyidagi asosiy guruhlariga bo'linadi:

a) Asosiy zoonimlar - aniq hayvon turlarini bildiradi: bo'ri, to'ng'iz, burgut, ilon va h.k.

b) Metaforik zoonimlar - inson yoki narsalarga nisbatan ishlatiladigan hayvon nomlari: tulkidek ayyor, ilondek makkor, sherday jasur va h.k.

c) Frazologik zoonimlar - turg'un iboralar tarkibida uchraydi: otning kallasidek, mushukning etini pishirish, echkiga qopay desang va h.k.

XULOSA

Xulosa qilib aytish mumkinki, tilshunoslik va madaniyatda zoonimlarni o'rganish frazeologiya, konnotativ tahlil, ikki tilli leksografiya kabi keng ko'lamli tadqiqot yo'nalishlarini qamrab oladi. Zoonimlar hayvonlar turlarining umumiy nomlari sifatida ma'no soylarini ifodalashda muhim rol o'ynaydi va pertseptiv va hissiy toifalarga asoslangan holda tuzilgan. Ular tilning madaniy, strukturaviy va semantik jihatlarini tushunish uchun zarur bo'lib, konnotativ ma'nolarni ifodalashda va badiiy matnlarning shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Frazologik taqqoslashda zoonimlarning etnikmadaniy o'ziga xosligi etnik madaniyat va uning tili o'rtasida bevosita vositachi sifatida qaraladi va turli til madaniyatlaridagi zoonimlarni qiyosiy o'rganish madaniy yo'nalishlar va til taraqqiyoti o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlash bilan birga zoonimlar sistematikasini tubdan boyitishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Arabovich A. M. Linguoculturological and structural-semantic aspects of phraseological units with the zoonym (dog) components in English and Uzbek languages //International journal of advanced research in education, technology and management. - 2023. -T. 2. -No. 3.

2. Galimova G.N., Yusupova A.S., Rinatovna G. Cultural Connotations of Zoonyms in Tatar and Turkish Proverbs //Journal of Research in Applied Linguistics. - 2019. -T. 10. -No. S. -C. 903-910.

ZOONIMLARDA MA'DANIY KOD AKS ETILISHI

Xaydarova Dilnoza Baxromjonovna

Ilmiy-tadqiqotlar, innovatsiyalar va ilmiy-pedagogik kadrlarni tayyorlash

bo'limi uslubchisi, Qo'qon davlat universiteti

E-mail manzil: haydarovadilnoza 1989@gmail.com+998912004470

Annotatsiya: Ushbu tezis zoonimlarda ma'daniy kod aks etilishini o'rganishga bag'ishlangan. Unda zoonimlarda ma'daniy kod aks etilishining mohiyati, zoonimlarning asosiy element sifatida tutgan o'rni, ularning inson hayoti, urf-odatlar va psixologiyasini aks ettiruvchi ramziy ma'nolari tahlil qilingan. Jahon va o'zbek tilshunosligida zoonimlarni tadqiq etish tarixi, turli olimlarning bu boradagi ilmiy qarashlari yoritilgan. Shuningdek, zoonimlarning universal va lokal xususiyatlari, ularda madaniy kodning aks etishi misollar bilan ko'rsatib berilgan. Tezis zoonimlarning tilshunoslik va madaniyatshunoslikdagi ahamiyatini ochib beradi hamda ularni xalqning madaniyati, mentaliteti va dunyoqarashini o'rganishdagi muhim manba sifatida baholaydi.

Kalit so'zlar: xalq og'zaki ijodi, zoonimlar, lingvistika, madaniy kod, ramz, o'zbek tilshunosligi

Madaniyatshunoslik sohasida madaniy kod tushunchasi dunyoning madaniy manzarasini tushunish uchun kalit sifatida ishlatiladi. Madaniy kod madaniy hodisalarning (ma'nolar, belgilar, ramzlar, me'yorlar, matnlar, marosimlar va boshqalar) chuqur ma'nosini ochishga yordam beradi. Kod belgi va qiymat o'rtasidagi munosabatni ta'minlaydi, nominatsiyalar (belgilar) dunyosini ma'nolar dunyosiga tarjima qilishga yordam beradi, ya'ni ma'lum madaniy hodisalar nimani anglatishini tushunishga yordam beradi. Kodsiz madaniy matn tushunarsiz bo'lib chiqadi, uning ma'nosi ochib bo'lmaydi. Agar bunday kod bo'lsa, unda matn ochiq bo'ladi, uni "tushunish" mumkin bo'ladi. Har bir madaniy matn qaysi kod ishlatilishiga qarab boshqacha o'qilishi mumkin.

Madaniy kod deganda asosan, bu biror xalqning madaniy hayoti, qadriyatlari, urf-odatlar, va dunyoqarashini aks ettiruvchi ramzlar tizimidir. Zoonimlar bu kodlarni ichiga olgan so'zlar bo'lib, xalqning hayvonlarga bo'lgan munosabatini, e'tiqodini va ma'naviy jihatlarini aks ettiradi. Shuningdek, madaniy kod tushunchasi jamiyatning qadriyatlari, urf-odatlar, ramzlari, afsona va mifologik tushunchalari, nutqiy konstruksiyalari orqali shakllangan ma'naviy-ma'rifiy tizimdir. U xalqning tarixiy merosi, mentaliteti va dunyoqarashini aks ettiradi. Madaniy kod jamiyatda ma'naviy va axloqiy tamoyillarni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi va turli tillarda hamda

madaniyatlarda turlicha namoyon bo'ladi. Madaniy kodlar quyidagi xususiyatlarga ega:

1. Ramziy xarakterga ega - madaniy kod turli ramzlar, metaforalar, obrazlar orqali ifodalanadi (masalan, oqqush - poklik, tulki - ayyorlik ramzi).

2. Til va nutq orqali shakllanadi - xalq maqollari, iboralar, ertaklar, afsonalar madaniy kodni uzatish vositasi bo'lib xizmat qiladi.

3. Evolyutsion jarayonga ega - madaniy kod tarixiy taraqqiyot davomida o'zgarib boradi va yangi ma'nolar bilan boyiydi.

4. Milliy xususiyatga ega - har bir xalq o'ziga xos madaniy kodlarni shakllantiradi va bu kodlar milliy tafakkur mahsuli sifatida namoyon bo'ladi.

5. Jamiyat tomonidan qabul qilingan - madaniy kodlarni jamiyat a'zolari intuitiv ravishda tushunadi va ularga muvofiq harakat qiladi.

Tilshunoslik sohasida madaniy kod turli ko'rinishlarda ifodalanishi mumkin. Uning asosiy tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat:

1. Leksik-semantik kodlar - so'zlar va ularning ma'nolariga asoslangan madaniy kodlar (masalan, "qora" so'zi ba'zi tillarda motam, ba'zilar esa kuch ramzi).

2. Frazologik kodlar - maqollar, matallar, idiomatik ifodalar orqali beriladigan kodlar (masalan, "it hurar, karvon o'tadi" - befoyda tanqidga e'tibor bermaslik).

3. Simvolik kodlar - hayvonlar, o'simliklar, ranglar, shakllar orqali beriladigan ma'nolar (masalan, burgut - jasorat va ozodlik, yo'lbars - kuch timsoli).

4. Din va e'tiqod kodlari - diniy qarashlar va e'tiqodlar asosida shakllangan madaniy kodlar (masalan, qarg'a ko'p madaniyatlarda yomon xabar keltiruvchi qush deb qabul qilinadi).

5. Ijtimoiy kodlar - jamiyatning qoidalari, odob-axloq me'yorlari (masalan, mehmon kutish, katta-kichiklik odobi).

6. Gestikulyatsion kodlar - imo-ishoralar orqali ifodalanadigan madaniy kodlar (masalan, ba'zi xalqlarda boshni qimirlatish "ha" degani, boshqasida esa "yo'q" degani bo'lishi mumkin).

"Madaniy kod" fenomenining kelib chiqishini F.de.Sossyurning til belgisining tabiati haqidagi ilmiy nazariyasi orqali ham tushunish mumkin. F.De.Sossyur *akustik tasvir va tushunchaning (ma'nosi) birikmasini til belgisi deb atadi, bu narsa emas, balki narsa tushunchasi, ya'ni bu narsaning aqliy izi, belgida akustik tasvir bilan bog'liqligini ta'kidladi*¹. Shunday qilib, birinchidan, biz til belgilarining shakllanishining semiotik xususiyatini ko'ramiz, ikkinchidan, Sossyurdan keyin biz belgilarda mavjud bo'lgan aloqalarga e'tibor qaratamiz: belgi nafaqat tasvir va ma'no, balki ijtimoiy munosabatlar, tasvir va tushuncha bilan mustahkamlangan muayyan munosabatlar bilan bog'liq narsalarni tushunish mumkin.

¹ Sossyur F.De. Umumiy tilshunoslik kursi. Yekaterinburg: Ural Universiteti Nashriyoti, 1999. 416s.

Madaniy kodlar turli tilda va madaniyatda turlicha ifodalanadi. Masalan, o'zbek tilida:

"Bo'z bo'ri" - turkiy xalqlarda himoya va milliy ramz.

"Oqqo'ton" - halollik va poklik timsoli.

"Oqqush" - sadoqat va muhabbat ramzi.

sharq madaniyatida:

"Ajdah" - kuch va qudrat timsoli (Xitoy madaniyatida).

"Laylak" - farovonlik va baxt ramzi (Yapon madaniyatida).

Madaniy kod xalqning tarixi, e'tiqodlari va mentalitetini aks ettiradigan ramziy tizimdir. U hayvonlar, ranglar, so'zlar, harakatlar va urf-odatlar orqali shakllanadi va avloddan-avlodga o'tadi. Har bir millatning madaniy kodlari o'ziga xos bo'lib, ularning tahlili orqali xalqlarning madaniy tafakkurini chuqurroq anglash mumkin.

Zoonimlar (hayvon nomlari) xalq madaniyatida, tilshunoslikda va og'zaki ijodda muhim semantik xususiyatga ega bo'lib, o'zida turli madaniy kodlarni aks ettiradi. Har bir millat o'zining tarixiy tajribasi, mentaliteti va dunyoqarashiga asoslanib, zoonimlarga o'ziga xos ramziy ma'no yuklaydi. Madaniy kodlar esa xalqning urf-odatlarini, axloqiy qarashlari va e'tiqodlarida yaqqol namoyon bo'ladi.

Madaniyatning zoomorf kodini o'rganish fanda zoonimlar (jumladan, frazeologik komponentlar-zoomorfizmlar) semantikasining xususiyatlarini va uning shakllanish o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash orqali amalga oshiriladi. Ta'kidlash joizki, o'zbek tilining lug'atlarida keltirilgan ma'nolar har doim ham nutqni qo'llashda ochiladigan leksik va semantik variantlarning to'liq rasmini anglatmaydi. Tilshunoslarning zoonimlarning majoziy ma'nosining kelib chiqishini tavsiflashga, zoonimlar orqali u yoki bu til dunyosi tasvirini aks ettirish jarayonida mifologik, folklor va adabiy an'analarning o'rniga alohida e'tibor berishadi.

Xarakterlash vazifasini bajarayotganda zoonim insonni xulq-atvori, xatti-harakati va xarakter xususiyatlariga ko'ra belgilaydi (kalamush, echki, xo'roz, tuya, qo'y, it); shuningdek tashqi ko'rinish (maymun, sigir, cho'chqa, begemot).

E.g: *My sister now even had a teacher, like a speech therapist, - it didn't help. And Kamiy got rid of folksy way of speaking herself ("a good parrot"). And she entered the Sorbonne, and even the university, the Academy. She studied very well.*

Ushbu matndagi "to'tiqush" zoonimi majoziy lug'at ma'nosiga ega bo'lib, salbiy ma'noga ega (o'z fikriga ega bo'lmagan va boshqa odamlarning fikrini, so'zlarini takrorlaydiganni ma'qullashtirmaydi; boshqa odamlarning so'zlarini takrorlamasdan takrorlaydigan doimiy taqlid qilishga moyil bo'lgan odam haqida o'z fikriga ega. Yuqoridagi misolda salbiy ma'no ko'rsatilmagan, bundan tashqari, ijobiy konnotatsiya (yaxshi to'tiqush) dolzarb bo'lib, ingliz tili va madaniyatida so'zlashuvchi uchun qiyinchilik tug'dirmaydi.

Demak, zoonimning matndagi vazifasini belgilash madaniy ma'nolar dinamikasining ma'lum bir jihatini ochishga yordam beradi: zoonimlarning asl maqsadi hozirgi zamon nutqiy qo'llanishda obyektga salbiy xususiyat berish, xarakterlovchi vazifani bajarishda, zoonimning o'ziga xos xususiyatini ifodalash kabilarda bo'lishi mumkin. Ushbu konnotatsiyaning shakllanishiga kontekstual muhit yordam beradi. Shuning uchun zoonimlarning qaysi kontekstda qanday turlarini aniqlash muhim ahamiyatga ega.

Shunday qilib, tadqiqot zoomorfik kodning o'zbek madaniy ma'nolarini rivojlantirish tendentsiyalari sifatida stilistik xilma-xillikni pozitivlashtirish, antropologlashtirish va soddalashtirishga qaratilgan dinamikasini ochib berdi.

Zoonimlarda madaniy kodlarning aks etishi hayvon nomlarining xalqning madaniy, tarixiy, va ijtimoiy qadriyatlarini qanday ifodalashini va aks ettirishini o'rganishga qaratilgan ilmiy tahlilni anglatadi. Zoonimlar, ya'ni hayvon nomlari, faqatgina tabiiy obyektlarni emas, balki ularning mazmuni orqali xalqning madaniy kodlarini ham ifodalaydi. Bu kodlar, tilda so'zning semantik ma'nolari, madaniy ramzlar, qadriyatlar va e'tiqodlar orqali aks etadi.

Zoonimlar ko'pincha, simvolik va metaforik ma'nolarga ega bo'ladi. Hayvonlar nomlari, xalqning dunyoqarashi va e'tiqodlarini aks ettiradi.

Ingliz tilida: “Lion” (yo'lbars) ko'pincha kuch, jasorat va yuqori mavqe ramzi sifatida ishlatiladi. Bu ingliz madaniyatidagi hukumat va monarxiya (masalan, Britaniya shimoli qiroli) ramzi sifatida mavjud.

O'zbek tilida: O'zbek xalqining madaniyatida “tuya” (camel) sabr-toqat, chidamlilik va yengilmaslik sifatlari bilan bog'lanadi. Bu hayvon turk xalqining qadimiy ko'chmanchi hayoti va uzoq yo'lni yengillashtiruvchi sifatlari bilan bog'liq.

Zoonimlar xalqning mifologik, afsonaviy va diniy tasavvurlarini aks ettiradi. Ular, xalq og'zaki ijodida, qadimiy e'tiqodlar va afsonalarga asoslanadi.

Ingliz tilida: “Dragon” (ajdarho) ko'pincha yovuzlikni va qahramonlarning qarshilik ko'rsatgan dushmanlarini bildiradi. Ingliz madaniyatida ajdarho yovuzlik va ba'zan kuchli qarshilikni ifodalovchi ramz sifatida ishlatiladi.

O'zbek tilida: “Ajdar” (ajdarho) so'zi o'zbek mifologiyasida yovuzlik va xavf-xatar ramzi sifatida ishlatiladi. O'zbeklar uchun ajdarho ko'pincha tabiatdagi kuchlar va ularga qarshi kurashishni anglatadi.

Zoonimlar ko'plab madaniyatlarda diniy va axloqiy qadriyatlarni ifodalashda ishlatiladi. Diniy e'tiqodlar, ijtimoiy tartib va odatlar orqali, hayvonlar nomlari xalqning axloqiy me'yorlarini tasvirlaydi.

Ingliz tilida: “Snake” (ilon) so'zi Yangi Ahddagi yovuzlik ramzi sifatida ishlatiladi. Insoniyatning azaliy adovatini va xatolikni anglatadi. Ingliz madaniyatida ilon va uning semantikasi yovuzlik va aldov bilan bog'lanadi.

O'zbek tilida: O'zbek xalqining e'tiqodiga ko'ra, "ilon" ham yovuzlik ramzi sifatida tilga olinadi. Bu so'z ko'pincha ehtiyotkorlik, xavf-xatar va salbiy energiya bilan bog'liq bo'ladi.

Zoonimlar ijtimoiy qadriyatlar, oilaviy munosabatlar, mehnat va ijtimoiy rolni aks ettiradi. Hayvonlar nomlari orqali, odamlar o'rtasidagi munosabatlar, ijtimoiy pozitsiya va mehnatga bo'lgan munosabat tasvirlanadi.

Ingliz tilida: "Cat" (mushuk) so'zi mustaqillik, sirli va o'ziga xos tabiatni bildiradi. Ingliz madaniyatida mushuklar ko'pincha o'z xohishiga ko'ra harakat qilishni va erkinlikni anglatadi.

O'zbek tilida: "Ot" (ot) so'zi, faqat hayvonni emas, balki mehnat, xizmat va qo'llab-quvvatlash ramzi sifatida ishlatiladi. O'zbeklar uchun ot ko'plab turmush tarzida, xususan qishloq xo'jaligi va transportda ishlatilgan muhim hayvon sifatida qadrlanadi.

Zoonimlar ko'pincha xalqning tabiatga bo'lgan munosabatini va tabiat resurslariga bo'lgan e'tiborini ko'rsatadi. Tabiat bilan aloqalar madaniy kodni yaratadi va xalqning hayot tarzini aks ettiradi.

Chunonchi, ingliz tilida "bee" (ari) mehnatsevarlik va samaradorlikni bildiradi. Ari ingliz madaniyatida ijtimoiy tizimdagi muhim mehnat va ijtimoiy tartibni anglatadi.

Demak, zoonimlarda madaniy kodlarning aks etishi asosan, madaniyat va til o'rtasidagi murakkab bog'lanishni ko'rsatadi. Hayvon nomlari nafaqat tabiatga bo'lgan qarashni, balki xalqning axloqiy qadriyatlari, e'tiqodlari, ijtimoiy va diniy me'yorlarini aks ettiradi. Zoonimlar, xalqning dunyoqarashi va madaniy merosini tushunishga yordam beradi, shuningdek, til va madaniyat o'rtasidagi aloqalarni ochib beradi. Bu tadqiqotlar, tilshunoslik va madaniyatshunoslikda muhim rol o'ynaydi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, zoomorf madaniy kod eng muhim va qadimiy kodlardan biridir. Ushbu kodning universalligi uning o'zgarishlarini bitta madaniyatda ko'rib chiqishga imkon beradi. Zoomorf kodga hayvonlarning nomlarini bildiruvchi leksik birliklar, ularning hosilalari, shuningdek, hayvonot dunyosi bilan bog'liq so'zlar kiradi. Bu leksik birliklar zoonimlar bilan bir qatorda zoonimik lug'at ham deyiladi. Zoonimlarning mohiyatini aniqlashga yondashuvlarning xilma-xilligi tadqiqot qiziqishining natijasidir, bu esa, o'z navbatida, zoonimlarning va zoomorf kodning dunyoning milliy rasmida alohida roli haqida gapiradi, ular bir qismidir. Zoomorf kodni tashkil etuvchi zoonimik lug'at faol va tematik jihatdan xilma-xil qo'llaniladi. Zoonimlarning eng keng tarqalgan qo'llanilishi sutemizuvchilar, qushlar va hasharotlar sinflariga tegishli.

Hayvonlarning o'ziga xos nomlari orasida it, buqa, sigir, ot kabi zoonimlarni qayd etish mumkin. Zoomorf madaniy kodning bir qismi bo'lgan zoonimik lug'at ma'lum bir til va madaniyat vakili bo'lgan hududda hayvonlarning tarqalishi bilan bog'liq.

Foydalanilgan adbiyotlar

1. Matyoqubov S. "Qahramonlik dostonlarida ramz va obraz", -Toshkent, 2000.
2. Sharipov O. "Xalq e'tiqodlaridagi hayvon obrazlari", Toshkent, 1997.
3. Karimov U. "Xalq marosimlari va ular bilan bog'liq e'tiqodlar", Buxoro, 2005.
4. Mahkamov N. "O'zbek xalq og'zaki ijodida irimlar va ishonchlar", Toshkent, 2010
5. Mahkamov N. "O'zbek xalq og'zaki ijodida irimlar va ishonchlar", Toshkent, 2010
6. Sharipova M. "Zoonimlarning semantik tahlili", Toshkent, 2015

МИРТЕМИРНИНГ ЭҲТИРОСЛИ ШЕЪРЛАРИ

Муҳаммадризо Джўраев
филология бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент

Ҳар гал Миртемирнинг "Онагинам" шеърини кўзда ёшим билан ўқийман. Она ҳақида дунё адабиётида кўп ва ҳўб ёзилган. Бироқ Миртемирники тамомила бошқача-да! Шоир Тошкентдаги меҳнат-тузатув лагерида бўлганида, онаси оғир касалликка чалиниб, вафот этади. Кейинчалик маълум бўлишича, онаси чалинган касаллик юқумли бўлгани туфайли шифокорлар бу зот жасадини махсус қабристонда яширин равишда дафн этган эканлар. Балки бу маҳбусликда яшаётган, онасининг дафн маросимида иштирок эта олмаган ва ҳатто унинг қабри қаердалигини билолмай қолган шоир бутун умр бўйи армоннинг заҳарли сувини ичиб яшаганлиги натижасидир. Эҳтимол, шоирнинг қулоғи олдида фарзандини кўра олмай, ҳаётдан „дод“ деб кетган ана шу онанинг нидолари янграб турганидир. Бутун умри давомида „онагинам“, деб фарёд чекиб ўтган шоирнинг бошқа ҳар қандай нидога жонини фидо қилиши мумкин эмас. Бу ҳолат шоирнинг бошқа шеърларида ҳам ўзини кўрсатиб туради.

Миртемирнинг ҳар банд охирида қайтариқ бўлиб, „Битта ўзим биламан“, деб янграб турган шеърдаги сирли жараённинг моҳияти ҳам шунда бўлса керак. Шунини айтиш керакки, жаҳон адабиётида ҳам, ўзбек шеърлятида ҳам шундай асарлар борки, муаллифлар бу асарларда ўз ҳаётлари билан ёки ўзлари иштирокчиси бўлган муҳим воқеалар билан боғлиқ сирларни қандайдир „шифрланган“ образлар ва сўзлар ёрдамида ифодалаганлар. Чўлпоннинг „Клеопатра“ мансураси ёки „Рақамлик севги“ шеъри шундай асарлар жумласига киради. Миртемир ҳам ушбу шеърда ана шундай усулдан фойдаланган кўринади:

Қулоғимда янграр доим бир нидо,
Хўрсинаман, кўз ёшимни силаман.
Шу нидога не сабабдан жон фидо -
Битта ўзим биламан.

Шеър шундай сатрлар билан бошланади. Бу сатрларда шоир нимани, кимни, қандай нидони назарда тутмоқда? Нега қулоғида янграётган бу нидодан хўрсиниб, кўз ёшлари силиб оқмоқда? Ва нега у, майли, шоирми ё унинг лирик қаҳрамоними, бу нидога жонни фидо қилмоқда? Бу саволга аниқ жавоб бериш осон эмас. Бу сатрларда шоир ҳаётининг, йиллар мобайнида муттасил давом қилган аччиқ қисматнинг туганмас тўлғоқлари, унинг ортида яшириниб турган, ўқувчига айтиш мушкул бўлган, бунга фарзандлик ҳаёси, ўғил, жигарбанд

сифатидаги андиша йўл қўймайдиган бир сир яшириниб олгандек туюлади. Бироқ шунга ғойибан амин бўлиш маълумки, шеърнинг иккинчи бандида ифодаланган фикр-туйғулар ҳам бизнинг ана шу тахминимизнинг тўғрилигини тасдиқлагандек бўлади. Шеърнинг учинчи бандига келиб, мавзу анъанавийлашади, шеърга шоирнинг орзу-умидини ўзида мужассамлантирган мавҳум бир образ кириб келади. Шоир ёзади:

Ойлар ўтар, тонглар ўтар, умр ўтар,
Олисларни кўзлаб-кўзлаб жиламан.
Менинг қалбим кимни кутар, қон ютар -
Битта ўзим биламан.

Шоир бу сиймони кўклам каби кутишини, унинг келишига умидвор эканини айтади, ҳатто "Умидворман, ишонмай не қиламан?" - дейди у. Хўш, бу сатрларда ифодаланган кимса ким бўлди? Онами? Унинг тирилиб келишими? (Эслайлик: "Дунёга қайтиб келишимга кўзим етсайди... Жон берган онамни кўришимга кўзим етсайди...") Йўқ, онанинг тирилиб келишини кутиш оқиллик белгиси эмас. Ундай бўлса, ким? Соҳибжамол ёрми? Йўқ. Ёшлигимми? Эҳтимол... Бундай "эҳтимол"лар қаторини тизиб ташлаш мумкин. Лекин аниқ жавобни шоирнинг ўзи беради. Бу пайтда шоирни (балки унинг лирик қаҳрамонини) ўзини ёлғиз қўйиш, узоқдан кузатиш лозим. "Менинг қалбим кимни кутар, қон ютар - Битта ўзим биламан". Бежиз бошқа бир шеърда шоир "Мажнунтол тагига ўтқазинг мени" деб ёзмагандир:

Мажнунтол тагига ўтқазинг мени,
Шу кунгача ўзни мен чеклаб бўлдим.
Мажнунтол тагига ўтқазинг мени,
Мен учун йиғласин, мен йиғлаб бўлдим, -

деб нола чеккан. Агар „Бетобликда" деб номланган бу шеърдаги: "Шу кунгача ўзни мен чеклаб бўлдим" сатрига сўтибор қаратсак, шоирнинг ўз дилидаги дард-у армонлари, орзу ва ҳавасларини тўла баён эта олмагани кундек равшан бўлади.

Янглишмасам, Ғафур Ғулом бўлса керак, Миртемирни "эрка шоир" деб атаган. Дарҳақиқат, Миртемир ўз шеърларини эркаланиб-эркаланиб ёзган. Шунданми унинг шеърларида ўзбекона сўзлар эркаланиб-эркаланиб қанот ёзади; ўқувчи шуурига бокира туйғулар бўлиб сингади. Бу унинг ҳеч кимникига ўхшамаган услуби. Бошқа шоирлар шеърлари билан таққосланса, Миртемир шеърляти тамомила ўзгача оҳор билан, худди норасида гўдак қувончидай кишининг қалбига сингиб кетади.

Ўтган асрнинг иккинчи ярмида қардош ёзувчилар ўртасида адабий алоқаларнинг яхши йўлга қўйилгани боис Миртемир қирғиз юртига бориб, қардош ёзувчиларнинг меҳмони бўлган ва шу ерда ўзининг „Қирғиз шеърлари"

туркумини ёза бошлаганлиги кўпгина манбаларда қайд этилган. Ўзбекона танти табиатли шоир гарчанд бирор жойга меҳмон бўлиб борар бўлса-да, ўз эҳсонини унутмаган; кўпроқ меҳмонларга дастурхон ёзиш ва улар кўнглини олишни суйган. Унинг меҳрибон умр йўлдоши шоирни ёлғиз қўймаган: яхши-ёмон кунлари доим ёнида бўлган. Миртемир қардошлар учун дастурхон ёзган кунлари кеннойимизга тиним бўлмаган. "Мен сени инжитмайман Ва лекин тинчитмайман..." деб бошланган шеър шоирнинг ана шу меҳрибон, ғамхўр умр йўлдоши Ёрқинойга, туркистонликлар тили билан айтганда, Тўраш келин ойига бағишланган. Миртемир ва унинг замондошлари шеъриятига, насрига назар ташланса, интим мавзудаги шеърларда ҳам "севдим, куйдим, ўлдим" сингари ботил сўзлар анчайин кам ишлатилган. Усмон Носирда бор: Севги! Сенинг ширин тилингдан Ким ўпмаган, ким тишламаган?! Бу ҳам мавҳум. Севги ва махбуба ўртасида тафовут бор. Миртемирники эса тамомила ўзгача.

Юқорида кўрганимиздек, шеърнинг асосий қисми етти ҳижоли сатрлардан ташкил топган. Аммо ўқтин-ўқтин шеърини оқимга ўн тўрт ҳижоли сатрлар ҳам кириб келади. Гарчанд бу сатрлар ҳам етти ҳижоли туюқлардан ташкил топган эса-да, фикр ва туйғунинг тугал ҳолга келиши ва қофияланиш тартибига кўра, етти ҳижоли шеърини нутқнинг давоми бўла олмайди. Бу ўн тўрт ҳижоли сатрлар шоир туйғуларининг фаввораси ўлароқ отилиб чиқади ва ўзига хос лирик кечинма вазифасини ўтайди.

Мен сени инжитмайман

Ва лекин тинчитмайман...

Ана шу сатрлардан кейин фикр ва туйғу тўлқини бундай мавжланиб кетади:

Чарх уриб, бўз тўрғайдай

бўзлашим бор бошингда,

Эй, сочлари тўлқини

тун сингари сим-сиёҳ.

Хол каби пайдо бўлгум

ёноғинг ё қошингда,

Эй, излари ғубори

кўзларимга тўтиё...

Ёрни улуғловчи етти ҳижоли энгил ва жўшқин сатрлардан кейин муҳаббат туйғуларининг бундай пўртанаси шеърини оқимни тўлқинлантириб юборади. Бу ҳол шоир ёки лирик қаҳрамон қалбидаги туйғуларни янада баланд пардада ифодалаш имконини беради. „Чарх уриб, бўз тўрғайдай бўзлашим бор бошингда" сатридаги б ва з аллитерациялари худди лирик қаҳрамоннинг бўзлаётган ҳолатига жўрлик қилаётгандек туюлади. Кейинги: "Эй, сочлари тўлқини тун сингари сим-сиёҳ" сатридаги с товуши бўз сўзидаги з товушининг

сўниб бораётганини англатса, т товушининг, ёт кишилар назаридек, орага суқилиб кириши билан лирик қаҳрамон бўзлашдан тўхтади. Энди бу банддаги сўнгги сатрга эътибор беринг: "Эй, излари ғубори кўзларимга тўтиё..." Бу сатрда шоир ёрни баланд пардада улуғлабгина қолмай, ўзини ёки лирик қаҳрамонни ҳам ёр қадрига етувчи, ёрни итоҳийлаштира билувчи инсон, юксак маънавий олам соҳиби сифатида намоиш этади.

Шеърни ўқир эканмиз, ёр ва лирик қаҳрамон образлари ёнма-ён гавдаланишда давом этади. Агар ёр лирик қаҳрамон ёки шоирнинг унга бўлган муносабати орқали ўзининг мунаввар қирраларини намоиш этса ва тобора юксалиб борса, лирик қаҳрамон ёрга бўлган беғубор, болаларча муносабати билан кишида чексиз эҳтиром туйғуларини уйғотади. Лирик шеърят шоир қалбининг кундалиги эканлигини ана шунда англаб етамиз. Тўғри, лирик шеърятнинг бу қондасига ҳамма шоирлар ҳам риоя қилавермайдилар. Лирик шеърят шоир қалбининг кундалиги бўлиши учун шоирда лирик истеъдоддан ташқари, самимийлик, ўз руҳиятида кечаётган ўзгаришларни, руҳий ҳаётининг тўлқинли ҳолатларини ҳаққоний акс эттириш, табиат ва жамиятда рўй бераётган воқеаларни ўз юраги призмасидан ўтказиш истеъдоди бўлиши кутилади. Агар шеърнинг ташбеҳлар тизими томонидан тадқиқ қилинса, ана шу гўдак кулгуси сингари беғуборликнинг ёрқин ҳолатини кузатиш мумкин бўлади.

Ташбеҳ ҳақида ортиқча сўзлашнинг ҳожати йўқ. Бу бадиий тасвир усулининг ҳар қандай шеърини нутқда учрашини ҳамма билади. Лекин шундай шоирлар бўладими, улар ташбеҳни ҳам "тизиб ташлайдилар", "ўйнатиб юборади"лар, кутилмаган ўринда ташбеҳ орқали лирик туйғулар манзарасини чизиб, уни ўта назокат билан ўқувчига етказди. Натижа ўлароқ, шеърда шундай образ ва тасвирийлик юзага келадими, улар инжа кечинмаларни юзага чиқишига сабаб бўлади. Миртемирда шундай. "Мен сени инжитмайман Ва лекин тинчитмайман..." сатрида сиртдан ташбеҳ қўлланмаган. Бироқ фикрнинг ички фонида "бошқалар сингари" дейилмиш ташбеҳни илғаш қийин эмас. Кейинги сатрларда эса ташбеҳ ва уни юзага келтирувчи воситалар кўзга аниқ ташланиб туради.

Чарх уриб, бўз *тўрғайдай*
бўзлашим бор бошингда,
Эй, сочлари тўлқини
тун сингари сим-сиёҳ.
Хол каби пайдо бўлгум
ёноғинг ё қошингда...

Эътибор берайлик: "бўз *тўрғайдай* бўзлаш", "*тун сингари* сим-сиёҳ", "*хол каби* пайдо бўлгум" ташбеҳли бирикмалар ўз ўрнида шундай вазифаларни

бажармоқдаки, уларда эрка шоирнинг эркалаб айтган ва на жонли сўзлашув тили ва на адабий тил истеъмолида фаоллашган тил бирликлари сифатида қабул қилиш мумкин бўлади. Улар том маънода оригинал. Тўрғайни биласиз. Бироқ бўзтўрғайни ҳамма ҳам ажратавермайди. Унинг киши бошида чарх уриши эса кам учрайди. Унинг бўзлашини жонлантириш приёми орқали ўзига хос тасвирини бериш кишини мутлақ ҳаяжонга солади. "Қора" ранг анъанавий. Сочларни қоп-қора дейиш шеърят тилида ҳам, умумхалқ лексикасида ҳам урфга кирган. Ҳеч бўлмаганда "тим қора". Лекин "сим-сий" дейилиши ўзбек ва тожик тилларидаги "қора" сўзининг мутлақ янгирган орттирма даражаси. Бу ҳам шоир топилмаси. "*Хол каби* пайдо бўлгум ёноғинг ё қошингда" сатридаги ташбеҳни тушуниш эса кишини янада ўйлантиради. Бир замонлар Хоразмий "Муҳаббатнома"сида "Аннинг ол яноқинда қаро хол яротти" дея баҳорий кун ва туннинг тенглиги тимсолини бадиийлаштирган бўлса, XX асрга келиб, Ҳамид Олимжон ҳам ана шу бадиий тасвирни ғазалига олиб кирган: "На бўлғай бир нафас мен ҳам яноғинг узра хол бўлсам...". "Яноқ" (тўғрироғи "ёноқ"; "ёнмоқ" феълидан ясалган от)да хол бўлиши бор гап. Қизил ва қора рангнинг уйғунлиги чиройни янада кучайтиради. Қизил ранг инсоннинг дуркунлиги, барҳаётлиги; соғломлиги, тану жоннинг омонлиги рамзи. Қора ана шу жисмий дуркунликдан юзага келган улуғлик. Миртемир бунга қўшимча қилиб, хол ўрнини қош томон суриши янада кўркамлиқ, маъшуқа гўзаллигига гўзаллик бағишлаган. Шоир ташбеҳлар силсиласини мана бундай давом эттирган:

Саратонда сел бўлиб,
Лолазор яратгайман.
Қаҳратонда ел бўлиб
Гул атрин таратгайман.

Эътибор беринг-а! Ташбеҳнинг янгича турига дуч келяпмиз. Бу йўл миртемирона. Тилимизда кўмакчига айланадиган феъллар бор экан. Ўхшатиш кўмакчисига. Аслида "бўлмоқ" феъли ўзининг луғавий маъносини йўқотганда кўмакчи феъл ҳисобланиб, ҳаракат тарзини ифодалашга ўтади. Лекин Миртемир қўллаган "Саратонда сел бўлиб, Лолазор яратгайман. Қаҳратонда ел бўлиб, Гул атрин таратгайман" мисраларида бутунлай ўзгача вазифани бажармоқда. Мисраларда "бўлмоқ" феъли "каби" ўхшатиши ўрнида келмоқда. Мана, сизга ўзбек тилининг имконияти. Бу ҳам майли. Миртемир сўзга шундай залвар юклайдики, саратонда келган сел қандай қилиб баҳорий лолаларга яна умр бағишлайди ёки қаҳратоннинг шаббодаси унутила бошлаган гул атрини қандай таратади. Бу ўринда тасаввур тафаккурга куч беради. Ишончсизлик ишончга ўрин бўшатиб беради.

Йўл юриб чарчаб қолсанг
Шилдирагум булоқдай.

Ёки даштга йўл солсанг
Ястангайман ўтлоқдай.

Кейинги банддаги ташбеҳларни анъанавий дейишнинг ўзи етарли эмас. Чарчаган кимсани булоқнинг ожизона шилдираши ҳам қониқтирар балки. Бироқ даштга йўл солган йўловчининг ҳар босган қадамига ўтлоқдай ястаниши фақат эрка шоирнинг эркаланиб келтирган ташбеҳи. "Ястанмоқ" феъли туркий тилнинг бугунги истеъмолида жуда кам қўлланади. Умуман қаралганда, Миртемир шеъриятида туркий тилнинг назокат инган жозибаси туфайли янги-янги сўзлар қаторлашиб келаверади. Шоир бундайин сўзлар воситасида шундай тимсоллар пайдо қиладики, бу яратиклар мумтоз ва замонавий шеърият тилининг уйғунлашуви оқибатида юзага келганига ҳеч шубҳа қолдирмайди.

Кезар бўлсанг боғингда
Пичирлагум мисли барг
Куйиб сенинг доғингда
Бўлмасайдим жувонмарг.

Келтирилган бандга эътибор берайлик. Дарахт баргларининг майин шитирлашини шоир инсоннинг пичирлашига менгзамоқда. Бу ҳам ўзига яраша санъат. Ўхшатиш доирасида ташхиснинг интоқ билан уйғунлашиш фонида янгича тасвир юзага келмоқда. Айни чоқда, кейинги икки сатрдаги тасвир мумтоз ва замонавий шеъриятнинг мусаффо булоғидан сув ичган шоир топилмаси: "Куйиб сенинг доғингда Бўлмасайдим жувонмарг". Мумтоз ёки замонавий шеъриятда вулгар ҳисобланган "жувонмарг" сўзининг ишлатилишини кузатмаганман. Миртемир бу сўзни ҳам анча "юмшатади". Натижада "жувонмарг" сўзи ҳам ижобийлашади.

Хуллас, шоир Миртемир ва унинг эҳтиросга тўла шеърлари ҳақида кўп сўзлаш, кўп мушоҳада юритиш мумкин. Уларни таҳлил қилганда эса кишида ҳаяжон билан йўғрилган фикрлар қуйилиб келаверади. Миртемир шеърияти, назариячилар тили билан айтганда, полифоник шеърият. Муайян бир шеър таҳлилга тортилар экан, ундан кутилмаган маъноларни, кутилмаган жозибани, кутилмаган изҳори дилни топиш мумкинки, бугунги шиғирчиларга сабоқ бўла олади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Шофкоров, А. М. (2011). Повторение в поэзии Миртемира. Вестник Челябинского государственного университета, (25), 167-170.
2. Ахунова, З. (2024). МАЖНУНТОЛНИ ЙИҒЛАТГАН ШОИР. ORIENTAL JOURNAL OF ACADEMIC AND MULTIDISCIPLINARY REASEARCH, 2(6), 15-18.

THE ROLE AND HISTORY OF EMIGRANT LITERATURE AMONG THE TURKIC PEOPLES

Nazarova Ra'no Rahimovna

Assistant teacher at the faculty of Philology

Kokand State University

Email address: ranonazarova1985@gmail.com

Abstract: This article explores the evolution and significance of emigrant literature among Turkic peoples. It highlights how exile, displacement, and migration have shaped the literary voices of Turkic writers across various historical periods. The study provides a chronological overview of Turkic emigrant literature, examining prominent themes such as identity, homeland, nostalgia, and resistance. Through analysis of specific works by writers from the Crimean Tatar, Azerbaijani, Kazakh, and Uzbek diasporas, the article uncovers the socio-political contexts that influenced literary production in exile. The paper concludes that emigrant literature serves as both a repository of collective memory and a medium for cultural continuity and transformation.

Keywords: Emigrant literature, Turkic peoples, diaspora, exile, identity, nostalgia, cultural memory, literary resistance

Аннотация: В данной статье рассматриваются история и значение эмигрантской литературы среди тюркских народов. Особое внимание уделяется тому, как изгнание, миграция и рассеяние повлияли на формирование литературного дискурса тюркских писателей в разные исторические периоды. В статье представлен хронологический обзор эмигрантской литературы крымско-татарского, азербайджанского, казахского и узбекского диаспор, анализируются основные темы: идентичность, родина, ностальгия, сопротивление. Исследование показывает, что эмигрантская литература служит как хранилищем коллективной памяти, так и средством культурной преемственности и трансформации.

Ключевые слова: эмигрантская литература, тюркские народы, диаспора, изгнание, идентичность, ностальгия, культурная память, литературное сопротивление

Main Part

Emigrant literature among Turkic peoples is a unique cultural phenomenon reflecting the lived experiences of forced displacement and voluntary migration due to war, repression, or political upheaval. This literature serves as a bridge between past and present, native and foreign lands, capturing the existential dilemmas of Turkic-

speaking populations scattered across the globe. The roots of Turkic emigrant literature can be traced back to the 19th century, but it gained prominence in the early 20th century during the fall of empires and rise of Soviet power. Repression of nationalist sentiments led many intellectuals to flee their homelands.

- **Crimean Tatar Emigration:** The Crimean Tatars faced mass deportations under Stalin in 1944. Writers such as Bekir Çobanzade and Şamil Aladin reflected on the pain of exile and the longing for Crimea.

- **Azerbaijani Diaspora Writers:** During the early Soviet era, many Azerbaijani intellectuals escaped persecution. Prominent figures like Mahammad Amin Rasulzade penned nationalist prose and poetry from abroad, especially in Turkey and Germany.

- **Kazakh Exile Literature:** Kazakh writers like Mukhtar Auezov expressed deep reflections on nomadic identity and colonial transformation. Later, emigrant Kazakh authors such as Mukhamet Shayakhmetov depicted Soviet-era repressions in exile memoirs.

- **Uzbek Emigrant Voices:** After the suppression of the Jadid movement, many Uzbek reformist thinkers and writers went into exile. Abdurauf Fitrat and Munavvar Qori Abdurashidkhonov are notable figures whose works preserved Turkestan's cultural aspirations from abroad.

A recurring theme is the emotional attachment to one's native land, often portrayed through poetic imagery of lost landscapes and ruined homes. This is particularly strong in Crimean Tatar poetry, which often mourns the absence of Crimea. Many emigrant authors grapple with dual identities—rooted in Turkic traditions but shaped by foreign environments. The works of exiled Uighur authors in Europe exemplify this tension. Literature often becomes a tool of dissent. Mahammad Amin Rasulzade's writings, for instance, offered ideological resistance to Soviet ideology, promoting pan-Turkism and liberal nationalism. Emigrant literature functions as a cultural archive, preserving endangered languages, customs, and collective memory through oral history and written narrative. Today, Turkic emigrant literature has diversified with global migration patterns. Writers from Central Asia and the Caucasus now publish in a variety of languages including English, French, German, and Turkish. The digital age has allowed for new platforms, such as blogs, podcasts, and online magazines, that extend the reach of diaspora voices. For instance, Uzbek-American author Hamid Ismailov, writing in English and Russian, deals with themes of exile, censorship, and spiritual identity. His novel *The Railway* stands as a modern testament to Turkic literary expression in the diaspora.

The literature of emigration among the Turkic peoples occupies a unique space in the broader narrative of world literature, reflecting the turbulent histories of forced displacement, political repression, and cultural survival. Emigrant literature serves not merely as a chronicle of exile but as a medium through which the collective memory,

identity, and resistance of Turkic communities are preserved and transmitted across generations. Beginning in the 19th century and intensifying during the early 20th century with the collapse of empires and the rise of Soviet power, many Turkic intellectuals, writers, and poets were driven into exile. In this context, literature became not only a refuge but a political act—one that contested colonial narratives and asserted national consciousness.

Among the Crimean Tatars, the forced deportations under Stalin in 1944 left an indelible mark on literary expression. Writers such as Bekir Çobanzade and Şamil Aladin captured the trauma of losing their homeland, using vivid metaphors and nostalgic imagery to convey longing for Crimea. Their poetry is saturated with sorrow, displacement, and an enduring hope for return. Similarly, Azerbaijani writers in exile, such as Mahammad Amin Rasulzade, used literature as a platform to resist Soviet rule. From Turkey and Germany, Rasulzade penned political essays and nationalistic poetry that reinforced the cultural and historical identity of Azerbaijan, advocating for pan-Turkism and self-determination. Kazakh writers contributed to emigrant literature through both fictional and autobiographical accounts. Mukhtar Auezov, though not an émigré himself, laid the groundwork for a literary tradition deeply attuned to cultural transformation and nomadic identity. Later, emigrant authors like Mukhamet Shayakhmetov depicted the horrors of Soviet repression in memoirs written from abroad, ensuring that the voices of survivors were heard and remembered. In the case of Uzbek emigrants, the suppression of the Jadid movement led reformist thinkers such as Abdurauf Fitrat and Munavvar Qori Abdurashidkhonov to flee. Their works, composed in exile, reflect the hopes of modernizing Turkestan and safeguarding its linguistic and intellectual heritage.

A striking feature of Turkic emigrant literature is its thematic consistency. Nostalgia for the homeland is a powerful motif that pervades poetic and prose works alike. Exiled authors frequently invoke landscapes, ancestral homes, and native traditions as symbols of a lost paradise. This sense of spiritual exile extends beyond the physical separation from the homeland, encompassing cultural alienation in foreign lands. The identity crisis faced by emigrant writers is compounded by their negotiation of multiple cultures and languages, resulting in a literary hybridity that blends native idioms with the linguistic and stylistic features of host cultures. This hybridity can be seen in the works of Uighur authors living in Europe or Central Asian writers based in the United States and Turkey.

Emigrant literature also functions as a form of resistance. The exiled writer often assumes the role of a cultural warrior, using literature to challenge authoritarian regimes and preserve endangered languages and customs. This is evident in the writings of Rasulzade, whose political essays articulate an ideological opposition to Soviet communism, and in the works of more recent authors such as Hamid Ismailov,

an Uzbek writer who was forced into exile and now writes in Russian and English. His acclaimed novel *The Railway* delves into questions of identity, repression, and historical continuity, all through the lens of a displaced intellectual grappling with post-Soviet reality. In today's globalized world, Turkic emigrant literature continues to evolve. With increased access to digital platforms and diasporic networks, new generations of Turkic writers are reshaping the emigrant narrative. Blogs, podcasts, and online journals have become vital tools for expression, particularly for young exiles whose bilingual or multilingual backgrounds further diversify the literary tradition. These contemporary voices extend the legacy of past generations, transforming personal and collective histories into art that transcends borders and time.

In essence, emigrant literature among Turkic peoples is not merely a byproduct of displacement; it is a vibrant, evolving body of work that articulates cultural memory, identity struggles, and the persistent desire for belonging. It speaks to the enduring spirit of communities that have faced political exile, yet continue to create, resist, and remember through the written word.

Conclusion: Emigrant literature among Turkic peoples represents a resilient and dynamic tradition. It bears witness to historical trauma while affirming cultural survival and renewal. Across different regions and periods, this literature captures the emotional and political landscapes of exile. Its continued relevance in the contemporary world reflects both the challenges and creative capacities of diasporic identities. As global mobility increases, so too does the need to understand and preserve these rich literary expressions of displacement and belonging.

References

1. Allworth, Edward. *The Modern Uzbeks: From the Fourteenth Century to the Present*. Stanford University Press, 1990.
2. Ismailov, Hamid. *The Railway*. Vintage, 2006.
3. Landau, Jacob M., and Barbara Kellner-Heinkele. *Politics of Language in the Ex-Soviet Muslim States*. C. Hurst & Co., 2001.
4. Altstadt, Audrey L. *The Azerbaijani Turks: Power and Identity under Russian Rule*. Hoover Institution Press, 1992.
5. Fisher, Alan W. *The Crimean Tatars*. Hoover Institution Press, 1978.
6. Auezov, Mukhtar. *Abai's Way*. National Publishing House of Kazakhstan, 1952.
7. Reynolds, Michael. *Shattering Empires: The Clash and Collapse of the Ottoman and Russian Empires 1908–1918*. Cambridge University Press, 2011.
8. Daulet, Gulnar. "Kazakh Diaspora and Memory of Repression." *Central Asian Survey*, vol. 30, no. 2, 2011.

9. Tokhtakhodzhaeva, Marfua. Between the Slogans of Communism and the Laws of Islam. Global Rights, 1996.
10. Khalid, Adeeb. The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. University of California Press, 1998.

TIBBIY TERMINOLOGIYANING TILSHUNOSLIKDA O'RGANILISHI

A'zamova Navro'zxon Zoyirjon qizi
Qo'qon davlat universiteti
navruzaxonazamova@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada tibbiy terminologiyaning lingvistik jihatlarini chuqur tahlil etilgan. Muallif tibbiy terminlarning adabiy tilga kirib borishi, ularning mantiqiy va konseptual asoslari, hamda turli ilmiy yondashuvlar doirasida terminlar va tushunchalar o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatib bergan. Tadqiqotda zamonaviy lingvistika nuqtayi nazaridan terminlarning nazariy va amaliy jihatlarini yoritilgan. Shuningdek, maqolada terminlarning turlari, ijtimoiy va ilmiy aloqadagi roli, hamda turli sohalarda qo'llanishi haqida batafsil ma'lumotlar keltirilgan. Ushbu ish lingvistikada terminologik tizimlarni o'rganishga qiziquvchi tadqiqotchilar va talabalarga mo'ljallangan.

Kirish

Til insonni qurshab turgan obyektiv borliqni, fan va texnika yutuqlarini hamda moddiy-ma'naviy madaniyatni aks ettiradi. Yangi bilim sohalari paydo bo'lishi bilan ularni ifodalash uchun yangi tushunchalar va nomlar ham zarur bo'ladi. Umumiy adabiy til kundalik muloqot vositasi bo'lsa, kasbiy sohalarda samarali aloqani ta'minlash uchun maxsus terminlar yaratiladi. Bu jarayon maxsus leksik birliklarning ko'payishiga va terminologik tizimlarning shakllanishiga olib keladi. Shu tariqa terminologik leksika adabiy tilning muhim tarkibiy qismiga aylanib, lug'atlarda muntazam aks ettirib boriladi.

Kasbiy faoliyatning muayyan sohasiga xizmat qiluvchi so'zlar maxsus lug'at tarkibini tashkil etadi. Bunday lug'at, avvalo, aniq denotatsiyaga yo'naltirilgan bo'lib, aynan shu terminlarsiz mutaxassislar o'zaro samarali muloqot qila olmaydi. Bu maxsus lug'atning asosiy xususiyatlaridan biri bo'lib, umumiy lug'atdan farqli ravishda, u kasbiy va ilmiy muloqotda aniq tushunchalarni ifodalashga xizmat qiladi. Shu bois maxsus lug'atlar nafaqat ma'lum bir soha vakillarining nutqiy aloqasini ta'minlaydi, balki ilmiy-tadqiqot va texnik taraqqiyot jarayonlarida ham muhim o'rin tutadi. Ko'plab olimlar, jumladan, A.V.Superanskaya, I.V.Podolskaya va N.V.Vasilyeva, ta'kidlaganidek, umumiy lug'at tovush materiyasidan belgilarga, keyinchalik esa denotatumga (ya'ni, predmetga) yo'naltirilgan idrokni ta'minlaydi. Biroq maxsus lug'atni faqat denotatum bilan bog'lash orqali tushunish mumkin. Maxsus lug'atni tushunishda faqat muayyan soha tiliga e'tibor qaratilishi kerak, shunda aloqa hech qanday to'siqsiz amalga oshiriladi. Bundan tashqari, umumiy lug'atdan farqli o'laroq, ixtisoslashgan lug'at faqat o'z sohasi bilan

shug'ullanadiganlar tomonidan tushuniladi va u umumiy tilga tegishli emas. Maxsus lug'at alohida ixtisoslashgan subtillar ichida aloqa vositasi sifatida ishlaydi.

Usullar

Tibbiy lug'at, aynan bizning tadqiqotimiz doirasida, tibbiyot xodimlarining nutqida qo'llaniladigan atamalardan iborat bo'lib, maxsus tibbiy adabiyotlar va lug'atlardan tanlab olingan terminlar asosida shakllanadi. Shu bilan birga, ko'plab terminologik birliklarning umumiy adabiy til tarkibiga kirib kelishi natijasida terminologiya va umumiy lug'at o'rtasidagi chegara ancha noaniq tus oladi.

Shu sababli ixtisoslashgan lug'atni uch asosiy guruhga ajratish mumkin:

keng qo'llaniladigan faol terminlar;

faqat mutaxassislar tomonidan ishlatiladigan maxsus atamalar;

yuqori darajadagi ixtisoslashgan terminlar.

Tibbiy lug'at tarkibida esa qo'shimcha ravishda terminologik tizimga kiruvchi, biroq maxsus atamalar hisoblanmaydigan ayrim so'zlar ham mavjud. Masalan, suvchechak, sariqlik, parotit, mastit kabi kasallik nomlari ushbu guruhga kiradi. Ushbu nominatsiyalar, asosan, professional bo'lmagan tilda qo'llanilsa-da, ular asta-sekin terminologik tizim tarkibiga singib borishga intiladi.

Ko'pchilikka ma'lum bo'lgan tibbiy atamalar, odatda, umumiy tilda ham ishlatiladigan va ularning ma'nosi keng jamoatchilik tomonidan tushuniladigan atamalar sifatida qaraladi (masalan, pnevmoniya, bronxit, gastrit va boshqalar). Tilshunoslik adabiyotida bunday atamalar "konsubstansial" deb ataladi, ya'ni ular nafaqat ixtisoslashgan sohada, balki umumiy nutqda ham qo'llanilishi mumkin. Bu atamalar terminologik lug'atni til lug'atidan ajratib olishda bir qator qiyinchiliklar keltirib chiqaradi, chunki ular o'zining maxsus ma'nosidan tashqari, umumiy tilning mazmuni bilan ham bog'liq bo'lishi mumkin. Bu holat, ayniqsa, tibbiyot kabi ixtisoslashgan sohalarda aniqroq namoyon bo'ladi.

L.Yu.Buyanova ta'kidlaganidek, atamalar nazariyasi va atama shakllanishi masalalari XXI asrning boshlarida juda dolzarb bo'lib qolmoqda. XX asr oxiridagi "terminologik portlash" sharoitida turli ilmiy sohalarda yaratilgan yangi atamalar soni, ayniqsa, ixtisoslashmagan til birliklariga nisbatan sezilarli darajada ko'paydi. Bu esa tilning ixtisoslashuv darajasini oshirishi va mutaxassislar o'rtasidagi muloqotni aniq va samarali qilishni talab qiladi.

Zamonaviy leksikada paydo bo'lgan yangi so'zlarning 90% dan ortig'i maxsus lug'atga mansub ekanligi qayd etilgan. Bu esa maxsus lug'at va terminologik tizimlarning ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi. Shu sababli maxsus lug'at va terminologik tizimlar bilan bog'liq masalalar ko'plab tilshunoslar, shu jumladan, V.V.Vinogradov, G.O.Vinokur, A.A.Reformatskiy, V.A.Tatarinov, D.S.Lotte, V.M.Leichik, V.P.Danilenko, T.L.Kandelaki, L.L.Kutina, T.P.Melnikov, M.A.Makarchenko va O.D.Mitrofanov kabi olimlarning tadqiqot obyektiga aylangan.

Ular terminologiyani tahlil qilish va tushunishga oid asosiy tamoyillarni ishlab chiqqan.

Terminologiya bo'yicha ko'plab adabiyotlar mavjud bo'lib, bu masala turli ilmiy sohalar tomonidan keng o'rganilmoqda. Har bir fan, masalan, tilshunoslik, mantiq, falsafa, semiotika va informatika, o'ziga xos atama tizimini yaratishda muhim rol o'ynaydi. Har bir fan doirasida atamalarning alohida jihatlari belgilanadi va ular o'rtasidagi farqlarni tushunishda yordam beradi. Shu nuqtada biz “termin” tushunchasini aynan tilshunoslik nuqtayi nazaridan tahlil qilamiz.

Shunday qilib, A.Besekirska o'zining “Rus tilining tibbiy terminologiyasida xalqaro leksika” asarida terminologiyaning ikki xil yondashuvi mavjudligini ta'kidlaydi: ba'zi tadqiqotchilar uni umumiy adabiy tilning dalillari sifatida tasniflaydilar (B.N.Golovin, A.Kobrinko va boshqalar), boshqalari esa maxsus maqsadlar uchun yaratilgan negizlar sifatida ko'radilar (T.L.Kandelaki, V.M.Leychik, A.V.Superanskaya va boshqalar). Bu yondashuvlar orasidagi farqlar maxsus lug'atning tushunchasini chuqurroq o'rganishda muhim ahamiyatga ega.

So'nggi yillarda lingvistlar terminologiya adabiy tilning muhim tarkibiy qismi ekanligini hamda uning leksik tizimida funktsional jihatdan mustaqil tarmoq sifatida shakllanishini ta'kidlamoqdalar. Shu bilan birga, terminologiya ilmiy soha mutaxassislari o'rtasida samarali axborot almashinuvining asosiy vositasi bo'lib xizmat qiladi. U o'zining aniq maqsad va vazifalariga ko'ra, mutaxassislar o'rtasidagi bilim almashinuvi va muloqotni aniqlik hamda samaradorlik bilan tashkil etishga xizmat qiladi.

Shu ma'noda lingvistikada terminni aniqlash bo'yicha turli yondashuvlar mavjud. Ba'zi tadqiqotchilar terminni aniq mantiqiy ta'riflashga harakat qilishsa, boshqalari uning mazmunini tasvirlash uchun intiladilar. Yana bir guruh olimlar terminni boshqa leksik birliklarga qarama-qarshi qo'yish orqali aniqlasalar, ayrimlari amaliyotga mos keladigan ta'rif berishga harakat qilishadi. Ushbu turli yondashuvlar terminlarning ilmiy tahlili va amaliy qo'llanilishidagi muhim xususiyatlarini yoritib, ularning murakkab mohiyatini yanada chuqurroq tushunishga imkon yaratadi.

Terminlarni ilmiy tahlil qilishda yetakchi tadqiqotchilar tomonidan berilgan ta'riflar muhim o'rin tutadi. Jumladan, A.A.Reformatskiy, D.S.Lotte, V.I.Tatarinov, V.M.Leychik kabi olimlar terminning muayyan bilim sohasi yoki faoliyat turiga tegishlilikini ta'kidlaydilar. Ularning ta'riflari shuni ko'rsatadiki, terminlar faqat tegishli kontekstdagina to'g'ri tushuniladi va o'z ilmiy tizimida muloqotning maqsadlariga qarab o'zgarishi mumkin.

Atama va tushuncha o'rtasidagi bog'liqlik ilmiy-tilshunoslikda doimo alohida e'tiborga loyiq mavzu bo'lib kelgan. Ushbu bog'liqlikni izohlash uchun bir necha ilmiy asoslar mavjud bo'lib, bu masala nafaqat tilshunoslik, balki boshqa ilmiy sohalarda ham katta ahamiyat kasb etadi. Taxminan 200 yil avval I.Kant shunday

yoʻzgan edi: “Bilim fanga aylanishi uchun tushuncha tuzilishi kerak”. Ushbu fikrni zamonaviy nuqtayi nazardan talqin qilsak, ilm-fanning turli sohalarida yangi bilimlar va tushunchalarni yaratish, shuningdek, yangi kashfiyotlarni amalga oshirish zarurati mavjud. Bu jarayon ilmiy bilimlarni aniq ifodalash uchun maxsus terminlarni yaratishni taqozo etadi. Shunday qilib, ilmiy taraqqiyot davom etar ekan, tushunchalar va atamalar oʻrtasidagi bogʻliqlik tobora mustahkamlanib boraveradi. Har bir ilmiy yangilik, yangi fan soha yoki texnikaviy yechim maxsus atamalarni talab qiladi, bu esa ilmiy muloqotning ravonligi va aniqligini taʼminlashga xizmat qiladi.

Atama va tushuncha oʻrtasidagi aloqani yanada chuqurroq tahlil qilish uchun, avvalo, tushunchaning ilmiy va mantiqiy mohiyatini aniqlash zarur. Mantiqiy nuqtayi nazardan tushuncha - bu “hukmlarning ajralmas majmui”, yaʼni oʻrganilayotgan obyektning oʻziga xos xususiyatlari haqida tasdiqlanadigan fikrlar tizimidir. Bu fikrlar obyektning umumiy va eng muhim belgilarini aks ettirib, uning mohiyatini ochib beradi. Shunday qilib, tushuncha obyektning asosiy va muhim xususiyatlarini tasvirllovchi aniq hamda umumiy fikrlarni oʻz ichiga oladi. Bu esa ilmiy bilish jarayonida tushunchalarni shakllantirish va ularga mos atamalarni ishlab chiqish zaruriyatini keltirib chiqaradi.

V.M.Leychik atamani “maʼlum bir maxsus bilim yoki faoliyat sohasi nazariyasining umumiy - konkret yoki mavhum - tushunchasini bildiruvchi, maxsus maqsadlar uchun maʼlum bir tilning leksik birligi” sifatida taʼriflaydi. Ushbu taʼrif terminning ilmiy va kasbiy sohalardagi muhim rolini yanada mustahkamlaydi. Termin har bir ilmiy fan yoki kasbiy faoliyat sohasiga oid tushunchalarni aniq ifodalashga xizmat qiladi. Shu orqali u ilmiy muloqotning samaradorligini taʼminlab, mutaxassislar oʻrtasidagi axborot almashinuvini osonlashtiradi.

Shu oʻrinda biz V.M.Leychikning nuqtayi nazarini tahlil qilamiz. Uningcha, “terminning taʼrifi bor” formulasi notoʻgʻri. Bu fikrni ilgari surishining asosiy sababi shundaki, turli ixtisoslashgan sohalarda koʻplab tushunchalar mavjudki, ularning hammasi maxsus atama sifatida aniq taʼriflanmaydi yoki ularni lingvistik vositalar bilan ifodalash qiyin. Shu sababli terminning maxsus tushuncha nomi sifatida muayyan taʼrifni talab qiladigan soʻz ekanligini koʻrsatadigan taʼriflar aniqroqdir. Bu yondashuv terminning faqat oʻziga xos ilmiy va kasbiy sohalarga xos boʻlishini taʼkidlaydi va uning maʼlum bir tushuncha nomini anglatishini aniq koʻrsatadi.

I.S.Kvitko tomonidan berilgan taʼrif terminning barcha muhim xususiyatlarini oʻz ichiga oladi. Kvitko “Ilmiy hujjatdagi termin” kitobida uni yopiq tizim sifatida taʼriflab, maʼlum bir uyushgan bilim sohasi (fan, texnologiya) bilan bogʻlaydi. U terminlarning tizimli munosabatlarga kirishishini va ularning maʼlumotlarni yuqori mazmun bilan ifodalashini alohida taʼkidlaydi. Biroq bu taʼrif ideal termin tushunchasiga asoslangan boʻlib, real ilmiy-amaliy faoliyatda uchraydigan barcha

terminlarni to'liq qamrab olmasligi mumkin. Chunki haqiqiy ilmiy muloqotda terminlarning ba'zan noaniq yoki ko'p ma'nolilik bilan tavsiflanishi ham kuzatiladi. Shu sababli terminologiyani tahlil qilishda uning nazariy va amaliy jihatlarini alohida e'tiborga olish lozim.

Natijalar

So'nggi yillarda terminologiya bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, uning asosiy obyekti maxsus leksik birliklar, ya'ni terminlardir. "Termin" tushunchasi ilmiy sohada asosan XX asr boshlariga kelib shakllangan.

Hozirgi filologik fan holati shuni ko'rsatadiki, terminlar faqat lingvistika doirasida emas, balki biologiya, tibbiyot, iqtisodiyot, huquq va boshqa ko'plab ilmiy sohalarda maxsus leksik birliklarni yaratish va qo'llashda muhim vosita hisoblanadi. Har bir termin o'ziga xos ma'noga ega bo'lib, ma'lum bir soha yoki faoliyat bilan uzviy bog'liqdir. Imlararo aloqada terminlarning ahamiyati beqiyos bo'lib, ular ilmiy tilda muloqotning aniqligi va izchilligini ta'minlaydi.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, terminologik tizimlarni aniq belgilash va ularni tegishli ilmiy sohalarga mos ravishda ajratish muhim ahamiyatga ega. Bu esa terminlarning aniqligini ta'minlash bilan birga, ularning turli sohalarda qo'llanilishini osonlashtiradi hamda ilmiy muloqotda aniq va ravon fikr almashishga yordam beradi.

Terminologiya tadqiqotchisi A.A. Reformatskiy terminga ta'rif berar ekan, uni "fan, texnika yoki san'atdagi biron bir tushunchaning rasman qabul qilingan va qonuniylashtirilgan nomi bo'lgan so'z (yoki so'zlar birikmasi)" deb hisoblaydi. Bu ta'rifda terminning ijtimoiy va ilmiy tizimda qabul qilingan, tasdiqlangan va muntazam ishlatiladigan til birligi sifatida rol o'ynashiga urg'u beriladi. Shuningdek, termin faqat o'ziga xos ilmiy sohalarda uchun ajratilgan maxsus nomlarni bildiradi, bu esa uning umumiy til tizimidan ajralib turishini ko'rsatadi.

V.I.Tatarinov esa termin umumiy til tizimi nuqtayi nazaridan emas, balki terminologiya doirasida tavsiflanishi kerak, degan tamoyilga amal qiladi. Demak, termin deganda u "maxsus tushuncha, hodisa yoki obyekt bilan bog'liq bo'lgan til belgisi (so'z yoki ibora)"ni tushunadi. Tilshunosning fikriga ko'ra, atama faqatgina ilmiy yoki texnikaviy sohalarga xos bo'lib, ularning alohida kontekstida tushunilishi lozim. Shu bilan birga, atama o'ziga xos ilmiy ma'noni anglatadi, shuningdek, tor doirada ishlatiladi.

V.V.Vinogradov terminning asosiy xususiyati uning aniqligi ekanligidaligini ta'kidlaydi, ya'ni u tegishli tushunchani aniq ifodalash qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. Uning fikriga ko'ra, termin ilmiy va texnikaviy faoliyatda ishlatiladigan eng aniq va ravshan til birligidir. Shu sababli har bir termin ma'lum tushunchani to'g'ri va tushunarli aks ettirishi lozim. Ko'plab terminologiya tadqiqotchilari terminlarning ta'rifi mavjudligini qayd etgan holda o'z izlanishlarida buni tasdiqlaydilar. Ularning ta'riflari terminning ilmiy muloqotdagi rolini aniqlab berish bilan birga, uni boshqa

til birliklaridan farqlashga yordam beradi. Ulardan birini misol qilib keltiramiz: “Termin - ilmiy yoki ishlab chiqarish - texnologik tushunchaning nomi va ta’rifiga ega bo’lgan maxsus qo’llanish sohasining so’z yoki iborasi”. Bu ta’rifda termin nafaqat ilmiy tushunchaning nomi, balki uni qo’llash doirasi, ya’ni uning maxsus ilmiy yoki texnikaviy sohada qanday ishlatilishini ham ko’rsatadi.

T.Gobbsning fikricha, terminning ta’rifi ikkita asosiy vazifani bajaradi: 1) uni qo’llashda yuzaga kelishi mumkin bo’lgan noaniqlikni yo’q qiladi; 2) ma’lum bir narsa haqida umumiy tasavvur beradi. Gobbs terminga o’zining aniq ta’rifini bergan. Bu esa termin va tushuncha o’rtasidagi aniq chegaralarni belgilashning muhimligini anglatadi, chunki ilmiy jihatdan ta’riflashda noaniqliklarni minimallashtirish juda muhim.

Muhokama va xulosa

F.A.Broygauz va I.A.Efronning “Ensiklopedik lug’ati” da termin quyidagicha ta’riflanadi: “Termin - bu ma’lum bir tushunchaga ega bo’lgan so’z bo’lib, alohida xulosa yoki hukm tarkibiga kiradi... Ilmiy terminlar esa ma’lum bir ilmiy sohaga tegishli bo’lib, qat’iy belgilangan ma’noga ega so’zlardir” . Ushbu ta’rifda, asosan, terminning aniq ilmiy sohalarga xos bo’lishi va har bir terminning o’ziga xos tushunchani ifodalashi ta’kidlanadi. Shu bilan birga, terminlarning qat’iy belgilangan va aniq tushunchalarni ifodalashi uning asosiy xususiyatlaridan biri sifatida e’tirof etiladi.

S.A.Askoldov tushunchani g’oyalarning ma’lum bir to’plami sifatida tasavvur qiladi va uni aqliy jihatdan qayta ishlashga tayyorlik darajasi sifatida baholaydi. Uning fikricha, tushuncha umumiylikni o’z ichiga oladi, chunki u ma’lum xususiyatlar to’plami hisobiga kengaytirilishi mumkin. Ushbu yondashuv tushuncha va atama o’rtasidagi bog’liqlikni yanada aniqroq tushunishga yordam beradi. Chunki atama har qanday tushunchani o’zida aks ettiruvchi aniq leksik birlik hisoblanadi. Atama va tushuncha o’rtasidagi ushbu o’zaro aloqani tushunish ilmiy tilning yanada to’g’ri va aniq ishlatilishini ta’minlaydi.

Shunday qilib, atama va tushuncha o’rtasidagi bog’liqlikni o’rganish ilmiy terminologiyaning rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Har bir termin o’ziga xos tushunchani aks ettirib, ilmiy, kasbiy va texnikaviy sohalarda aniq muloqotni ta’minlaydi. Bu jarayon yangi bilimlarni o’zlashtirish va ilmiy yangiliklarni taqdim etishda asosiy rol o’ynaydi. Termin va tushuncha o’rtasidagi ushbu bog’liqlikni anglash nafaqat ilmiy muhitda, balki turli ijtimoiy va iqtisodiy jarayonlarda ham samarali muloqot va axborot almashinuvini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Суперанская А.В. Общая терминология: Терминологическая деятельность / А.В.Суперанская, Н.В.Подольская, Н.В.Васильева. - Едиториал, УРССС, 2005. - С. 16.
2. Буянова Л.Ю. Термин как единица логоса. — Краснодар: Изд-во Кубан. гос. ун-та, 2002. - С. 4.
3. Константинова Н.П. Иноязычные заимствования и система языка (на материале англоязычной лексики в финансово-экономической терминосистеме немецкого языка) // Филологические науки, 1999. - №2. - С. 86.
4. Квитко И.С. Терминоведческие проблемы редактирования. - Львов: Высшая школа, 1986. - С. 13.
5. Бесекирска А. Интернациональная лексика в медицинской терминологии: Дис. ... д-ра филол. наук. - М., 1997. - С. 11.
6. Энциклопедический словарь. Репринтное воспроизведение издания Ф.А.Брокгауз - И.А.Ефрон. В 82-х т. - Л.: Терра, 1990. - 1995. - С. 957-958.
7. A'zamova Navro'zxon Zoyirjon qizi KASALLIK NOMLARI VA ULARNING STILISTIK DIAPOZONI QO'QON DAVLAT
8. PEDAGOGIKA INSTITUTI ILMIY XABARLARI (2025-yil 3-son) A seriya 2419-2422

TURKIY XALQLARDA SURGUN ADABIYOTINING O'RNI VA TARIXI

Ilmiy rahbar: A.U. Muydinova
CHDPU O'zbek adabiyotshunoslik kafedrası
dotsentiv.b., f.f.b.f.d (PhD)
Choriyeva Gulchehra Umbar qizi
CHDPU O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi
@talabastudentka9@gmail.com +998932442459

Annotatsiya: Mazkur maqolada turkiy xalqlarda yuzaga kelgan surgun adabiyoti va uning tarixiy ildizlari, shakllanishiga sabab bo'lgan siyosiy va ijtimoiy omillar, adabiy vakillari hamda hozirgi kundagi ahamiyati yoritilgan. Adabiy misollar, tarixiy faktlar va tahlillar orqali surgun adabiyotining xalq xotirasi va milliy o'zlikni asrashdagi o'rni ochib beriladi.

Kalit so'zlar: surgun adabiyoti, turkiy xalqlar, jadidchilik, repressiya, deportatsiya, Fitrat, Cho'lpon, qrim tatarlar, milliy uyg'onish

Аннотация: В статье рассматривается литература изгнания, возникшая среди тюркских народов, ее исторические корни, политические и социальные факторы, приведшие к ее формированию, ее литературные представители и ее значение сегодня. С помощью литературных примеров, исторических фактов и анализа раскрывается роль литературы изгнания в сохранении народной памяти и национальной идентичности.

Ключевые слова: эмигрантская литература, тюркские народы, джадидизм, репрессии, депортация, Фитрат, Чулпан, крымские татары, национальное возрождение

Annotation: This article discusses the exile literature that emerged in the Turkic peoples and its historical roots, political and social factors that led to its formation, literary representatives, and its significance today. Through literary examples, historical facts, and analyses, the role of exile literature in preserving national memory and national identity is revealed.

Keywords: exile literature, Turkic peoples, Jadidism, repression, deportation, Fitrat, Cholpon, Crimean Tatars, national revival

Kirish. Turkiy xalqlar tarixi ko'p asrlar davomida erkinlik, milliy uyg'onish va o'zligini saqlab qolish yo'lida olib borilgan kurashlar bilan to'la. Bu kurashlar aksariyat hollarda siyosiy ta'qiblar, repressiyalar va surgunlar bilan yakunlangan. Ayniqsa, XIX asr oxiri va XX asrda bu jarayon yanada jadallashdi. Natijada, ko'plab turkiy ziyolilar, yozuvchilar, jurnalistlar o'z yurtlaridan judo bo'lib, boshqa mamlakatlarda yoki surgun joylarida yashashga majbur bo'ldilar. Ularning ijodi

tarixda “surgun adabiyoti” deb nom olgan. Natijada yuzaga kelgan surgun adabiyoti esa xalq ruhiyati, dardi, tarixiy xotirasini ifoda etuvchi adabiy hodisaga aylandi. Bu yo‘nalishda yaratilgan asarlar nafaqat o‘z davri, balki bugungi kun uchun ham dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Surgun adabiyotining shakllanishiga olib kelgan omillar:

1. Jadidchilik harakati va milliy uyg‘onish.

Rossiya imperiyasi va jadidchilik harakati (XIX asr oxiri - XX asr boshlarida)

Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olingan turkiy xalqlar, xususan, turkistonliklar, qrim-tatarlar, tatarlar, boshqirdlar madaniy va siyosiy jihatdan siquv ostiga olingan. Ismoil Gaspirali (1851-1914) tomonidan asos solingan jadidchilik harakati ma’rifat, matbuot, milliy uyg‘onishni targ‘ib qildi. XIX asr oxiri - XX asr boshlarida Rossiya imperiyasi tarkibida yashagan turkiy xalqlar orasida jadidchilik harakati shakllandi. Bu harakatning asosiy vakillaridan biri Ismoil Gaspirali bo‘lib, u “Tarjimon” gazetasi (1883) orqali “Til, fikr, ishda birlik” shiorini ilgari surdi [7]. Jadidlar millatni uyg‘otish, ilm-ma’rifat orqali ozodlikka erishishni maqsad qilishdi.

2. Sovetlar davridagi repressiyalar.

1920-1930-yillarda Sovet hokimiyatining qattiq nazorati ostida turkiy xalqlarning milliy ziyolilari qamaldi, surgun qilindi yoki qatl etildi. 1937-1938-yillarda boshlangan “katta qirg‘in” (stalinizm davri repressiyalari) natijasida O‘zbekistonda 13 mingdan ortiq ziyoli hibsga olingan, ularning ko‘pchiligi otib tashlangan yoki surgun qilingan. Masalan: Abdulla Qodiriy - “O‘tkan kunlar” (1926) romani bilan o‘zbek romanchiligini boshlab bergan, 1937-yilda qamoqqa olinib, 1938-yilda otib tashlangan [3]; Cho‘lpon - “Kecha va kunduz”, “Uyg‘on” kabi asarlari orqali milliy uyg‘onish g‘oyalarini yoritgan, 1938-yil qatl etilgan [1]; Fitrat - “Abulfayzxon”, “Sayha” singari asarlari bilan tanilgan jadid adibi, 1938-yil qatl etilgan [2].

3. Qrim tatarlarining deportatsiyasi.

1944-yil 18-may kuni, SSSR Oliy Kengashi Prezidiumining farmoni bilan barcha qrim tatar xalqi “germaniyaliklarga xoinlik qilgan” degan yolg‘on ayblovlari bilan Qrimdan Qozog‘iston va O‘zbekistonga majburan deportatsiya qilindi. Bu voqea 200 mingdan ortiq odamning o‘z yurtidan judo bo‘lishiga olib keldi. [6]. Bu xalq ommaviy ravishda surgunlikda yashashga majbur bo‘ldi. Ularning adabiyoti shundan keyin “surgun adabiyoti”ga aylana boshladi. Shamil Aladin - “Qayt” kabi asarlari bilan xalqning dardini, Vatanga intilish va milliy o‘zlikni saqlab qolish g‘oyasini ifodalagan [8]. Bekir Çobanzade (1893-1937) - taniqli qrim-tatar shoiri va tilshunosi. U 1937-yilda Stalin repressiyasi qurboni bo‘lgan. Deportatsiya davrida yashab, ijod qilgan yozuvchilar: Shamil Aladin, Seitumer Emin, Ayshe Seytmuratova.

4. Muhojirlikdagi adiblar va tarixchilar.

Turkistonlik yoki boshqa turkiy xalqlardan chiqqan ko‘plab ziyolilar chet elga (asosan Turkiya, Germaniya, Afg‘oniston, Hindiston) ko‘chib o‘tib, u yerda ilmiy va

adabiy faoliyat olib bordilar. Siyosiy tahdidlar bois ba'zi turkiy ziyolilar xorijga chiqib ketdi. Zeki Velidi To'g'on (1890-1970) - tarixchi, turkolog va siyosiy arbob. "Turkiston milliy ittihodi" tashkilotchilaridan biri bo'lgan. Turkiyada yashab, 1940-yilda "Turkiston tarixi" asarini yozgan va o'z xalqining tarixiy ongini saqlab qolishga harakat qilgan[4]; Riza Nur - muhojirlikda yozgan asarlari orqali turk dunyosi tarixi va siyosiy mustaqillik g'oyalarini targ'ib qilgan [5].

Surgun adabiyotining asosiy xususiyatlari.

Vatan sog'inchi va muhabbat - surgun adiblarning deyarli barcha asarlarida vatanini qo'msash, unga bo'lgan sadoqat aks etadi. Masalan, Shamil Aladinning "Qayt" (Qaytib kel) she'ri xalq qalbiga chuqur kirib borgan [8]. Erkinlik va mustaqillik g'oyasi - Cho'lpon, Fitrat, Qodiriy asarlarining asosiy g'oyasi bu edi [1][2][3]. Tarixiy xotira va madaniyatni saqlash - Zeki Velidi To'g'on, Gaspirali va boshqa muhojir ziyolilar o'z asarlari orqali tarixni unuttirmaslikka chaqirishgan [4][7]. Siyosiy kurash ruhiyati - Fitratning "Sayha" asari, Cho'lponning "Uyg'on" asari bevosita ozodlikka da'vat edi [1][2].

Zamonaviy davrdagi ahamiyati.

Bugungi kunda surgun adabiyoti:

Tarixiy saboq - surgun adabiyoti orqali biz xalqimiz boshidan kechirgan sinovli tarixni anglaymiz. Tarixiy saboq sifatida o'rganiladi - bu asarlar orqali turkiy xalqlar o'z o'tmishini unutmaydi [9]; Milliy ong va vatanparvarlikni mustahkamlash - bu adabiyot yosh avlodda vatanparvarlik ruhini shakllantiradi. Milliy o'zlik va vatanparvarlik g'oyalarini mustahkamlaydi [1][2]; Adabiy merosni boyitadi - surgun adabiyoti o'zbek va boshqa turkiy xalqlarning adabiyotini tematik va badiiy jihatdan boyitgan. Madaniy boylik sifatida adabiy-estetik qadriyatlarga ega [6][8]; Turkiy birlik va birdamlik g'oyasini targ'ib qiladi - bu Ismoil Gaspiralinining orzusi edi [7].

Xulosa. Surgun adabiyoti - bu nafaqat fojiali tarix, balki kurash, orzu va sadoqat adabiyotidir. Turkiy xalqlarning eng og'ir sinovlar davrida yozilgan bu asarlar bugun ham bizni vatan, xalq va erkinlik kabi yuksak qadriyatlar haqida o'ylashga undaydi. Ushbu adabiy merosni o'rganish - bu tarixiy xotirani tirik saqlashdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdurauf Fitrat. Tanlangan asarlar. Toshkent: Fan, 1995.
2. Aladin Shamil. Tanlangan asarlar, Simferopol, 1985.
3. Baturyurt M. Qrim tatar adabiyoti tarixi, Simferopol, 2010.
4. Ismoil Gaspirali. Tarjimon gazetasi maqolalari tanlovi.
5. Qodiriy A. O'tkan kunlar, Toshkent: Sharq, 2005.
6. Riza Nur. Hayotim va xotiralarim, Istanbul, 1960.
7. Sovet repressiyalari qurbonlari xotirasi kitobi, O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi.

8. To'g'on Zeki Velidi. Turkiston tarixi, Istanbul, 1940.
9. UNESCO. Cultural Heritage of Turkic Peoples, 2012.
10. G'afur G'ulom. Cho'lpon haqida xotiralar, Toshkent, G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1991.

MORPHOLOGICAL NEUTRALIZATION IN THE FIELD OF LINGUISTICS

Usmonov Yorqinbek Muxtorjon o'g'li

Doctorate student in KSU

Abstract: Morphological neutralization refers to the phenomenon where distinct grammatical features, such as tense, number, or gender, lose their distinct morphological expression in certain contexts. This process leads to forms that are indistinguishable in specific grammatical environments, despite underlying distinctions. Understanding morphological neutralization is crucial for linguists as it reveals how languages manage and simplify their morphological systems, contributing to the broader field of linguistic typology.

Keywords: tense, number, gender, neutralization, morphological approach, case neutralization

Аннотация: Морфологическая нейтрализация относится к явлению, при котором отдельные грамматические особенности, такие как время, число или род, теряют свое отчетливое морфологическое выражение в определенных контекстах. Этот процесс приводит к формам, которые неразличимы в конкретной грамматической среде, несмотря на основные различия. Понимание морфологической нейтрализации имеет решающее значение для лингвистов, поскольку оно показывает, как языки управляют и упрощают свои морфологические системы, внося вклад в более широкую область лингвистической типологии.

Ключевые слова: время, число, род, нейтрализация, морфологический подход, нейтрализация кейс

Introduction

Generally, grammar, morphological neutralization is often analyzed through the concept of impoverishment rules. These rules specify conditions under which certain features are deleted or rendered inactive in specific contexts. For instance, in Dutch, the plural form of nouns does not distinguish between neuter and common gender. This can be captured by an impoverishment rule that deletes the gender feature in the context of plural morphology.

Another approach involves underspecification, where a single morphological form is used to represent multiple underlying features. This strategy reduces the complexity of the morphological system by allowing a single form to serve multiple grammatical functions.

Morphological neutralization has significant implications for linguistic typology- the study of systematic cross-linguistic variation. Languages exhibit varying degrees

of morphological complexity, and neutralization processes can simplify these systems. For example, in some languages, verb forms may neutralize distinctions between tense and aspect in certain contexts, leading to a more streamlined morphological structure.

The occurrence and extent of morphological neutralization can vary across languages and grammatical categories. While some languages may exhibit extensive neutralization, others maintain distinct morphological forms for each grammatical feature. This variation provides insights into the evolutionary paths and functional motivations behind morphological systems.

Morphological neutralization refers to the process where morphological distinctions (such as tense, number, case, or gender) are eliminated or become indistinguishable in certain linguistic contexts. In simpler terms, it's when a language "neutralizes" or flattens differences between forms that would normally contrast, making them appear the same.

This typically happens due to phonological, syntactic, or contextual constraints, and it's a type of morphological leveling or simplification.

1. Case Neutralization

In some languages with rich case systems (like Russian or German), case distinctions can be neutralized in certain forms.

Example (Russian):

In the genitive plural form of nouns, many distinct endings merge into a single form or disappear:

dom (house) → domov (genitive plural: "of houses")

stul (chair) → stulyev / stulov (variation, but form overlaps)

Sometimes, neuter or masculine nouns in the plural lose overt case distinctions, leading to ambiguity.

2. Gender Neutralization

In some contexts, gender distinctions are neutralized.

Example (Spanish):

The past participle in compound tenses:

He comido (I have eaten) – same for masculine/feminine subject

Él ha comido / Ella ha comido → "comido" is neutralized in form.

3. Number Neutralization

Some nouns or forms may not distinguish between singular and plural, especially in irregular or defective paradigms.

Example (English):

The word sheep:

One sheep, many sheep – no morphological difference between singular and plural.

4. Tense/Aspect Neutralization

In some contexts, different tense or aspect forms merge into one.

Example (English past tense verbs):

Verbs like cut or hit:

I cut the paper yesterday / I cut the paper every day – the past and present can be the same depending on context (though pronunciation helps distinguish it in speech).

5. Mood or Voice Neutralization

This occurs when the difference between active/passive voice or indicative/subjunctive mood becomes morphologically indistinct.

Example (Arabic dialects):

In some dialects, classical distinctions in verb forms for moods like jussive or subjunctive may be lost in colloquial usage.

Why Does Neutralization Happen?

Phonological erosion: Sound changes reduce distinctions over time.

Frequency effects: Common forms tend to become simpler or merge.

Economy of expression: Languages simplify forms for efficiency.

Analogy and regularization: Irregular paradigms tend to be leveled.

In morphology, neutralisation refers to the phenomenon where a distinction between two or more morphological forms is lost or suspended in specific contexts. This often happens due to phonological, syntactic, or semantic pressures and leads to the merging or non-realization of expected morphological contrasts.

Types and Examples of Morphological Neutralisation

1. Case Neutralisation

In some languages, morphological cases (such as nominative, accusative, etc.) are neutralised in specific forms or contexts.

Example (German):

In German, masculine and neuter nouns show a distinction between nominative and accusative in the singular:

der Mann (nominative) – den Mann (accusative)

However, in the plural, the forms are often the same:

die Männer (both nominative and accusative plural)

So, the case distinction is neutralised in the plural form.

2. Number Neutralisation

In certain syntactic environments, the difference between singular and plural forms is neutralised.

Example (English):

The word sheep is both singular and plural:

One sheep

Many sheep

Here, the morphological number distinction is neutralised.

3. Tense or Aspect Neutralisation

In some contexts, tense or aspect forms may be reduced or merged into a single form. Example (Russian):

Russian verbs neutralise aspect in the past tense of some verbs where both perfective and imperfective forms look the same or where only one form is available.

4. Gender Neutralisation

In languages with gender distinctions, the difference may be neutralised in certain forms.

Example (French):

In spoken French, adjectives that have distinct masculine and feminine written forms are often pronounced the same:

petit (masc.) vs. petite (fem.) → both pronounced [pəti]

So, gender marking is neutralised in spoken form.

5. Voice Neutralisation

Some forms may neutralise the active/passive distinction.

Example (Turkish):

The passive form can sometimes appear identical to the middle or reflexive form depending on the verb root and context.

Why Does Neutralisation Occur?

Neutralisation often arises due to:

Phonological economy (simplifying sounds)

Frequency of use (common forms get shortened or merged)

Syntactic positioning (some positions don't require morphological marking)

Functional redundancy (other clues make distinctions unnecessary)

Neutralisation vs. Syncretism

Neutralisation is closely related to syncretism, but with a slight difference:

Neutralisation is context-dependent and refers to the loss of contrast.

Syncretism is the systematic use of one form for multiple functions.

Example (Latin):

puellae = can mean nominative plural or genitive singular

This is syncretism that results in morphological neutralisation.

Conclusion

Morphological neutralization is a fundamental concept in understanding the dynamics of language structure. By examining how languages simplify their morphological systems through neutralization processes, linguists can gain deeper insights into the nature of language and its evolution. This understanding not only enriches our knowledge of individual languages but also contributes to the broader field of linguistic typology, highlighting the diverse strategies languages employ to manage grammatical complexity.

References

1. A. Meillet. "Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes", Paris, Hachette, 1937, 112–115 p.
2. Andrew Spencer "Morphological Theory: An Introduction to Word Structure in Generative Grammar". Oxford, UK. 1991, 89p.
3. Andrew Spencer "Morphological Theory: An Introduction to Word Structure in Generative Grammar". Oxford, UK, Blackwell. 1991, 89p.
4. Apresyan, Yuriy D. "Leksicheskaya Semantika: sinonimicheskiye sredstva yazyka". Moscow, Nauka. 1974, 142p.
5. Bauer, Laurie. "Introducing Linguistic Morphology", Edinburgh, Edinburgh University Press, 2003, 143–150 p.
6. Bernard Comrie. "Language Universals and Linguistic Typology: Syntax and Morphology". 1981, 45p.
7. Bloomfield, L. (1933). Language. New York: Henry Holt and Company, pp. 232–236.
8. Boas, Franz. "Handbook of American Indian Languages", Washington, Government Printing Office, 1911, 50–53 p.
9. Bybee, Joan. "Morphology: A Study of the Relation between Meaning and Form", Amsterdam, John Benjamins Publishing, 1985, 89–95 p.

MUHRLARNING YARATILISH TARIXI VA RIVOJLANISHI

Xikmatillayeva Sevinch Sanjar qizi
CHDPU Gumanitar fanlar fakulteti, 3-kurs talabasi
Sevinchxon0401@gmail.com +998943634033
Ilmiy rahbar: Muydinova Arofatoy
CHDPU Gumanitar fanlar fakulteti
O'zbek adabiyotshunoslik kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Yevropa va Rossiyada muhrlarning yaratilishi, birinchi muhrlarning ishlatilinishi, rivojlanishi va o'rganilishi haqidagi olimlarning tadqiqotlari. Bugungi kundagi muhrlar o'rni, siyosiy vaziyatdagi roli, bugungi kunda qo'llanilishi haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Muhr, sfragistika, hujjat, shartnoma, diplomatiya va savdo, muzey.

Abstract: This article presents the research of scientists on the creation of seals in Europe and Russia, the use, development and study of the first seals. The role of seals today, their role in the political situation, and their use today are discussed.

Keywords: Seal, sphragmatics, document, contract, diplomacy and trade, museum.

Muhrlarni ishlab chiqarish ancha yillar oldin boshlangan. Rossiyada muhrlar 10-asrda paydo bo'la boshlagan. Ular ishonchnoma sifatida xizmat qilishgan. Bu savdogarlar va shahzoda elchilari uchun birinchi "shaxsni tasdiqlovchi kartalar" bo'lgan. Ko'pincha muhrlar halqa shaklida qilingan. Eng qulay shakldagi muhrlarni har doim yonida olib yurishgan. Ba'zi savdogarlar bo'yniga taqib yurgan.

Muhrlar "qulf" rolini o'ynagan; ularning yordami bilan kerakli mahsulotni muhrlash mumkin bo'lgan. Novgorod hududida olib borilgan qazishmalar paytida arxeologlar yog'och silindrlarni topganlar. Ular mo'ynali sumkalarni va kumush bilan qoplangan idishlarni yopish uchun ishlatilgan. Shunday qilib, shahzoda tomonidan yig'ilgan o'lpon xavfsiz holatda turgan. O'sha davrning eng qiziqarli muhrlari knyazlik muhrlari edi. Bu metallardan yasalgan kichik dumaloq narsalar. Muhrlar har doim turli xil tasvirlar bilan bezatilgan. Knyazlik buqasining birinchi namunalaridan biri knyaz Svyatoslav Igorevichning muhridir. U 945-972-yillarda yaratilgan. O'sha davrdagi ish yuritishda shahzodalarning muhrlari katta talabga ega edi. Hujjatlar muhr bilan muhrlangan. Ular har qanday shartnoma tuzish va farmon chiqarish uchun zarur edi. O'sha davrda bir vaqtning o'zida bir nechta muhr turlari ishlatilgan. Osilgan muhrlar yanada murakkabroq. Ular pense yordamida bosilgan va keyin iplar bilan hujjatga osib qo'yilgan. Qo'llaniladigan muhrlar shtamp yordamida

qog'ozga bosilgan. Bu rolni ko'pincha uzuk o'ynagan. Muhrlar nafaqat shakli, balki materiali bilan ham farqlanadi. Odatda ishlab chiqarish uchun metall ishlatilgan: qo'rg'oshin, kumush, zarhal kumush, ba'zan hatto oltin. Keyin metallar muvaffaqiyatli plastik va arzon mum bilan almashtirildi. Muhrlarni tayyorlash usullari o'zgardi. Eng qadimgi muhrlar metallardan yasalgan. Keyin mumdan muhrlar yasaldi. Ular cimbiz yoki o'yilgan qimmatbaho toshlar yordamida yaratilgan. Ishlab chiqarish usuli to'g'ridan-to'g'ri muhrning maqsadiga bog'liq edi. "Osilgan" muhrlar uchun ular cimbizlardan, qo'llaniladiganlar uchun - o'yilgan toshlardan foydalanganlar. 11-asrda og'ir kumush muhrlar eng mashhur bo'lgan. Har bir tomonda nasroniy avliyolarining tasvirlari tasvirlangan. Ulardan biri suvga cho'mish paytida olingan ismni ko'rsatdi, ikkinchisi esa otasining ismiga to'g'ri keldi. Bu vaqtda "yunon-rus" muhrlari ham uchragan. Ularning bir tomonida avliyoning surati bor edi. Orqa tomonda yunoncha rahmat yozuvi bor edi. Vaqt o'tishi bilan metall buqalar foydalanishdan chiqib ketdi. Ular osilgan va qo'llaniladigan mum muhrlari bilan almashtirildi. Yangilangan muhrlarning tasvirlari odatdagidan farq qildi. Endi muhrlarda egasining ismi va unvoni ko'rsatilgan. Ko'pincha bunday yozuvlar halqa shaklida bo'lib, uning markaziga gerb qo'yilgan. Moskva davlati davridan ma'lum bo'lgan birinchi muhr Vasiliy II ning sakkiz burchakli marvarididir. Knyazning shaxsiy muhrida avliyolarning odatiy "Qadimgi rus" tasvirlari o'rniga ilonni yirtib tashlayotgan ulkan sher tasviri mavjud edi.

Vasiliy II dan keyin uning o'g'li Ivan III uning muhridan foydalana boshladi. Yangi shahzoda muhrdagi ismni o'rniga o'zi qo'shib qo'ydi. Va bir muncha vaqt u knyazlik hujjat aylanishida foydalangan. Keyinchalik, otasining muhri o'rniga Ivan III boshqa davlat muhrini kiritdi. Old tomonda nayza bilan ajdarhoni o'ldirayotgan otliq bor edi. Ushbu rasm Moskva gerbida "saqlangan". Davlat muhrining orqa tomonida ikki boshli burgut tasvirlangan. Ivan III ostida yaratilgan muhr uzoq vaqt xizmat qiladi. U 18-asrgacha Moskva davlati rahbarlari tomonidan ishlatilgan. Bir necha asrlar davomida muhr asl shaklida qoldi. Shu bilan birga, Moskva shtatida muhrlarni ishlab chiqarish va saqlash uchun mas'ul bo'lgan lavozimlar va tashkilotlar paydo bo'ldi. Chop etish tartibi 16-asrda ma'lum bo'ldi. U hujjatlarning haqiqiylikini tasdiqlash bilan shug'ullangan. Maxsus mansabdor shaxslar rasmiy hujjatlarni tekshirib, davlat muhri bilan tasdiqlaydilar. [Загоруйко Михаил Васильевич, Алиев Олег Гусейн-ага Оглы, 2014].

Birinchi muhrlar tashqi dizaynida bugungi kunda har qanday rasmiy tashkilotda topilishi mumkin bo'lgan plastmassa va kauchuk matritsalaridan uzoqda edi. 15-asrga qadar to'g'ridan-to'g'ri hujjatga biriktirilgan qimmatbaho metallar va qo'rg'oshinlardan yasalgan osilgan muhrlar ishlatilgan. Amaliyotda muhrlar keyinroq qo'llanila boshlandi. Vaqt o'tishi bilan, mum bilan tayyorlangan muhrlar bo'yoqlar bilan tayyorlangan tazyiqlar bilan almashtirildi. Bugungi kunda osilgan muhrlarni

faqat Vatikanda topish mumkin.

Muhrlar bilan shug‘ullanish fanda sfagistika –(yunon. Sfagis-muhr) deyiladi. Muhr va tamg‘alar manbashunoslikda muhim ahamiyatga ega. Muhrlardan davr ijtimoiy-iqtisodiy hayoti san’ati va adabiyot, tarixi bilan bog‘liq ma’lumotlarni olish mumkin.[N.Raxmonova & A.Muydinova, 2023, 68-bet]. Muhrlarning kelib chiqishi va rivojlanishini o‘rganuvchi yordamchi tarixiy fanning paydo bo‘lishi 18-19-asrlarga to‘g‘ri keladi. Bu davrda Evropada sfragistika san’at tarixining mustaqil tarmog‘i sifatida paydo bo‘ldi. Sfragistika turli davrlarga oid hujjatlar kontekstida muhrlarning o‘zini ham, taassurotlarini ham o‘rganadi. Dastlab, sfragistika hujjatlarning haqiqiyliги va yoshini aniqlash vazifalari doirasida diplomatiyaning bir tarmog‘i sifatida rivojlandi. Vaqt o‘tishi bilan davlat institutlari isloh qilindi va bu jarayonlar matbuotning o‘zgarishida o‘z ifodasini topdi. Shunday qilib, sfragistika faqat muhrlar ma’nosining huquqiy tomonini emas, balki ularning madaniy kelib chiqishini ham o‘rganadigan fanga aylandi. [A.Madramimov & G.Fuzailova, 2008, 9-bet]. Huquqiy nuqtai nazardan muhr izining mavjudligi hujjatning rasmiy kuchga ega ekanligini ko‘rsatadi. Retsept bo‘yicha shifokorning muhri dori ma’lum bir shifokor tomonidan tayinlanganligini tasdiqlaydi. Notarius shaxsiy muhrga ega va uning qo‘lidan o‘tadigan har bir hujjatni u bilan tasdiqlaydi. Muhrga ega bo‘lish qo‘shimcha mas’uliyatni ham anglatadi, chunki joylashtirilgan har bir shtamp muayyan majburiyatlarni o‘z ichiga oladi. Davlat va davlat tashkilotlari, yirik kompaniyalar, yakka tartibdagi tadbirkorlar va jismoniy shaxslar o‘z muhrlariga ega. Muhr va shtampning har bir turi uchun ma’lum talablar mavjud: turi, shakli, muhrda bo‘lishi kerak bo‘lgan majburiy ma’lumotlar.

Muayyan lavozimni qabul qilish yoki tashkilotni ro‘yxatdan o‘tkazish munosabati bilan muhr kerak bo‘lganda kompaniya, tadbirkor yoki jismoniy shaxsning ehtiyojlari uchun noyob matritsalar buyurtma qilinadi. Shuningdek, muhr yo‘qolganda va dublikat kerak bo‘lganda yangi matritsaga buyurtma berishingiz kerak. Ikkinchi holda, siz taassurot bo‘yicha hujjatlarsiz muhr ishlab chiqarishga buyurtma berishingiz mumkin. Tajribali usta bir kunda kerakli mahsulotni tayyorlaydi. Markaning narxi arzon va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish tufayli hamma uchun hamyonbop. Bugungi kunga kelib muhr va shtamlar har bir sohada o‘z o‘rniga egadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. N.Raxmonova & A.Muydinova, (2023,68-bet) “Matnshunoslik”(o‘quv qo‘llanma). Toshkent. “City of book”-140 bet.
2. A.Madramimov & G.Fuzailova, (2008, 9-bet) “Manbashunoslik” (darslik). Toshkent. “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati”-264 bet.
3. Загоруйко Михаил Васильевич, Алиев Олег Гусейн-ага Оглы, (2014) “

Государственный Советник”

4. <https://ru.m.wikipedia.org/>

5. <https://www.jw.org/uz-latn/kutubxona/turkum/qoshimcha-maqolalar/qadimgi-muhrlar/>

6. <https://academy.uz/>

ADABIYOT DARSLARIDA INTERFAOL METODLARNING O'RNI

Yigitova Marjona

Qo'qon davlat universiteti talabasi

Ilmiy rahbar: (PhD) M.Hojiyeva

Аннотация: Статья посвящена преподаванию современных методов преподавания примеров мировой литературы в общеобразовательных школах. Анализируются результаты эффективности технологий, используемых в процессе литературного образования. Рассматриваются занятия по современной литературе и методика их организации.

Ключевые слова: инновационные технологии, педагогическое сотрудничество, креативность, творчество, интерактивные методы.

Abstract: The article is devoted to teaching modern methods of teaching examples of world literature in comprehensive schools. The results of the effectiveness of technologies used in the process of literary education are analyzed. Classes on modern literature and the methods of their organization are considered.

Keywords: innovative technologies, pedagogical cooperation, creativity, creative work, interactive methods.

Dunyoning barcha rivojlanayotgan davlatlari hozirgi globllashuv vaqtida o'z oldiga hamma bolalarni umumiy o'rta ta'lim jarayoniga to'liq qamrab olish masalasini qo'ygan bir vaqtda, mustaqil O'zbekistonimizda ushbu muammo allaqachon muvaffaqiyatli hal etilgan bo'lib, uzluksiz ta'limda masofaviy ta'limni qo'llab, o'quvchilar bilimini baholashda raqamli texnologiyalardan samarali foydalanmoqda. Bugungi kunda navbatdagi ustuvor vazifa sifatida, sifatli ta'lim-tarbiya berish, ta'limning samaradorligini oshirish masalasi qo'yildi.

Hozirgi ta'lim siyosatining mazmun-mohiyati "Yoshlarimizni mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topish"[1]lariga, "o'zbek tili va adabiyoti o'qitishning yangi, zamonaviy metodikasini yaratish orqali til ta'limi samaradorligini oshirishga"[2] qaratilgan.

Rivojlanib borayotgan mustaqil O'zbekistonimizda o'quvchi-yoshlarni ta'limga to'g'ri yo'naltirish juda katta ahamiyatga ega. Zero, yurtimizning kelajagi yoshlarimiz qo'lida. Ma'lumki, o'quvchilarimizning ko'p vaqtlari maktabda o'tadi. Ularning ta'lim olishini to'g'ri tashkil etish esa, biz o'qituvchilarning zimmasidagi yuksak burchdir. "Yomon o'qituvchi"- gapiradi. "Yaxshi o'qituvchi"- ko'rsatadi. Zamonaviy o'qituvchi esa dars jarayonlarida interfaol metodlardan samarali foydalangan holda o'quvchilar ongidagi bo'shliqni tezda anglab, chora topib, ilm-ma'rifat bilan to'ldiradi. Xo'sh,

interfaol metodlar ta'limda qanday samara beradi? Keling bu haqida to'xtalib o'tamiz. Interfaol metodlarning juda ko'p turlari mavjud. Masalan: Rolli o'yin, Davra suhbat, Baxs-munozara, Muammoli vaziyatlar, Zanjir, Chala xat, Maktub, Blitz so'rov, Venn diagrammasi, Assisment texnologiyasi, Swot tahlil, Sinkveyn va hokazo. Bu metodlardan o'zbek tili va adabiyot darslarda foydalanish o'qitish mazmunini yaxshi o'zlashtirishga olib keladi. O'z vaqtida o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida samimiy aloqalar o'rnatiladi. O'qitish usullari ta'lim jarayonlarida turli xil ko'rinishlarda kechadi. O'quv jarayoni o'quv ehtiyojini qondirish bilan yuqori motivatsiyaga ega bo'ladi. Axborot berish, olish va qayta ishlash, o'zaro muloqotga kirish, fikr bildirish, fikr almashish kabi ko'nikmalarni shakllantiradi. Metodlarimiz o'quv jarayonida qanday tashkil qilinadi? "Chala xat" - metodidan o'qituvchilarimiz shoir va yozuvchilarimiz hayoti va ijodini, she'r va g'azallarini o'rganishda qo'llash mumkin. Sharti shuki, darsligimizda berilgan matn, g'azal va she'rlarning ba'zi joylarini tushurib qoldirasiz. Metodni qo'llashdan oldin esa mavzuni to'liq o'rganishni o'quvchilarga uy vazifa topshirig'i sifatida beriladi.

"Venn diagramma" - bu solishtirma metod. Bu metod orqali yozuvchi va shoirlar hayoti, ular yozgan asarlaridagi qahramonlarning xarakter-xususiyatlari solishtiriladi. O'xshash va farqli jihatlari ko'rib chiqiladi. Metodning maqsadi o'quvchilarda topqirlikni, solishtirib o'qish, bilimlarni yanada oshirish, tanqidiy fikrlash kabi ko'nikmalarni shakllantiradi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'zbek adabiyoti fanini o'qitish orqali o'quvchilarning mustaqil fikrlashiga asos bo'lib xizmat qiluvchi innovatsion metodlarni qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur fan o'quvchilarda insoniy tuyg'ularni, milliy va umummadaniy kompetensiyalarni shakllantirishga asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. - Тошкент: Ўзбекистон, 2017. - Б.146.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 20-oktabrdagi PF-6084-sonli "Mamlakatimizda o'zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. - Toshkent, 2020-yil, 20-oktabr.
3. Husanboyeva Q., Niyozmetova R. Adabiyot o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. - Toshkent, "Barkamol fayz media". 2018.
4. To'xliyev B. Adabiyot o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. - Toshkent, Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2010. 167-b.

VEBINAR TEXNOLOGIYALAR VA ULARNI ADABIY TA'LIM JARAYONIDA QO'LLASH

Yo'ldasheva Buvixon Qahhorjon qizi
Qo'qon davlat universiteti
o'zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi
1-kurs magistranti
yoldashevabuvixon@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada elektron ta'lim jarayonlarida tashkil etiladigan vebinr texnologiya, uning mazmuni va turlari haqida, adabiy ta'limda vebinar texnologiyalardan foydalanishning samarali usullari to'g'risida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: vebinar, masofaviy ta'lim, zoom, skype, google meet, adabiy ta'lim, pedagogik texnologiyalar.

Annotation: This article analyzes webinar technologies used in the process of e-learning, including their content, types, and capabilities. It also discusses effective methods of using webinar technologies in literature education, their integration into the teaching process, and their role in enhancing learning effectiveness.

Keywords: webinar, distance learning, Zoom, Skype, Google Meet, literature education, pedagogical technologies.

Аннотация: В данной статье анализируются вебинарные технологии, применяемые в процессе электронного обучения, их содержание, виды и возможности. Также рассматриваются эффективные способы использования вебинарных технологий в преподавании литературы, их интеграция в учебный процесс и роль в повышении эффективности обучения.

Ключевые слова: вебинар, дистанционное обучение, Zoom, Skype, Google Meet, литературное образование, педагогические технологии.

Bugun mamlakatimizda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlarstrategiyasi to'g'risidagi farmoni asosida ta'lim sohasini tubdan takomillashtirish, ta'lim sifatini oshirish, intellektual salohiyatli, har tomonlama barkamol avlodnishakillantirish masalalariga ustivor vazifalar sifatida jiddiy e'tiborqaratilmoqda. Amalga oshirilayotgan ta'limiy islohotlar yagona maqsad-barkamol shaxs va malakali mutaxassislarni tarbiyalash hamda tayyorlashga yo'naltirgan bo'lib, mazkur maqsadning to'laqonli amalga oshirilishi ta'lim tizimini takomillashtirish, ta'lim jarayonida sifat o'zgarishlari va yuqori samaradorlik erishish asosida ta'minlanadi."Ta'lim-tarbiyadagi sifat o'zgarishlari va yuqori samaradorlik mazkur sohada ijobiy yangilik kiritish bilan belgilanadi.Bunday yangilikni kiritish

innovatsion jarayon bo'lib, ilg'or pedagogik texnologiyalarni joriy qilib, ta'limda sifat va samaradorlikka erishuvdan iborat bo'ladi." [1.105.]

Mamlakatimizda "Raqamli O'zbekiston - 2030" strategiyasi bo'yicha keng ko'lamdagi ishlar, ta'lim sohasiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ta'lim texnologiyalarining mustahkam integratsiyasini ta'minlash, bu borada pedagog kadrlarning kasbiy mahoratini uzluksiz rivojlantirib borish uchun qo'shimcha sharoitlar yaratish, ta'lim jarayonlarini raqamli texnologiyalar asosida individuallashtirish, masofaviy ta'lim xizmatlarini rivojlantirish, vebinar, onlayn, "blended learning", "flipped classroom" texnologiyalarini amaliyotga keng joriy etish, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida masofaviy ta'lim dasturlarini tashkil etish kabi ishlar bo'yicha kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Masofaviy ta'lim tizimi yevropa, g'arb mamlakatlarida rivojlanganiga ancha yillar bo'lsa, yurtimizda ham o'z o'rniga ega bo'lib ulgurdi va shiddat bilan rivojlandi, ayniqsa pandemiya rivoji paytida bu yanada jadallashdi va albatta bu yo'nalishda qilinishi kerak bo'lgan kamchiliklar ham ochiqlandi.

Zamonaviy axborot va kommunikatsiya texnologiyalari vositalarini ta'lim jarayoniga kirib kelishi an'anaviy o'qitish usullariga qo'shimcha ravishda yangi o'qitish shakli - masofaviy o'qitish yaratilishiga omil bo'ldi. Va ayni vaqtda masofaviy ta'lim texnologiyalari rivojlanib bormoqda va ular turli xil ko'rinishga ega. Ulardan biri vebinar texnologiyasidir. Vebinar texnologiyasini oliy ta'lim muassasalarida qo'llash orqali masofaviy ta'lim sohasida ko'plab imkoniyatlarga ega bo'lish mumkin.

Masofaviy ta'lim bu- o'quv rejalari va o'quv dasturlariga muvofiq ta'lim oluvchilar tomonidan zarur bilim, malaka va ko'nikmalarni axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan hamda Internet jahon axborot tarmog'idan foydalangan holda masofadan turib olishga qaratilgan.

Vebinar (inglizcha "Web-based seminar" so'zining qisqartmasidir - "Webinar") - onlayn-seminar, ma'ruza, kurs, taqdimotlarning web-texnologiyalar yordamida to'g'ridan-to'g'ri uzatish rejimida tashkil etiladi. Vebinar - Internet orqali, ko'pincha real vaqt rejimida o'rganishi, muloqot qilishi va ma'lumot almashishi mumkin bolgan onlayn tadbir.

Vebinbar mashg'ulotlarning o'quv amaliyotdagi maqsad va vazifalari, o'quv auditoriyaning tayyorgarlik strategiyalari darajasi bilan ahamiyatlidir:

- **Vositalararo strategiya.** Vebinar - bilim, ko'nikma va malakalarning manbaidir hamda pedagogik kompetensiyalarini shakllantirish vositasi sifatida qo'llaniladi

- **Interfaol strategiya.** Vebinar mashg'ulotda nafaqat bilim, ko'nikma va malakalarni tinglovchiga yetkazish, balki teskari aloqa, ya'ni tinglovchining berilib boriladigan o'quv - axborotga bo'lgan munosabatini bilishga ham mo'ljallangan.

- **Taqdimotlararo strategiya.** Vebinar mashg'ulotda asosan muayyan o'quv fan sohasining mazmuniga tanqidiy munosabat bildirmaslik nazarda tutiladi. Shuningdek, ma'ruzachi tinglovchilardan taqdim etilayotgan o'quv ma'ruzaga diqqatlik bo'lishini aytib o'tadi hamda o'quv mashg'ulot ishtrokchilari o'qituvchini tinglashni boshlaydilar. [2.3]

Vebinar mashg'ulotlarni tashkil etishda quyida ko'rib o'tadigan turli platformalar imkoniyatlaridan foydalanish mumkin. Birinchi navbatda, mazkur vebinar platformalarning xususiyatlari to'g'risida aytib o'tish lozim. Ya'ni birgina vebinarni o'tkazishda platforma imkoniyatlarga tayanadi.

www.zoom.us. Har qanday o'quv mashg'ulot jarayonlarini muvofiqlashtirish borasida bir jamoa, ya'ni o'qituvchi va o'quvchilarsiz amalga oshirish mumkin emas. Zamonaviy ta'lim muhiti uchun texnologiyalarni tatbiq etish bugungi kun ta'lim tizimi ish samaradorligini oshirishga xizmat qilib kelmoqda. Bunda elektron platforma imkoniyatlarini keng qo'llash orqali dars mashg'ulotlarini tashkil etishda turli obyektlardan muayyan bir vaqtda bilim oluvchilarni bir joyga to'plash maqsadida vebinar platformalardan foydalaniladi. Eng qulay vositalardan biri bu Zoom.

www.gmail.com/meetings zamonaviy yondashuv, metodikalar asosida tashkil etishda pedagog - o'qituvchilarning faoliyatidagi qulay afzalliklari bilan ajralib turadi. Vebinar mashg'ulot jarayonlarni tashkillashtirishda ushbu Google Meet imkoniyatlarini ham aytish darkordir. Ta'limda Google xizmatlaridan foydalanishda veb konferensiya, seminar mashg'ulotlar uchun mo'ljallangan vebinar maydonini tavsiya etadi. **Google Workspacening** vebinar maydoni uchun bepul foydalanishni taklif etadi. **Google Meet** Google xizmatlarining Hangouts evolyutsiyasi hisoblanib, 2017 yildan boshlab foydalanib kelinmoqda.

www.skype.com Bugungi kunga kelib, videoaloqa konferensiya, vebinar kabi o'quv mashg'ulotlarni tashkil etishda veb platformalar muhim ahamiyat kasb etmoqda. **Skype** yordamida vebinar mashg'ulotlarni o'tkazish mutlaqo bepul veb platforma hisoblanadi. Shuningdek, imkoniyatlaridan yana biri, ushbu veb platforma xizmati orqali nafaqat Skypedagi mavjud abonentlarga, balki dunyoning istalgan nuqtasidan mobil telefonlarga qong'iroqlarni amalga oshirish mumkin. Bu xizmatdan foydalanish uchun esa to'lov qilish zarur hisoblanadi.

BigBlueButton vebinar mashg'ulotlarni o'tkazishga mo'ljallangan bepul dasturiy mahsulot hisoblanadi. Ta'lim jarayonlarni tashkil etishda ushbu dastur tugmasini bosib, masofaviy ta'lim muhitida tog'ridan - to'g'ri veb -konferensiyalarni boshlash mumkin bo'ladi. **BigBlueButton** orqali mavzu doirasida audio fayl,

videoma'ruza, taqdimot slaydlar bilan bo'lishish imkoniyatlari mavjud. Shuningdek, muloqot qilish uchun chat oynasidan foydalaniladi. **BigBlueButton** da tashkillashtirilgan veb - konferensiyani yozib olish va qayta ko'rish imkoniyati ham ta'minlangan.

Adabiy ta'limda vebinar texnologiyasining afzalliklari

- Adabiy matnlar bilan ishlash ko'nikmasini rivojlantiradi. O'quvchilar badiiy matn ustida onlayn muhokama olib boradi, matndagi asosiy g'oya, obrazlar tahlili, yozuvchining uslubi va kontekstual tafsirlarga e'tibor qaratiladi.

- Ijodiy va tanqidiy fikrlashni shakllantiradi. Asar tahlili, personajlarning xarakteri, badiiy vositalar orqali berilgan ma'no qatlamlari o'quvchilar tomonidan baholanadi. Vebinarlar bu jarayonni jonli va dinamik holatga olib chiqadi.

- Adabiy-estetik muloqot muhiti yaratiladi. "Adabiy forum", "Poetik suhbat", "Onlayn o'qishlar" kabi vebinar shakllari orqali o'quvchilar badiiy nutq va ifoda madaniyatini rivojlantiradi.

- Zamonaviy ta'lim resurslaridan foydalanish imkoniyati. Dars davomida multimediya vositalari - videodarslar, elektron antologiyalar, she'rlarni tinglash, dramatik sahnalarni ko'rish orqali dars qiziqarli va ta'sirli o'tadi.

- Yangi pedagogik metodlar bilan uyg'unlashadi. Klaster, konseptual xaritalar, assotsiatsiya, "Fishbone" (sabab-oqibat) diagrammalari kabi metodlarni vebinar orqali tatbiq qilish o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlaydi.

Vebinar texnologiyalarining adabiy ta'limga joriy etilishi - o'quvchilarning kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish, badiiy tafakkurini shakllantirish va ta'lim jarayonining interaktivligini oshirishda muhim vosita sifatida qaralishi lozim. Bu texnologiya orqali o'quvchi nafaqat bilim oladi, balki uni amaliyotda qo'llashga, fikr almashishga, ijod qilishga o'rganadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-sonli farmoni. 2017-yil 7 -fevral. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017-yil, 6-son, 70-modda.

2. Muhameddova S, Abdullayeva M. va boshqalar O'zbek tili va adabiyoti ta'limida zamonaviy axborot texnologiyalari. Oliy o'quv yurtlari uchun o'quv qo'llanma. Tafakkur bo'stoni. - Toshkent: 2020. -263 b.

3. Ziyomuhammadov B., Abdullayeva Sh. Ilg'or pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. - T.: Abu Ali ibn Sino, 2001.

ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBURNING TARJIMAYI HOL MAVZUSIDAGI MASNAVIYLARI

Xolmatova Tabassum

QDU, 4-bosqich talabasi

@Xolmatovatabassumxon@gmail.com. +998911207383

Ilmiy rahbar: Haydarova Gulhayoxon

O'zbek tili va adabiyoti kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Zahiriddin Muhammad Boburning tarjimayi hol mavzusidagi masnaviylari haqida ma'lumot berilgan. Tarjimayi hol mavzusidagi masnaviylarining boshqa janrlaridagi asarlari bilan bog'liq baytlar ham tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: masnaviy, mavzu, vatan sog'inchi, janr

Аннотация: В данной статье представлена информация о маснави Захириддина Мухаммада Бабура по теме его биографии. Известны его работы и в других жанрах биографических маснави.

Abstract: This article provides information about Zahiriddin Muhammad Babur's masnavis on the theme of biography. His works in other genres of masnavis on the theme of biography are also known.

Ключевые слова: маснави, тема, тоска по дому, жанр

Keywords: masnavi, theme, homesick, genre

O'zbek mumtoz adabiyotida o'z lirikasi bilan muhim o'rin tutgan ijodkorlardan biri, albatta, Zahiriddin Muhammad Bobur hisoblanadi. Bobur lirikasi boshqa ijodkorlar lirikasidan ham mazmunan, ham shaklan farq qiladi. Ayniqsa, Boburning masnaviylari o'zida ham Bobur shaxsiyatini, ham Boburning badiiy mahoratini aks ettiradi. Bobur masnaviylari mavzu ko'lami xilma xil. Ularning orasida, ayniqsa, Boburning tarjimayi holi g'oyalari singdirilgan masnaviylari bizga Bobur shaxsini ko'z oldimizda yanada aniqroq gavdalantiradi. Masnaviy tarkibidagi baytlar mazmunan „Boburnomadagi“ fikrlar bilan o'zaro mutanosib keladi. Quyida ushbu turdagi masnaviylaridan baytlar keltirib, ular bilan bog'liq fikr-mulohazalar bayon etiladi:

„Bir kecha xotirim mushavvash edi...“ deb boshlanuvchi masnaviysida o'zining boshiga tushgan „ko'rgulik“larini dunyodan „ko'radi“. Holat shu darajaga yetadi:

„Gar men o'lturgulukmen- o'lturgil!

Yo'q esa, so'rguluk esam – so'rgil!“.

Ya'ni sening bu ishlaringdan men o'ldiriladigan bo'lsam, o'ldirgin; bo'lmasa holim so'raladigan bo'lsa so'ragin. Bu yerda azoblar shu qadar ko'payib ketganki, endi bularga bir chora topmasa bo'lmaydi.

Masnaviy tarkibida dunyoga nisbatan „ey vafosi yo'q zolim“, „ey daxri dun“ undalmalari ishlatilgan:

„Der edim: „Ey vafosi yo'q zolim,
Zulmdin yeti o'lgali holim!“

Mazmuni: men derdim: „Ey vafosi yo'q zolim, mening holim sening ko'rsatgan zulmlardan shu darajaga yetdiki, oxiri holatim o'ladigan bo'ldi“.

„Yo'q edi hech ishim sening birla,
Neng bor, ey daxri dun mening birla“

Mazmuni: „Sening bilan mening hech ishim yo'q edi, lekin ey past dunyo, seni men bilan nima ishing bor?“

Baytlar mazmunidan shunday xulosalar kelib chiqadiki, ikkala bayt ham lirik qahramonning bu dunyoning o'yinlaridan zada bo'lganini ko'rsatadi. Boshiga tushgan ishlar shu darajaga yetganki, lirik qahramon o'limga ham rozi. Ayniqsa, ular tarkibidagi undalmalar ham ularning badiiy qimmatini yanada quvvatlantirgan.

Masnaviy tarkibidagi ushbu bayt ham mazmunan, ham shaklan e'tiborga, o'rganishga molik:

„Har nechuk tavr qil, bu javr etma!
Har nechuk javr qil, bu tavr etma“.

Mazmuni: Har qanday odat qil, lekin jabr qilma, har qanday jabr qil, lekin bu jabr qilishni odat qilma. Bu yerda bilvosita dunyoga murojaat qilinyaptiki, har nimani odat qilsang, qil, lekin lekin jabr qilma; har qanday jabr qilsang, qil, lekin bunday jabr qilishni o'zingga odat qilmagin. Baytning tashqi unsurlarlariga qaraydigan bo'lsak, qofiya – to'q qofiya; ichki qofiya ham mavjud.

Keyingi baytlarda lirik qahramon, ya'ni Boburning hayot yo'li va undagi musibatlar tahlil etiladi:

„Olti oy ichra olti taxt soldim,
Yeti iqlima, balki, ko'z soldim“.
„Dedim, emdi murodima yettim,
Bilmadimki, g'alat xayol ettim“.

Ya'ni endi shoh bo'ldim, maqsadimga yetdim, degandim. Men bilmabmanki, bu g'alati xayol ekan.

Keyingi baytlarda dunyoning berahmliги, bevafoligi, uning ko'rsatadigan zulmlarining nihoyasi yo'qligi, qulni shoh, shohni qul qilishi mumkinligi, oqilni „poyband“, johilni sarbaland“ qilishi mumkinligi haqida so'z boradi. Bu eski, bir arzimagan dunyo uchun ko'ngilni zor etmaslik, izzat, nafs uchun o'zni xor etmaslik haqida so'z boradi:

Tama' uzgil bu eski dunyodin,
Xotiringdin chiqar bu dun yodin.

Bu yerda dunyo so'zi tajnis san'atini ham yuzaga keltiryapti: dunyodin-olamdin; dun yodin- bu pastning yodini.

Masnaviy so'nggida umr g'aflat bilan o'tib borishi, odamlarni fikr qilishga, g'aflat uyqusidan uyg'onishga chaqiradi:

Rost qilg'aysen e'tiqodingni
Bilgasen mabdayu maodingni.

Ushbu masnaviyda ham pand- nasihat, ham biografik xususiyatlari aks etgan. Bobur pand-nasihat ruhidagi baytlarni keltirib, ularning ta'sirchanligini oshirish uchun o'z hayotidan ibrat oladigan o'rinlarni ham baytlar mazmuniga mos tarzda qo'shib ifodalagan. SHarq adabiyotida pand- nasihat ruhida yaratilgan asarlr ko'p, lekin ularda pand- nasihat ruhidagi fikrlar dalili uchun hikoyatlar, rivoyatlar ayrimlarida keltirilgan xolos. Boburning „Bir kecha xotirim mushavvash edi..."masnaviysida esa biz didaktik g'oyalar bilan sug'orilgan baytlar dalili uchun biografik xususiyatlarga ega bo'lgan baytlarni ko'ramiz. Bobur shaxsiyatida, uning asarlarida yaqqol ko'zga tashlanadigan xususiyat bu- haqqoniylik. Boburning boshqa asarlaridagi kabi masnaviylarida ham bu jihat o'z bo'y-bastini namoyon eta olgan.

„Xotirim saqlar esang, kel, qo'pg'il!..." deb boshlanuvchi masnaviysi ham bevosita Bobur tarjimayi holi aks ettirilgan asarlardan desak, xato bo'lmaydi. Masnaviy elga murojaat bilan boshlanadi:

„Xotirim saqlar esang, kel, qo'pg'il!
Bu so'zummi eshit, ey yel, qo'pg'il!..."

O'zi haqida: holati, odati, suluki, yo'li haqida „Mubayyin" da ma'lumot berganini qayd etadi:

„Bordur andoqki, ayon aylabmen,
Men „Mubayyin"da bayon aylabmen"

Keyingi baytlarda istaklar faqat dunyo bilan bog'liq ekanligi, aysh-ishrat, ichkilik, yorlar bilan hamsuhbat bo'lmoq ekanligi aytiladi:

„Lazzati yeguluku ichkulugung,
Xushiyo kayfiyatu ichkulugung...
Hurvashlar bila hamdast o'lmoq,
Maykash el birla ichib mast bo'lmoq..."

Masnaviyda mazkur ruhda baytlar qatorida Boburning shoh sifatidagi niyati ham aytib o'tiladi:

„Tobeying mulki Xuroson bo'lmoq,
Hindu Chin olmog'ing oson bo'lmoq..."

Mazmuni: Sening tobeligingda Xuroson mulki bo'lsa, undan keyin Xitoy, Hindiston olishing ham oson bo'lib, ularni ham egallasang. Bu endi haqiqiy Amir Temurning avlodi bo'lgan Boburning niyati.

Balki shu bayt bilan Bobur o'z istagini oshkor qilmoqchi bo'lgandir.

Umrni g'aflat bilan o'tkazayotgani, nafs buyrug'ini bajarayotganini aytib, Tangridan najot so'raydi, ma'rifat bilan ko'nglini yoritishini so'raydi.

Mazkur masnaviyda Bobur o'z boshidan kechirgan ko'rgiliklari sababini nafsdan ko'rib, agar nafsga qo'yib beradigan bo'lsa, uning holi qanday kechishini aytib, Tangridan najot so'raydi:

„Qo'yma Boburni bu holat birla

Oni o'lturma batolat birla”.

„Necha isyon bila osudalig'ing...” deb boshlanuvchi masnaviysida nafsga tobe bo'lishning oqibati va undan qutulish mavzusi ko'tarilgan. Bobur nafsga tobe bo'lishni shunday izohlaydi:

„Necha nafsingga bo'lursan tobe

Necha umrungni qilursan zoye...”.

Mazmuni: Nafsingga qancha tobe bo'lsang, shuncha umringni zoye qilursan. Nafsning yo'liga yurib, uning buyurganlarini qiladigan bo'lsang, shuncha umring behuda bo'ladi, chunki bu umr nafsga bo'ysunish uchun, gunoh ishlar qilib behuda vaqt sarflash uchun berilmagan.

Bu masnaviyda yuqorida aytgan an'anamiz, ya'ni didaktik fikrlarni berib, uning daliliga o'z hayotidan misol keltirish uchraydi. Ya'ni Bobur nafsga berilmaslik haqida so'zlab, o'zining ham bu yo'ldan qaytganligi, chog'ir, may ichishdan kechganligi haqidagi baytlarni bitadi:

„Xush qilib o'zni bu kechmaklikdin,

Tavba qildim chog'ir ichmaklikdin...”.

„Hozir aylab, borini sindirdum,

Tark etib mayini, ko'ngil tindirdum”.

Mazmuni: o'zimni bu kechmoqlikdan xush qilib, chog'ir ichishdan tavba qildim. Hammasini hozir qilib, tayyorlab, borini sindirdim. Bunday ruhdagi fikrlarni biz „Boburnoma” da ham ko'rishimiz mumkin. Hamma ichkiliklarni bir joyga to'plab, o'zi birinchi bo'lib chuqurga may tashlagani, undan keyin Humoyun Mirzo tashlagani, bu voqeadan keyin, hatto, mayning xumori tutganda Bobur yig'lash darajasiga borgan haqidagi chizgilarni uchratganmiz. Masnaviydagi ushbu bayt va mazkur chizgilar bir-birining to'g'riligini isbotlaydi, Bobur shaxsini yanada aniqroq ko'rishga yordam beradi:

May tarkini qilg'ali parishondurmen,

Bilmon qilur ishiniyu hayrondurmen.

El borcha pushaymon bo'luru tavba qilur,

Men tavba qilibmenu pushaymondurmen*.

Ushbu ruboiy „Boburnoma”da 1528-1529-yillarda yozilganligi qayd etilgan. Yuqoridagi masnaviy bayti ham ma’nan ruboiyga yaqin. SHunga ko’ra ushbu masnaviy aynan shu paytlarda yozilgan deb taxmin qilish mumkin.

Boburning tarjimai holi mavzusidagi masnaviylar haqida gapirganda ushbu masnaviy ham qayd etib o’tish lozim:

Ulki, taqdir xatin etti savod

Ayladi oq-qaroni irshod

Payvasta qoshini menga chitib

Kiprik o’qini menga otib.

Ushbu masnaviy Boburning tili bilan aytganda, „o’gay taqdir” ning unga ko’rsatgan ko’rguliklarini badiiy so’zlar bilan chizilgan suratidir. Bir qarashda oddiy tasvirga o’xshashi mumkin, lekin uni anglasak, Bobur nega aynan taqdir oq-qorani yaratgan, payvasta qosh(qosh ham qora, ham egri)ni chitgan, kiprik o’qi(bu ham qora, ham bag’irga o’qdek sanchiladi)ni otgan deb yozganini tushunsak, maqsadga muvofiq bo’lardi.

Ushbu masnaviysiga ham diqqat qarataylik:

Ko’ngulga ne dardu g’amni yovutay?

O’zumni ovu qush birla ovutay.

Jahonning ahlidin uzgil tama’ni

Bu olam ichra bo’l ozoda, ya’ni.

Mazkur masnaviy Bobur hayot sinovlaridan o’zini qanday ovutgani haqida, o’zini qanday qilib ozoda qilish haqida so’z boradi. Bunda ko’ngilga dard-g’amni yaqinlashtirmaslik uchun ov- qushga berilgani, olam ichra ozoda bo’lish uchun esa jahon ahlidan tama’ qilishni to’xtatgani haqida fikr yuritadi.

Biz Bobur masnaviylarini tahlil qilish jarayonida uning boshqa janrdagi asarlari bilan bog’liq o’rinlarini, ulardan farqli tomonlarini ko’rdik. Ayniqsa, pand-nasihat ruhida fikrlar va ularning isboti uchun o’z hayotidagi voqealarning bayt ko’rinishida o’quvchiga taqdim etish masnaviy janrining Bobur lirikasida muhim ahamiyat kasb etganini ko’ramiz. Boburning oshiqona ruhdagi yaratilgan masnaviylari tarkibida ham ibratli fikrlar aks etgan ko’rinishlar bor. Biz yuqorida qayd etib o’tgan masnaviylarida esa to’laqonli ravishda didaktik ruh bilan birga biografik xususiyatlar ham bo’rtib turadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bobur devoni; Kobul nashriga takmila; „SHarq” Toshkent 2004.
2. „Boburnoma” Zahiriddin Muhammad Bobur (Hozirgi o’zbek tilidagi tabdili) Toshkent „O’zbekiston” 2019.

3. Zahiriddin Muhammad Bobur. Mahrami asror topmadim. Toshkent: Fan, 1993.

ZOKIRJON XOLMUHAMMAD O'G'LI FURQAT HAYOTI VA IJODI

Ilmiy rahbar: A.U.Muydinova
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
O'zbek adabiyotshunoslikgi kafedrasida dotsenti v.b., f.f.b.f.d (PhD)
Obidova Yulduz Yusuf qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi
3-kurs talabasi
yulduzobidova89@gmail.com
+998880090420

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek adabiyotining zabardast vakili Zokirjon Xolmuhammad o'g'li Furqat lirikasining, xususan, ayrim g'azal, muxammas va musaddaslarining o'ziga xos badiiyati tahlilga tortilgan. Furqat lirikasi o'zining mavzu va ko'lami jihatidan boshqa mumtoz adabiyot vakillari ijodidan tubdan farq qiladi. Uning ijod namunalari o'zi yashab o'tgan davr muhitini ham ochib beradi. Furqat ijodini o'rganish, uning g'azallari tahlili quyida e'tiborga olingan.

Kalit so'zlar: Furqat lirikasi, g'azal, she'riy san'atlar, muxammas, taxmis, ranglar semantikasi, badiiy san'at

Аннотация: В данной статье к анализу привлечено своеобразное искусство Фуркат-лирики, в частности, некоторых Газелей, мухаммасов и мусаддасов, забардастого представителя узбекской литературы закиржона холмухаммад оглы. Лирическая поэзия Фурката по своей тематике и масштабу принципиально отличается от творчества других классиков литературы. Его творчество также раскрывает атмосферу эпохи, в которой он жил. Ниже рассматривается изучение творчества Фурката и анализ его газелей.

Ключевые слова: Фуркат лирика, газель, поэтические искусства, мухаммас, догадки, цветовая семантика, художественное искусство

Annotation: In this article, Zakhirjan Kholmuhammad, a representative of Uzbek literature, drew on the analysis of the lyrics of his son Furqat, in particular some ghazals, mukhammas and musaddas. Furqat's lyric poetry is fundamentally different from the work of other classical literary figures in terms of its subject matter and scope. His works also reveal the atmosphere of the era in which he lived. The study of Furqat's work and the analysis of his ghazals are considered below.

Keywords: Furqat lyricism, ghazal, poetic arts, mukhammas, estimation, color semantics, artistic art.

O‘zbek adabiyotiga yangicha yo‘nalishlar kiritgan shoir Furqat XIX asrning uchinchi choragida adabiyotimiz maydoniga kirib keldi. Adabiyotshunos olim Begali Qosimov uning asosan, lirik shoir ekanligini ta’kidlaydi. “Garchi u o‘zbek tilidagi ilk gazetada ishlagan, o‘nlab maqolalar e’lon qilgan birinchi o‘zbek gazetachisi, “Sarguzashtnoma”dek asar yozgan nosir bo‘lsa-da, xalq qalbida ko‘proq shoir sifatida qoldi”. Bu fikrlar isboti o‘laroq, u o‘zbek adabiyotida gumanistik lirikaning rivojlanishiga munosib hissa qo‘shgan shoir sanaladi. Furqatning lirik merosi o‘zbek mumtoz adabiyotining go‘zal namunalaridandir. U ehtiros to‘la g‘azallari, erkka tashna musaddaslari, hijron iztiroblari barq urib turgan she’riy maktublari bilan adabiyotimizga toza, tiniq ohanglar olib kirdi. Furqat ijodini o‘rganar ekanmiz, undagi janrlar xilma-xilligi va rang-barangligini kuzatishimiz mumkin. Furqat, avvalambor, lirik shoirdir. Uning ijodida g‘azal, muxammas, musaddas, manzuma, masnaviy kabi janrlar yetakchi o‘rin egallaydi. Xususan, dastlab uning ijodidagi g‘azallarga e’tibor qaratadigan bo‘lsak, ularning mavzu ko‘lami kengligi, ehtirosga to‘laligi kitobxonni o‘ziga tortadi. Shoirning har bir g‘azali o‘ziga xos tuzilishga, ifoda va ruhiyatga ega. G‘azallarda qo‘llangan qofiya, radiflar-u badiiy san’atlar ijodkor maqsadini, uning ruhiyatini ochib berishga alohida xizmat qilgan. Shoir lirik merosining salmoqli qismi g‘azallar bo‘lib, ularning soni 200 atrofida: mavzulari, umumiy olib qaralganda, odam va olam haqida. Inson – odamning ma’naviy dunyosi, mehri va qahri haqida, olamning obodligi, betimsolligi, olam va odam munosabatlari xususidadir. Furqat birinchi navbatda Navoiy va Fuzuliyning o‘ziga ustoz deb biladi. Ko‘proq shulardan ilhom oladi. Ba’zan bu ilhom mavzu va ohang uyg‘unligi darajasiga ko‘tariladi. O‘z ijodining boshida uning yozgan g‘azallari mumtoz adabiyot namunalariga xos latif lavhalardan iboratligi haqida akademik Aziz Qayumov tomonidan uning g‘azallarini nashrga tayyorlagan adabiyotshunos A.Turdiyevning “Muhabbat yo‘lida” nomli she’riy to‘plam so‘zboshisida e’tirof etiladi. Unda: "yor go‘zalligi, uning nafosatli surati, bezaklarining o‘ziga yarashganligi, dilni maftun etuvchi fusunkor chiroyi o‘z aksini topgan"²², deydi. Furqat she’rlarida ona yurt tabiati va bahor go‘zalligi, jo‘shqin sevgi-muhabbat va chin insoniy fazilatlar, hayot shodliklaridan quvonish va turmush tashvishlaridan shikoyat qilish, umuman, odam va olam, kishilarning ma’naviy dunyosi, mehri va qahri yaqqol tasvirlangan. Masalan, “Bahor ayyomida gulgash etarga bir chaman bo‘lsa”, “Umr xush o‘tmas bahor ayyomi sahro bo‘lmasa”, Surmadin ko‘zlar qaro, qo‘llar xinodin lolarang”, “Ko‘ngul dardig‘a topmay boraman hargiz davo istab”, “Fasli navbahor o‘ldi ketubon zimistonlar” kabi misralar bilan boshlanuvchi g‘azallari, “Etti falak”, “Biri”, “Istar ko‘ngul”, “Do‘st”, “Kokulung” radifli muxammaslari, Navoiy g‘azallariga taxmislari davr she’riyatining ham g‘oyaviy, ham badiiy jihatdan yetuk namunalari hisoblanadi. Ta’kidlab o‘tganimizdek, Furqat o‘zbek adabiyotida mashhur g‘azalnavis shoir sifatida qadrlanadi. Shoirning

bir qator gʻazallari aruz vaznidagi mumtoz lirikamizning goʻzal namunalari hisoblanadi. Jumladan:

Yashnab oʻtsang lolagun xilʼat kiyib, aylab shitob,
Tushmagʻaymu rasa ahlin jonlarigʻa pechu tob.

bayti bilan boshlanuvchi gʻazali anʼanaviy 7 baytni tashkil etadi. Qofiyalanish tartibi: a-a, b-a, d-a, s-a va hokazo. Ushbu gʻazal aruzning ramal bahrida yozilgan boʻlib, ramali musammani mahzuf tarzida boʻladi. Gʻazalning gʻoyaviy mazmuniga kelinadigan boʻlsa, ushbu gʻazal ishqiy-intim lirikaning ajoyib namunasi boʻla oladi. Volai ruxsoring, ey, gul, gulshan ichra andalib, Ishqing emas, shavqing oʻtida oʻrtanib boʻlsa kabob. Aytib oʻtganimizdek, shoirning bu gʻazali ishq-muhabbat mavzusida yozilgan boʻlib, lirik qahramon toʻgʻridan toʻgʻri yorga murojaat qiladi (ey, gul) Furqat lirikasida oʻzini bulbulga qiyos etishining koʻplab namunalari uchraydi. Yuqoridagi baytda ham buni koʻrishimiz mumkin (andalib-bulbul). Buning asosiy sababi esa Furqat taqdir taqozosi va davr oʻyinlari bois yurtidan olislarda yashashga majbur boʻladi. Bu holdan chuqur qaygʻuga tushgan shoir oʻzini gulzoridan ayrilgan bulbulga qiyos etadi. Buni uning "Adashganman" muxammasida ham kuzatishimiz mumkin:

Kishi holimni bilmas mehribonimdin adashganman,
Vatan ovoradurmen boʻstonidin adashganman,
Vatansiz benavodurmen, makonidin adashganman,
Gʻaribi kuyi gʻurbat xonumonidin adashganman,
Va yo bir murgʻi vahshiy oshyonidin adashganman.

"Fasli navbahor oʻldi ketibon zimistonlar..." misralari bilan boshlanuvchi gʻazalga eʼtibor qaratadigan boʻlsak, ushbu gʻazal tabiat lirikasining goʻzal namunasi hisoblanadi. Unda koʻklam kelishi bilan tabiatda roʻy berayotgan oʻzgarishlarni sinchiklab kuzatgan shoirning qalb kechinmalari oʻz ifodasini topadi. Shoir oʻtkinchi umrni goʻzallik qoʻynida ezgulik bilan oʻtkazishni istaydi. Chunki bahorgina emas, umr ham oʻtkinchi - "gʻanimat":

Fasli navbahor oʻldi, ketibon zimistonlar,
Doʻstlar gʻanimatdur, sayr eting gulistonlar.

Bu gʻazal aytib oʻtganimizdek, tabiat mavzusida yozilgan gʻazal boʻlib, 8 baytni tashkil etadi. Vazni: hazaji musammani ashtar vaznida boʻlib, bu gʻazalning eʼtiborli jihati - unda radif qatnashmagan. Bilamizki, gʻazalda badiiy sanʼatlarlardan unumli foydalanish ijodkor ruhiyatini ochib berishga xizmat qiladi. Shoirning bu gʻazalida ham badiiy sanʼatlarning bir necha turi qoʻllangaligini koʻrishimiz mumkin. Xususan, yuqoridagi birinchi baytda tazod (zimistonlar - gulistonlar) sanʼati qoʻllangan. Keyingi baytlarda ham turli xil badiiy sanʼatlarlarni tahlilga tortishimiz mumkin:

Nastaran yuvib yuzni, yosumon tuzib oʻzni,
Nargis ochibon koʻzni intizori yoronlar.

Yuqoridagi misralarda tanosub san'atining o'ziga xos namunalari: nastaran, yosuman, nargis kabi so'zlar orqali ochib berilgan.

Qumrilar qilib ku-ku, bulbul aylabon chah-chah,

Sarv gul uza doim tortar oh-u afg'onlar.

Tanosub - qumrilar, bulbul, gul, sarv. Intoq-bulbulning oh-u fig'on chekishi;

Intoqmumtoz adabiyotda jonlantirishning bir turi sifatida qaraladi, ya'ni u nutq bilan bog'liq badiiy san'at bo'lib, narsa va hodisalarni nutq egasi sifatida tasvirlaydi. Yuqoridagi baytda ham u ifoda ko'lamini yanada oshirishga, tasvirning ta'sirchanligini ta'minlashga xizmat qilgan.

Bulbul o'qug'och yig'lab subhidam xazon faslin,

G'uncha qon yutub, yuz chok etti gul giribonlar.

Tashxis-bulbul o'qug'och yig'lab; Mumtoz adabiyotda eng keng tarqalgan badiiy san'at turlaridan biri. Unda shaxsga xos sifatlarni jonsiz narsa va hodisalarga beriladi. Ikkinchi misrada ham shoir g'unchaning qizarishini "qon yutish" bilan qiyoslab, jonlantiradi.

Furqat asarlari tilida rang bildiruvchi so'zlar ko'p uchraydi. Ular ma'lum bir vazifani bajaradi. Masalan, "qora" so'zi "kuygan qora qon" ma'nosini ifodalaydi

Kecha-kechadur har erta, ko'zum ashkidin yuvib yuz,

Jigarim ezib qilurmen qora qon ila g'arora.

Ikkinchi bir matnda oshiq ma'shuqasi oldida ma'lum bir ayb ish qilib, yuzi qorayganini ifodalaydi:

Agar o'zgani yuziga nazar aylasam ko'z ochib,

Bu orada haq tonuqdur, kelu qil yuzimni qora.

Uchinchi bir matnida "qora" so'zi surma rangini ifodalaydi. Bu rang bilan yorning nargis ko'zlari yanada yorqinroq ko'rinadi:

Chekib surma qaro nargislariga ayladi oro,

Meni o'ldurdi oxir g'o'za birla yuzg'a xor aylab.

To'rtinchi bir matnda "qora" so'zi surmadan rang olib, qoraygan ko'zga ishora qiladi:

Surmadin ko'zlar qaro, qo'llar xinodin lolarang,

G'ozadin yuzlarda tobu o'smadin qoshlar tarang.

"Sarig'" so'zi hijron azobida yuzi sarg'aygan oshiq ta'rifida qo'llangan:

Itlaringdek borgohing ostonida mudom

Kecha-kunduz sorg'orib yig'lab yotay toqaygacha?

Yana bir matnda "zafaroniy" so'zi "sariq" ma'nosida, "arg'uvoniy" so'zi "qizil" ma'nosida qo'llanib, yorning portreti chiziladi:

Zafaroniy ko'ylak uzra arg'uvoniy kamzihul,

Ro'ymol og'ushidin peshonani ahvoli tang.

Furqat "gulrang" soʻzini "qizil" sifati oʻrnida qoʻllab, bodaning rangini ifodalaydi:

El gumon aylarki: noʻshim bodai gulrang erur,
Yoʻq labing yodida toʻlmish qon ila jomim mening.

Boshqa bir matnda "qizil" sifati oʻrnida "gulgun" soʻzi qoʻllanib, bu ham mayning rangini ifodalaydi:

Bodai gulgun toʻkulmish mastligʻingdin bazm aro,
Yo mening qonim erur ulkim tutubdur domaning.
Furqat asarlari tilida arab tilidan oʻzlashgan sifatlar ham uchraydi:
Ahzar-yashil, koʻk.
Axmar-qizil
Zafaron-sariq.
Kofur-oq.
Mutarro-toza, tiniq, yaltiroq.

Furqat ijodini oʻrganar ekanmiz, shoir lirikasining mavzu koʻlami kengligi, tasvir ifodasining taʼsirchanligi, lirik qahramon ruhiyatining toʻlaqonli ochib berilishini koʻrishimiz mumkin. Sheʼrlarida qoʻllangan tasviriy vositalar va badiiy sanʼatlar shoirning poetik mahoratidan dalolat berib, ijodkor tilining lugʻaviy boyligi va soʻz qoʻllash mahoratini belgilashda alohida ahamiyatga ega. Furqatning lirikasi va ularda soʻzlarning qoʻllanishi uning oʻz ishining ustasi ekanligidan dalolat beradi. Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda Furqat hayoti va ijodini oʻrganish oʻzbek adabiyoti tarixi, milliy uygʻonish davri bilan bogʻliq bilimlarni yanada boyitishga, oʻzbek adabiyoti oʻrganishdagi muammolarning hal etilishida katta yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Furqat. Muhabbat yoʻlida, sheʼrlar-Toshkent.Yangi asr avlodi.2009.
2. Maxmidjonov, S. (2023). OʻZBEK ADABIYOTIDA ZIYOLI OBRAZINING GENEZISI. Zamonaviy ilm-fan va tadqiqotlar, 2(6), 1231-1235.
3. Maxmidjonov, S. D. O. G. L. (2023). OʻZBEK ADABIYOTSHUNOSLIGIDA BADIY OBRAZ MASALASINING QIYOSIY TALQINI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(6), 520-524.
4. Maxmidjonov, Shoxruxbek Dilshod OʻGʻLi (2023). OʻZBEK ADABIYOTSHUNOSLIGIDA BADIY OBRAZ MASALASINING QIYOSIY TALQINI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3 (6), 520-524.
5. Maxmidjonov, S. (2023). THE GENESIS OF THE IMAGE OF AN INTELLECTUAL IN UZBEK LITERATURE. Modern Science and Research, 2(6), 1231-1235.

6. Makhmidjonov, S. (2021). Artistic Interpretations Of The Edges Of The Human Psyche. Интернаука, (15-3), 75-76.

BAHODIR QOBUL ASARLARIDA MILLIY QADRIYATLAR TALQINI

Jumanazarova Shaxnozaxon Xoshimbek qizi

Qo'qon davlat universiteti O'zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi 1-bosqich
magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqola o'zbek adabiyotining taniqli namoyandasi, O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi a'zosi Bahodir Qobulning ijodiga, xususan, uning "Enashamol" va "Bog'dagul" asarlariga bag'ishlangan. Bahodir Qobulning asarlarida o'zbek milliy qadriyatlari, urf-odatlar, ma'naviy merosi aniq va jonli ifodalanadi. Adibning uslubi tabiiyligi va xalqona ohanglari bilan ajralib turadi. "Enashamol" asarida voqealar bola tilidan hikoya qilinib, oilaviy qadriyatlar, insoniy munosabatlar, Vatanga muhabbat kabi mavzular yuksak badiiy mahorat bilan aks ettirilgan. Asar o'quvchini o'zbek milliy qadriyatlarini anglash, ularni asrab-avaylashga undaydi.

Kalit so'zlar: Bahodir Qobul, "Enashamol", o'zbek adabiyoti, milliy qadriyatlar, ma'naviy meros, badiiy uslub, oilaviy qadriyatlar, Vatanga muhabbat, xalqona til

Annotation: The article is dedicated to the works of the well-known Uzbek writer Bahodir Qobul, particularly his work "Enashamol." The author emphasizes that Bahodir Qobul's works vividly and accurately depict Uzbek national values, traditions, and spiritual heritage. His writing style is distinguished by its natural flow and folk-like tones. In "Enashamol," the events are narrated from a child's perspective, addressing themes such as family values, human relationships, and love for the homeland with remarkable artistic skill. The work encourages readers to understand and preserve the rich national values of the Uzbek people.

Keywords: Bahodir Qobul, Enashamol, Uzbek literature, national values, spiritual heritage, artistic style, child's perspective, family values, love for the homeland, folk language

Аннотация: Статья посвящена творчеству известного узбекского писателя Баходира Кабула, в частности, его произведению «Энашамол». Автор подчеркивает, что в произведениях Баходира Кабула четко и живо отражены узбекские национальные ценности, обычаи и духовное наследие. Стиль писателя отличается естественностью и народной мелодичностью. В повести «Энашамол» события рассказываются с точки зрения ребенка, поднимая такие темы, как семейные ценности, человеческие взаимоотношения, любовь к Родине, что показано с высокой художественной мастерством. Произведение побуждает читателя осознавать и беречь национальные ценности узбекского народа.

Ключевые слова: Баходир Кабул, Энашамол, узбекская литература, национальные ценности, духовное наследие, художественный стиль, взгляд ребенка, семейные ценности, любовь к Родине, народный язык

Milliy qadriyat, ma'naviy meros deganda talay ma'nolarni anglash mumkin. Shulardan biri shubhasiz, o'zbek adabiyoti. Zero, har bir xalqning adabiyoti dastlab o'z milliy tarixi, an'analari, madaniyati va milliy ma'naviyatini ifodalash bilan qimmatlidir. Chunki, adabiyot ma'naviyat sarchashmasi. U yosh avlodni tarbiyalashda, ular ongiga milliy qadriyatlarimizni singdirishda asosiy vositalardan biri hisoblanadi. [3] Badiiy adabiyot shaxsni aqlan va ruhan kamolga yetkazadi, jamiyatning ma'nan tozarishi va yuksalishiga xizmat qiladi. [5]

Hozirgi adabiy jarayon, ya'ni istiqloq davri o'zbek adabiyoti bir qator o'ziga xos jihatlarga ega bo'lgan alohida badiiy-estetik hodisadir. Bu davr adabiyoti hukmron mafkura tazyiqidan qutulgan, olam va odam ruhiyatiga mansub hodisalarga xilma-xil qarashlarning mahsuli bo'lgan adabiyotdir. Adabiyot ijodkorning ko'ngil ishiga aylandi va aylanmoqda. Zamonaviy o'zbek adabiyotida o'ziga xos uslubiga, yo'nalishiga ega bo'lgan Bahodir Qobul ana shunday ko'ngli va yoziqlari bir bo'lgan ijodkorlardan biridir. Uning asarlari oddiygina o'qilmaydi. Dunyo tarixi, yurt o'tmishi ularni bir-biriga bog'laydigan nuqtalari xususida ko'p va xo'p o'qiganligi, o'ylaganligi, elimizning ko'z qarashlaridan nafas olishigacha qayta-qayta o'rganganligi uning har bir asarlarida bilinib turadi. [4] Bahodir Qabul istiqloq davri o'zbek adabiyotida o'zining yuksak badiiy mahorat bilan yozilgan, hech kimnikiga o'xshamagan katta-kichik asarlari bilan katta hurmatga, e'tirofga sazovor bo'ldi, o'z kitobxonlariga ega bo'ldi. Uning "Otachiroq" to'plamiga kirgan "Enashamol", "Bog'dagul", "Oqdala", "Otachiroq", "Otahayot", "O'spirinlik", "Enayol" kabi qissalari va "Otamozor", "Enabuloq". "Kunga matal kampirlar", "Tanovar" hikoyalari yozuvchi tug'ilib o'sgan qadim va ko'hna Samarqand, uning qishloqlari O'smat, Turkqishloq, Oyoqortog', Jarko'chada yashovchi o'zbeklar hayotidan hikoya etadi. Ochig'i, muallifning mazkur qissalarini o'qib, yozuvchi "o'zbek" degan millatning, uning "o'zbekona milliy qadriyatlari"ni, "o'zbekona oddiy kundalik turmushi"ni, "o'zbekcha so'zlashuv tilini naqadar aniq-tiniq tasvirlaganiga guvoh bo'lamiz. [6]. Uning asarlarida milliy qadriyatlar, an'ana va urf-odatlarining talqini alohida o'rin tutadi. Bahodir Qobulning ijodiy uslubi, eng avvalo, xalqona ohang, jonli til va realistik tasvirlar bilan ajralib turadi. Uning asarlarida oddiy odamlar hayoti, oilaviy munosabatlar, axloqiy qadriyatlar tabiiy tarzda aks ettirilgan. U asarlarida mahalliy sheva va jonli xalq tilidan mohirlik bilan foydalangan holda milliy qadriyatlarni ifodalaydi. Adibning badiiy olami uning yoshlik yillaridan shakllangan bo'lib, u katta enasi - Shahzoda Ibrohim Sulton qizining ta'siri ostida tarbiyalangan. Enasining ertaklari, hikoyalari, maqollari va donishmandona gaplari yozuvchining asarlarida yetakchi ohangga aylangan. Shu sababli, uning qissalarida milliy qadriyatlar tabiiy holda, har qanday sun'iy bo'yoqlardan xoli tarzda yuksak badiiy mahorat bilan tasvirlangan. Xususan, "Enashamol" va "Bog'dagul" qissalarida oilaviy qadriyatlar, insoniy munosabatlar, ona-Vatanga muhabbat kabi mavzular jonli va tabiiy uslubda

yoritilgan bo‘lib, uning boshqa asarlari kabi voqealar, asar syujeti bola tilidan hikoya qilib beriladi, asar roviysi bola hisoblanadi. Aniqrog‘i, bu hikoyachi bola obrazining hayotiy prototipi yozuvchining o‘zidir. Yozuvchi asarlarida hamma ijodkorlarga o‘xshab adabiy tildan emas, balki o‘zining tug‘ilib o‘sgan hududining milliy tilidan, xalqning jonli tilidan foydalanadi, ko‘plab iboralar, dialektizmlardan ham o‘rinli foydalanadi. Yozuvchi "Enashamol" asarida «Kitobdagiga o‘xshatib yozaman, desam, boriyam esimdan chiqib, chalkashib ketadi. Ko‘kayda bo‘lak, yozig‘da bo‘lak bo‘lyapti. Keyin kitob tilida yozsam, qishloq odamlari o‘qisa hallozilik qilibdi, ichidan to‘qibdi, yolg‘on yozibdi, deb kulishadi», - degan ajoyib fikrlarni ham berib o‘tadi.[2] Yuqoridagi fikrda ham uning o‘ziga xos uslubi yaqqol ko‘rinib turibdi, ya‘ni ikkiyuzlamachilik, soxtalik so‘zlarining o‘rnida ham o‘z qishlog‘ining milliyliги ufurib turgan "hallozilik" so‘zidan foydalanadi. O‘zbekiston Qahramoni Abdulla Oripov yozuvchi haqida shunday fikrlarni bildirib o‘tadi: "Bahodir Qobul, do‘stim Adabiyot atalmish tillo ostonadan dadil kirib kelgan adiblarimizdan va o‘z ovozi saqlab turib, tilimizning ochilmagan sandig‘ini, tilimiz xazinasini topganga o‘xshaydi. Topib yozadi. Uning asarlari qo‘shiqqa o‘xshaydi".[4] Asarda boshqa asarlar kabi kitobxonlarga qadrdon bo‘lib qolishga ulgurgan Ena, Bola, Mardon va boshqa obrazlar keltirilgan. "Enashamol" - milliy qadriyatlarni jonli ifodalagan asarlardan biridir. Asarning asosiy g‘oyasi insoniy munosabatlar, oilaviy an‘analari, mehr-muhabbat va ota-ona, buva-buvi kabi oila a‘zolarining tarbiyaviy o‘rni bilan bog‘liq. Asarning roviysi bola bo‘lib, voqealar bolaning nigohi orqali hikoya qilinadi. Bu esa kitobxonni asarga yanada yaqinlashtiradi va milliy qadriyatlarni ich-ichidan his qilishga undaydi. Asarda katta enasi orqali oilaviy qadriyatlar, bola tarbiyasi, kattalarni hurmat qilish kabi muhim tamoyillar ilgari suriladi. Ena bolaga hayotiy dars beradi, unga donishmandlik va tajriba orqali tushunchalar singdiradi. Qissada o‘zbek milliy qadriyatlariga, urf-odatlariga alohida e‘tibor berilgan bo‘lib, aynan o‘zbek millatiga xos bo‘lgan yoshi ulug‘ insonlarni hurmat qilish, yosh bolalarni izzat qilish, ularni yaxshi ko‘rish, oilani muqaddas dargoh ekanligini, oiladagi munosabatlar, oilaviy hamjihatlikning ahamiyati, ota-onaning farzand, farzandning ota-ona oldidagi burch va vazifalari, farzandlarga qanday tarbiya berish kerakligi, oiladagi ahillik va tinchlikni saqlashdagi hayotiy tajribalar, jonli tarzda va hamma kitobxonlarga tushunarli tarzda ifodalab berilgan. Qissaning asosiy qahramoni bo‘lmish Ena bola tarbiyasida hal qiluvchi o‘rin tutadi. U faqat so‘zlari bilan emas, balki o‘z hayoti, harakatlari, hayotiy tajribasi bilan o‘rnak bo‘ladi. Ayniqsa, yozuvchining to‘g‘rilik va halollik haqidagi quyidagi fikrlari e‘tiborga loyiqdir“ : To‘g‘ri gapni aytish Xudojonni oldidagi qarz, Balajon. To‘g‘ri gap vaqti kelib tuqqaningga yoqmasligi tayin, degan burungilar. To‘g‘ri gapni xudojon imon bergan, imonini ushlagan aytoladi, Balajon. To‘g‘ri gapdan toymang. Tiladim. Odam zoti har bir gapirgan gapi uchun, olgani nafasi uchun so‘rog‘ beradigan kun bor. Yaxshi yamon ishigayam odamni gap-so‘z yetaklaydi.

Poshsho tugul ilonniyam inidan chiqaradigan ham, kiritadigan ham gap. Yaxshi gap bilan ilon iniga kiribdi degan shundan qolgan. Odam yaxshi gapni gadosi, Balajon. Xudojonga eng yoqqan ish birov birovni dimog‘ini chog‘ qilgani, Balajon. Odam aytgan gapi bilan odam. Gapida turmaganni odam soniga qo‘shmaydilar. Odamni odamligini mol-dunyosi, amali odam soniga qo‘shmagan. Bularni bari bu dunyoni bir og‘iz to‘g‘ri gapiga yamoq bo‘lmaydigan matoxlari. Mol-dunyo, amal martabaga yotmaydi, Balajon. Martabani egaginas beradi. Egasi bergan martabani bandasi ololmaydi. Martabani otasiyam, enasiyam to‘g‘ri so‘z, to‘g‘ri gap, to‘g‘ri odam bo‘lish. Bir og‘iz yolg‘onni sandirab martabadan umidvor bo‘lgandan tog‘da bo‘ri yeb ketgani martaba. To‘g‘ri gap Xudodan boshqasiga yoqmagan. Hech bir bandasini o‘zidan begona qilmasin”. Bundan tashqari asarda ona zamin, ona tuproq tushunchalari katta mehr bilan yoritilgan. Akademik Baxtiyor Nazarov ta’kidlab o‘tganidek “Bahodir Qobul asarlarida Samarqand haqida qalam yurganda qo‘shiq aytilgandek bo‘ladi. Vatanni, Samarqandni sarmast holatda sevmasdan bunday satrlar to‘kilmaydi. To‘qish boshqa, to‘kilish bo‘lak. Ta’bir joiz bo‘lsa, Vatanni qanday sevish lozimligi haqidagi xrestomatiyaday yoziladi. Enashamol” qissasida ona Vatanga sadoqa, mehr-muhabbat, vatanni osmonidan tuprog‘igacha qanday sevish kerakligini, tabiatni asrab-avaylashni, hattoki ariqda oqayotgan suvlarini ham sevishni, ulardan rohatlanishni, faxrlanishni o‘rganish mumkin. Uning asarlari esa xalqimizning milliliylikni o‘zligini, o‘ziga bekliligini, ming asrlik tarixini, ajdodlardan avlodlarga o‘tib qon-qonigacha singib borayotgan urf-odatlarini-yu an’analarini va jonli tilini bor - bo‘yicha tarannum etadi.

Yozuvchining o‘zbek adabiyotida o‘z o‘rniga ega bo‘lgan yana bir durdona asari “Bog‘dagul” qissasi ham uning milliy qadriyatlarni badiiy aks ettirishdagi mahoratini yaqqol ko‘rsatadi. Bu asarda adabiy til bilan iste’moldagi til shu qadar uyg‘unlashib ketganki, bu borada maktab yaratib ketgan ustozlar an’anasi davom etayotgani yaqqol his qilinadi. Mutolaa davomida adib yashagan muhitga tushib qolasiz, nafas olasiz, his qilasiz. Chunki asar yozuvchining qon-qoniga singgib ketgan, uni ulg‘aytirgan ona tilida, joni bor elning jonli tilida, o‘zbekona lutf bilan yozilgan. Aslida, qahramonni kitobiy tilda emas, o‘z tilida gapirtirish aksariyat yozuvchilar uddalay olmaydigan ulkan san’at hisoblanadi. Chunki aytuvchining gaplarini aynan bexato yozib oluvchi sifatida ish ko‘rishni uncha-muncha yozuvchi uddalay olmaydi-da. Ko‘p yozuvchilarning bitiklari o‘z qahramonlariga o‘qib berilsa, ular yo‘q men bunday demaganman deb tonishi mumkin. Lekin asarning asosiy qahramonlaridan biri Enaning har bir gapi shu qadar xalqona, sodda, aniq va shunchalar hikmatga yo‘g‘rilganki, ular quruqdan quruq pand-nasihat emas, samimiy dil izhori, hayotiy tajribaning qaymog‘idir. Asardan olingan quyidagi parchada ham bu fikrlarimizni yaqqol ko‘rishimiz mumkin. “Odam o‘ziga o‘zi dushmanlik qilmasa, birovning dushmanligi hech yerga bormaydi. Yo‘l boshida hammayam shoshadi, hammayam

to'g'ri yo'lni ko'rsatolmaydi. Xudodan ortiq chevar yo'q. Ilonniyam ini buzilmasin, qushni qo'nog'idan ayirmasin. Yerda buzilgan bir vatanning yuki yetti osmonni farishtalariga qo'shib besaranjom qilarkan. Bu gaplar katta mashoyixlarning gapi. Bizaga o'xshagan murri kampirlardan nimayam gap chiqardi. Etaging bolaga to'lsin. Qishloqning yuzini yerga qaratma. Eshitgan quloqqa yomon. Qissani bola nigohi bilan berilishi uning ta'sirchanligini oshiradi. Bola atrofdagi voqealarni sodda, beg'ubor ko'z bilan baholaydi.." [1]

Asarda asrlardan asrlarga o'tib kelayotgan, ajdodlardan avlodlarga meros bo'lib, qondan qonga surilib kelayotgan, o'zbekning o'zligini, bekligini ko'rsatadigan, faqat o'zbek xalqiga xos bo'lgan milliy qadriyatlarimiz, urf - odatlarimiz bor bo'yicha, hech qanday bo'yoqlarsiz yuksak badiiy mahorat bilan ko'rsatib berilgan. Asarda oilaviy qadriyatlar, o'zbek oilalaridagi odob-axloq qoidalari, er-xotin o'rtasidagi samimiy munosabatlar, bir-birini qo'llab-quvvatlashning muhimligi bilan birga, ayollar mavqei, onalar qadr-qimmati, mehr-oqibat, axloqiy fazilatlar, bolalar tarbiyasi singari muhim masalalar yoritilgan Asardan olingan quyidagi satrlarda yozuvchi oilaning muqaddas ekanligini, er-xotinning bir-biriga qanday munosabatda bo'lishi kerakligini, ayol kishining ro'zg'orni qanday tutishi kerakligini Enaning tilidan shunday sodda va tushunarli qilib, kitobxonning qalbiga yetib boradigan tarzda tasvirlab beradi: "Har kuni ertalab vaxtli turib, bet-qo'lini yuvgandan keyin xo'jayini bilan ikki qo'llab ko'rishgan ayolning gunohi qo'llar orasida qum to'kilganday to'kilib ketadi, degan mashoyixlar. Man bir ko'rsavodman. Rahmatli katta otangiz kitoblardan o'qib o'rgatgan gaplarni esimda qolganini aytayapman... kunniyam betini qaro qilma. Odamga qo'shilib ko'rgan kuniyam so'roq beradi. Er-xotin inoq, apoq-chapoq ro'zg'orning itini ham ko'zi yonadi".[1]

Bilamizki, oila muqaddas qo'rg'on ekanligi, uni asrab-ardoqlash, uni har xil gard - g'uborlardan, chang- to'zonlardan, taqdirning achchiq zarbalari-yu bevaqt esgan sovuq shamollaridan asrash kerakligi, oilani hamisha muqaddas dargoh ekanligini unutmaslik kerakligi har bir o'zbekning qon-qoniga, jon- joniga singdirib boriladi. Bunda, albatta, mana shu asar qahramoni bo'lmish Ena kabi dono va hayotiy tajribalarga ega, yuksak salohiyatli, keng dunyoqarashga ega, ma'rifatli, nafaqat yoshlarga, balki hayotda yo'lni yo'qotib qo'ygan har bir insonga to'g'ri yo'l ko'rsata oladigan, asosiysi, o'zining hikmatga to'la gaplarini tinglovchining diliga o'chmas qilib naqshlab, qulog'iga qo'rg'oshindek quya olishga qodir insonlar alohida o'ringa egadir. Asarda ko'pni ko'rgan, hayotiy tajribalarga ega donishmand Enaning yosh oilaning buzilishini oldini olishini, yosh kelinchakning qalbidagi dardlarni tushungan holda unga to'g'ri yo'l ko'rsatishini quyidagi satrlar orqali ham ko'rishimiz mumkin. "Odam degan bunday noshukur bo'lmaydilar. Arzimagan narsaga ko'chaga chiqib. Erga teggan ayolning qayta boshi ochiq bo'lishidan o'zi asrasin. Qaytib kelgan degan gapdan sovug'i yo'q. Xudoyi xudovanda, kelinlik jelaging ko'zingga yomon ko'rinib

qolmasin, kampirlik qasavasiga yetkazsin. Ochiq boshga ne bir daydi, betahorat xayollar ega chiqsam demaydi. Enamning ko'zi orqasiga qarab ketmasin desang, aytganlarim esingdan chiqmasin. Zarari manga. Chiqqan qiz chig'dan tashqarida. Uyingdagilaringniyam qizim qaytib kelsin deb ko'zi uchib, yo'l qarab o'tirgani yo'qdir. Qaytib kelgan qiz hech zotga martaba emas. Xudo xohlasa, nevaralarni yetaklab borar kunning ham o'pkasi to'lib navbat kutib turibdi".[1] Ena quruq nasihat bilan kifoyalanib qolmaydi. Sodda bir yo'sinda turkona davo yo'llarini uqdiradi. Farzand ko'raman degan ayol birinchi galda o'zini sovuqdan asrashini, mahsi kiyib yurishini, tong-azonda uyqudan turishini, ro'zg'or ishlarini saranjomlab, nonushta hozirlab, kulgan yuz bilan erini qarshi olishini, apoq-chapoq bo'lib ishga kuzatish, kutib olishi borasidagi tibbiy-ruhiy-axloqiy lozimotlarni birma bir tushuntiradi. "Ayolki, ro'zg'ordagi supir-sidirni, kuydir-pishirni «erimni xizmatini qilyapman» deb o'yladimi, tos tevvassida urgani shu bo'ladi», deydi. Oxirida esa ilgaridan ko'ngli sezib tayyorlab qo'ygan tugunchani unga tutqazib: «Bu tuguncha o'g'iltug'ar. Hech kimga ko'rsatmay uyingga olib borib ye. Xudo xohlasa, o'g'ilchali bo'lganingda, idishni chochalasi (sochala) bilan qaytarasan. Ungacha idishni sanga berdim», deydi. Ne-ne orzu umidlari bilan olis bir yurtidan kelin bo'lib tushgan va o'sha ne-ne orzu-umidlari sarobga aylanayozgan juvon oz fursatda qaytadan dunyoga keladi. Kissasidagi yo'l pulini chiqarib, momoga uzatadi. «Yo'lga deb yiqqan edim. Uydagilar ko'rib qolsa, xafa bo'lishadi. Endi menga kerakmas... men hech yoqqa ketmayman», deydi qat'iy bir qarorga kelib. [] Bahodir Qobulning "Enashamol" va "Bog'dagul" qissalari orqali o'zbek xalqining boy ma'naviy merosi, milliy qadriyatlar badiiy mahorat bilan aks ettirilgan. Uning asarlari nafaqat o'quvchini hayajonga soladi, balki milliy an'ana va urf-odatlarimizni anglash, ularni asrab-avaylashga undaydi. Bahodir Qobul ijodi adabiyotimizda xalqona til, milliy ruhi va jonli obrazlari bilan ajralib turadi. Uning asarlarida oila muqaddasligi, yoshi ulug' insonlarga hurmat, ayollarning oila hayotidagi o'rni, o'zbek tilining jonli qirralari, ona-Vatanga sadoqat kabi qadriyatlar chuqur va tabiiy ifodalangan.

Shunday ekan, Bahodir Qobul ijodining o'rganilishi ham, yosh avlodga targ'ib qilinishi ham o'zbek adabiyoti va milliy qadriyatlarini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. U kishining asarlari - o'zbekona ruhi, xalqona til va milliy qadriyatlar bilan yo'g'rilgan bebaho badiiy merosdir. Ushbu asarlarni o'qish orqali oilaning muqaddasligi, ota-onaga hurmat, kichiklarning kattalarga, kattalarning kichiklarga hurmati, mehri, insonning qadr-qimmatini, sadoqat, vafo va vatanga bo'lgan yuksak mehr- muhabbatni inson o'zida mujassamlantiradi, o'ziga qimmatli xulosalar oladi. O'zbek tilini, o'zbek tiliga muhabbat qo'yishni, Vatanni qanday sevishni, onalarni, ayollarni qanday e'zozlashni Bahodir Qobulning asarlarini o'qib, tushunib, o'rganish mumkin. Zeroki, yozuvchi o'zi takidlab o'tganidek, millat tarbiyasi onalar qo'lida, quchog'ida, allasida ekan, ayollar qadr-qimmatini bag'oyat ulug'ligini qadim va

buyuk elimizning har bir a'zosi anglashi shart. Turkiy xalqning barhayot toza ruhini tuyish uchun mazkur asarni o'qish va, albatta, mag'zini chaqish darkor.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bahodir Qobul. Enashamol .Termiz.2008, 1-bet
2. Bahodir Qobul.Bog'dagul.Toshkent, Yoshlar matbuoti.2024, 17-20-betlar
3. Karimov O. Yangi o'zbek adabiyoti. Namangan nashriyoti. 2016.1-bet
4. Oripov A. Ustozlar e'tirofi.2011.90-bet 4, 827-bet
5. Quronov D. Adabiyotshunoslik nazariyasi asoslari.Toshkent, Noshir, 2019, 41-bet
6. Xudoymurodova X.M. "Enashamol"qissasida milliy ruh.International scientific journal.202
7. Jumanazarova Shaxnozaxon Xoshimbek qizi.Qo'qon davlat universiteti Magistratura bo'limi O'zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi 1-bosqich magistranti .+99891 154-54-81
8. Jumanazarova Shakhnozakhon Kukand State University department, native language and literature studies 1 st stage master's student .+99891 154-54-81
9. Джуманазарова Шахноза Хошимбековна. Магистрант первого курса Кокандского государственного университета по специальности "Узбекский язык и литература". Номер телефона:+99891 154-54-81

YANGI AVLOD DARSЛИKLARI AMALIYOTDA

Qurbonova F.A.
QDU. katta o'qituvchi.
Abdullajanova M.N.
QDU. Filologiya fakulteti
3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada 6-sinf yangilangan "Adabiyot" darsligiga munosabat bildirilgan. Uning tuzilish va mazmunidagi o'zgarishlar haqida so'z yuritilgan. 6-sinfda Juyl Vernning "O'n besh yoshli kapitan" asarini o'qitishda interfaol ta'lim texnologiyalaridan foydalanib dars samaradorligiga erishish yuzasidan ishlanma tavsiya etilgan.

Kalit so'z: zamonaviy darslik, jahon adabiyoti durdonlari, sarguzasht asar, matn tahlili, ta'lim texnologiyalari, mustaqil fikr, tanqidiy tafakkur, lugat bilan ishlash, esse

Аннотация: В статье рассматривается обновленный учебник «Литература» для 6-го класса. Обсуждались изменения в его структуре и содержании. Было рекомендовано провести исследование по достижению эффективности урока с использованием интерактивных образовательных технологий при преподавании произведения Жюль Верна «Пятнадцатилетний капитан» в 6 классе.

Ключевые слова: современный учебник, шедевры мировой литературы, приключенческое произведение, анализ текста, образовательные технологии, самостоятельное мышление, критическое мышление, работа со словарем, эссе

Abstract: The article discusses the updated textbook "Literature" for the 6th grade. Changes in its structure and content were discussed. It was recommended to conduct a study on achieving the effectiveness of a lesson using interactive educational technologies when teaching Jules Verne's "Fifteen-Year-Old Captain" in the 6th grade.

Keywords: modern textbook, masterpieces of world literature, adventure work, text analysis, educational technologies, independent thinking, critical thinking, working with a dictionary, essay

Bugungi kunning dolzarb muammolaridan biri ta'lim tizimi va uni tubdan isloh qilish masalalari hisoblanadi. Ayniqsa, umumiy o'rta ta'lim tizimidagi bugungi yangiliklarning eng ko'zga ko'ringan jihati sifatida darsliklarning zamon talablariga muvofiq tarzda tubdan isloh etilganini ko'rishimiz mumkin. Har bir yangilikning hayotga tatbiqi jarayonidagi ilk qadamlar ko'plab muhokamalarga sabab bo'lgani kabi ushbu darsliklar yangilanishi masalasi ham bunday muhokamalardan chetda qolgani yo'q.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida adabiyot fanini o'qitish samaradorligini oshirish, adabiy ta'limning maqsadi, vazifalari, mazmuni, usul va vositalarining davr bilan uyg'unlikda takomillashib borishiga erishish maqsadida 2022-yilda Zulhumor Mirzayeva va Komil Jalilovlar muallifligida 6-sinf "Adabiyot" darsligi zamonaviy darsliklarga qo'yilgan talablar asosida tubdan yangilandi. Avvalo, tuzilish jihatdan (fasllar, mavzular, dizayn, audio va video materiallar) yangiliklar ko'zga tashlansa, mazmun jihatdan ham ular yaqqol seziladi. Darslik mazmunidagi o'zgarishlarni unga kiritilgan yangi mavzular va bu mavzularni o'qitishda qo'llanilgan savollar orqali ko'rib chiqsak. Darslik eskisidan farqli o'laroq milliy hamda jahon adabiyotining nodir namunalarini o'qitish orqali o'quvchilarning dunyoqarashini boyitish, ma'naviy - axloqiy qiyofasi va badiiy didini shakllantirish hamda ularda mustaqil fikrlash, obrazli tafakkur qilish ko'nikmalarini hosil etishga qaratilgan savol va topshiriqlar tizimi boyitilganligi bilan e'tiborimizni tortdi. Yangilangan darslikda jahon adabiyoti durdonalari ko'p kiritilgan. Ularga Lengston Hyuz "Rahmat sizga xonim", Rey Bredberi "Bir kunlik yoz", Juyl Vern "O'n besh yoshli kapitan", A.K.Doyle "Mallalar uyushmasi", Oskar Uayld "Baxtli shahzoda" kabilarni misol qilamiz. O'quvchilarga jahon adabiyoti namunalarini o'qitishning salmog'i oshgani quvonarli, shu bilan birga anchayin mas'uliyatli ish. Darslik mualliflari bu muammolarni bartaraf qilish maqsadida o'quvchilarda ijodiy va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish hamda rivojlantirishga yo'naltirilgan savol va topshiriqlar tizimini ham ishlab chiqqanlar.

"Mallalar uyushmasi"ni o'qitishda qo'llanilgan savollarga e'tibor bersak. Avvalo, detektiv asar haqida ma'lumot berib o'tilgan. Keyin esa quyidagi savol: Detektiv asar o'qiganmisiz? O'ylab ko'ringchi, bunday asarlar o'quvchi diqqatini oxirigacha ushlab turish uchun qanday xususiyatlarga ega bo'lishi kerak?[1:143] Ushbu savol, birinchi navbatda, berilgan asarni kayfiyatini aniqlash va uni o'qishga tayyorgarlikni oshiradi. Keyin esa savol tarkibidagi "o'ylab ko'ringchi" jumlasini o'quvchilarni shaxsiy fikr-mulohazalarini bildirishga undaydi. Keyingi savol oldidan to'qima obraz bo'lgan Sherlok Xolms haqida ma'lumot berilib, "Sizningcha, to'qima (o'ylab topilgan) obrazning bu qadar mashhurligiga sabab nima bo'lishi mumkin?"[1:143] savoli berilgan. Bu savolga ham o'quvchilar shaxsiy mulohazalar orqali javob berishga harakat qiladilar. O'qituvchi shu o'rinda o'quvchilarga: "Yana ham aniqroq javobni bilish uchun asar bilan tanishamiz"- deya o'quvchilarda qiziqish uyg'otishi mumkin.

Asar tarkibida kelgan quyidagi ikki savolga e'tibor qaratamiz:

1. O'ylab ko'ringchi, Sherlok Xolms mister Uilson haqidagi bu ma'lumotlarni qayerdan aniqladi? [1:146]

2. Mazkur parchada tasvirlangan Sherlok Xolmsning aqliy qobiliyatlari sizda qanday taassurot qoldirdi? [1:146]

Ushbu savollarga javob berish mobaynida o‘quvchi matn tahliliga kirishishga harakat qiladi va mantiqiy fikrlash jarayonida faol ishtirok etadi. Bunday savollar asarning ko‘plab o‘rinlarida uchraydi. Bunday yo‘naltiruvchi savollar asarni tushunish uchun bir yo‘riqnoma sifatida xizmat qiladi. Garchi bunday asarlar 6-sinf o‘quvchisi uchun biroz qiyinchilik tug‘dirsa ham o‘qituvchi mahorati orqali bunday muammolarga yechim topsa bo‘ladi. Kiritilgan jahon adabiyoti namunalarini o‘qitish, o‘quvchilarda badiiy matnni tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish o‘qituvchidan katta ma’suliyat va jiddiy tayyorgarlik talab etadi. Ayniqsa, o‘qitishda turli interfaol ta’lim usullardan o‘rinli foydalanish o‘quvchilarda jahon durdonalariga nisbatan qiziqish uyg‘otishga ko‘mak beradi.

Quyida 6-sinf Adabiyot” darsligi **“Fantastika va sarguzashtlar olami”** deb nomlangan 3-fasldan o‘rin olgan jahon adabiyotining namunasi Jyul Vernning **“O‘n besh yoshli kapitan”** asarini o‘qitish yuzasidan takrorlash va mustahkamlashga yo‘naltirilgan dars ishlanmasi keltirdik. Dasturda mavzuni o‘rganish uchun 5 soat vaqt ajratilgan. Biz quyida tavsiya etadigan dars ishlanmasi 5-soat uchun mo‘ljallangan.

	Mavzuga ajratilgan jami soat	5
	Mavzuga ajratilgan soatlarning taqsimlanishi (tavsiyaviy):	Ajratilgan soat
1-darsda	Kirish (Muallif hayoti va ijodi. Sarguzasht asar haqida tushuncha. Asarni o‘qishga tayyorlanamiz” bosqichi topshiriqlari bilan ishlash)	1soat
2-darsda	Asar matni bilan ishlash: “Dik Send” bobi. Portret	1soat
3-darsda	Asar matni bilan ishlash: “Kapitan Send” bobi	1soat
4-darsda	Asar matni bilan ishlash: “Nima qilish kerak?” bobi	1soat
5-darsda	Jyul Vern: “O‘n besh yoshli kapitan” romanidan parchalar: “Muhokama qilamiz” bosqichi topshiriqlari bilan ishlash	1soat

Mavzu: Jyul Vernning “O‘n besh yoshli kapitan” asarini mustahkamlash

Dars turi: takrorlash, mustahkamlashga yo‘naltirilgan.

Darsning maqsadlari:

a) ta’limiy maqsad: Jyul Vernning “O‘n besh yoshli kapitan” asari yuzasidan olingan bilimlarni mustahkamlash;

b) tarbiyaviy maqsad: o‘quvchilarda jasorat, mardlik va mehnatsevarlik kabi sifatlarni shakllantirish;

c) rivojlantiruvchi maqsad: o‘quvchilarda asar matni bilan ishlash va mantiqiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish.

Darsda foydalanilgan texnologiyalar: ”Aqliy hujum”, “Mulohaza yurit” “Zukko matroslar”,

Darsning borishi.

I. Tashkiliy qism (10 daqiqa):

Ma'naviyat daqiqasi tashkil etiladi. Bunda **"Mulohaza yurit"** texnologiyasidan foydalaniladi. Monitorga quyidagi surat chiqariladi.

O'qituvchi: o'quvchilar quyidagi suratga diqqat bilan qarang va unda nima tasvirlangani haqida mulohaza yuriting. Fikr-mulohazalaringizni o'rtoqlaringiz bilan bo'lishing.

Topshiriqni bajarish shakli: individual

O'quvchilar o'z fikrlarini navbati bilan ifodalab beradilar. Vaqt cheklanganligi sababli so'z navbati berilmagan o'quvchilar o'z izohlarini daftarlariga qayd etib kelishlari uyga vazifa sifatida topshirilishi mumkin.

II. O'tilgan mavzuni takrorlash (10 daqiqa):

O'tilgan darsda Jyul Vernning "O'n besh yoshli kapitan" asari o'tilgan. Asarning darslikda berilgan qismi yakunlangan. O'tilgan darslarni mustahkamlash uchun sinf o'quvchilari uch guruhga bo'linadi. Har bir guruh uchun yozuvchining hayoti va ijodi, asar yuzasidan tuzilgan **"Aqliy hujum"** uchun savolli kartochkalar tarqatiladi. Maqsad: Har bir o'quvchining o'rganilayotgan badiiy matn yuzasidan o'z mustaqil fikri bo'lishiga erishish.

1-guruh uchun savollar:

1. Yozuvchi Jyul Vernda sayohat va sarguzashtlarga qiziqish uyg'onishiga nima sabab bo'lgan?

2. "Odam bo'lish" deganda nimani tushunasiz? "Odam bo'lish" uchun nimalar qilish kerak?

3. Dik sizda qanday taassurot qoldirdi?

2-guruh uchun savollar:

1. Jyul Vern asarlari sarguzashtlarga boy, qiziqarli va bu qadar ishonchli chiqishiga sabab nima deb o'ylaysiz?

2. "Piligrim" kemasida nima uchun biror notanish kishini ishga olishdan avval uning o'tmishi tekshirilar edi?

3. Dik Send uyga yetib olishgach, "Piligrim" kemasi parchalanib ketgan bo'lsa ham nima bilan faxrlansa arzir edi?

3-guruh uchun savollar:

1. Jyul Vern "O'n besh yoshli kapitan" asarini kimga bag'ishlab yozgan ?

2. Asarda Amerika qit'asi qaysi nom bilan atalgan va nima uchun shunday deb o'ylaysiz?

3. Kapitan Gul va uning matroslari nima sababdan halok bo'lishdi?

III. Yangi mavzu: Jyul Vernning "O'n besh yoshli kapitan" asari matni yuzasidan savol va topshiriqlar bilan ishlash. (20 daqiqa)

1. "Zukko matroslar" o'yini

Maqsad: o'quvchilarga taqdim qilinayotgan materiallarning qiziqarli, tushunarli va hayotiy bo'lishini ta'minlash.

Qo'llanilishi: Doskaga bo'laklarga bo'lingan asar matniga mos keluvchi rasimli maketlar qo'yiladi. Bu bo'laklarning har birida o'quvchilarni mantiqiy fikrlashini shakllantiruvchi savollar yozilgan bo'ladi. Shu maketlar asosida o'yin sharti tushuntiriladi.

O'qituvchi: "Qadrli o'quvchilar, **"Pilgrim"** kemasi sarguzashtli safar uyushtirmoqchi. Buning uchun u o'ziga **matroslar jamoasini** yig'adi. Bu matroslar, avvalo, sarguzashtlarga qiziquvchan, zukko, keyin esa mehnatkash bo'lishlari lozim. Sinovdan o'tish uchun matroslarimiz rasm bo'laklarida yozilgan savollarga javob berib, jamoani to'liq holatga keltirishlari kerak. Agar bitta savol javobsiz qolsa ham jamoa kapitansiz qolib ketadi va safarga chiqa olmaydi, sayohatdan qolib ketadi.

Savollar sonini kichik guruhdagi o'quvchilar soniga ko'ra ko'paytirish mumkin. (Namuna uchun)

Savollar:

1. Sarguzasht o'zi nima? Uni qidirib topiladimi yoki har kim ham sarguzashtni har joyda yarata oladimi?

2. Dengizchilar uchun qanday bilimlar muhim? Dengizchi bo'lish uchun qanday xislatlarga ega bo'lish kerak? Sizningcha, Dikdan yaxshi dengizchi chiqadimi?

3. Asar boshidagi Dik va Negoro haqidagi taassurotlaringiz keyinchalik qay darajada mustahkamlandi yoki o'zgardi? Nima uchun?

4. Tasavvur qiling, siz Dik Send o'rnida bo'lib qoldingiz. Kapitan Gul va matroslar halok bo'lishmagan, lekin xavfli orolga tushib qolishgan. Ularga yordam kerak. Lekin siz kemadagilarni ham hayotini xavfga qolmaydiz. Shunday vaziyatda qanday yo'l tutar edingiz?

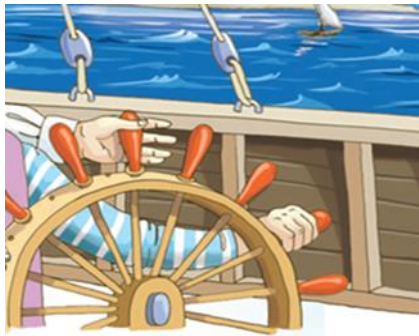
5. Siz dunyo degan dengizda cho'kyapsiz. Sizga yordamga turli kemalar keldi. Birinchi kema "Jasorat", ikkinchi kema "Tafakkur", uchinchi kema "So'zamol". Qaysi kemani tanlagan bo'lar edingiz va nima uchun?

6. Mas'uliyat deganda nimani tushunasiz? O'n besh yoshli kapitanning bo'yniga butun bir kemaning mas'uliyati tushdi. Sizning bo'yningizda ham shunga o'xshash mas'uliyatlar bormi?

7. Maqsad va unga yarasha harakat degan so'zlarni qanday tushunasiz? Sizning hayotdagi eng katta maqsadingiz nima?

8. Siz Dik Send singari kema kapitani bo'lib qolsangiz Nigero kabi shubhali shaxsni kema jamoasiga olishga majbur bo'ldingiz. Ushbu insonni faqat tashqi tarafdin yomon deb o'ylayapsiz. Uning ichki dunyosini bilish uchun nima qilar edingiz?

9. Dikni yetim sifatida tasvirlash, kapitansiz kemada qoldirish orqali yozuvchi bolalarga nima demoqchi bo'ladi?

Tekshirish uchun: Guruhlar savollarga to'g'ri javob bersalar quyidagi maketlar hosil bo'ladi.

2. **“Rasmi lug‘at”**. Kichik guruhlar uchun rasmi jadvallar tarqatiladi. Guruh a'zolari rasmlar yordamida matndagi qiyin so'zlar lug'atlarini yod olishlari, hamda matnda kelgan o'rnini topib o'qib berishlari kerak.

1-guruh uchun: (Namuna uchun)

Lug‘at	Izohi	Asar matnida kelgan o'rnini topib o'qing	Tushuncha bilan bog'liq o'quvchining shaxsiy izohi (boshqa fanlardan olgan bilimlari, ko'rgan filmlari,

			mustaqil o‘qigan asarlariga tayangan xolda javob berishlari mumkin)
	Kompas Navigatsiya asbobi	Dik Send kompas va lag yordamida kemandi turgan joyini faqat taxminangina aniqlay olar edi.	yer sirtiga nisbatan tizimda yo‘nalishlarni aniqlaydi. Dunyoning 4ta tomoni: <u>shimol</u> , janub, <u>g‘arb</u> va sharqni belgilaydi.
	Xronometr Vaqtni ko‘rsatib beruvchi asbob		
	Shturval Kema harakatini boshqaradigan rul-asbob		
	Sekstant kemandi okeanda turgan kengligini aniqlab beradigan asbob		
	Machta kemandi o‘rtasidagi yelkan osiladigan ustun		

2-guruh uchun:

	Kapitan kema ekipajiga boshchilik qiluvchi va kemani boshqaruvchi shaxs.		
	Botsman kemadagi jihozlarning sozligiga javob beradigan mutaxassis		
	Matros- kema jamoasining oddiy a'zosi		
	Yunga dengizchilik kasbini o'rganayotgan yordamchi		
	Kok Kema oshpazi		

3-guruh uchun:

	Port qirg'oqdagi kemalar turadigan joy		
	Paluba Kemaning suv o'tkazmaydigan sathi. Palubada xizmat va turar joy xonalari, mexanizm va jihozlar joylashadi.		

	Kayuta Kemadagi xona		
---	--	--	--

Darsni xulosalash va yakunlash (3 daqiqa):

Asar yuzasidan so‘nggi xulosalar chiqariladi va darsda faol qatnashgan guruh hamda o‘quvchilar baholanadilar.

Uyga vazifa berish (2 daqiqa):

Hayotingizda sodir bo‘lgan biror qiziqarli voqeani **“Mening sarguzashtim”** sarlavhasi ostida esse yozib kelish.

Ushbu dars ishlanma orqali o‘tiladigan darsdan kutiladigan asosiy natija o‘quvchilarda asar yuzasidan hayotiy xulosalar chiqarish va asar g‘oyasi haqida fikrga ega bo‘lishdir.

Xulosa o‘rnida shuni aytishimiz mumkinki, bugungi zamon yangilangan darsliklari o‘quvchilarni passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantirishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ygan. Bu maqsad yo‘lidagi dastlabki qadamlarda biroz xato va kamchiliklarga yo‘l qo‘yilgan bo‘lsa-da, ular bugungi zamonning jonkuyar va malakali o‘qituvchilari tomonidan bartaraf etilishiga aminmiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Z.I.Mirzayeva, K.Q.Jalilov. 6-sinf “Adabiyot” darslik. Toshkent. 2022
2. Z.I.Mirzayeva, K.Q.Jalilov. 6-sinf “Adabiyot” O‘qituvchilar uchun metodik qo‘llanma .Toshkent.2022.
3. Q.Husanboyeva. Adabiyot o‘qitish metodikasi va muammoli ta’lim/ o‘quv-metodik qo‘llanma. Toshkent. “Innovatsiya-Ziyo”. 2022.
4. B.Abdurahmonova. O‘zbek adabiyoti o‘qitish metodikasi. o‘quv qo‘llanma. Toshkent. 2023.

ALAMLI VA AYANCHLI TAQDIRLAR TALQINI (REMARKNING "G'ARBIY FRONTDA O'ZGARISH YO'Q" ASARI MISOLIDA)

Qurbonova Feruza

Qo'qon davlat universiteti. katta o'qituvchi

Vahobova Namunaxon Faridjon qizi

Qo'qon davlat universiteti Filologiya fakulteti

O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada XX asr nemis adabiyotining yorqin namoyandasi Erix Mariya Remarkning muhojirlikdagi faoliyati hamda urushga qarshi isyon ruhida yozilgan "G'arbiy frontda o'zgarish yo'q" asari tahlil qilinadi. Roman natsistlar tomonidan qanday qabul qilingani va asarning adabiyotdagi o'рни, uning xalqaro miqyosdagi ta'siri va bugungi kunda ham dolzarbligi haqida so'z boradi. Qahramon ruhiy holatini yoritishdagi yozuvchi badiiy mahorati ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: Urush, Vatan, o'lim, "yo'qotilgan avlod", natsist, muhojirlik, g'arbiy front, tinchlik

Аннотация: В статье анализируется творчество Эриха Марии Ремарка, видного деятеля немецкой литературы XX века, находившегося в изгнании, и его произведение «На Западном фронте без перемен», написанное в духе бунтарства против войны. В статье обсуждается, как роман был воспринят нацистами, а также место произведения в литературе, его международное влияние и его актуальность сегодня. Демонстрируется художественное мастерство автора в изображении душевного состояния главного героя.

Ключевые слова: война, Родина, смерть, «потерянное поколение», нацисты, эмиграция, Западный фронт, мир

Abstract: This article analyzes the work of Erich Maria Remarque, a prominent figure of 20th century German literature, in emigration and the work "No Change on the Western Front" written in the spirit of rebellion against the war. It discusses how the novel was received by the Nazis and the place of the work in literature, its international impact and relevance today. The author's artistic skill in illuminating the psychological state of the hero is shown.

Keywords: War, Homeland, death, "lost generation", Nazi, emigration, Western Front, peace

XX asrning eng ta'sirchan adabiy asarlaridan biri bo'lgan "G'arbiy frontda o'zgarish yo'q romani", uning muallifi Erix Mariya Remarkning urush haqidagi shaxsiy tajribalarini va insoniyatga bo'lgan chuqur hurmatini aks ettiradi. "Urush - jahannam, urush - ma'nosiz." deydi yozuvchi.

Germaniyada tug‘ilgan Remark, 1916- yilda 18 yoshida Birinchi jahon urushiga chaqirilgan va g‘arbiy frontga yuborilgan. U jangda og‘ir yaralanadi va urush oxirigacha harbiy gospitalda yotadi. Umumiy 5 marta jangdan jarohat olgan. Urushning dahshatli haqiqatlari uning qalbida chuqur iz qoldirib, bu tajriba uning adabiy ijodiga asos bo‘lgan. 1929-yilning yanvar oyida o‘zining mashxur „G‘arbiy frontda o‘zgarish yo‘q“ romanini yozadi. „G‘arbiy frontda o‘zgarish yo‘q“ asari birinchi marta alohida kitob sifatida nashr etilishidan oldin, 1928 yildan Berlin gazetasida bo‘lak-bo‘lak qilib chop etilgan. Bugungi kunda ham faoliyat yurituvchi „Ullstein“ nashriyot uyidagilar noma’lum adibning urush haqidagi romanini hech kim o‘qishni xohlamasligidan xavfsirab, asarni ommalashtirishda shunday yo‘l tutishgan. Asar ajoyib muvaffaqiyat qozonadi va dastlabki uch oyda Veymar respublikasida ya’ni Germaniyada kitobning besh yuz ming nusxasi sotilgan. Remarkka g‘oyat katta muvaffaqiyat olib kelgan ushbu romanini u atigi olti hafta ichida yozib tugatgan.

Urushga qarshi isyon ruhda yozilgan ushbu romanda Birinchi jahon urushi o‘z domiga tortgan o‘spirinlar obrazi orqali urush dahshatlarini boshidan kechirgan, ruhan ezilgan, jamiyatdan begonalashgan va bolalik orzu-umidlari chilparchin bo‘lgan butun bir “yo‘qotilgan avlod”ning ayanchli qismati mahorat bilan aks ettiradi. Roman Paul Boymer ismli 18 yoshli yigitcha tilidan hikoya qilinadi. U tarbiyachilarining balandparvoz so‘zlariga uchib ko‘ngilli sifatida frontga jo‘natilayotganlar ro‘yxatiga yoziladi. Butun sinfi birgalikda frontga jo‘nash istagini bildirishadi. Faqat bir Iozef Bem ismli sinfdoshi borgisi kelmaganini, lekin baribir borishga majbur ekanligini aytadi. Agar u borishdan bosh tortsa, u uchun barcha eshiklar yopilardi deydi qahramon. Bundan ko‘rinadiki, o‘quvchilar „ko‘ngillilar“ nomi ostida urushga majburiy safarbar etilgan. Bu zamonaviy siyosiy manipulyatsiyaning bir ko‘rinishi edi. Eng achinarlisi esa sinfdoshlari orasida aynan Iozef Bemni birinchi jangda otib o‘ldirishgan. Uning o‘limi Paul Boymer va do‘stlarining ko‘zlarini yarq etib ochib qo‘yadi. Ularga singdirilgan e‘tiqod bombalar ostida kunpayakun bo‘ladi. Mana shu kundan boshlab ular vatanparvarlik ruhidagi abstrakt g‘oyalar uchun emas, shunchaki tirik qolish uchun kurash boshlashadi. Ular - xandaqdagi og‘ir sharoitlar, ochlik, qo‘rquv va ruhiy azoblarni boshdan kechirishadi. Ko‘plab do‘stlarining halok bo‘laniga guvoh bo‘lishadi. Masalan bosh qahramon Paul Boymer yaqin do‘sti Frans Kimmerixning o‘limi vaqtida yonida bo‘ladi. Shu yerdagi uning ichki kechinmalari mening ham qalbimni larzaga soldi. U - „, Frans Kemmerix yechinganda murg‘ak bolani eslatadi. Mana, u ro‘paramda cho‘zilib yotibdi - bu qanaqasi? Yer yuzidagi barcha insonlarni mana shu karovat yoniga chorlab : Bu yigit Frans Kemmerix, endigina o‘n to‘qqizdan oshdi, sirayam o‘lgisi yo‘q. Uni asrab qolinglar!“ deya hitob qiladi. [3. 31-bet] 19 yoshli yigitning hayotdan qancha orzu-umidlari bo‘ladi axir?! Frans Kemmerix eng gullagan yoshlik yillarini kasalxonaning zax xonalarida poyoniga yetkazadi. Naqadar alamli va ayanchli taqdir. Uning orqasidan yig‘lab urushga kuzatib

qolgan onaizor uning o'limi haqida eshitganda qanday og'ir hissiyotlarni boshdan o'tkazarkin. Hech bir ona farzandini kelajakda bunday juvonmarg bo'lishi uchun ko'z qorachig'idek asrab katta qilmaydiku! Shu jumladan Frans Kemmerixning onasi ham. Lekin urush - qurbonsiz bo'lmaydi. Germaniya zodagon va amaldor shaxslari qo'zg'agan urush ana shunday millionlab o'spirinlarni umriga zomin bo'layotgandi. Angilya, Fransiya, Rossiya va Amerikaga qarshi bir o'zi kurashayotgan Germaniya urushni oqlashga va o'z askarlarini qahramonlashtirishga harakat qilardi. Remarkning qahramoni Paul Boymer shu urushning ayanchli oqibatlarini, barbod bo'lgan taqdir, bevaqt o'lim va bechora onaizorlarning holati haqida haqqoniy hikoya qiladi. Unga maktabda o'rgatilganlari shunchaki sarob, aslida haqiqatdagi urush naqadar ayanchli ekanini anglab yetadi. „Hech qaysimiz yigirmadan katta emasmiz. Lekin yoshligimiz qoptimi? Nahotki yosh bo'lsak? To'g'ri qachonlardir yosh edik. Hozir keksayib qolganmiz“ degan fikrlari front daxshatlaridan har qanday yoshdagi insonni ruhan ezilib, ma'nan qulashiga guvoh bo'lamiz. [3. 21-bet]. Avval his qilmagan tuyg'ularini endi his qilishga majbur bo'layotgan bu o'spirinlarning kechinmalari o'quvchiga ham bevosita ta'sir qiladi. Umuman olganda urush insonni bor narsani tan olishga o'rgatib qo'yadi. Boymer va uning do'stlari ham shunday bo'lib qolishgandi. Masalan ularning yaqin do'sti Frans Kemmerix bir oyog'idan ayrilib gospitalda o'lim bilan olishadi. Paul, Kropp va Myuller uni ko'rgani borganda uning qimmatbaho botinkasiga ishqiboz bo'lishadi. Myuller do'sti tuzalib ketgan taqdirda ham botinkalarni kiyolmasligini bilgani uchun ham uni botinkasini olmoqchi bo'ladi. Aslida bu holatini ko'rganda yurakbag'ri ezilishi, unga achinishi kerak bo'lgan do'stlar uning mulkiga ko'z olaytirishardi. Lekin bu bilan ular butunlay toshbag'ir bo'lib qolgan deyolmaymiz. Ular shunchaki hayot uchun kurashishga harakat qilishardi. Ular shunga moslashib qolgandi. Myuller uchun esa yangi oyoq kiyim zarur edi. Front chizig'idan dam olish uchun barakalrga qaytishdan har gal sonlari kamayib qaytishardi. Oshpaz 150 kishiga mo'ljal bilan taom tayyorlab, sigara olib kelganida, atiga 80 kishi omon qaytgan. Askarlar esa to'yib ovqatlanish imkoni tug'ulganidan xursand bo'lishardi. Bu ham qaysidir ma'noda biz bilgan insoniylikdan yiroqlashish edi. Paul Boymer jangda yaralanib keyinchalik kasalxonalarda davolanadi va uyda qaytadi. Uyga qaytadiyu, lekin jamiyatda o'zini begona his qiladi. Modomiki, jangdan omon qayatsankan, qaytganingda seni kutib turgan jamiyat ketgan payting qanday bo'lsa shunday ko'rinmasdi endi senga. Jang maydonida ko'rganlaring, his qilganlaring, boshdan kechirgan hamma mashaqqatlaring seni dunyoga boshqa ko'z bilan qarashga majbur qilib qo'yardi. Paul Boymer shunday holatga tushdi. U o'z xonasini juda yaxshi ko'rardi. Xonasida soatlab o'tirishni istardi. She'riyat va adabiyotga qiziquvchi bu yigitcha qachonlardir urush tugab, xonasida ijod qilishni orzu qilardi. Lekin urushning tubsiz oqimi na uning do'stlari va na o'zini omon qoldirmadi. Paul Boymer ta'tildan qaytgach yana jang maydonining g'arbiy qismidan joy oladi. 1918-yilda ayni 20

yoshida jang maydonida halok bo'ladi. Asar boshidan huddi yaqin do'stining hikoyasini eshitib o'tirgan o'quvchi uning taqdiri bunday yakunlanishini sira xohlamasdi. Paul Boymer bir narsa, nega jang maydoniga kirishi kerakligini tushnolmasdi. Masalan nega u oddiy fransuz dehqonini o'ldirishi, yoki u bilan murosasiz jang olib borishini asl mohiyatini anglamasdi. Aslida ham insoniyatga bu qadar halokatli, murosasiz janglarning nima keragi bor o'zi? Paul Boymer aytganidek dushman askarlari faqat kiyimining rangi bilan ulardan farq qiladigan odamlar bo'lsa, ularni o'ldirishdan qanday ma'no bor? Bir necha insonlarning qarori bilan jangda millionlab begunoh insonlar halok bo'lishi adolatdanmi? Roman qahramoni aynan shunday savollar iskanjasida yashaydi. Uning o'limidan keyin ham radiolardan „G'arbiy frontda o'zgarish yo'q“ degan gaplar takrorlanib turadi. Adib shu o'rinda – bu navbatdagi qurbon edi, lekin baribir bu yo'l bilan hech narsa o'zgarmayapti, urushlarni to'xtating, axir begunoh insonlar halok bo'layapti demoqchidek tuyuladi. Urush boshlanganidan to yakuniga yetguncha bu front chizig'i na uyoqqa, na buyoqqa yarim metr ham siljimadi. Lekin shu chiziqda millionlab insonlarning qoni to'kilgandi.

"G'arbiy frontda o'zgarish yo'q" romani tom ma'noda antimilitaristik asar. Muallif urushning insoniyatga olib kelgan fojialarini realistik tarzda tasvirlab berishdan cho'chimagan. 1931-yilda Erix Mariya Remarkni ham adabiyot, ham tinchlik uchun Nobel mukofoti bilan taqdirlashgan. Ammo Germaniya zobitlari ittifoqi bu mukofotga norozilik bildirib, Gitler hokimiyat tepasiga kelgandan keyin esa asarning o'zi ham taqiqqa duchor bo'ladi. 1933-yil 10-may kuni Remarkning «G'arbiy frontda o'zgarish yo'q» va boshqa kitoblari ommaviy ravishda yoqib yuboriladi. Yozuvchiga zudlik bilan Germaniyani tark etishi zarur bo'ladi. Shundan boshlab uning muhojirlikdagi hayoti boshlanadi. Remark Germaniyani tark etadi va AQShga ketishga majbur bo'ladi. U yerda biroz yashagach, Yevropaga qaytadi va umrining oxirigacha usha yerda qoladi. Ammo adib Germaniyani tark etganda ham uni tinch qo'yishmaydi va unga ozor berish yo'llarini izlab topishadi. Uning singlisi Elfirida Sholsni akasi tufayli nohaq turmada saqlashadi, turli qiynoqlarga solib o'ldirishadi. Yozuvchi ko'plab qiyinchiliklar va kuchli bosimlar tufayli asar yozishdan bir muddat to'xtaydi. Lekin chinakam ijodkor inson hech qachon yozmay turlomas edi. Adib muhojirlikda hamyozishdan to'xtamadi. "Lissabonda bir tun", "Hayot uchquni", „Qochqinlar“, „G'alaba archasi“ kabi asarlari muhojirlik hayotining murakkabliklari haqida yozilgan asarlaridir. Bundan ko'rinadiki, Remarkning shaxsiy hayoti uning ijodiy faoliyatiga katta ta'sir ko'rsatgan. Uning muhojirlikdagi hayoti, siyosiy ta'qiblar va shaxsiy munosabatlari uning asarlarida aks etgan. Adib Germaniya fuqaroligidan mahrum etilgandi. U umrining oxirigacha o'z fuqaroligini qaytara olmagan. Adibni Germaniya fuqaroligidan mahrum qilinishiga sabab bo'lgan „G'arbiy frontda o'zgarish yo'q“ asari esa hali hamon tinchlikni qadrlab, insonlarni murosada yashashga, urushga nisbatan nafrat bilan qarashga o'rgatib kelmoqda.

Urush befoyda, uning zarari insoniyat omili uchun eng kuchli tahdid ekanini asarni o‘qish jarayonida yana bir bor guvohi bo‘ldim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. M. Xolbekov. XX asr modern adabiyoti manzaralari. www.kh-davron.uz
2. E. M. Remark. G‘arbiy frontda o‘zgarish yo‘q. – Toshkent: Yangi asr avlodi. 2023.
3. N. Alimov. „Davlat va vatan bitta narsa emas“. „G‘arbiy frontda o‘zgarish yo‘q“ romani haqida. daryo.uz.

GRAFIK TAFAKKUR - ADABIYOT DARSLARIGA YANGI NIGOH

Laylo Nuriddinova. QDU
Filologiya fakulteti 4-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada grafik organayzerlarning adabiyot darslaridagi o'rni va ahamiyati, ularning o'quvchilar tafakkuriga ta'siri hamda ularni qo'llashning samarali yo'llari tahlil qilinadi. Tajriba va nazariy asoslar uyg'unligida dars jarayonini jonlantirishga xizmat qiluvchi bu vosita, pedagogik amaliyotda qanday natijalar berishi mumkinligi haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Grafik organayzer, adabiy ta'lim, innovatsion texnologiya, ijodiy tafakkur, metodik yondashuv

Аннотация: В статье анализируется роль и значение графических органайзеров на уроках литературы, их влияние на мышление учащихся и эффективные способы их использования. Будет рассмотрен этот инструмент, который позволяет оживить процесс обучения посредством сочетания опыта и теоретических основ, а также то, какие результаты он может дать в педагогической практике.

Ключевые слова: Графический органайзер, литературное образование, инновационные технологии, творческое мышление, методический подход.

Abstract: The article analyzes the role and importance of graphic organizers in literature lessons, their influence on students' thinking and effective ways of using them. This tool, which allows you to revive the learning process through a combination of experience and theoretical foundations, will be considered, as well as what results it can give in pedagogical practice.

Keywords: graphic organizer, literary education, innovative technologies, creative thinking, methodological approach

Ta'lim - bu faqat bilim uzatish emas, balki tafakkur tarbiyasi, estetik dunyoqarash va hayotga munosabat shakllanishi uchun muhim zamin. Ayniqsa, adabiyot darsi bu yo'lda kalit vazifasini o'taydi. Ammo zamonaviy o'quvchilarni she'r yoki hikoyaning so'zma-so'z tahliliga mahliyo qilish tobora mushkullashmoqda. Shu sababli, metodik yondashuvlarni yangilash, o'quvchini o'rganishga ilhomlantira oladigan vositalarni izlash zarurati tug'iladi. Mazkur jarayonda bevosita zamonaviy pedagogik innovatsiyalarga murojaat qilinadi.

Pedagogik innovatsiya deyilganda, ta’lim va tarbiya samaradorligini oshirish niyatida uning maqsadi, mazmuni, texnologiyasi hamda tashkil etilish yo’siniga kiritilgan yangiliklarni anglatadi.¹

Ana shunday pedagogik innovatsiyalardan biri - grafik organayzerlardir. “Grafik organayzer” tushunchasining fanga kirib kelishi va shakllanishi amerikalik psixolog D.Ausubel nomi bilan bog’liq. Grafik organayzerlarning mohiyati kognitiv psixologiya nazariyasiga asoslanadi. Bu haqida 1978- yilda Ausubel, Novak, Hanesian „mazmunli o’rganish” nazariyasi orqali o’z fikrlarini taqdim etdilar. Unga ko’ra, o’quvchilar uchun yangi bo’lgan ma’lumotlar oldin o’zlashtirilgan bilimlar bilan bog’lab o’rganilsa, o’quvchining yangi bilimlarni qabul qilishida samaradorlik yuqori bo’ladi. Grafik organayzerlar - bu dars mazmunini nafaqat ko’z bilan ko’rish, balki mantiqiy bog’lanishlar orqali anglash imkonini beradigan samarali vosita. Ular ma’lumotlarni tuzilmaviy ifodalashga, o’quvchining fikr yuritish va muhim jihatlarni ajratib olish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Venn diagrammasidan tortib klasterlar, jadval va voqealar zanjiri kabi shakllar orqali adabiy asar mohiyatini yangicha yondashuv bilan tahlil qilish mumkin bo’ladi. Vizual o’rganish, eng birinchi o’rinda, matn shaklida berilgan ma’lumotlarni grafik organayzerlar orqali ixcham va tushunarli tasvirda yetkazib berish natijasida yana ham oson kechadi. O’qituvchi darslarni olib borishi jarayonida ko’plab taqdimotlarga murojaat qiladi. Taqdimotlar orqali matn ko’rinishidagi, katta hajmdagi ma’lumotlarni ixcham shaklda ifodalash imkoniyatini beruvchi “vizual vositalar” - grafik organayzerlardan foydalanishi katta samara beradi.²

Grafik organayzerlarning adabiyot darslaridagi o’rni va ahamiyati, ularning o’quvchilar tafakkuriga ta’siri hamda ularni qo’llashning samarali yo’llari tahlil qilinadi. Tajriba va nazariy asoslar uyg’unligida dars jarayonini jonlantirishga xizmat qiluvchi bu vosita, pedagogik amaliyotda qanday natijalar berishi mumkinligi haqida fikr yuritiladi. Zamonaviy ta’lim jarayoni o’quvchini passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantirishni, bilimlarni tayyor holatda emas, balki o’z mustaqil izlanishi, tahlil va mulohazasi orqali egallashini taqozo etmoqda. Bu jarayonda ko’rgazmali, vizual usullar muhim rol o’ynaydi. Grafik organayzerlar esa aynan shu vazifani bajaruvchi samarali vositalardan biri sifatida pedagogik amaliyotda keng qo’llanilmoqda.

Grafik organayzer - bu ma’lumotlarni vizual tarzda joylashtirishga xizmat qiluvchi sxematik shakldagi metodik vosita bo’lib, unda asosiy tushunchalar, faktlar va ularning o’zaro bog’liqligi aniq va sodda ko’rinishda ifodalanadi. Ular o’quvchilarga matnni tahlil qilish, asosiy g’oyalarni ajratish, voqealar ketma-ketligini

¹ Qozoqboy Yo’ldosh, Muhayyo Yo’ldosh. O’zbek adabiyotini o’qitish metodikasi. „Shafoat nur fayz”. Toshkent, 2023. 79-b.

² Nabijonov Y. Ona tili ta’limida grafik organayzerlardan foydalanish texnologiyalari. Ped. Fan. Fals. Dokt. PHD. Diss. Avtoref. Namangan- 2024. 12-b.

aniqlash, sabab-oqibat munosabatlarini ko‘rish imkonini beradi. Ayniqsa, adabiyot fanida obrazlar, syujet, muallif pozitsiyasi kabi murakkab elementlarni idrok etishda grafik yondashuvlar katta samara beradi. Bugungi adabiy ta’limda grafik organayzerlarning ko‘plab turlari amaliyotda keng qo‘llanilmoqda. Dastur va reja, eng asosiysi o‘quvchi bilan jonli sharoitga ko‘ra, ularning mazmuni o‘zgarishi mumkin. An’anaviy tarzda foydalanilayotgan grafik organayzerlarni quyidagicha tasniflash mumkin:

Ma’lumotlarni tarkiblash va tarkibiy bo‘lib chiqish, tushunchalar o‘rtasidagi aloqa va o‘zaro bog‘liqlikni aniqlashga mo‘ljallangan grafik organayzerlar :	Ma’lumotlarni tahlil qilish, solishtirish va taqqoslash usuli va vositalari.	Muammolarni aniqlash, uni hal etish, tahlil qilish va rejalashtirish usullari va vositalari:
„Klaster”, „Toifalash” jadvali, „Insert”, „B.B.B”. jadvali, Konseptual jadval, kabilar.	„T” jadvali, Venn diagrammasi va boshqalar.	FSMU, „Nima uchun?”, „Baliq skeleti”, „Piramida”, „Nilufar guli”, sxemalari, „Qanday?” ierarxik diagrammasi

Yuqoridagi tasnifda keltirilgan „Klaster”, Konseptual jadval, „Toifalash” jadvali, „Venn diagrammasi”, „FSMU”, „Baliq skeleti”, „Nima uchun?” kabi grafik organayzerlarni adabiyot darslariga maqsadli tarzda tatbiq etish o‘quvchilar uchun murakkab va yirik hajmli ma’lumotlarni o‘zlashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, dars jarayonini tashkil etishda o‘qituvchi, albatta, o‘quvchilarning dunyoqarashi va fikrlash doirasini rivojlantirishni ham hisobga olgan holda topshiriqlar tayyorlaydi. O‘quvchini fikrlashga chorlaydigan mashq turlari ko‘p. Biroq, ularning orasida eng samarali texnologiyalardan biri FSMUdir. Bunday texnologiya qo‘llanilganda, o‘qituvchi har bir o‘quvchining o‘tilgan yoki o‘tilayotgan mavzu yuzasida qanday fikrlarga ega ekanligini, o‘z fikrini umumlashtirish va xulosa qila olish darajasini nazorat qila oladi. Bu usulni har bir adabiyot darsida turli ko‘rinishlarda qo‘llash mumkin. Ayniqsa, yuqori sinf o‘quvchilarida qo‘llash ularning og‘zaki va yozma nutqini rivojlantiradi, dunyoqarashini kengaytiradi.

Masalan. 9- sinf adabiyot darsligida berilgan **Sharof Boshbekovning „Temir xotin”** jiddiy komediyasi uchun bu turdagi topshiriqni qo‘llash dars jarayoniga o‘quvchini yanada jalb qiladi.

Jadvalni to‘ldirish uchun o‘qituvchi o‘quvchilarga aqliy hujum savollari beradi:

1. „Temir xotin” sizningcha, qanday asar?

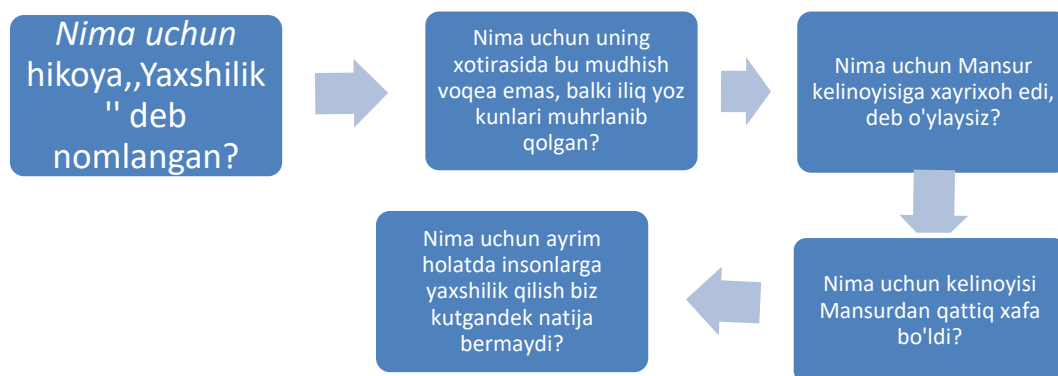
2. Asarda eng hajv ostiga olingan, ammo og'riqli holat yoki xususiyat nima?

3. Asarni yana boshqa qanday nomlar atash mumkin (o'zingiz tanlagan nomni dalilllang).

Fikr	„Temir xotin” jiddiy komediyasi o'zida og'riqli nuqtalarimizni hajv orqali aks ettirganligi bilan xarakterlidir.
Sabab	Chunki bu asarda XX asrdagi o'zbeklarning achchiq hayoti ko'rsatilgan.
Misol	Masalan. Asardagi Qo'chqor obrazi. U o'zini hayotdan mamnun ko'rsatadi, ammo „yaralari toshga aylangan”.
Umumlashtirish	Aslida, „Temir xotin”lar yo'q edi. Temir hukumat o'zidek mustahkam siyosat yuritgani uchun fuqaro ham temirga aylanishga majbur bo'ldi.

Bir so'z bilan aytganda, FSMU muammolarni aniqlash, ularning kelib chiqish sabablarini o'rganish, tahlil qilishda samarali vositalardan hisoblanadi. Ayni muammoni aniqlash, tahlil qilish va uni hal etishga qaratilgan usullardan biri bu **"Nima uchun?"** tahliliy jadvalidir. Ushbu usul muammoning dastlabki sabablarini topish, sababiy bog'liqliklarni tushinish, muammoni chuqur tahlil qilish va unga yechim topish yo'llarni izlashga qaratilgan samarali usullardan biridir. Bu orqali o'quvchilarning jodiy va tahliliy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish mumkin. Dastlab, o'quvchilar "Nima uchun?" Sxemasini tuzish qoidasi bilan tanishadilar. O'qituvchi yoki o'quvchilar tomonidan muammo yoki savol aniqlanadi, keyin savol beriladi: Nima uchun bu holat yuz berdi? O'quvchilar o'z fikrlarini bildiradilar, ularning fikrlariga qarata yana Nima uchun? so'rog'i beriladi va shu tariqa sabablar zanjiri davom etadi toki dastlabki savolning ildizi va yechimi topilmaguncha. Olingan javoblar jadval ko'rinishida yozib boriladi. Asosiy sabab aniqlangach, muammoni bartaraf etish bo'yicha takliflar ishlab chiqiladi. Yechimlar yozma yoki og'zaki tarzda taqdim etiladi.

6-sinf adabiyot darsligida berilgan Odil Yoqubovning "Yaxshilik" hikoyasi bo'yicha „Nima uchun” metodiga savollar namunasi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, adabiyot darslarini samarali tashkil etuvchi, o'quvchilarni faol va ijodiy fikrlashga undovchi innovatsion yondashuvlardan

biri- grafik organayzerlardir. Tajriba va amaliyot tatbig'i shuni ko'rsatadiki, grafik organayzerlar nafaqat darsdan ko'zlangan maqsadga, balki o'quvchilarning mustaqil va ijodiy fikrlash, nazariy tushunchalarni tartibli hamda tizimli ravishda o'zlashtirish ko'nikmalarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Grafik organayzerlar adabiyot darslarida o'quvchilarga nafaqat matnni yaxshiroq anglash, balki ijodiy tafakkur, fikrni strukturali va aniq ifodalash imkoniyatlarini yaratadi. Dars jarayonida o'quvchilar asarni chizmalar, diagrammalar yoki jadvallar orqali tahlil qilish orqali o'z bilimlarini mustahkamlashadi va yangi bilimlarni samarali o'zlashtiradilar. Bu metod ayniqsa murakkab adabiy asarlarni o'rganishda samarali bo'lib, o'quvchilarga matnni nafaqat yod olish, balki chuqur tushunish imkonini beradi. Shuningdek, grafik organayzerlarning adabiyot darslarida qo'llanilishi o'qituvchilarga o'quvchilarni faollashtirish, darslarni interaktiv tarzda o'tkazish va o'quvchilarning didaktik va estetik tafakkurini rivojlantirish imkoniyatini yaratadi. Bu metodik yondashuv o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida samarali o'zaro aloqani mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirzayeva Z va boshqalar. Adabiyot: Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 6-sinfi uchun darslik. Yangi nashr. Toshkent- 2022.
2. Nabijonov Y. Ona tili ta'limida grafik organayzerlardan foydalanish texnologiyalari. Ped. fan. fals. dokt. (PhD). Diss. Avtoref. Namangan- 2024.
3. Qozoqboy Yo'ldosh, Muhayyo Yo'ldosh. O'zbek adabiyotini o'qitish metodikasi. „Shafolat nur fayz“. Toshkent, 2023.
4. Yo'ldoshev Q. va boshqalar. Adabiyot: Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 9-sinfi uchun darslik. „O'zbekiston“ NMIU. Toshkent- 2019.

ISAJON SULTONNING HIKOYACHILIKDAGI MAHORATI

Saxibova Mubinaxon Ilyosjon qizi

QDU. Filologiya fakulteti. O'zbek tili va adabiyoti ta'lim yo'nalishi 1-bosqich
magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy o'zbek adabiyotining yetakchi vakillaridan biri bo'lgan Isajon Sultonning hikoyachilik mahorati "Otamga nimadir bo'ldi" hikoyasi misolida tahlilga tortilgan. Maqolada muallifning badiiy uslubi, psixologik tasvir yaratish mahorati o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Isajon Sulton, hikoya, badiiy mahorat, bolalik dunyosi, ramzlar, obraz, uslub, til, kompozitsiya, sujet, g'oya, ota-bola munosabatlari, oilaviy qadriyatlar

Аннотация: В статье анализируется мастерство рассказчика Исажона Султана, одного из ведущих представителей современной узбекской литературы, на примере рассказа «Что-то случилось с моим отцом». В статье исследуется художественный стиль автора и его мастерство в создании психологических образов.

Ключевые слова: Исажон Султан, рассказ, художественное мастерство, мир детства, символы, образ, стиль, язык, композиция, тема, идея, отношения отца и ребенка, семейные ценности.

Annotation: This article analyzes the storytelling skills of Isajon Sultan, one of the leading representatives of modern Uzbek literature, using the story "Something Happened to My Father". The article studies the author's artistic style and skill in creating psychological images.

Keywords: Isajon Sultan, story, artistic skill, childhood world, symbols, image, style, language, composition, subject, idea, father-child relationships, family values

"Adabiyot xalqning yuragi, elning ma'naviyati ko'zgusi. Bugungi murakkab zamonda odamlar qalbiga yo'l topish, ularni ezgu maqsadlarga ilhomlantirishda adabiyotning ta'sirchan kuchidan foydalanish kerak"¹.

XX asrning 90-yillari oxirida O'zbek adabiyotiga N.Eshonqul, L.Bo'rixon, Sh.Bo'tayev, U.Hamdani, N.Otaxonovlardan iborat yangi bir yozuvchilar avlodi kirib keldi. Bu avlod jahon adabiyotida ro'y berayotgan yangilanish jarayonlari bilan birga qadam tashlab, milliy nasrimiz an'alarini yangiladilar. Milliy adabiyotga modernistik, postmodernistik tamoyillarni, yangilangan janr, obraz, uslub va kompozitsion shakllarni olib kirdilar. Isajon Sulton asarlari ham aynan shu yangi

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий боғида барпо этилган Адиблар хиббонининг очилишида сўзлаган нутқи. / Халқ сўзи, 2020, 21 май, №106 (7608).

avlod ijodiy doirasiga tegishlidir. Adib “Bibi Salima”, “Shamolli kecha”, “Qo’riqchi”, “Ozor”, “Bog’i Eram”, “Qismat”, “Ayriliq”, “Farishta” singari hikoyalari bilan minglab kitobxonlarning qalbidan o’rin olgan. “Qismat” hikoyasi AQSHning Chikago shahrida bo’lib o’tgan xalqaro adabiyot konkursda g’olib deb topilishi bu nafaqat adibning, balki o’zbek adabiyotining ham katta yutug’i sanaladi. Isajon Sulton o’zining hayotiy mazmunga ega hikoyalari, o’tkir ijtimoiy muammolarni ko’tarib chiqqan qissa va romanlari bilan kitobxonlar qalbiga yo’l topdi. “Isajon Sultonning aksar hikoyalarida inson va uning ma’naviy bisoti, umuminsoniy qadriyatlar, milliy qadriyatlar, oilaparvarlik kabi fazilatlar o’zaro mujassamlashtirilib beriladi va katta umumlashma mavzularni yoritishga turtki bo’ladi. Adabiyotning yuksak namunalari bo’lgan bu hikoyalar o’z davrining buyuk ruhiy yilnomalarigina bo’lib qolmay, eskirmas va nuramas tarbiya vositasi ham sanaladi”. [4. 34-bet]

“Yozuvchi qahramonlar taqdirini, hayotdagi chigalliklarni shunchaki ifoda yetish bilan cheklanmaydi, balki hayotning ma’nosini chaqishga intiladi”. Ushbu ta’rif Umarali Normatov tomonidan Pirimqul Qodirov ijodiga nisbatan bildirilgan bo’lishiga qaramay, u bizning nazarimizda Isajon Sulton ijodiga ham taalluqliligi bilan ahamiyatli. Yozuvchi ijodida ham qahramonlar masalasi shunchaki ifodalanilmaydi. U ramzlar, tabiat tasviri orqali qahramonlarning ruhiy holatini ochishga va bu orqali hayotning ma’nosini chaqishga intiladi. Hikoyalarining asosiy mohiyati va tagzamidida insonni komillika yetaklovchi fazilatlar va insoniy tuyg’ularning uyg’unlashganini ko’ramiz. Kitobxon his-tuyg’ulariga ta’sir eta oladigan, mulohazaga chorlovchi, samimiyatga yo’g’rilgan o’zbek xalqining hayotidan olingan “Otamga nimadir bo’ldi” hikoyasi muallifning badiiy mahoratini namoyon etuvchi yuksak ijod namunalardan biridir. Hikoya tili soda va ravon, o’qilishi va tushunilishi oson. Asar markazida otasini sog’inayotgan 6 yoshli bola obrazi turadi. Jussasi judayam kichkina, ammo gap-so’zlari, o’y-xayollari, xatti-harakatlari bilan yoshiga nisbatan ancha “katta” bo’lib qolgan bu bolakayning ichki kechinmalari, o’ylari, orzulari muallif tomonida samimiy va ishonarli tarzda ifodalagan.

Jabbor Eshonqulov “Inson ruhiyati juda keng olam bo’lib, undagi hissiyot va tuyg’ular ikki xil shaklda o’zini namoyon etadi. Birinchisi, anglangan, ma’lum mantiqqa bo’ysungan tashqi dunyoga nisbatan o’zining qat’iy xulosa va yo’nalishiga ega tuyg’ular. Bu tuyg’u insonning jamiyatga, odamlarga, atrof muhitga munosabati va bular haqidagi ma’lum tushunchaga ega bo’lgan qarashlarni ifodalaydi. Bularning barchasini sintez qilib beradigan, ya’ni ong bevosita ishtirok etadi. Ikkinchisi, ong osti hislari, ongga qalqib chiqmagan, lekin inson ruhiyatida doimo mavjud, tashqi dunyo bilan tinimsiz aloqa qilib turuvchi hislar. Bu hislar inson harakati, ruhiyatining

asosini tashkil etadi”² deb yozadi. Ayni shu holat “Otamga nimadir bo’ldi” hikoyasida kuzatiladi. Adib murg’ak bolakayning holatini, uning fikrlash tarzini, hissiy kechinmalarini chuqur tahlil qilib, kitobxonni bolaning ruhiy dunyosiga olib kiradi. Bolaning samimiy va sodda dunyoqarashi, otasiga bo’lgan kuchli muhabbati quyidagi jadvalda asardan olingan iqtiboslarda aks etadi:

His-tuyg’u	Hissiy kechinma ifodasi
Himoyasizlik hissi:	Onam bilan yerlarni chopib ekin ekmoqchi bo’ldik, bir suv kelsa, bir kelmadi, hammayoqni o’t bosdi, ammo ekin bitmadi. Sizsiz baraka ketib qoldi. Akam borib suv ochib kelar bo’ldi, uch-to’rt kun urindi, birov suv bermadi... Qo’shni suvni o’ziga burib oldi, makkalarimiz suv icholmay rangi ketdi.
Achinish hissi	Onam non yopsa, nonlari oqib-qiyshayib ketyapti-ku? Ovqat qilsa tuzi sho’r-ku? Tuz-namagini totganida ko’zini yoshi oqib qozonga tushganini necha marta ko’rdim-ku? Ovqatlarni ta’mi ham o’zgarib qoldi, yesam, lazzati yo’q. Har narsadan ta’m ketib qoldi.
Mas’uliyat hissi:	“Uydagi bor tartib otam tufayli edi. O’zi uzoqda bo’lsayam begona qushlar ekinga kelmas edi. Endi esa, ko’ryapsanmi, juxorilarni yovvoyi qushlar bosdi. Menimcha, otamga bir nima bo’ldi. Jon aka, sen kuchlisan, otamning o’rnidasan, o’rtoqlaring bilan chiqib ketib qosh qorayganda qaytguncha ro’zg’orga qarasang-chi. Axir, otamga bir nima bo’ldi!”
Sog’inch hissi:	Endi kelaqoling, jon ota, kelmasangiz sira bo’lmaydi... ketganingizga qancha bo’ldi-yu! Kelaqoling, otajon. Yelkangizga minib olay, ko’kdagi yulduzlarga qo’lim yetadigan bo’lsin, istaganimni bodroqday qilib uzib olaveray. Yulduz nimasi, Oyga ham qo’lim yetar bo’lsin.
Umid hissi	Siz kelsangiz, daraxtlarimiz dunyoni mevasini tugadi, bozorga opchiqib sotaveramiz-sotaveramiz, axiyri boyib ketamiz. Siz kelsangiz, yerimiz mo’l-ko’l hosil beradi, ularni qoplab bosib qo’yamiz. Sigirimiz olamjahon sut-qaymoq beradi. Uy ham qaddini ko’taradi, ko’kragini kerib savlat to’kib turadi.
Qo’rquv hissi	Tevarakda chiyabo’rilarning ulishi eshitilyapti, yuragim orqaga tortib ketyapti.

² Эшонкул Ж. Фольклор: образ ва талқин. – Қарши: «Насаф», 1999. – 130 б.

Ishonch-E’tiqod	 yulduzlarni jivirlashini... Ularning ortida Xudo bor. U juda mehribon, o’sha joylardan turib yer yuzini kuzatadi. Hozir otamni izlab chiqqanimni ham ko’rib turibdi, yo’limizni ko’rsatsayam ajabmas...
------------------------	---

Bu hikoyada bolaning otasizlik dardi, tabiatning ramziy tilida ifodalangan oilaviy inqiroz badiiy mahorat bilan talqin qilingan. Hikoyada otasizlik nafaqat oilaviy, balki ijtimoiy muammo sifatida ham ko’rsatilgan. Isajon Sulton “Otamga nimadir bo’ldi” hikoyasida yorqin va ishonarli obrazlar yaratishga muvaffaq bo’lgan. Bolakay obrazi uning samimiy va sodda dunyoqarashini, otasiga bo’lgan kuchli muhabbatini aks ettiradi. Ota obrazi oila tashvishlari bilan yashaydigan, farzandlariga mehribon inson sifatida ko’z o’ngimizda namoyon bo’ladi. Hikoyada oilani boqish uchun otaning uzoq safarga ketishi, oila a’zolarining iqtisodiy qiyinchiliklari, oilaviy qadriyatlarning ahamiyati kabi ijtimoiy muammolar tasvirlangan. Adib har bir ijtimoiy muammoning o’zbek jamiyatidagi o’rnini, insonlar psixologiyasiga ta’sirini tahlil qilib, hikoyaning g’oyaviy-badiiy qimmatini oshiradi. Bolaning otasizlik dardi, tabiatning ramziy tilida ifodalangan oilaviy inqiroz va migratsiya kabi dolzarb ijtimoiy muammolar badiiy mahorat bilan talqin qilingan.

Xulosa o’rnida shuni aytish mumkinki, muallif bu hikoya orqali inson va tabiatning o’zaro bog’liqligini, otasizlik nafaqat oilaviy, balki ijtimoiy muammo ekanligini yorqin va ishonarli obrazlar orqali tasvirlab bergan. Bolakay obrazi uning samimiy va sodda dunyoqarashini, otasiga bo’lgan kuchli muhabbatini aks ettiradi. Bola uchun otasining yo’qligi nafaqat oilaviy bo’shliq, balki butun atrof-muhitning o’zgarishidir. Asardan chiqargan xulosam farzand uchun ota-onaning borligi davlat va ularsiz hayot muvozanatsiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий боғида барпо этилган Адиблар хиёбонининг очилишида сўзлаган нутқи. / Халқ сўзи, 2020, 21 май, №106 (7608).
2. Isajon Sulton. Bog’i eram qissa va hikoyalari. - Toshkent: Sharq, 2015.- B.87.
3. Жаббор Эшонкулов. Фольклор: образ ва талқин. – Қарши: «Насаф», 1999. – 130 б.
4. Qozoqboy Yo’ldoshev, Muhayyo Yoldosheva “Badiiy tahlil asoslari”. T.: “Kamalak”. 2016. – 464

SHUKRULLONING "KAFANSIZ KO'MILGANLAR" ROMANIDA SURGUN MASALASI

Saidakbarova Muqaddas Muhammadrahimovna

Qo'qon DU, dotsent

mukaddassaidakbarova@gmail.com

Robiyaxon Sobitova Salohiddin qizi,

Qo'qon DU, iqtidorli talaba

robiyaxonsobitova04@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada o'zbek adabiyotining atoqli adibi Shukrullo Yusupov hayoti va ijodiy faoliyati, ko'plab ziyolilar qatori o'tgan asrdagi qatag'on siyosatining qurboniga aylanganligi, surgun yillarining og'ir dahshati "Kafansiz ko'milganlar" avtobiografik romani asosida yoritib beriladi. Surgunning butun bir millatlar boshiga solgan fojeariy qismati haqida fikr yuritiladi.

Annotation: the article highlights the life and creative work of the outstanding writer of Uzbek literature Shukrullo Yusupov, the fact that he was not invaluable from the politics of repression in the last century, the harsh horror of the years of Exile is highlighted based on the autobiographical novel "buried without shrouds". There is a reflection on the tragic part of the exile that he put on the head of a whole nation.

Annotatsiya: V statye rasskazyvayetsya o jizni i tvorcheskoy deyatelnosti vydayuyshyegosya uzbekskogo literatora Shukrullo Yusupova, o repressionnoy politike proshlogo veka, o tyazelom ujase let ssylki na osnove avtobiograficheskogo romana "poxoronennyye bez Plachaniya". Razмышlyayetsya o tragicheskoy chasti izgnaniya, kotoraya postigla syelnye narody.

Kalit so'zlar: Shukrullo Yusupov, qatag'on, surgun, millatchilik, "Kafansiz ko'milganlar", avtobiografik roman, mustabid tuzum

Keywords: Shukrullo Yusupov, repression, exile, nationalism, "buried without shrouds", autobiographical novel

Klyuchevyye slova: Shukrullo Yusupov, repressii, ssylka, nasionalizm, "poxoronennyye bez placha", avtobiograficheskiy roman, despoticheskiy rejim

O'zbek adabiyotining taniqli vakillaridan biri, iste'dodli shoir, nosir, dramaturg, publisist va tarjimon sifatida o'zbek adabiy-badiiy merosida o'zining salmoqli ijodiy faoliyati bilan alohida o'ringa ega bo'lgan Shukrullo Yusupovning umr manzarasi ijodiy olamiga monand - sabr, ilhom va iztiroblar bilan to'la bir umid yo'li bo'ldi. Adib qariyb bir asrlik hayoti mobaynida to'qson to'qqiz bahorni qarshi oldi. Shukrullo Yusupov 1921-yilning 2-sentyabrida Toshkent shahrining Shayxontohur dahasida tug'ilgan. Maktab ta'limidan so'ng pedagogika bilim yurtida, Nizomiy nomidagi

Toshkent Davlat pedagogika institutida, Davlat universiteti qoshidagi aspiranturada tahsil olgan. Kasbiy faoliyati davomida turli gazeta va jurnallarda, nashriyotlarda ishlab, o'qituvchilik ham qildi, Yozuvchilar uyishmasida adabiy maslahatchi sifatida ish olib bordi.

Adib shoir sifatida o'nlab she'riy to'plamlar va bir qancha dostonlar muallifi bo'lsa, nosirlikda o'zining qissa va romanlari, dramaturg sifatida o'zbek teatrlarda sahnalashtirilgan bir qancha dramalari, shuningdek, publisistik maqolalari bilan e'tiborga tushgan. Asarlari rus, arab, turk, ozarbayjon, qoraqalpoq, qozoq, qirg'iz singari qator tillarga tarjima qilindi.

Ijodkor Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Respublikasi Davlat mukofoti lauriati (1994). «Do'stlik» (1994) va «El-yurt hurmati» (1999) ordenlari bilan mukofotlangan. U O'zbekiston xalq shoiri (1981), O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi (1977), Hamza nomidagi Respublika Davlat mukofotlari bilan taqdirladigan.¹

Shukrullo ijodiy merosi:

T/r	Shakli	Asarlar nomi
1.	She'riy to'plam	“Birinchidaftar”, “Qalb qo'shiqlari”, “Hayot ilhomlari”, “Umrin boricha”, “Inson va yaxshilik”, “Inson — inson uchun”, “Bahor sovg'asi” (1962), “Yulduzlar”(bolalarga bag'ishlangan)(1964), “Zarralar”(ruboiylar to'plami) (1973), “Suyanchiq” (1977), “Yashagim keladi” (1978), “Sening baxting”
2.	Doston	“Chollar”(yangi yerlarni o'zlashtirishga kirishgan zamondoshlari obrazini yaratgan), “Rossiya”, “Ikki qoya”, “26-tong otari”
3.	Roman	“Kafansiz ko'milganlar” (1989) xotira-romani, “Tirik ruhlar” (1999) (Ubaydulla Xo'jayev to'g'risidagi roman-xronikasi)
4.	Qissa	“Javohirlar sandig'i”(1983)
5.	Drama	“Xatarli yo'l”, “Tabassum o'g'rilari”(1977), “O'g'rini qaroqchi urdi” (1984)
6.	Tarjima asarlar	Karlo Gotssining “Baxtiyor gadolar” pesasi, Sh. Petyofi, T.Shevchenko, Q.Quliyev asarlari
7.	Publisistika	“Qasosli dunyo” (falsafiy maqolalar to'plami)

Siyosatning qora dahshati boshqa yozuvchi, shoirlar, ijodkorlar, umuman, ziyoli qatlam vakillari qatori Shukrulloning hayotida ham o'zining ayanchli ta'sirini ko'rsatmay qolmadi. 1951 yilda O'zbekiston davlat nashriyotida ishlab yurgan payt

¹ <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/o-zbek-ziyolilari/shukrullo-1921>

“millatchilik” va “sovetlarga qarshi targ‘ibot qilganlik”da ayblanib, hibsga olinadi va 25 yillik qamoq jazosiga mahkum etiladi.

“Bordiyu kimdir menga bu ko‘rgiliklar biron payt ota-onangning dilini ranjitganing, ozor berganing uchun desa, ularning oyoqlariga yiqilib tavba-tazarro qilishga, hatto har qanday jazoga ham rozi bo‘lardim. Ammo o‘z vatanim, xalqimga aslo xiyonat qilgan emasman! Agar shundoq bo‘lganda o‘limimga rozi edim”², - deya yozadi adib.

Tergov jarayonida adibga turli xil be‘mani tuhmatlardan iborat ayblar qo‘yilib, uni imzo qo‘yishiga, iqror bo‘lishiga majburlanadi. Bulardan ayrimlarini ijodkor o‘zining “Kafansiz ko‘milganlar” nomli avtobiografik romanida shunday eslaydi: “Men xalq dushmani, ashaddiy millatchi, sovetlarga qarshi harakatlari uchun qamalib ketgan Abdulla Qodiriy, Cho‘lpon, Usmon Nosirlarning millatchilik, hayotimizdan nolishdan iborat, pessimistik asarlarini sevib o‘qib, ularning millatchilik, sovet davlatiga qarshi, tuhmatdan iborat g‘oyalarini o‘tirishlarda tanishlarim orasida bilim yurtida o‘qigan davrimdan targ‘ib qilib kelganman” kabi mutlaqo tuhmatdan iborat, o‘ylab topilgan uydirmalardan iborat gaplarni o‘qidim.”³

Jazoni Sibirdagi lagerlarda o‘tagan Shukrullo Stalin o‘limidan so‘ng ozod etiladi va oqlanadi. Yillab ma‘naviy va ruhiy, jismoniy qiynoqlarda ezilgan, dunyoda adolat bir kuni, albatta, qaror topishiga ishonib, turli qamoq va lagerlarda surgunlik va tutqunlikka sabr qilib kelgan shoir o‘z ona vataniga qaytganidan so‘ng, ruhiy tushkunliklar ta‘siriga qaramasdan o‘zining ijodkorlik faoliyatini to‘xtatib qo‘ymaydi, aksincha, lirika bilan bir qatorda nasriy va dramatik janrlarga ham qo‘l uradi. Turkiston ziyolilarining ayanchli taqdiri, qorong‘u kunlari, darbadarlik va sargardonlikda, surgun yillaridagi og‘ir mehnat sharoitida, xo‘rlilik va jabr- zulmlar iskanjasida kechirgan azob-uqubatli hayotiga sabab bo‘lgan Sovet hukumati siyosati, uning “millatchi”, “bosmachi”, “vatan xoini”, “chet el josusi”, “xalq dushmani” kabi asossiz “unvonlari” ga musharraf bo‘lgan XX asr ma‘rifatparvar ziyolilari va ularning keyingi avlodi hisoblangan 30 - 40 - yillarning adabiy vakillari, zamonaning “beayb aybdorlari” hisoblangan siyosat qurbonlari, ularning yaqinlari, farzandlarining qora kechmishiga shunchaki ko‘z yummasligi, bu davrning asl yuzini ko‘rsatib berishni o‘zining kasbiy burchi ekanligini anglagan Shukrullo o‘z boshidan kechirgan voqealari asosida bir asar yaratishni ko‘ngilga tugadi va yillar o‘tib bu maqsadini amalga oshiradi. Yozuvchi ushbu asarini 1951-yilda yozishni boshlaydi va 1989-yilda “Kafansiz ko‘milganlar” nomi ostida o‘z taqdiri misolida avtobiografik romanni yozib tugallaydi. Yurtimiz mustaqillikka erishgachgina, 1991-yilga kelib, roman “Adabiyot va san‘at” nashriyotida chop etiladi. “Kafansiz ko‘milganlar” asari Şuayip Karakaş tomonidan turk tiliga tarjima qilinadi.

² Shukrullo. Kafansiz ko‘milganlar. Toshkent:Yangi asr avlodi,2020.11-b.

³ Shukrullo. Kafansiz ko‘milganlar. Toshkent:Yangi asr avlodi,2020.50-b.

Asar so‘zboshisida roman haqida shunday deyilgan: “Boshidan o‘tkazgan qiyinchiliklarini, to‘g‘rirog‘i, xo‘rliklarini eslash insonni yana bir karra og‘ir azobga ro‘baro‘ qiladi. Uni yozish esa... Qatag‘onlik davri tasviri, undan ham og‘iri - o‘zining «xalq dushmani» deb ayblanishi haqida yozish, mahbusligini eslash, qamoq voqealari, lager hayoti, so‘zsizlik... bularning haqqoniy tasviri Shukrulloning «Kafansiz ko‘milganlar»ida yaqqol ifodalangan. Asarning yana bir ahamiyatli jihati - uning mazkur mavzudagi yagona asarligida. Ushbu xotira-roman o‘quvchiga qatag‘on davri haqida tirik lavhalarni namoyish etadi.”⁴

Bu romanda Turkiston ziyolilarining, umuman, Turkiston xalqining eng qorong‘u kunlari haqida hikoya qilinadi:

„Bu asar ozod Turkiston yo‘lida qizillarning o‘qlariga nishon bo‘lgan „Kafansiz ko‘milganlar“ - „Tirik ruhlar“ - Mahmudxo‘ja Behbudiy, Cho‘lpon, Abdulla Qodiriy, G‘ozi Yunus o‘g‘li, Usmon Nosir, Ubaydulla Xo‘jayev kabi ma’sum va mazlum millionlarning aziz xotiralariga bag‘ishlanadi...”

Romanda qatag‘on davrining dahshati bir necha odamlar taqdiri asosida yoritib beriladi. Sobiq ittifoqi rahbarlarining xalq orasida har qanday erkin fikrli, o‘qimishli, so‘z erkinligiga ega, mustaqillik va erkka intiluvchi ilm ahllarining ildizini quritish, millatni qoloqlikka, erksiz tobe‘likka, millatni butun boshli o‘tmishi, tarixidan mosivo qilish yo‘lida o‘ylagan rejalarini bir ma’noda amalga oshirganligi, shuningdek, adolatsiz tuzumning insonlarning qon-qonigacha singitib yuborgan ishonchsizlik, umidsizlik hissi, loqaydlik, beparvolik, zo‘ravonlik, xoinlik kabi illatlari kishilar kechmishi zamirida o‘z ifodasini topadi. Roman davomida asli haqiqat, adolat nima-yu kimlar haq, kim nohaqligi, kimlar adolatga munosibligi-yu, lekin qay ahvolda qolgani, hammasi ham so‘zlangani kabi chin, ko‘rilgani kabi to‘g‘ri bo‘lmasligi haqidagi muallifning qarashlari bayon etiladi.

Yozuvchi romanda shunday yozadi:

“ - Abdulla Qodiriy, Usmon Nosir degan yozuvchilarni eshitganmisan? Fayzulla Xo‘jayev, Akmal Ikromovdek buyuk rahbarlarni-chi? Ularni kim otgan? Nega? Bilasanmi?.. Mana yoningda o‘tirgan Shukrullo «xalq dushmani» bo‘lib, necha yilga hukm qilingan, necha yil qamoq lagerlarida o‘tirib chiqqan, bunga ham ishonmaysanmi? Bir necha o‘limlardan qanday qilib qolgani, xo‘rliklarini eshitganmisan?

Yigit yelka qisdi.

Nahotki hozirgi bu avlod buyuk iste’dod, bilim sohiblari bo‘lgan bobolarining vatanga, xalqiga xoinlikda ayblanib otilganiga ishonib kelgan bo‘lsalar! O‘tirganlardan biri bu avlod qonli tarixini bilib qo‘ysin, gapiring, degandek menga qaradi. Aytib bering, deyish oson. Har qanday dahshatli, fojiali voqealarni ham ertak eshitgandek

⁴ Shukrullo. Kafansiz ko‘milganlar. Toshkent:Yangi asr avlodi,2020.5-b.

eshitish mumkin. Ammo qamoqlarda tilka-pora bolgan bu yurak, qaqshagan bu asablar tuhmat va haqoratlar azobini qayta xotirlashga endi bardosh bera olarmikanlar!⁵

Asar davomida muallif keltirib o‘tgan obrazlarning har biri real voqeliklarga asoslangan, haqiqatda mavjud shaxslar bo‘lib, muallif bilan bir davrda yashab o‘tgan tarixiy shaxslar timsoli sifatida gavdalanadi. Roman markazidagi bosh qahramon muallifning o‘zi va uning atrofidagi epizodik obrazlar: yaqinlari, oila a‘zolari, surgun yillarida ma‘lum sabablarga ko‘ra muallif bilan hamsuhbat bo‘lgan shaxslardir. Roman boshida muallifni tergov uchun qamoqqa olib o‘zining aybsizligini o‘ylab, bu adolatizliklar uning yoshlik chog‘laridanoq sodir bo‘lib kelishi, esini taniganidan buyon xavf-xatar ichida hayot kechirishi, mahallasining Mamanbey ismli g‘alamis “ayg‘oqchi komissiyasi” sababli otasining ayblov bilan olib ketilishi, bu kimsa ko‘plab beayb kishilarning qamalishiga, quloq qilinishiga, surgun bo‘lishiga sabab bo‘lgani va oxir oqibat o‘zi ham urush yillarida “ortiqcha zoborniy olib sotish”da aylanib qamalishi va qamoqda necha xo‘rlilar bilan o‘lib ketganligini yodiga oladi. Uyida yig‘i - faryodlari bilan qolgan xotini va farzandlari, opasi haqida, ularning kelajagi haqida qayg‘urar ekan, xotining bolalik chog‘larida ham dunyodan ro‘shnolik ko‘rmagani, olti yoshida otasi quloq qilinib, uzoq bir shaharga oilaviy surgun qilinganligi, u yerda ota-onasidan ayrilgani, hozir esa bu ayolning uch farzandi bilan yolg‘iz o‘zi qolganli, bunday ahvolga tushib ezilgan oilalar qanchadan qancha ekanligini o‘ylab, “qamoqdagi birdan bir hamrohi xayol” bilan dunyoning adolatsizligidan dardlashadi.

“Tergovchining, sen hayotimizdan nologansan, menga qayg‘uli she‘rlar yoqadi degansan, deb qo‘ygan aybnomasiga javoban bu gaplarim haqmi, tuhmatmi, mendan emas, yigirmanchi yillarning oxirida begunoh quloq qilinib, o‘z yurtidan judo bo‘lgan, xazondek to‘zib, 1932 - 1933-yillarda ochlikdan ko‘chalarda shishib o‘lganlardan so‘ra! Yo‘q, faqat bulardan emas, 1937-yillarda qatl etilgan minglab, millionlarning faryod urgan ruhlaridan, tirik yetim qolgan farzandlaridan so‘ra, ular rozimikan? - degim kelardi. Ammo aytib bo‘larmidi? Bordi-yu bu gaplarimga ishonmasang, bunday azob-uqubatlar, nohaqliklarni o‘z boshidan kechirgan xotinimdan so‘ra, degudek bo‘lsang - o‘sha kuni xotiningni ham xalq dushmani deb yoningga olib kelishlari muqarrar edi.”⁶

Qamalganlar orasida ilm ahllari, shoir va yozuvchilar, tanqidchi olimlar aka-uka Abdurahmon, Abdunabi Alimuhammedovlar, Shuhrat, Mirzakalon Ismoiliiy, Meli Jo‘ra, shuningdek, o‘sha davrdagi Qozog‘iston gimni muallifi Qayum Muhammadxonovlar bilan birgalikda partiyaga jon-jahdi bilan yillab xizmat qilib kelgan, biroq qanaqadir ayblar qo‘yilib, shuncha mehnati evaziga umrining so‘ngini qamoqda, surgunlarda o‘tkazayotgan partiyaning keksa hodimlari, generallar, huquqshunoslar ham anchagina edi. Xususan, 50-60 yoshlardagi Raim ismli sobiq

⁵ Shukrullo. Kafansiz ko‘milganlar. Toshkent:Yangi asr avlodi,2020.12-b.

⁶Shukrullo. Kafansiz ko‘milganlar. Toshkent:Yangi asr avlodi,2020.24-b.

partiya xodimi, Tojixon Shodiyeva ismli ayol, kommunistik partiya aʼzosi toshkentlik Nasriddin Xoʻjayev, “Inqilobning birinchi yillaridayoq otilib chiqib partiyaga kirganlardan, Endi haqiqiy ozodlikka erishdik, butun orzu-umidlarimiz endi roʻyobga chiqadi, deb, yigirmanchi, ottizinchi yillarda joni-jahdi bilan jonbozlik koʻrsatganlardan. Mana endi yelkasida koʻrpa-yostiqlik bilan kirib kelib, men bilan zixi pachoq mis toboqda boʻtqa yemoqda”,⁷ muallifning xolasining oʻgʻli huquqshunos Ubaydulla Xoʻjayev, partiyadan baxt topaman deb xorlikda oʻlgan togʻasining oʻgʻli Bahovuddin “Jasadini olib kelishganda kiyimlarining choʻntagidan bitta besh soʻmlik, bitta uch soʻmlik gʻijimlangan pul chiqdi. Taʼna emas, axir tobutini oʻrashga uyidan 4 metr surp chiqmadi. Bobosi Zaynuddin maxsum oʻlganda tobutga yopilgan mallani xaloyiq tabarruk deb yirtish qilib olgan boʻlsa, tobutini butun shahar koʻtarib ketsa-yu, davlat xizmati uchun jonini ayamay, mol-u mulk, qarindosh - urugʻ demay xizmat qilgan bu odamni oʻz shahrida musofirdek mahallaning besh-oʻn odami olib borib joyiga tiqib kelsa!”

Shuningdek, ikkinchi jahon urishida mardlarcha ishtirok etib, oʻz fidoiyligini koʻrsatgan insonlarning “vatan xoini”, “josus” deb atalishi fojia edi. Jazoga hukm qilinganlar orasida aqlga sigʻmaydigan darajada ahmoqona ayblar bilan qamalganlar ham anchayin topilar edi. Masalan, qizil va qora xoʻrozni urishtirishayotgan paytda 70 yoshlarlardagi kekxa bir cholgʻa “Kimning xoʻrozi yengadi, qizilimi, oqimi, sen qaysi birining tarafdorisani?” - degan soʻroviga: “Koʻrinishdan qizilga qaraganda oqi zoʻrroq koʻrinadi, oqi yengadi, men oq tarafdoriman”, - degan gapni aytgani boʻlibdi. Uning bu gapidan tergovchi oʻzicha xulosa chiqarib: “Haqiqatan ham Xorazm shohi Junaydxonga mening xeshligim boʻlgani rost, shuning uchun ham men xoʻroz urishtirish paytidan foydalanib qizillardan, yaʼni sovet hukumatidan koʻra oq poshsho yaxshi edi, bir kunmas bir kun oq poshsho yengadi, demoqchi boʻlganman”, deb yozib, undan qoʻl qoʻyishni talab qilgan” ligi haqidagi aybnomalarni eshitib, kishi hayron boʻlmay iloji yoʻq.

Shuningdek, maktabdagi hali balogʻatga yetmagan bir bolaning siyosiy mahbus sifatida qamallishi, bunga sabab esa “Birdan bir dardkashim siyosiy ayb bilan qamalgan 20 yoshlar chamasidagi yigitcha boʻlib qoldi. Bu bechora qishloqi yigitning gunohi, xalq dushmani boʻlib qamalishiga sabab oʻrta maktabda shanbalik qilingan kuni Stalinning byustini bir joydan ikkinchi joyga qoʻyaman deb koʻtarib koʻrsa, nihoyatda yengil unnab, juda yengil ekan, kallasining ichi boʻsh ekan, degan bir ogʻiz toʻgʻri gapni aytgani boʻlibdi. Keyinchalik bir sabab bilan oralari buzilib qolgan maktabdoshlaridan qaysi biri bu gapni tegishli joylarga malum qilib, KGB qoshidagi maxsus komissiyaning qarori bilan xalqlar dohiysini masxaralash, unga tuhmatda ayblanib oʻn yil ozodlikdan mahrum etilibdi. Bu voqea yuz berganda u hali balogʻatga

⁷ Shukrullo. Kafansiz koʻmilganlar. Toshkent:Yangi asr avlodi,2020.59-b.

yetganmi, yetmaganmidi? Nahotki, bu bola shoʻrlikning Stalinda qasdi boʻlgan bolsa!”⁸. Mafkuraning chirkin “qatli om” sifati ayni oʻrinlarda ochib berilgan.

Shukrullo uchun qoʻyilgan yana bir ayblov yelpigʻich haqidagi aytgan latifasi boʻlib, kishini taajjublantirmay iloji yoʻq. Muallif kolxoz raisining uyiga sovgʻa tariqasida ikkita yelpigʻich olib boradi, rais uni ishlatayotganida sochilib ketadi va buni shoirga hazilomuz qilib aytib beradi. “Shuning uchun ertasiga yelpigʻich sotgan doʻkondorga uchrashib, voqeani aytdim. Gapimni eshitgan doʻkondor: - Aka, yelpigʻich sochilib ketgan bolsa, bizda ayb yoʻq, yelpigʻichni tuta bilish kerak, qani, qanday qildingiz, koʻrsating-chi, - deb soʻrab qoldi. Men yelpigʻichni olib oʻzimni qanday qilib yelpiganimni aytdim. U esa: - Mullaka, yelpigʻichni tutishni bilmaysiz, yelpigʻichni bunday tutmaydi. Sizga oʻxshab yelpigʻichni ochib yelpisa, albatta, sochilib ketadi, bu ahvolda sizga bir kunda oʻnta yelpigʻich ham kamlik qiladi. Yelpigʻich sochilib ketmasin desangiz, yelpigʻichni ochib mana bunday qilib qoʻlingizda tutib uni qimirlatmasdan kallangizni oʻzini ikki yoqqa qimirlatsangiz yelpigʻich sochilib ketmasdi... Ha, akajon, yelpigʻichni tuta bilish kerak, dedi jiddiy. Awaliga gapiga jiddiy quloq solib, keyinchalik bu andijonliklarning mehmonlarga qilgan hazili ekanini anglagach, rosa kulishdik. Choy quyib, hol-ahvol soʻrashdik”⁹. tergovchi bu voqeadan shunday xulosa chiqaradi: “«Men bu latifani toʻqib chiqarishimdan maqsad sovet davlati sifasiz mol chiqarib, xalqni aldash bilan shugʻullanadi, bu bilan men sovet savdo sistemasiga tuhmat qilmoqchi bolganman». Bunga nima deysiz! Sovet savdo sistemasiga tuhmat etish!”¹⁰

Bunday boʻlar-boʻlmas tuhmatlar bilan jazolashdan, oʻldirish, qamash, surgun qilishdan koʻzlangan maqsad millat odamlariga gapirish uchun soʻz bermaslik, ularni qoʻrquvda ushlab turish, oʻz dardini aytishga yoʻl qoʻymaslik, “baxtliman, qornim toʻq, ustim but” deyishga majburlash, har qanday “tili bor” kishini yoʻq qilish, xalqni ozodlik mafkurasi asosida birlashishdan toʻsish edi.

Muallif “Kafansiz koʻmilganlar” romanining muqaddimasida Navoiyning quyidagi baytlarini keltirib oʻtishi bejiz emas:

Navoiy gʻamga qoldi oʻz kalomi jonfizosidin,

Aningdekkim, yetar bulbulga mehnat oʻz navosidin.

Millat ziyolilarining boshiga yetgan mehnat-u gʻamlarga ham, albatta, ularning ziyodan bahramand boʻlgani, oʻz “kalom”lari bilan bu nurni xalqqa ham ulashmoqchi boʻlganliklari sabab boʻldi.

XX asr mustabid tuzimida hukmron boʻlgan qatagʻon, quloq, qamoq, surgun tushunchalari bu davrda butun boshli millat fojeasiga aylanib ulgurgan edi. Bu

⁸ Shukrullo. Kafansiz koʻmilganlar. Toshkent:Yangi asr avlodi,2020.116-117-b.

⁹ Shukrullo. Kafansiz koʻmilganlar. Toshkent:Yangi asr avlodi,2020.71-72-b.

¹⁰ Shukrullo. Kafansiz koʻmilganlar. Toshkent:Yangi asr avlodi,2020.73-b.

faqatgina bir kishining o‘z yurtidan yiroqda, undan ayro azob-uqubat tortishi emas, ona vatanning o‘z fidoiy farzanlaridan judoligi ham edi.

Bu haqida Naim Karimov shunday deydi: “Mustabid tuzum davridagi eng dahshatli narsa xalqning guli bo‘lgan kishilarni terib olish, davlat miqiyosida fikrlovchi kishilarni yo‘q qilish, xalqni ommaga, ommani esa podaga aylantirish edi. Bu faqat ayrim shaxslarga emas, balki butun-butun xalqlarga qarshi ongli ravishda, rejali asosda tashkil etilgan jinoyat edi”.¹¹

“Qora mashina” ning tunda qishloqlarda “ov”ga chiqishi, insonlarning na tunida na kunida halovat bo‘lmagani, har lahza, har daqiqada qaysidir norasida o‘z otasidan, kimdir o‘z bolasidan, sevikli yoridan ayrilgani, insonlarni farzand dog‘ida kuyganliklari, tirik yetimga aylangan bolalar, sarson kezgan sargashtalar, bemahal o‘limlar, besabab tuhmatlar, og‘ir mehnatlar, achchiq xaqoratlar - bularning barchasi o‘tgan asrning qora chizgilar bilan bo‘yalgan mash‘um hayot lavhalaridir.

Siyosatning qirg‘in mashinasi hamma joyni qamoqxonaga aylantirganligi ham tarixdan ma‘lum. Asarda shunday eslanadi:

“Qadimda qamoqxona Toshkentning qayerida bo‘lganini hech kim aniq aytib berolmaydi. Chunki o‘g‘rining o‘zi bo‘lmasdi. To‘g‘ri, bo‘lardi, bo‘lganda ham bittayarimta ot o‘g‘risi bo‘lardi. Bir yil, ikki yilda bittayarimta o‘g‘irlik bo‘ladimi, bolmaydimi, buning uchun maxsus qamoqxona, maxsus mirshabxona yo‘q edi. Shuning uchun bitta jazo - xalq ichida olomon qilish bolgan. Zindonlar-chi? Zindonlar bolgan. Zindonlar podsholar yashagan poytaxtlarda bolgan. Unga qancha odam sig‘ardi! Ikki-uch yil mobaynida bir necha odam zindon qilingan degan gapning o‘zi ham eshitgan quloqqa u mahallarda dahshatli tuyilardi. Endichi? Nima desam?.. Hozirgi vaqtda qamoq degan so‘z odamlarga kurort, sanatoriy degandek oddiy gap bolib qolgan. Chunki qadimda biror xonlik, biror hokimlikda bitta zindon, biror qamoqxona bo‘lsa, endi, har bir deparaning o‘zida yuzlab, minglab odamlar sig‘adigan qamoqxonalari qilingan. Hatto, hozir ayrim tashkilotlarning shaxsiy qamoqxonalari ham bor. Masalan, melisaning o‘z qamoqxonasi bor. Davlat xavfsizlik qo‘mitasining o‘ziniki alohida! Qadimda gohida ot o‘g‘risi uchrasa yoki bittayarimta pichoqlashgan bolsa, endi qamoqning ham, jinoyatning ham, jabr-zulm, inson xo‘rliklarining ham ming bir xili paydo bolgan.”¹²

Hukumat surgun qilingan, turli siyosiy ayblar bilan qamalgan kishilarning oilalarini ham o‘z holiga tashlab qo‘ymagan. Ularga ham tinimsiz tazyiq, xo‘rliklar orqali ta’sir o‘tkazgan. Bolalar maktabda ustozlaridan, tengqurlaridan “xalq dushmanining bolasi” degan xaqoratlarni eshitishgan bo‘lsa, erlarining jazosi sababli xotinlarni ham ma‘lum sohalarda ishlashiga yo‘l qo‘yilmagan. Ochlik, bir luqma ovqatga muhtojlik ko‘p oilalarning qirilishiga olib kelgan. Bunday og‘ir kunlarga sabr-

¹¹ Shukrullo. Kafansiz ko‘milganlar. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2020. 4-b.

¹² Shukrullo. Kafansiz ko‘milganlar. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2020. 78-79-b.

matonat bilab bardosh bergan, 3-4 ta bolani ayol boshi bilan ocharchilik zamonida imkoni boricha qornini to‘q, ustini but qilishga jon-jahdi bilan kurashgan millat onalari, jafokash ayollar ham ko‘p bo‘lgan. “Mana kechagida xotining sakkizta yog‘liq patir yopib, bir oz mayiz va chaqilgan yong‘oq, ikki-uch pachka «Saratov» maxorkasini kiritibdi. Albatta, senga patirni yeyishdan ham ko‘ra sevikli xotiningning unga tekkan qo‘llari, bolalaring ko‘z oldingga kelib, yurak-bag‘ring ezilgani rost. Har burdasi tomog‘ingga tiqilib, ko‘z yoshlaring bilan zahar bo‘lib yutilmoqda. Bu bevaqt ayriliq alami chidab bo‘lmas darajada albatta og‘ir. Axir, qamalganingda oilangga pul bosib ketmagan eding-ku! Bu qaysi pulga kelgan? Uch bolani boqish osonmi? Ijod qilaman, doston yozaman deb litfondan ming so‘m pul olib, hali tolaguningcha yo‘q edi, rahm qilmay uni qistab kelsalar kim to‘laydi! Sen sovet adabiyoti haqiqatni, kishilarning dard-alamlarini kuylaydigan adabiyot deyilishiga ishonsang, shu ayriliqlarni, shu sog‘inchlarni, shu to‘kilgan ko‘z yoshlaringni she‘r qilib yozaolasanmi? Matbuotda bosishlariga ishonasanmi?”¹³

Umuman olganda, og‘ir siyosiy tuzim, qoloqlik, jaholat, ilmsizlik, oqni qoradan farqlamaslik, o‘g‘rilik va talonchilik kundalik yumushga aylangan, din, imon-e‘tiqod tushunchalariga bolta urilgan bu davr “Ayshni nodon surib, kulfatni dono tortadur” degan zamona edi. Xalq orasida o‘g‘rilikning avj olishi, eng yaxshi odamlarning esa xalq dushmani sifatida qamalishining asosiy sababi ham inqilobdan so‘ng siyosatda yo‘l qo‘yilgan “rejalashtirilgan” xatoliklar ekanligi tarixiy haqiqat. Xalqni boy-kambag‘alga ajratish, bu bilan hamma baxtli yashaydigan kommunistik jamiyat tuzish go‘yoki odamlarni “susambil”ga ishontirishdek gap edi. Aslida esa bu tabaqalanish ham ko‘plab xoinliklarga, birovning moli va jonidagi omonatlarga xiyonat qilinishga olib keldi. Kimningdir uyi boshqasidan bir qarich baland bo‘lsa, uni yuqoriga yetkazish, birovni dindor deb, birovni boy deb mol-mulki, uy-joyidan mahrum qilib, hech vaqosiz, butun boshli oilalarni surgun qilish bir ma’noda kimlarningdir kundalik vazifasiga aylanib qoldi.

“Xalqni birovlarining haqidan qo‘rqmaslik, quloq qilinib begona yurtlarga surgun qilinganlarning ko‘z yoshlari, nolalariga rahm qilmaslikka o‘rgatdik. Mana shu siyosat mehr-shafqatning orada ko‘tarilishi, yo‘qolishiga sabab bo‘lmadimikin? Xohlagan odamni xohlagan paytda qamash, surgun qilish, mol-mulkini tortib olish kabi adolatizliklar, sud, tergov organlaridagi qonun buzilishlari yoshlar o‘rtasida kelajakka ishonchsizlik uyg‘otmadimi? Nohaq qamalganlarning oilalari, do‘st-yaqinlari, qarindosh-urug‘larida davlat siyosatiga nisbatan ishonchning susayishiga, halol bo‘lib jon kuydirganingning foydasi yo‘q, halol bo‘lganlar nima bo‘lyapti, o‘zingni o‘yla, bir amallab kuningni ko‘rsang bo‘ldi, deyishga sabab bo‘lmadimikin!”¹⁴

¹³ Shukrullo. Kafansiz ko‘milganlar. Toshkent:Yangi asr avlodi,2020.92-b.

¹⁴ Shukrullo. Kafansiz ko‘milganlar. Toshkent:Yangi asr avlodi,2020.144-1145-b.

Insondan o'z boshiga tushgan og'ir musibatlarni, azobli lahzalarni, xo'rlik va xaqoratlarni qayta eslash, qo'liga qalam olib, uni qog'ozga muhrlash uchun ham katta kuch talab etiladi. Bunga sabab o'sha xotiralarni unutishga bo'lgan urinishlardir. Shukrullo Yusupov ham "Kafansiz ko'milganlar" romanini yozishda o'tmishini qayta eslashi, u qora kechmishlarni hayolida yana gavdalantirishi, so'zga sig'mas satrlarni qog'ozga tushirishida ko'pgina qiyinchiliklarga uchrashiga qaramasdan boshlagan ishini oxirigacha yakunlaydi. Bu roman qatag'on siyosatining dahshatini bir ma'noda akslantirgan o'zbek yozuvchilari tomonidan yaratilgan yagona asar ekanligi va tarixiy haqiqatlarni yuksak poetik mahorat vositasida talqin etilishi bilan o'zbek adabiyotida alohida o'rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Begali Qosimov, Sharif Yusupov, Ulug'bek Dolimov, Shuhrat Rizayev, Sunnat Ahmedovning «Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti» kitobi. Toshkent, «Ma'naviyat» nashriyoti, 20043.
2. Jadid ma'rifatparvarlik harakatining g'oyaviy asoslari. Toshkent islom universiteti nashriyot-matbaa birlashmasi Toshkent, 2016
3. Jadidlar ilm-ma'rifat va ma'naviy merosining yoshlar ta'lim-tarbiyasidagi ahamiyati mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari Toshkent -2020
4. O'zbek adabiyoti tarixi. 5 jildlik. T.: 1978-1983
5. Valixo'jayev B. O'zbek adabiyotshunosligi tarixi. T.: 1993
6. Shukrullo. Kafansiz ko'milganlar. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2020
7. Shukrullo. Kafansiz ko'milganlar. Toshkent: Oltin qalam nashriyoti, 2024.
8. Mirzayev S. XX asr o'zbek adabiyoti. Toshkent: Tangi asr avlodi, 2005
9. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/o-zbek-ziyolilari/shukrullo1921>
10. <https://ilmlar.uz/shukrullo-hayoti-va-ijodi-shukrullo-tarjimai-holi/>
11. <https://ziyouz.uz/durdona-toplamlar/qatagon-qurbonlari-hotirasi-muzeyi-fondidan/attachment/rustam-shamsutdinov-qatagon-quronlari-2-kitob/?lng=lat>
12. <https://cacos.uz/kafansiz-ko-milganlar-avtobiografik-qissa-tahlili-422>

MAKTUB VA NOMA JANRI HAQIDA

Ahmedova Shahzodaxon Muxsinjon qizi
Qo‘qon davlat universiteti
O‘zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi
1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada noma janri haqida, unga yondosh bo‘lgan xat va maktub, maktubning turlari haqida fikrlar boradi. Mumtoz asarlarda, noma va maktubning o‘ziga xos xususiyatlari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: xat, maktub, noma, janr, doston, badiiylilik, murofia, murosala, riqo, badiiy uslub

Anotation: This article will talk about the noma genre of our classical literature, about the letter and letter that accompany it, about the types of letters. In classical works, the special features of the noma and the letter are given, the letter is explained on the example of the heroes in the Navoi epic, and noma is explained on the basis of the works of Saladin Toshkandi's "Temurnoma", Zahiridin Muhammad Babur's "Baburnoma", his granddaughter Gulbadanbegim's "Humoyunnoma".

Keywords: letter, Noma, genre, epic, artistry, murofia, murosala, riko, artistic style

Аннотация: В данной статье рассматривается жанр нома в классической литературе, а также сопутствующие ему формы — письмо и послание, их разновидности. Раскрываются особенности нома и писем в классических произведениях.

Bir qaraganda, maktub, xat, noma atamaları bir-biriga yaqin janrdek tuyiladi, lekin mazkur janrlar bir-biridan muayyan darajada o‘z xususiyatlari bilan farqlanadi. Adabiyotshunos olimlar tomonidan bu uch janrning o‘rtasida yaqinlik borligi hamda ularni umumlashtirib turuvchi xususiyatlari bilan birga farqli jihatlari ham mavjudligi asoslangan.

Ma‘lumki, xat-asosida moddiylik turadi, ko‘z bilan ko‘rib qo‘l bilan ushlab unga munosabat bildirsa bo‘ladi. Shuningdek, u ma‘lumot (informatsiya) uzatishga va ma‘lumot olishga xizmat qiladi. Odatda oilada kimdir xizmat safari, harbiy xizmat uchun ketsa, yoki kimnidir yoqtirib qolgan insonlarda xat yozish holati kuzatiladi. Bunga sabab insonga xos bo‘lgan ichki kechinmalar va ularni ifodalashga urinish sanaladi. Demak, xatlar ma‘lumot almashishga xizmat qiladi. Xat uchun badiiylilik muhim emas. Uslubi sodda, ravon va ikki suhbatdoshlar uchun birdek tushunarli bo‘lgan so‘zlardan iborat matn hisoblanadi. Maktubda esa badiiylilik, estetika va fikriy ravonlik muhim. Maktub- odatda shaxsiy, hissiy, mehr-oqibat, mulohaza va

g‘oyalarni bayon etuvchi xatning badiiyoq ko‘rinishidir. Maktub ko‘proq adabiy, tarbiyaviy yoki falsafiy mazmunga ega bo‘ladi. Maktublarda til uslubi go‘zal, ifodali bo‘ladi, muallif fikr va his-tuyg‘ularini kengroq ifodalaydi. Maktub shaklidagi asarlar adabiy meros sifatida qadrlanadi.

Alisher Navoiyning “Munshaot” asari maktub janrida bitilgan. Unda muallifning maktublarning uch turidan foydalanganligini ko‘rish mumkin. Alisher Navoiy maktublarning quyidagi shakl va ko‘rinishlarini keltiradi:

1. Murofia- obro‘li insonlarga yo‘llangan maktublar.

2. Murosala- darajasi maktub yozuvchi bilan teng bo‘lgan kishilarga yo‘llangan maktublar.

3. Riqo-darajasi maktub yozuvchidan past bo‘lgan kishilarga yo‘llangan maktublar.

Masalan, murofia maktub shakliga Navoiyning Husayn Boyqaroga yo‘llagan maktubini misol tariqasida keltiradi. Bunday maktublardan o‘sha davrning murojaat odobi va xat yozuvchining maktub qabul qiluvchiga ehtiromi, hurmat darajasini bilib olish qiyin emas. Murosala maktublarining asosiy xususiyati boshlanmalarning dabdabali emasligi, yakuniy qism qisqagina duolardan iborat bo‘lishida ko‘rinadi. Riqo maktubi ikki dona: biri Movlono Qosimga, biri Navoiyning asrandi farzandiga yozilgan[5]. Bulardan tashqari maktublar nasihat, axloqiy tarbiya yoki tarixiy ahamiyatga ega bo‘ladi.

Noma - o‘zbek adabiyotida xat janrining she‘riy yoki badiiy shaklda yozilgan turi hisoblanadi. U ko‘pincha ma‘lum bir mavzuga bag‘ishlangan bo‘ladi: muhabbat, vasiyat, shikoyat, iltijo, munojot, nasihat va h.k. Nomalar she‘riy shaklda yoziladi. Mustaqil biror asar tamoman noma usulidan foydalanilgan holda bitilsagina, u noma janriga aloqador hisoblanadi. “Noma” so‘zini asar nomiga bog‘lash bu janrga taalluqli bo‘lmagan boshqa asarlarda ham uchraydi. Masalan, Salohiddin Toshkandiyning “Temurnoma”, Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma”, Gulbadanbegimning “Humoyunnoma” asarlari nomlarida “noma” iborasi qo‘llangani bilan ular noma janridagi yaxlit bir asar hisoblanmaydi, balki sarlavhada qayd etilgan shaxs hayoti bilan bog‘liq tarixiy asar ma‘nosini anglatadi.

Noma - badiiy uslubga boy, obrazli tasvirlarga ega o‘zbek mumtoz adabiyotining janriy ko‘rinishlaridan biri. Lug‘aviy jihatdan bu forsiy jumla bo‘lib, “xat”, “maktub” degan ma‘noni anglatadi. Istilohiy ma‘nosi ham shundan kelib chiqadi. Chunki shaklan noma janriga doir asarlar xat, maktub tarzida bitiladi. Maktub yoki xat biror bir asarning tarkibida ham uchraydi. Jumladan, Alisher Navoiyning “Farhod va Shirin” dostonidan Farhodning Shiringa, Shirinning Farhodga, shuningdek, “Layli va Majnun” asaridagi Laylining Majnunga, Majnunning Layliga maktublarini olish mumkin. Biz fikrimizni asoslash uchun Alisher Navoiyning “Layli va Majnun” dostoni qahramonlarining bir-birlariga yozgan maktublariga murojaat

qilaylik. Doston davomida asar qahramonlari bir necha bor bir-birlariga noma (she'riy maktub) yozadilar, bu maktublarda qahramonlarning orzu-umid va ruhiy holatlarini bayon qiladilar. Masalan: Laylining Majnunga yozgan maktubidan

Kim: "Ushbu raqamki naqshi Chindur,

Bir xastag'a bir shikastadindur.

Ya'ni meni zori mabtalodin,

Sangaki, qutulmading balodin.

Ey ishq o'tida xasim, nechuksen,

Ey bedil-u bekasim, nechuksen?

Holing nedurur firoqim ichra?

Fikring nedur ishtiyoqim ichra?

Sochingga yopushsa xor-u xoshok,

Kim tortar ekin birin -birin pok?

Jisimingki qonasa g'am toshidin,

Kim yur ekin oni ko'z yoshidin?"

Bu kabi satrlar asarda ko'p bo'lib, ular orqali o'quvchi Majnun va Laylining ichki kechinmalarini chuqur his etadi.

Layli va Majnun nomlari quyidagi asosiy mazmunlarga ega:

1. Muhabbat va iztirob

Nomalarda sevgi eng yuksak, pokiza tuyg'u sifatida ifodalanadi. Majnun o'z sevgi iztirobini ifoda etar ekan, Layli ham undan ayriliqning og'irligini yozadi. Doston voqealari davomida Majnun tuyada xat tashuvchini uchratib qoladi va undan Layli haqida so'rasa, u: «Uning ota-onalari bu yurtni tashlab yuz chaqirim nariga ko'chib ketishgan», deya javob beradi. Majnun undan Layliga o'zining salomini yetkazishni iltimos qiladi. Xat tashuvchi «Jonim bilan», deya uning iltimosini qabul qiladi. Lekin Majnun so'zlay boshlaganida uning gapi uzoq, juda ham uzoq vaqtga cho'zilib ketadi. «Sevgi maktubini tugallash mumkin emas» degan fikrlar keladi, bu o'rindan, faqat, muhabbat istirobini maktub orqaligina yetkazish emas, yorning mashuqa oldidagi cheksiz muhabbatini ham anglash mumkin.

2. Komillikka eltuvchi yo'l

Majnun nomlari dunyoviy sevgi orqali ilohiy muhabbatga eltuvchi ruhiy yo'l sifatida tasvirlanadi. U yurakdagi sevgi orqali o'zini komil inson sifatida tarbiyalaydi.

3. Insonlarning bosimi

Nomalarda Laylining ota-onasi, jamiyat bosimi, urf-odatlarining zo'ravonligi alohida ta'kidlanadi. Majnun bu holatga sabr bilan yondashadi, lekin sevgisidan voz kechmaydi.

4. Xat orqali ruhiy muloqot

Har ikki qahramon uzoq masofalarga qaramay, nomalar orqali bir-birlari bilan ruhiy bog‘liqlikda qoladilar. Ular xatlar orqali o‘z sevgilarini saqlashga harakat qiladilar.

“Layli va Majnun” dostonidagi maktublar noma janrining mukammal namunasi hisoblanadi, o‘rta asr o‘zbek adabiyotining ruhiy-ma’naviy manzarasini aks ettiradi. Sadoqat, poklik, sabr, imon kabi fazilatlarni targ‘ib etadi. Maktublar tarix sahifalarini jonlantirishda, fikr yuritilayotgan shaxsga oid ma’lumotlarni oydinlashtirishda, tadqiqotchilar e’tiboridan chetda qolgan ayrim zarur chizgilarni to‘ldirishda ilmiy qimmatga ega. Ular faqat ko‘ngil yozish, insonning o‘z fikrini qog‘ozda ifodalash usuli bo‘libgina qolmay, balki, dunyoning turfa ranglarini ko‘ra bilish, his etish imkonini ham beradi. Jahondagi barcha peshqadam ziyolilar xat yozib, xat olishgan. Bugungi kunda texnika taraqqiyoti, telefon, telegraf, elektron pochta epistolyar janrni tashkil etuvchi maktublarga bo‘lgan ehtiyojni bir qadar so‘ndirdi. Kishilar bir-biriga xat yozishdan anchayin uzoqlashdi. Lekin maktublarning mohiyati emas, uning ko‘rinishi, shakli o‘zgardi xolos [3].

Xulosa qiladigan bo‘lsak, xalq orasida maktub so‘zi bilan bir qatorda xat, ilm-fan kishilari orasida esa noma so‘zlari yonma- yon tarzda keltirib o‘tiladi. Ularni birlashtirib turuvchi va bir-biridan farqlab turuvchi jihatlarini o‘rgandik. Har birining o‘ziga yarasha ahamiyati mavjudki, noma ular orasida badiiylikni targ‘ib etishi bilan ajralib turadi, nomaga maktub nuqtayi nazari bilan qaralganda o‘quvchiga badiiy-estetik zavq bilan birga tarbiya ham berib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Д.Юсупова. «Лайли Ва Мажнун» достонининг ғоявий-бадий хусусиятлари. Ўзбек мумтоз адабиёти тарихи. (Алишер Навоий даври) Тошкент. “Akademnashr”.- 2013.
2. “Эпистоляр жанр эскирдими?” / Ўзбек адабиёти ва санъати. 2007-йил 10-сон.
3. М. Jalolova. O‘zbek adabiyotida noma janri. – Toshkent. Fan. 1992
4. А. О‘rinboyev. Jomiy maktublari. – Toshkent. Ma’naviyat. 1984
5. Sh.Sirojiddinov, D. Yusupova, O. Davlatov. Navoiyshunoslik. - Toshkent: Tamaddun.- 2018.
5. M.Qo‘chqorova. Maktublar- qalb ko‘zgusi./ Jahon adabiyoti. 2009, 11-son.